DOĞAN KİTAP

TARİH

ATTİLA'DAN TİMUR'A

AVRUPA VE ASYA

Emmanuel Berl

Çeviren: Gülseren Devrim

DOĞAN
KİTAP

upa tarihi, Asya'nın, sonsuz stepleri, yüksek dağları ve oralarda yaşayan göçebe imleriyle oluşturduğu muazzam kütlenin, dev bir yüreğin atışları gibi peş peşe derdiği insan dalgalarının egemenliği altındadır: V. yüzyılda Hun istilaları, IX. yılda Macar istilaları, XIII. yüzyılda Moğollar ve XIV. yüzyılda Osmanlı Türkleri. ğrafyacı için olduğu kadar tarihçi için de Avrupa, Asya'nın bir uzantısıdır. upa'nın sonradan kazandığı güç, geçmişteki güçsüzlüğünü unutturacaktır: eşik toplum, sonunda göçebe insanı yenmiştir. Ne var ki XV. yüzyılın başında göçebe kavimlerin askerî üstünlüğü, bir tarih dehası olan İbni Haldun için inkâr mez bir gerçek olmaya devam ediyordu.

ak sonra her şey değişecektir. İbni Haldun'un da hissedeceği gibi "dünya yeniden atılmaktadır". Timurlenk'in ihtirası, Doğu rüzgârının Batı rüzgârı karşısındaki inlüğünü yok edecektir.

manuel Berl bu kitabında hem Avrupa'nın hem de Asya'nın geleceğini belirleyen yılın hikâyesini bir tarihçi titizliği, ama bir masalcı tadıyla anlatıyor. *la'dan Timur'a Avrupa ve Asya* okurlara, bugünkü Avrupa ve Asya'yı, Rusya'yı, ğu-Batı ilişkilerini ve özellikle de Türkiye'nin dış dünyayla yaşadığı sorunları amak için benzersiz bir fırsat sunuyor. Elinizdeki belki de tarih kitaplarının en eli.

ISBN 975-6817-01-1

2011

Emmanuel Berl

Attila'dan Timur'a

Avrupa ve Asya

ATTİLA'DAN TİMUR'A
Avrupa ve Asya

Orjinal adı: HISTOIRE DE L'EUROPE
tome I: d'Attila à Tamerlan
(Europe et Asie)

Yazan: Emmanuel BERL
Çeviren: Gülseren DEVRİM

1. baskı / haziran 1999 / ISBN 975-6817-01-1

Kapak tasarımı: Artun ÇİNETÇİ
Baskı-cilt: Doğan Ofset AŞ

Doğan Kitapçılık AŞ Hürriyet Medya Towers, 34544 Güneşli İSTANBUL
Tel. (212) 677 06 21 - 677 07 39 Faks (212) 677 04 49

Emmanuel Berl

Attila'dan Timur'a

Avrupa ve Asya

Çeviren: Gülseren Devrim

İÇİNDEKİLER

Bu kitap, amatör bir tarihçi tarafından, Alman işgali günlerinde yazıldı. Pek çok eksiği var, biliyorum. Bir kere konu çok geniş. Buna bir de yazıldığı Corrèze köyünde bir tek kaynak kitap bile bulunmayışı eklenince, bu eksiklikler kaçınılmazdı zaten.

Yazdıklarımı buna rağmen okuyucuya sunmamın sebebi, yukarıda sözünü ettiğim eksiklerin kitaba zarar değil fayda verdiğine inanmamdır. Avrupa'nın ve Asya'nın V. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar olan tarihi, akıldan yazılınca, ana hatlarıyla daha anlaşılır hale geliyor.

Avrupa tarihi, Asya'nın, sonsuz stepleri, yüksek dağları, yaylalarında yaşayan göçebe kavimleriyle bu muazzam kütlenin, dev bir yüreğin atışları gibi peş peşe gönderdiği insan dalgalarının egemenliği altındadır. V. yüzyılda Hun akınları, IX. yüzyılda Macar istilaları, XIII. yüzyılda Moğollar ve XIV. yüzyılda Osmanlı Türkleri! Coğrafyacı için olduğu kadar tarihçi için de Avrupa, Asya'nın bir uzantısıdır.

Evet, sonradan kazandığı güç, geçmişteki güçsüzlüğünü unutturacaktır: yerleşik toplum, sonunda, göçebe insanı yenecektir. Ne var ki XV. yüzyılın başında bile, hâlâ, göçebe kavimlerin askerî üstünlüğü, bir tarih dehâsı olan İbni Haldun için, inkâr edilmez bir gerçektir.

Sonra birden her şey değişiyor. İbni Haldun'un da hissettiği gibi "dünya yeniden yaratılmaktadır." Timurlenk'in askerî dehası, Doğu rüzgârının Batı rüzgârı karşısındaki üstünlüğünü yok ediyor. Timurlenk, yüz elli yıl Rusya'yı demir pençeleri arasında tutan Altınordu Devleti'nin hükümdarı Toktamış'ı yeniyor. Ve, tüm Hıristiyan ordularını dize getiren, daha XV. yüzyılın başında Bi-

zans'ın kapılarını (elli yıl gecikmeyle kenti fethedecek olan) torunu II. Mehmed'e açan Bayezid'i ezip geçiyor.

Şimdi Moğol pençesinden kurtulan Rusya, Pasifik kıyısına kadar sürecek uzun yürüyüşüne başlayacak ve Attila ve Cengiz'in korku salan savaşçılarını kımıldayamaz hale getirecektir. Rus kalkanının koruması altında Batı Avrupa, Asya'dan bağımsız olarak kendi tarihini yaşayabilecektir. Artık Rusya steplerinden esecek fırtına ve tayfunlardan korkusu kalmamıştır. Ne var ki Tuna kıyılarında Osmanlı gücünün karşısında ayakta kalabilmek için XVIII. yüzyıla kadar beklemek ve savaşımını sürdürmek zorundadır. Avrupa bugün bu gerçekleri unutmuştur, daha doğrusu unutmayı tercih etmektedir: Güneş Kral XIV. Louis döneminde bile Türk İmparatorluğu, tek başına batıdaki tüm devletlerin toplamından daha büyük, nüfusu çok daha fazla ve çok daha zengindi. Molière, "mamamuşiler" diye eğlenedursun, Hıristiyan devletlerin elçileri Osmanlı sultanının huzuruna lütfen kabul ediliyor, sultan bu devletlere elçi göndermeye tenezzül dahi etmiyordu.

Ruslar, Asya steplerini ele geçirirken Batı Avrupa da gemilerini pusulaların rehberliğinde açık denizlere göndermeye başladı. Böylece, Turan'ın önüne diktiği duvarın çevresinden dolaşarak Hindistan'a, sonra Amerika'ya ulaştılar; gemicilerin keşfettiği kıyılarda ticaret merkezleri kurdular; altınla, gümüşle, şekerle ve baharatla zenginleştiler.

Avrupa, bu doğuşa "Rönesans" (yani yeniden doğuş) dedi. Avrupa, bir yandan yeni topraklar kazanırken, bir yandan da bir "geçmiş" edinmeye çalışıyordu. Kâşifleriyle birlikte arkeologlarını da yolluyordu. Ama ne tarihçi ne de arkeolog, yaşam ile ölüm arasındaki ebedî yarışı unutturmaya çalışan bu Rönesans kelimesine gerçekçi bir içerik kazandıramazdı: hümanist Avrupa ölüp gitmiş Büyük Roma hayalinin yeniden doğuşu olamazdı, olamadı da. Avrupa sadece Roma'nın -ve Eski Yunan'ın- mirasını sahiplenmekle kalmadı; geçmiş bütün uygarlıklara ve bütün değerlere de sahip çıkmak istedi.

Paul Valéry kadar gerçeğe değer veren bir yazarın: "Avrupa=Roma+Yunan+Hıristiyanlık" diyebilmesi beni çok şaşırtmıştır. Çünkü Valéry her şeyden önce bir şairdir. Ve ne Tristan ve İsolde, ne Romeo ve Juliet, ne Don Kişot, ne Faust, Roma uygarlığının yetiştirdiği ve Aziz Yahya'nın vaftiz ettiği Yunanlılar değillerdi...

Çağdaş sanatçıları Okyanusya fetişlerine ve Altamira duvarlarını süsleyen bizon resimlerine bile sahip çıkacak kadar ileri götüren bu garip iddia, Avrupa'nın, yalnız tarihine değil coğrafyasına da yanlış bir açıdan bakmasına sebep oluyor. Sonuçta Ural Dağları, Cebelitarık ve Boğazlar'ın Avrupa'nın tabiî sınırları olduğunu iddia ediyor. Halbuki Urallar doğusu ile batısında yaşayan insanları birbirinden hiç ayırmamıştır. Cebelitarık ve Boğazlar, insanların geçişini zorlaştıran birer engelden çok birer köprü vazifesi görmüştür. Aynı iddia, bin yıl boyunca dünyanın en güçlü ordularını, V. yüzyılın barbarlarını, Hüsrev'in Sasanîlerini, Emevîler'in muazzam İslam ordularını ve Bulgar akıncılarını püskürtmüş olan Bizans'ı Avrupa'nın küçümsemesine, hatta görmemezlikten gelmesine sebep olmuştur.

Bu garip iddia, V. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar, Bizans'ın, Bağdat'ın, Kurtuba'nın ve İskenderiye'nin en görkemli çağlarını yaşadıkları o devirde Karolenjler Avrupası'nın geleceği belirsiz, karanlık, güvensiz ve az gelişmiş bir bölgeden başka bir şey olmadığını unutturuyor, hatta inkâr ettiriyor.

Geleceğin güçlenmiş Avrupası, XV. yüzyılda Gotlar Avrupası'nın çöküşünü, Büyük Fetret Devri'nde Kutsal İmparatorluk'ta Kilise'nin ve ruhbanın yarattığı kâbusu, Armagnac Savaşı'yla yıkılmış Fransa'yı, İki Gül Savaşı'yla yıkılmış İngiltere'yi ve kara vebanın silip, süpürdüğü kentleri, ülkeleri, tarihin akışı içindeki önemsiz, sıradan olaylar olarak görecek, bu gerçek görünümleri unutulmuşluğun perdesi altında saklayacaktır.

İnsanı yanıltan, tarihî olayların belli bir düzen içinde aktığı hissi; bir kelimenin yarattığı aldatıcı süreklilik duygusu ve sonradan görmelerde pek yaygın olan "soyağacı tutkusu" yüzünden Avrupalılar, geçmişteki "iyi ve kötü" günleri ve tarihlerindeki "boşlukları" göremez hale gelmiştir. Jüpiter'in, Küçük Asya kumsallarının birinde görüp, kaçırdığı "Avrupa" adlı genç kıza bile sahiplenecek kadar ileri gitmişler ve o çağın Yunanlıları için Avrupa sözcüğünün, kendi ülkelerine tümüyle yabancı bir uzak diyarı ifade ettiğini bilmezden gelmişlerdir.

Avrupa'dan, zaman ve mekân içinde var olmuş, elle tutulur bir "şey"miş gibi söz ederler.

Aslında Avrupa diye bir "şey" yoktur. Avrupa, örneğin, Mısır gibi elle tutulur bir "kavram" değildir. Avrupa, üzerinde yaşa-

yan insanların tarih boyunca kendileri için yaptıkları "projeler" bütününden, bir "ideal"den başka bir şey değildir.

Memlûkların zaferi, Suriye Frank krallıklarının yok oluşu ve Bizans İmparatorluğu'nun dirilişiyle bir hayalden öteye gidemeyen teokratik Haçlı projesi gibi. Hümanist Avrupa'nın merkantil projesi gibi. Ve sanayi devrimi projesi gibi.

Bu projede yer alanlar "Avrupalı" sayıldılar ve sayılırlar. Bu projenin dışında kalanlar "Avrupalı" sayılmadılar ve sayılmazlar. Kiev Rusyası Avrupalıydı. Moğol hanlarının Rusyası hayır. Büyük Petro'nun Rusyası ise kesinlikle hayır!.. İspanya, Kristof Kolomb'un emrine gemiler verdiği sürece Avrupa'nın önderiydi. XIX. yüzyılda "fabrika inşa etmem" deyince Avrupalı değildi artık.

Ben, Napolyon'un, II. Wilhelm'in ve bazen de General De Gaulle'ün Avrupa'nın bir kıta, İngiltere'nin de onu karşısındaki bir ada olduğu iddialarına katılmıyorum: Avrupa bir kıta değildir, İngiltere de "bir" ada değil, bir takımadadır. Ayrıca, İngiltere Haçlı Savaşları'na katıldı, gotik Avrupa'ya özgü sivri çatılı katedraller inşa etti, Rönesans'a bir Shakespeare, Reform'a bir Cromwell, çağdaş bilime bir Newton, doğa bilimlerine bir Darwin kazandırdı. Avrupa sömürgeciliğinin öncüsü olmadıysa da tüm öteki uluslar kadar bu yolda savaştı. Tüccarlar ve denizciler ülkesiyken büyük sanayi çağının yaratıcısı oldu. Avrupa tarihinde onun adının geçmediği tek sayfa yoktur.

Kuşkusuz İngilizler, Kutsal İmparatorluğun, Kilise ve ruhbanın, Habsburgların, Napolyon'un, sonra II. ve III. Reich'in Avrupa'yı birleştirme-bütünleştirme projelerine karşı çıktılar.

Ama onların karşı çıktığı bütünleşmeyi aslında Avrupalılar da istemiyordu. Bu konuda bir ortak noktaları vardı, bu, cismanî iktidar ile ruhanî iktidarının -din ile dünya işlerinin- birbirinden ayrılması kavramıydı. Ve bu ikicilik kavramı, bu düalizm, imparatorlukların tek merkezli yapısıyla bağdaşmıyordu.

Belki de bir zamanlar Romalıların, Danimarkalıların, Normanların kolayca ele geçirdiği İngiltere'nin, sonra, II. Felipe'nin, XIV. Louis'nin, Napolyon ve II. Wilhelm'in kat kat daha güçlü ordularının karşısına aşılmaz bir duvar gibi çıkabilmesinin nedeni de buydu: Avrupalılar aslında Yenilmez Armada'nın Drake'in gemilerini batırmasını istememişlerdi, Napolyon'un Nelson'ı yenmesini istemedikleri gibi, ileride, Göring'in, Churchill'in Royal Air

Force'unu yenmesini de istemeyeceklerdi.

Avrupa bir düzlem parçası değildir. Bir süreç hiç değildir. Kral Gemici Henriques'in II. Urbanus'un soyundan geldiğini, Germen kralların Charlemagne'ın mirasçıları ve Charlemagne'ın da yeniden dünyaya gelmiş Augustus ya da Hadrianus olduğunu düşünmek mantık dışıdır.

Ne var ki Avrupa'nın elle tutulur bir "şey" olmaması, onun hiçbir şey olmadığı anlamına gelmez. Michelet'nin "varlık" sözcüğüyle anlatmak istediğinden çok, Michel Foucault'nun "anlamlandırılmış" sözcüğü Avrupa'ya yaklaşıyor, kendi başına içeriği olmayan, kendi dışındaki anlamlı ve değişken olguların yansımasıyla anlam ve içerik kazanan bir "şey" ! XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar kendisi için tehdit oluşturan İslam'a göre bariz bir içeriği ve anlamı vardı Avrupa'nın. Sonra, yarattığı ve terk ettiği sömürge imparatorlukları karşısında da, onlardan yansıyan bir anlamı oldu. O bir ulus olamadıysa da, XVII. yüzyılda, XVIII. ve XIX. yüzyılda, her çalgının bir pay sahibi olduğu bir "konser"di, öyle bir konser ki, çalgıdan biri susmak zorunda kalırsa, geri kalanları çalmağa devam ediyordu.

Tarihi, büyük sıçramalardan oluştu. IX. yüzyılda Vikinglere karşı akarsularını bile koruyamayacak kadar güçsüz olduğu o çağda, Avrupa'nın gün gelip okyanusların efendisi olacağını kim düşünebilirdi ?

Birliğini ortak kaderler oluşturdu: İngiltere, Fransa, Almanya birlikte doğdular, gotik çağın ilkbaharından yararlandılar, XV. yüzyılda birlikte çöktüler, XVI. yüzyılda, İngiliz devriminin, Otuz Yıl Savaşları'nın Fronde karmaşasının -ve bu arada Rusya'daki çalkantıların- yarattığı derin krizi birlikte atlattılar.

Ama bu ortak kaderin kendisi de nadiren genel ve yaygın bir karakter arz eder: Fransa, İspanya ve İngiltere birer krallık haline gelirken, İtalyan ve Flaman siteleri ile Alman prenslikleri hâlâ yaşıyordu. Aslında Avrupa'nın tarihi, kültürü, sanatı, bilimi hep tek sıra halinde ilerlemedi, farklı yapılar, farklı gelişmeler gösterdi. Cumhuriyetteki çöküntüye rağmen, Floransa resim sanatı doruklara çıkmıştı. Fransa'da, Viyana Antlaşması ertesinde devlet büyük bir çöküntü yaşarken, kültür ve düşünce en parlak dönemini yaşıyordu. Dostoyevski Batı Avrupa'yı bir mezarlığa benzettiğinde belki haklıydı; ama gene de Nietzsche'nin Almanyası'na, empresyo-

nistlerin Flaubert'in, Michelet'nin Fransası'na "ölü" ya da "ceset" demek kuşkusuz haksızlık olurdu.

"Kimsiniz?" sorusuna Avrupa, tutarsız sözlerle ve kekeleyerek cevap vermeğe çalışır. Ama ne yaptığı ve ne istediği sorulursa açık ve kararlı cevaplar verecektir.

Tarihçi, gerçek yaşamın kendisine sunduğu eşzamanlı ama değişik, farklı, iç içe geçmiş olayları birlikte açıklama eğilimindedir. İster ki siyaset, din, hukuk, bilim, edebiyat ve sanat birlikte, bir tek büyük hareketle aksın, Roma ve Yunan dünyasında olduğu gibi. Ama, bir göz boyama, bir aldatmacaya başvursa bile başaramaz bunu: Watteau, Poussin'e oranla baroktur, Giotto'ya oranla da, ama David'e oranla da öyledir. Roland Destanı'yla karşılaştırdığınızda Charles d'Orléans'ın şiiri eskimiş gibi gelebilir; ama Ducis'le karşılaştırdığınız Vigny için aynı şeyi söyleyemezsiniz. Racine'i hatta Corneille'i "barok" diye nitelendirebilirsiniz, Descartes'ı değil. Fransız edebiyatı "ihtiyar" olabilir ama genetik yapımız gençtir. Claude Bernard'ın Renan'la, Mendel'in Brahms'la çağdaş olmaması gerekir. Ya da Eiffel Kulesi'nin Büyük Saray'la; ama onlar çağdaştır. Napolyon'un yıkılışıyla "Batı'nın çöküşü" başladı. Ama gerileme daha XIV. yüzyılda başlamıştı. XVI. yüzyılda büyük keşifler, XIX. yüzyılda da bilimde, teknikte ve yeni enerjilerin kullanımında elde edilen gelişmeler bu gerilemeyi durdurdu. Fatih Sultan Mehmed, V. Heinrich, ve VII. Charles, Kristof Kolomb'un, I. Aleksandr'ın, Metternich'in dünyaya geleceğini bilemezlerdi. Talleyrand da lokomotifi, otomobili, uçağı ve tabiî atom bombasını hayal bile edemezdi. Avrupa, her zaman, bir yanıyla çok yaşlı, bir yanıyla genç oldu. Marx bir yandan Hegel'in tilmizi, öbür yandan Lenin ve Mao Zedong'un yol gösteren babasıdır. Traianus Sütunu'nun Partenon'dan eski olduğu kolayca görülür de, Sultan II. Mahmud'un Goethe'yle aynı yıllarda yaşadığını eğer bilmiyorsak, tahmin etmek çok zordur. Ya da Madam Curie'nin, *Pelléas ve Mélisande* operasının ilk temsilinden üç yıl sonra öldüğünü.

Ben bile, kendimi, birçok kez kronolojinin aldatıcı akıntısına kapılmış olmakla suçlamışımdır.

Üzerine barbarlıkların en korkuncunun çöktüğü günlerde Avrupa'dan; tarihin gördüğü en büyük deliliğin yaşandığı günlerde de insan aklından asla şüphe etmemiş olan bu yazarın hatalarının bağışlanması ricasıyla.

BİRİNCİ BÖLÜM

Roma'nın sonu

Bir Avrupa haritasında bakalım: daha ilk anda, karşılıklı benzeşmelerin, birbirinden kopmuş ama birbiriyle bağlantılı eşliklerin yarattığı ahengi fark ederiz. Aşağıda üç yarımada: İber Yarımadası, İtalya, Balkan Yarımadası. Yukarıda İskandinavya, Britanya Adaları. Güneyde, iki dar boğazıyla sımsıkı kapalı bir Akdeniz ama Manş Denizi ve Skagerrak'la Kuzey Denizi'ne ve Baltık'a bağlanmış. Üç dağ sırası, bir elin parmakları gibi açılmış; eteklerindeki ülkeleri ayırmaktan çok birbirine bağlayan üs sıradağ: Masif Santrallar, Alpler, Karpatlar. Sağda ve solda iki yatay duvar: Pireneler ve Kafkaslar. Tuna, Ren ve Rhône, kaynaklarını olabildiğince birbirine yakın tutarken, ağızlarını özellikle birbirinden uzaklaştırmağa çalışan üç nehir. Bütün bunlar bir oyun bulmacadır sanki: resimde saklı avcıyı ve köpeğini bulunuz! Ama iş bu kadar basit değil, çünkü hemen orada dev boyutlu bir varlık önümüze çıkıyor: Afrika, Hindistan, Çin görkemli ve inkâr edilmez bir gerçek halinde haritada kendini gösteriyor. Avrupa'ysa hayır! Onu ayırt etmek için önceden tanımak, bilmek gerekir. O bir yaşam embriyonu sadece, maddenin başarıyla tamamlanmış, bütünleşmiş bir evresi değil. Haritayı şöyle hafifçe sağa sola çevirecek olursanız ve böylece gözleriniz alışkanlığını kaybederse, gördüğünüzün gerçek bir kıta olduğundan bile şüphe edersiniz. Ve Avrupa, Asya'dan çılgın bir atılışla dışarı fırlamış bir uzantı olarak görünür.

Aslında Avrupa, coğrafî bir veri değil, tarihin bir ürünüdür. Avrasya düzlüklerinin sonsuz sürekliliği, kıta sınırlarının çizilmesini zorlaştırmıştır. Denizlerdeki sınırları bile atlasların mavi çizgilerini tereddüte düşürür: adaları, tesbih taneleri gibi dizilerek koca kıtayı Afrika'ya doğru, Amerikalara doğru uzatır. Doğa onun kesin çizgilerini çizmemiştir!

Sınırları, zaman içinde, topraklarını çevreleyen imparatorluklar, bütünlüğünü oluşturan devletler tarafından çizilmiştir. Önceleri bir dev çanaktır Asya. Hz. İsa'nın doğumundan önceki ve sonraki yüzyıllarda da sınırları hep belirsiz, hep sisli kaldı. Çin'in bittiği yerde başlayan ve Pers ülkesinin başladığı yerde biten Türkmenistan gibi...

IX. ve XVI. yüzyıllar arasında, Romania'nın[1] yıkıntıları içinden, Avrupa yavaş yavaş kendini göstermeye ve kendine özgü bir hayatı yaşamaya başlıyordu. O güne kadar hiç kendi hayatı olmamıştı.

Gerçekten de, Antik Yunan, Avrupa değildir. Kendini Balkanlar'dan çok, Küçük Asya'ya ve Kuzey Afrika'ya bağlı hissetmiştir. Aslında Med Savaşları'nı Asya ile Avrupa arasındaki bir çatışmaya dönüştüren de ebediyat oldu. Dara'nın donanmasında ve Kserkses'in ordularında pek çok Yunanlı vardı. Aslında, Truva Savaşı'ndan sonra Helenizm, birlik ve bütünlüğünü kâh Doğu'da kâh Batı'da aradı. İskender'in fetihlerine kadar da aramaya devam etti. Onun savaşları, Med Savaşları'nın başlattığı ve sonra, Bizans-Pers savaşlarıyla devam edecek olan uzun bir çatışma sürecinin evrelerinden biridir.

Roma İmparatorluğu da Avrupa tarihine mal edilemez. Afrika ve Asya'daki toprakları Roma için batıdaki eyaletlerinden çok daha önemli ve değerliydi. Vercingetorix'den önce Hannibal'i yenmek zorunda kaldı. Sezar Galya'yı Roma'ya kazandırmadan önce, Lucullus Küçük Asya'yı imparatorluğa katmıştır. Avrupa'ya hayat veren Roma değil, Roma'nın yıkılışı oldu.

1 Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Latince konuşan ülkelere verilen ad (ç.n.)

BİRİNCİ KISIM

Roma'nın çöküşü

Roma'nın çöküşü bir kıyamet olmaktan çok çözülememiş bir sır olarak algılanmıştır. Batı'nın Hıristiyan halkları, böyle bir felaketin, dünya tarihinde çok rastlanan sıradan olaylardan biri olduğunu bilmezden geldi, kabul edemedi. Her yüzyıl, Roma'nın çöküşünü, kendisinin de yaşamakta olduğu birtakım olumsuzluklarla izah etmeye çalıştı. İlahiyatçılar imparatorluğun günahkâr yaşamıyla; askerler orduda disiplinin ortadan kalkmasıyla; ahlakçılar, ahlak çöküntüsüyle; 1920'lerin nümismat ekonomistleri yapısındaki altının giderek azaltılması yüzünden paranın değer kaybetmesiyle izah ettiler. Her biri çok doğal nedenlerle -felsefî ya da ahlakî- Roma'nın, kendi çöküşünü kendisinin hazırlamış olmasını tercih ediyordu, böylelikle, her biri, onun, yükselişi sırasında da en az çöküş döneminde olduğu kadar ahlak ve erdemden uzak olduğu gerçeğini görmezden geldi. Oysa Sezar Elegabalus'tan daha fazla ahlak ve erdem sahibi değildi. Ve Marcus Aurelius'un iktidarı da Catilina ve Verres'in kokuşmuş cumhuriyetinden daha başarılı bir yönetim sergilemiş sayılmazdı.

İmparatorluğun çöküşü iç sosyal yapı değişimlerinden çok, dış dünyadaki değişimin sonucudur ve hiç kuşkusuz, bu ikinciler, iç yapıdaki değişimlerin de hazırlayıcısı olmuştur.

İmparatorluk, vazgeçilmez bir yaşam biçimi gibi görünüyordu, ama aynı zamanda bir çelişkiler bütünüydü. Akdeniz dünyasının siyasî kimliği, aynı gökyüzünün aynı kaderi vaat ettiği ülkelerin sağlam beraberliği temeline dayanıyordu. Romania resminin çerçevesini doğa çizmiş oluyordu böylece.

Diğer taraftan, doğu bölümü, batı topraklarına kıyasla çok daha ağır basmasına karşın coğrafî merkezin siyasî merkezle eşleşti-

rilmesi gerçeklere ters düşmektedir. Cebelitarık Boğazı bir boşluğa, bir hiçliğe açılırken, Hellespont[1] Asya'nın bütün zenginlerine açılan bir kapıydı. Batı'da Eyzie[2] vardı. Doğu'da piramitler ve Partenon.

Asya gerilerken Roma büyüyor

Asya, bin yıl süresince, pek çok imparatorluğun anası oldu. Sonuncusu Ahemenî İmparatorluğu'dur. İskender'in saldırısı bu devletin ne kadar eskimiş, çürümüş olduğunu gösterecek ve Ahemenîlerin, sonunu getirecek birkaç yüz Makedonyalı savaşçı bu görkemli anıtın bin parçaya ayrılmasına yetecektir. Mısır, hemen, İskender'i firavunlarının yasal mirasçısı olarak tanıdı. Persler, teslim olmaktan da öte, çıkardıkları isyanlarla istilacının zaferini çabuklaştırdılar ve Dara'nın dul eşi, "yeni Ahilleus" un kocasının tahtına oturmasını alkışladı.

Askerî açıdan, bu zafer, İskender ve Filippos'un yarattıkları yeni bir savaş aracının eseridir; bu yeni savaş aracı, silahları karşılarına çıkan her şeyi silip süpüren ve savaşçıları asla yenilmeyen süvari birlikleriydi: fakat bunların yanı sıra "hetaireia"[3]nın politik başarısı, bu askerî zaferler kadar büyük olmuştur. Helenizm, uzak bir geçmişten beri yeni bir dünya düzeninin özlemi içinde olan Doğu'yu kazanmayı başarmıştı. Doğu Akdeniz, en geniş biçimde Yunan kültürünü benimsemişti. Pers ülkesine gelince öylesine ölüme yaklaşmıştı ki, ne İskender ne de onun torunları olan Selefkîler, bu kısır toprakları hayat vermeyi başarabilirdi. Pers ülkesi ne Helenizm'i benimsedi ne de Helenizm dışında bir yaşam biçimiyle canlanabildi. Ancak Batı'yla olan bütün bağlarının koptuğu ve Asya'yla yeniden kader birliği yaptığında tarih sahnesine geri dönecekti. Partlar İran'ın kurtuluşu oldu.

Partlar 187 yıllarına doğru Kafkasya'dan İran'a geldiler. Kısa süre sonra, Demetrius, Mitridates'in önünde yenilgiye uğradı, Antiohos Ferhad'a yenildi ve İran'ın hükümdarları artık Yunan adları taşımaz oldular.

1 Çanakkale Boğazı (ç.n.).

2 Batı Fransa'da, tarihöncesine ait kalıntılarıyla ünlü bölge (ç.n.).

3 Eski Yunanca "kibar fahişe" anlamında, sözcük. Hellenizmi aşılamak için çalışan örgütlere verilen ad (ç.n.).

İmparatorluğun sınırları

Partlar güçlü bir ulus sayılmazdı. Ahemenîlerin ünlü Sus uygarlığına yeniden hayat verecek gücü ve yeteneği olmayan, göçebe atlılardı. Buna rağmen Roma, onları yenemedi, yok edemedi. Kazandığı en parlak zaferler bile tek tek olaylar olarak kaldı. Ne Lucullus, ne Pompeius Mitridates'le baş edebildi. Severus başkent Ktesifon'a girdi fakat "statüko"yu koruyan bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Partların ordusu çok güçlü değildi, ama gerçek savaşçılardan oluşmuş bir orduydu, üstelik Asya hetareiası, Eski Yunan'da aristokrat ve aydınların kurdukları siyasî amaçlı kulüpler bütün ağırlığıyla Partları destekliyordu.

Ve Asya eski gücüne kavuşmuştu. Scipio Hannibal'i yendiği sırada Aşoka Hint ülkelerine eski görkemini kazandırıyordu. Güçlü Çin ve Han sülaleleri, savaşçı krallıklar arasındaki kanlı çatışmalarla ölümün eşiğine gelen Çin'e yeniden hayat veriyordu. Hun orduları 214'de, Shi Huangdi'nin ölümsüz eseri Çin Seddi önünde durmak zorunda kalmıştı. Ne var ki böylece, altı yüz yıl sonra Katalonya ovasında sona erecek olan o büyük akın, dev med dalgalarının Batı'ya akışı da başlamış oluyordu. Flaminius daha ölmeden Attila yola çıkacaktı. Ve Roma'nın, imparatorluğu güçlendirebilmek için beklediği mucize, Asya'nın çöküşü, imparatorluk daha temelleri üzerine sağlamca oturmadan sona ermişti bile.

Sınırsız mesafeler, Asya'nın yeniden doğuşunu Roma'nın gözünden sakladı. Ancak daha I. yüzyıldan itibaren, hiç olmazsa Mısır'daki "Rönesans"ı fark etti Roma.

Kleopatra

Ahemenîler döneminin parçalanmış, yoksul ve sefil Mısır'ı, Ptolemaios Hanedanı iktidarında bin yıllık tarihinin en mutlu çağlarını yaşadı. Lagos Hanedanı'nın zenginlikleri, Doğu'nun gücünü yeniden kazanmasını sağlayan akılcı ve basiretli bir düşünce sisteminin varlığını ispat ediyordu ve bu gerçek, Akdeniz dünyasının bir kez daha Doğu'ya yönelmesine yol açacak karşı konulmaz bir çekim yarattı.

Kleopatra'nın, Sezar'ı ve Antonius'u etkileyen cazibesinde

kuşkusuz bu yönelişin payı vardı. Sezar'ın dehası, Doğu gerçeğini sezinlemesine yetmişti. Tıpkı İskender gibi o da, imparatorluğun gelecekteki efendilerinin imparator soyundan gelmiş olmanın yanı sıra Kleopatra'nın da soyundan gelmesi için, kendi Romalı kanını Mısır'ın kutsal kanıyla birleştirmeğe karar verdi. Böylece, doğacak veliaht Sezar, şimdiden bölünme tehlikesiyle karşı karşıya olan bir dünyanın kurtarıcısı olabilirdi. Antonius da, imparatorluğu, koşulların yarattığı gerçeklerle bağlaştırabilecek tek çözüm olan bu siyasete yönelecekti.

Ne var ki Roma, bundan böyle, o imparatorluğun sahibi, efendisi olamayacağını fark ediyordu. Sezar'ı katletmişti. Sonra, sıradan bir adam olan Octavius'u, Doğu'yla birleşme fikrinden vazgeçmeyen Antonius'a tercih edecekti. Kleopatra da, kendisini son kurtuluş çaresi olarak gören generali terk etti. O bir kraliçeydi, zengindi, güzeldi, Yunalıydı. O çıkarları paylaşmak istiyordu, rizikoları değil! Kurnazlığı, her şeyini ve sonunda hayatını kaybetmesine neden oldu. Yaşadığı çağın en güçlü iki erkeğinin okşadığı göğsünü ısıran engerek onu öldürecekti.

Tiber ve Asi

Roma'nın "görmüş geçirmiş" devlet adamlarının başarısı da sonuçsuz kalmaya mahkûmdu. Augustus'un zaferi, çöküntüyü gözlerden saklayan pırıltılı bir örtüydü. Birçok tanınmış kişi gibi Augustus da tarihin bir dönüm noktası değil, doğal akışına karşı durmaya çalışan sonuçsuz bir çabanın temsilcisidir. İmparatoriçe Livia sarayında törelere göre yaşamayı devam ettirerek Maecenas şair Vergilius'a *Georgica'* larını yazdırıyordu ama Roma, Asya'dan gelen lüksün, Ege kökenli felsefelerin ve Doğu tanrılarının işgalindeydi. Roma'nın genç "hanımefendi"leri Livia'yla alay ediyor, Aştar'a[4] bayılıyordu.

İmparatorluk, Sezar'ın önerdiği değişimi kabul etmişti, şimdi değişim yönündeki hızlı gidişi durdurmuyordu. Ağırlık merkezi siyasî merkezinden her gün biraz daha uzaklaşan bir evrenle bağları her gün biraz daha zayıflayan kurumlar, o evrene hızla yabancılaşıyordu.

4 Suriyeli Samî halklarının tanrıçası; Afrodit'le eşleştirilirdi.

Tanrıların isyanı

Askerî alanda lejyonlara karşı koyabilecek güçten yoksun olan Doğu, dinî inançlarıyla Roma'dan intikam alıyordu.

Roma'da tüm sistem, devletin çoktanrılı inancına dayalıydı. Devletin gücü, her biri bulunduğu coğrafyada gerçek bir tanrı olarak kutsanan, iman edilen pek çok tanrıyı aynı idarî ve kültürel birlik içinde bütünleştirmişti. Oysa Asya, hepsi de kendini evrensel ilan eden bir sürü din türetmişti ve hepsi de Panteon'u[5] reddediyordu. Tüm bu yeni dinler, Filon'un yeni Yahudiliğinden, yeni Zerdüştçülüğe hatta İncil'e kadar bu yeni inançlar, Roma anıtına atılmış bombalardı. Roma'nın harekete geçmesi gerekiyordu. Ve harekete geçti. Ne var ki bu kez birleştirici ve barışçı Roma yerini, işkenceci, acımasız Roma'ya bırakacaktı. Aziz Petrus ve Aziz Paulus'a yapılan işkenceler, 70 yılında Kudüs'ün yerle bir edilmesi, Latin egemenliğinin bundan böyle şiddet ve acımasızlıkla sürdürüleceğinin işaretiydi; Doğu bu kıskaçtan kurtulmak için tüm gücüyle mücadele edecekti.

Hıristiyanlığın, Helenizm'in hükmettiği dünyada inanılmaz bir hızla benimsenmesi, bu tek merkezden yayıyan hareketin gücünü gösteriyordu. Mısır, artık Romalı kalmamak için Hıristiyan oldu; tıpkı, çok sonra, Yunanlı olmamak için Müslüman olacağı gibi. Akdeniz dünyasında en yüksek kültür değerlerinin yaratıcısı olan Roma, şimdi, en değersiz manevî yaşamın temsilcisi olmuştu. Patriciuslar bile Hz. İsa'nın dinini kabul ediyordu. İmparatorları Asya'dan gelen etkilerin esiri oldu; onları Senato'ya bağlayan geleneksel anlaşmayı bozdular ve Doğu hükümdarları gibi birer hükümdar olmak istediler, mutlakiyetçi ve zorba; taht babadan oğula kalır oldu. Bütün bunlar eski Roma'nın çoktan ölmüş olduğunu gösteriyordu.

Zerdüşt'ün dönüşü

İran, III. yüzyılın başında hayata dönüyordu. Selefkîlerin yenmiş ve sonra onların mirasçısı olmuş olan Partlar tarih sahnesinden silinmişti. Sasanîler onların yerini alıyordu. Dara Kodaman'ın yenilgisinden sonra Zerdüşt'ün ışığının parlamaz olduğu İran yaylalarında bu ateşi yeniden canlandırıyorlardı. Ahemenîlere kaybettikle-

5 Birçok tanrıdan oluşan birlik-Tanrılar topluluğu (ç.n.).

ri iktidarı ve gücü tekrar kazandırmakta kararlı görünüyorlardı. O sırada Romania'daki bunalım daha da ağırlaşıyordu. İmparatorluğu ayakta tutan artık ne vatandaşlarının desteği ne de yasalardı, sadece lejyonların gücüydü. Asker, silah gücüyle devleti ayakta tutuyor ama başkaldırılarıyla da temelinden sarsıyordu. Diocletianus'un, imparatorluğun birliğini koruyabilmek için başvurabileceği tek çare, bölünmeyi tanzim etmekti. Octavius'un İskenderiye'ye vermek istemediği rolü, Constantinus, Roma mirasından en büyük payı alacak olan Konstantinopolis'e verecekti.

Burada görülen gerçek şudur: Roma, Asya'nın, özellikle de İran'ın zayıf düştüğü bunalım dönemlerinde güçlenerek büyüyordu. Bu, Ahemenîlerin yenilmesiyle mümkün olabiliyordu. Roma, İran güçsüz olduğu sürece gelişiyor, Sasan'ın torunları deri giysilerini tekrar sırtlarına geçirerek, Keyhüsrev'in bayrağını dalgalandırdıkları zaman gücünü kaybediyor, geriliyordu.

Bu yüzden Roma'nın çöküşü, bir felaketin ya da ilahî bir cezanın hızıyla değil, jeolojik değişimlerin yavaş ama önlenemez ilerleyişiyle oluştu ve tarihin akışı burada doğal olaylara özgü o telaşsız ihtişamı bir kez daha yaşadı.

Barbarlar

Barbar istilaları bu sona erişin sadece yüzeysel sebeplerinden biridir. Roma'nın ölümünü açıklamağa yetmez, çünkü devletin en parlak dönemlerinde de vardı. Galyalılar Latium'u işgal etmiş, Marius, Kimberleri yenmişti ve Augustus Germenlerden Varus'un kaybettiği lejyonlarının hesabını soruyordu. Şurası açıktır, Barbarlar Roma'nın yıkılışını hızlandırmış olsalar bile, bir yandan da geciktirmişlerdir. İmparatorluk onların saldırıları karşısında yenik düştü, ama bir yandan da onların gücünden faydalandı, beslendi. Eski istilacılar yenileri durdurdu. Öyle ki, Barbarlar, son Roma lejyonlarının en önemli rakipleri ve aynı zamanda en önemli yardımcıları oldular. Barbar şeflerin çoğu Romania'nın yok olmasını istemiyordu; ona hayrandılar. Onunla birleşmek, bütünleşmek istediler, sonra korumak ve yaşatmak için çaba harcadılar. Yönetimin iflası, cüretlerini artırdı, hiçbir işe yaramadığını andıklarında emirlere uymaktan vazgeçtiler. Can çekişmekte olan imparatorluğun sonu gelmişti, kopan kıyametler sonun işaretiydi, sokaklardaki

acılı yığınlar tükenişi haykırıyordu. Kuşkusuz, Romania'yı kurtarmak isterlerdi. Ama bunu nasıl başarabileceklerdi? Hepsi, birer birer uygun olabilecek tüm çareleri denediler.

Stilicho ve Alaric,[6] hâlâ iktidarın sahibi olan imparatora saygılıydılar. Hatta Alaric, Romalılar gibi giyiniyordu ve askerlerine böyle giyinmelerini emretmişti. Hiçbir tehlikeden korkmasına gerek kalmayacak kadar sağlamca iktadara sahip olduğu zaman bile Romalıları tedirgin etmemek için siyasî gücünü açıkça ilan etmeğe çekindi. Attalos'un, o kukla imparatorun arkasında kalmayı yeğledi, tıpkı Karolenjlerin yasallığına sığınan Capetler gibi. Gene de, çocukları için, kendisinin giymek istemediği ünlü kırmızı giysinin hayalini kurduğu kesindir.

Ne var ki, imparatorluktaki gücü arttıkça, ülkedeki anarşinin boyutlarını daha yakından görmeye başlamıştı. Kendi zaferini de borçlu olduğu bu kargaşa onu korkutuyordu. Stilicho'yla bir anlaşma yapmıştı, ama Stilicho öldürülmüştü; Ravenna Sarayı'yla anlaşmak istiyordu, ama onlar akla gelmeyecek saygısızlıklarla karşılık veriyorlardı. Kendisine vaatte bulunmuş olanların sözlerini tutabilecek güçte olmadıklarını görüyordu, hiç karşı koymuyorlardı, ama hiçbir çabaları, hiçbir başarıları da yoktu, ne rakip lejyonlarda, ne soysuzlaşmış, iflas etmiş Senato içinde ve ne de iktidarsız imparatorlar arasında güçlü bir destekçisi vardı.

Alaric, Gotların, güçleriyle, kaybedilmiş görkemden miras kalmış içi boş kurumları doldurarak canlandıracakları bir Roman-Got İmparatorluğu hayal etmişti. Sonunda, öfkeli ve bıkkın, tedirgin etmek istemedikleri tarafından kışkırtılmış olarak Roma'ya yürüdü, sırtındaki iğreti togayı fırlatıp attı, Got kıyafetini giyerek, kartal kanatlarıyla süslü kaskı başına geçirdi, kurtarmak istediğini söylediği kenti işgal etti. Latin gelenekleri bilincinde öylesine yer etmişti ki, Roma'yı ele geçirir geçirmez, yüzünü Sicilya'ya, daha doğrusu Afrika'ya çevirdi ve Scipio'nun parçalanmak üzere olan mirasını kurtarmak için bir filo oluşturdu. Gemileri yandı. Kendisi de orada öldü; Gotların, cesedini altın bir tabuta koydukları ve bir süre için akıntı yönünü değiştirdikleri bir ırmağın yatağına gömdükleri söylenir.

Alaric bir Roman-Barbar İmparatorluğu kurmak istemişti. Attila bir Barbar-Roman İmparatorluğu istiyordu. Roma'nın düşma-

6 393'te Stilicho'ya yenildi, 410'da Roma'yı yağmaladı, 411'de öldü.

nı mıydı ? Yoksa, Roma'daki anarşiyi yok edebilmek için öncelikle Barbarların dünyasındaki anarşiyi durdurmak gerektiğini, rakip şeflerin yarattığı çok başlılığa son vererek onların tek bir otorite altında toplamanın zorunlu olduğunu mu düşünüyordu ? Şurası kesin, Latin yönetiminin, Barbarların her gün biraz daha artan baskılarına karşı koyacak güçte olmadığını çok iyi biliyordu. İmparatorlardan nefret mi ediyordu ? Valentinianus'un kız kardeşiyle evlenmek istemişti. Hiç kuşkusuz, o bir dâhiydi. Volga ile Tuna arasında yerleşmiş bütün Barbar şeflere otoritesini kabul ettirmiş bir dâhi !

Yenilgi nedir, bilmedi. Katalonya ovalarındaki savaşın sonucu da belirsiz kaldı. Attila[7] Aetius'un kuşatma tehdidi karşısında bir çekilme hareketi yaptı. İstemeyerek çekildi, ama fevkalade başarılı oldu. Savaşa devam edebilirdi, etmedi, Roma orduları onu durduramadan, hatta Doğu İmparatorluğu ile Batı ona karşı bir araya gelme fırsatı bulamadan İtalya'ya indi. İmparator Valentinianus hemen çekilerek tahtı ona bırakmayı teklif etti; Papa Leo bizzat kendisi Attila'yla görüşmeğe geldi. Bu görüşme, bizim açımızdan, karanlıkta kalmıştır. Attila'nın, papanın beyaz giysilerinden ve isminden -Leo- etkilendiği söylenmiştir. Bu sözler, çocukluğunu barış rehinesi olarak, Romalılar arasında geçirmiş olan bu büyük adam için söylenebilecek en saçma en ilkel sözlerdir.

Gerçek olan, onun düşündüklerini ve tasarladıklarını bilmediğimizdir. Ordularının İtalya'ya gelince durması, çok büyük olasılıkla, aldığı bir kararın gereğidir. Harekâtın başında düşünmediği halde, hâlâ bir Aetius'u, büyük bir komutanı yetiştirebilen Roma'ya saygısını mı göstermek istedi ? Yoksa, aksine, Roma'nın, kendi sonunu hazırlamak üzere onunla işbirliği yapabileceğini ve Aetius'un, Stilicho gibi öldürüleceğini mi düşündü ? (Gerçekten de, 454'de öldürüldü.) Kendisini destekleyen ve bağlılıklarını çok yorucu bir çabayla sağlayabildiği Barbar şeflerin sadakatinden, haklı olabilecek kuşkuları mı vardı ? Genç İldiko'yla evlendiği gecenin sabahı, tarihin gerçek nedenini öğrenemediği bir kanama sonucu ölmüş olarak bulundu. Vücudunda hiçbir şiddet izi yoktu; bakanları, hekimleri hiçbir zehirlenme izine rastlamadılar. Sürekli çalışmayla yorgun düşmüş olan bedeni ani bir kanamayla ölüme yenik düşmüş olmalıydı.

7 434'te Hunların kralı olmuş, 451'de Galya'ya varmıştır; 451'deki Katalonya ovalarındaki savaşın ardından 452'de İtalya'yı istila etmiş, 453'te ölmüştür.

Eseri gelip geçici oldu: ölümüyle sona erdi. Oluşturduğu birlik kısa sürede dağıldı. Belki de Barbarlar arasında bir birliğin gerçekleşmesi imkânsızdı. Attila'nın hayali de en az Alaric'inki kadar gerçekleşmesi zor bir rüyaydı. Roma dünyası kargasa içindeydi, evet, ama Barbarların dünyası daha da korkunç bir kargaşa yaşıyordu. Hun, Got'dan daha güçlüydü, ama anarşi Hun'dan da güçlüydü. Bu kumarda sadece siyaha oynayan kazanabilirdi.

Geiserich[8] öyle yaptı. Vandalları aracıyla Afrika topraklarını Avrupa kıyısından kopararak Roma'ya son ve öldürücü darbeyi indirdi. Barbar şefler arasında, en mutlusu ve zekâsı en kıt olanı oydu. Hayalleri geniş değildi, gönlü cimriydi. Komutasındaki Vandallar ne Gotlarla, ne Vizigotlarla baş edebildiler, ne de Hunlara karşı koyabildiler. Sürekli güneybatıya doğru kaçıyorlardı. Cebelitarık'a ulaştıklarında, daha da uzağa kaçabilmek için karşı kıyıyla geçtiler. Ve Roma'ya, kendisini yenen düşmanlardan çok daha fazla zarar verdiler. Geiserich'e kadar, Romania hastaydı; Geiserich onu öldürdü. İmparatorluk, varoluş amacını ve var olabilme gücünü kaybetmişti. Vandal korsanlığı Tunus'un Sicilya'yla ilişkisini kesti. Afrika buğdayı gelemez oldu. İmparatorluk Pön Savaşları dönemine geri dönmüş gibiydi. Kuşkusuz Afrika'da tüm öteki eyaletler gibi imparatorluktan ayrılmak istiyordu. Ama onu itaate zorlamak kolaydı. Alaric bunu düşünmüştü. Aetius buna hazırlanıyordu, uygulamaya vakit bulamadı. Bir başkası başarabilirdi. Geiserich yaptırdığı donanmayla bu ümidini tümüyle yok etti. Artık kim ikinci bir Pompeius'un geleceğini umabilirdi?

Alaric Roma'yı cezalandırmış, kenti haraca bağlamıştı. Geiserich yağmaladı. Korsanlar kralı, Barbar şefleri içinde, Roma'ya böylesine hınç duyan tek komutandı. Bu hınç, belki de şefin zayıflığından kaynaklanıyordu: işgalci Vandal, çok fazla yenilgiye uğramıştı. Ama imparatorluğun yıkıntıları arasında, Alaric'in amaçladığı siyasete uygun yeni imkânlar doğacak gibi görünüyordu. Artık sadece İtalya'yla sınırlı olan imparatorluk, Gotlarla bütünleşebilirdi.

İşte bu nedenle, Odoaker ve sonra Theodorich[9], Alaric için bir hayal ve bir dram olan tasarıyı gerçekleştirebildiler. Theodorich,

8 Vandal kralı. 455'de Roma'yı yağmaladı, 460'da donanmayı yok etti, 472'de Olibrius'u Roma tahtına çıkardı, 467'de Yunanistan'a saldırdı.

9 486'da Ostrogot kralı. 493'de Odoaker'i yendi, 526'da öldü.

çeyrek asır (501-526) Ravenna'da -Germen asıllı Tacitus ve Germanicus'un halefi olarak- gerçek bir Roma imparatoru, bir Theodoricus Rex oldu.

O, her şeyden önce, bir Germen komutandı. Silah arkadaşlarını peşi sıra savaşa götürmüştü. Onların coşkulu sadakatlerini ve ölümlerini hiçbir zaman unutmadı.

Ama kurduğu hükûmet Latin geleneklerine bağlı oldu. Senato'ya canlılık kazandırmayı başardı. Senato'nun ölümünün, Roma'nın ölümü anlamına geleceğini anlamıştı. Onun sayesinde Cicero'nun halefleri birkaç önemlice nutuk söyleyebildiler.

Got hükümdarlığı da Theodorich'ten sonraya kalamadı. Uzun ömürlü olacak gibi görünüyordu. Kendiliğinden çökmedi. Devleti yıkan, Belisarios'un ordusu ve ardından Lombard istilacıları olacaktı. Ravenna imparatorunu Sezarların mirasçısı saymak mümkün değildir. Ne var ki Ariusçuluk[10] olmasaydı Theodorich, Charlamagne'ın geleceğini çok önceden haber veren bir müjdeci olarak kabul edilebilirdi.

Ariusçuluk

Theodorich'le, kendi çabalarıyla kurtardığı Senato arasına giren, Ariusçuluk oldu; Ariusçulukla suçlanan Albinus ve Boetius'u, vicdan sahibi senato üyelerinin huzurunda o savundu. Tarihin, Got hükümdarı hakkında çekingen davranmasını ancak Ariusçuluk önyargısıyla açıklayabiliriz. Oysa Roma'nın kültür mirasının bir bölümü onun sayesinde korunabilmiştir.

Ve tarihi öğrenme çabalarını geniş ölçüde engelleyen, bugün bile Barbar kralların anılarının hâlâ karanlıkta kalmasına neden olan, Ariusçuluk saplantısıdır.

Lombard egemenliğini kısır ve verimsiz yapan odur. Lombard Krallığı iki yüzyıl yaşadı. Buna rağmen Lombardlar İtalyan diline kendi dillerinden üç-beş sözcük bile miras bırakamadılar. İtalya'dan, kendilerinden önceki gelgeç iktidarlar kadar bile iz bırakamadan, geçip gittiler. Çünkü çok yakınlarındaki Roma'dan, sap-

10 Arius ve öğretisine bağlı olanların sapkınlığı; Ariusçulara göre İsa başlangıcı olmayan, sonsuz ve her şeye gücü yeten gerçek tanrı değildir, göreceli bir tanrısallığı vardır.

kın mezheplerin oluşturduğu aşılmaz duvarla ayrılmışlardı.

Barbar kralların, siyasî ihtiraslarına kesinlikle hizmet etmemiş bu teolojik konudaki inatçı ısrarlarını anlamak zordur. Hz. İsa'nın tanrısallığını bile ilahî cevherin birlik ve bölünmezliğine feda eden Ariusçuluk, özü ve ruhuyla Doğuludur. Gerçek vatanı Antiohei-a'ydı[11]. Tanrı'nın tek olduğunu savunan bu tepki-inanç, Mişna'yı özümsemiş olan ve gelecekte Kuran'a iman edecek ülkelerde görüldü. *Eis Teos* haykırışı, sadece çölün tektanrıcılığını ifade etmez, o aynı zamanda Küçük Asya'nın bir yandan Helenizm'e, öte yandan Zerdüşt inançlarına başkaldırısıydı... Burada bir soru akla geliyor: Got krallarının, tüm siyasî sonuçlarına rağmen, aynı sözleri haykırmaları neyle açıklanabilirdi? Papalara bağımsızlıklarını mı ispat etmek istiyorladı? İznik sembolünü Doğulu Ariusçulara karşı çok zor savunabilen Bizans'ı bir tehdit olarak gördükleri için, Doğu Akdeniz'de hak sahibi olduklarını mı ilan ediyorlardı? Sebep ne olursa olsun, hepsi aynı kayalıklara çarparak parçalandılar. Hiçbiri, bu hep yenilenen başarısızlıklar karşısında durup düşünmedi. Tam aksi yönde bir örnek oluşturan Clovis bile onları uyaramadı.

Clovis[12]

Ariusçuluğu terk ederek "Clotilde'in tanrısına" iman etmesi ve Roma'nın meşru kilisesiyle bağlarını güçlendirmesi Clovis'e, Vizigotlar ve Alamanlar karşısında kazandığı zaferden çok daha büyük bir güç kazandırdı. Savaş ve cinayetlerle alelacele kurulmuş olan krallığı, öteki Barbar krallıklardan daha uzun ömürlü görünmüyordu. Ve Frankların kralı, güçlü ve görkemli Theodorich'in yanında çok silik kalıyordu. Buna karşın, ötekiler yıkılıp giderken, Clovis'in krallığı varlığını sürdürdü. Giderek kanlı çatışmalara dönüşen ve hanedanı zayıflatan taht kavgalarına rağmen, varlığını sürdürdü. Sadece Clovis, sapkınlığa kapılmadan putperestliği bıraktı ve sadece o, az çok yaşama şansı olan bir devlet kurabildi, oysa öteki hükümdarların parıltılı maceraları önce başarısızlığa, son-

11 Antakya.
12 Sal Franklarının kralı (481-482); Syagrius'u Soissons'da 486'da, Almanlarıysa Tolbiac'ta 496'da yendi: Katolikliği benimsedi; Vizigotları Vouillé'de 506'da yenilgiye uğrattı ve 511'de öldü.

ra unutulmağa mahkûm oldu. Onlardan üstünlüğü, değişmeden, gerçek bir barbar olarak kalmasıdır. Gotlar, belki de Güney Rusya'da, sonra Balkanlar'da fazla uzun süre Roma uygarlığıyla temas halinde kalmışlardı. İmparatorluğu kurtarmak istediler. Clovis'se köylü sadeliğini, köylü kurnazlığını kaybetmemişti, bu doğal kurnazlık onu, fazla soylu amaçlara ya da fazla iddialı hayallere yönelerek, gerçek hedeflerini unutmaktan korudu. O ötekilerden daha başarılı oldu, çünkü onlar kadar büyük işlere girişmedi.

Romania efsanesi

Gerçekte böylesine ölçülü kalabilmek için büyük bir irade gücü ve özveri gerekliydi. Çevreden gelen heyecanlı ve baskılı taleplefi duymazdan gelmek gerekliydi. O karanlık günlerde herkes imparatorluğun sonunun geldiğini görüyor ve sadece kendini kurtarmanın çarelerini arıyordu; Batı dünyasına bir karabasan gibi çöken ümitsiz hüznün sebebi buydu. Tarihçi bugün orada yeni bir dünya düzeninin filizlenmekte olduğunu görebildi ama, o çağda yaşayanlar, onlar çok yaşlanmış bir dünyanın uzun süren can çekişmesini seyrettikleri duygusuna kapılmışlardı. Her geçen gün devletin gücünün biraz daha azaldığını görüyorlardı; gitgide artan bir kaygıyla, zenginliklerin eriyip tükendiğini, yolların bozulduğunu, iş hayatının, hatta günlük hayatın her gün biraz daha zorlaştığını görüyorlardı.

İmparatorlar dönemi, yoksulların bile ekmeksiz, hatta eğlencesiz kalmadığı yıllardı. Hep devleti suçlamışlardı, vergilerin ağırlığı için, Hıristiyanlara yapılan acımasız baskı, polisin yaptıkları, zulümler, işkenceler için devleti suçlamışlardı. Ama şimdi imparatorluğun çarkları dönmez hale geldikçe, toplumun sefalete sürüklendiğini görüyorlardı.

Bu durumda sadece iki son olabilirdi: kutsal metinlerdeki Apokalipsislerin anlattığı gibi kıyamet ya da imparatorluğun, dâhi bir şef tarafından yeniden yapılandırılması.

Bu efsane, gücü yüzyılları aşan ve bize kadar ulaşan bu "mitos" verimsiz yerinlemeler ve özlemlerden, hayal kırıklığıyla sona ermiş ümitlerden doğdu. Saint-Just, hâlâ "Dünya Romalılardan sonra bomboş !" diyordu. Oysa Büyük Devrim'in Fransası'nı, Pitt'in İngilteresi'ni, Washington'un Amerikası'nı ve Büyük Kateri-

na'nın Rusyası'nı görüyordu ! Portekizlilerin, tek başlarına, Roma'nınki kadar büyük bir imparatorluğu fethetmiş olduklarını unutuyordu. Saint-Just'e kendisinin en az Brutus kadar önemli bir kişi olduğunu söyleseler, kuşkusuz çok da itiraz etmeyecekti.

Çağımızın ilk yüzyıllarında, biraz düşünen her insan, imparatorluğun birliğin dağılması karşısında bir şeylerin kaybolduğu, yok olduğu duygusuna kapıldı. Batı, Doğu'ya yeniliyordu, Avrupa'ysa Afrika'ya ! Roma ve imparatorluk sözcükleri, kaybedilmiş zenginlikleri, geçmişte kalmış parlak zaferleri hatırlatır olmuştu. Oysa mantık, Roma'nın sona erişini kabullenmeyi, geçmişi unutmayı ve Clovis'in yaptığı gibi, tarihin istediği yönde yeni bir geleceğe doğru yürümeyi gerektiriyordu.

İKİNCİ KISIM

İustinianos'un Bizansı ve Hüsrev'in İranı

Bizans'ın ihtişamı

Nice çılgın hayalin ve felaketle sona ermiş nice girişimin anası olmuş Romania efsanesi, her zaman Bizans ile Batı Avrupalıların arasına girdi. Konunun uzmanlarca araştırılması da eseri olan önyargıları güçlendirmiş haksızlıklara anlayışsızlık da eklenmiştir. Bury'nin, Schlumberger'in, Diehl'in çok başarılı çalışmalarına rağmen, çoğunluk, Bizans'ı, Roma İmparatorluğu'nun soysuzlaşmış bir bölümü olarak kabul etmektedir. Montesquieu'den beri bu konuda hiçbir şey değişmedi.

Oysa gerçek şu ki, Roma İmparatorluğu dört yüzyıl bile yaşamadı, Bizans İmparatorluğu bin yıl hüküm sürdü. Biri, Sezar ve Pompeius'la devletin temelini attı, Augustus'la siyasî yapısını tamamladı ve hiç kuşkusuz, 330'da, Constantinus, Doğu'da adını Konstantinopolis'e verdiği sırada, ömrünün son yıllarını yaşıyordu. Öteki, V. yüzyılda hayat doluydu. (451'de, Halkedon Konsili'nin bildirisi şöyle: "Hükümdarın ve Senato'nun varlığıyla onurlanan ve Antik Roma'nın imtiyazlarına eşit imtiyazlara sahip olan bu site, Kilisesi açısından da tebcil edilmelidir.") Ve XIII. yüzyılda, hâlâ, Dandolo'nun Haçlı ordularının 1206'daki saldırısına rağmen ayakta kalabilecek kadar güçlüydü.

Bazı konularda, Roma'dan daha verimli bir yaratıcı güce sahip olmuştur. Hangi Roma anıtı, özgünlük ve görkem bakımından, Ayasofya'yla boy ölçüşebilirdi?

Şayet Yunan, "biçim"in anavatanıysa, Bizans tereddütsüz "rengin" başkentidir ve Bizans mozaikleri Yunan heykellerinden daha az değerli değildir.

Sadece Bizans istilalara karşı koyabildi. Roma'dan daha iyi korunmuştu –öncelikle doğa şartlarıyla, sonra imparatorlarının

basiretli yönetimiyle ve nihayet, Attila'yı bile durdurabilen ve öteki Barbarların cesaretini kıran şehir duvarlarıyla. Böylelikle, Roma Alaric ve Geiserich'in askerlerince talan edilir, Attila tarafından aşağılanırken Bizans, el değmemiş olarak ayakta duruyordu. Kendisine vaat edilmiş olağanüstü bir alın yazgısının önsezisi içinde, heyecanlı ve coşkuluydu. Dünyanın hiçbir yerinde hayat böylesine yoğun yaşanmıyordu. Hiçbir yerde sirk şenlikleri böylesine zengin ve renkli değildi; hiçbir yerde ilahiyatçılar böylesine heyecan ve coşkuyla tartışmıyorladı ve hiçbir yerde insana özgü ihtiyaçlar, aşklar, entrikalar, rekabetler, çekişmeler böylesine güçlü değildi. XIV. yüzyıl İtalyası'nı ve XX. yüzyılda New York'u anımsatan bu sınır tanımaz yaşam nereye yönelecekti?

Kent henüz Romalı mı, Yunanlı mı olduğunu bilmiyordu. İki anadili vardı ve kararsızdı. Doğu'da hatta Batı'da dışlanmağa, gerilemeğe başlayan Yunan'a özgü kavramlar duvarlarından içeri sokuldukça, Bizans da gitgide daha fazla Yunanlı olacaktı. Ama yüzyıllar boyu devam edecek bu kültür göçü İustinianos'un iktidarı döneminde daha yeni başlıyordu.

İustinianos'un sonuç vermeyen gayretleri

Bu nedenle İustinianos kendisini Traianus'un vârisi olarak kabul edebilirdi. Çökmüş imparatorluğun tekrar kurulması, ona, siyasetinin tek amacı olarak göründü. Gücünün ve ihtirasının talebi açıktı: Barbarlar bu talebe boyun eğdiler. İustinianos Bizans için Roma'nın ve ailesi için Antoninus Hanedanı'nın mirasını istiyordu.

İçeride, bozulmuş olduğunu gördüğü Roma hukukuna "İnstitutiones"lerle güç kazandırmak istedi.

Dışarıda, krallarının Büyük Theodosius'tan bu yana ele geçirdikleri toprakları geri almayı hayal ediyordu.

Büyük bir kilise yaptırdı. Ama Ayasofya'nın biçimi, yapısı, rengi, imparatorluğun, onarılsa bile, geçmişteki özellikleriyle tekrar hayata dönemeyeceğini gösteriyordu. Başka bir zaman ve başka bir ruh orada başka ve yeni bir uyum yaratmıştı. Birbirini kesen dik kenarlarıyla bu dev arı kovanı, Vergilius için ne anlam taşıyabilirdi ki!

İustinianos Batı'da zafer kazandı, ne var ki ölüm, imparatorluğu, Batı'dan değil, Doğu'dan yakalamıştı. Ordularının İtalya'daki geçici ve çoğu yarım kalmış zaferleri, Roma'yı yere sermiş olan hastalı-

ğın Bizans'a da bulaşması tehlikesi yaratıyordu. Gotlar İtalyası'nın yeniden ve boşuna fethedilmesi, İran'ın ilerleyişini hızlandırdı. Belisarios Ravenna'ya girer ve Narses, Totila'yı yenerken Küçük Asya'da İran baskısı her gün biraz daha artıyor, I. Hüsrev[1] Antioheia'yı ve Mezopotamya'yı talan ediyordu.

Bizans, geri çekildi, sadece doğuda değil, kuzeyde de. İustinianos'un iktidarının son yıllarında, Avarlar Trakya'yı tehdit ediyor ve imparatorlukta korku yaratıyorlardı. Bizans onlara çok zor karşı koyabildi, çünkü zaten iki cephede savaşıyordu. Avrupa'da Gotlara saldırıyor ve Asya'da, İranlılar karşısında savunma savaşı veriyordu.

İustinianos, tarihin bölündüğünü ilan ettiği bir dünyayı güç kullanarak birleştirmek istiyordu. Din alanında da siyasî alanda güttüğü hedeflerin peşinden giderek aynı başarısızlığı yaşadı. Boşuna bir çabayla monofizistlere, Ortodoksları destekleyen Halkedon Konsili'nin kararlarını kabul ettirmek istedi; sonra Romalıları, monofizistleri kollayan Konstantinopolis Konsili'nin kararlarını kabule zorladı. Papa Vigilius'u ikna etmeğe çalışması, sonra zorla Bizans'ta alıkoyması hiçbir sonuç vermedi, Latinler boyun eğmediler. Bu konuda da bölünme, onarılmaz boyutlardaydı. Doğu'ysa, Batı'nın inatçılığından çok daha katı bir tutumla, "tanrısal cevher"in birliğine ve bölünmezliğine inanmayı sürdürüyordu. Roma imparatorlarının iktidarları döneminde devletin gücü bu gerçeğe çarparak parçalanmıştı, aynı gerçek Bizans imparatorlarının karşısına da dikilecekti.

Bizans, imparatorunun kendisini sonu belirsiz bir maceraya sürüklediğini anlamıştı. İktidarının ilk yıllarında ayaklandı. İsyan şenliklerinde başladı, Ayasofya yakıldı. İustinianos karısı Teodora'nın cesaretiyle zorlukla kurtulabildi. Teodora "kızıl rengin güzel bir nefer" olduğunu söyleyecekti. Ve iktidar geri adım atınca isyan sona erdi.

İustinianos, iktidarı imparatoriçeyle paylaşıyordu. İki hükümdar mozaiklerde, paraların üzerinde yan yanaydı. -Aragon Kralı Fernando ile Kraliçe Katolik İsabel gibi-. Sanki hükümdar karıkoca arasında, İustinianos -sona ermiş olan- Roma geleneğini ve

1 531'de tahta çıktı, 542'de Filistin'i ele geçirdi, 566'da Eftalit Krallığı'nı Mukan'la paylaştı, 579'da öldü.

Teodora[2] genç Bizans ulusunun ümitlerini temsil ediyordu.

Teodora, hipodromdaki bir hayvan bakıcısının kızıydı. Halktan geliyordu, halk arasında büyümüştü, doğduğu kentin yazgısının ne olduğunu İustinianos'tan çok daha iyi görüyordu. Yüzünü öncelikle Asya'ya dönmüştü, çünkü Asya olmadan Bizans güçlenemezdi. Monofizist inanca bağlıydı. Doğu'nun inancına. İlahiyatçılar bu nedenle onu affetmediler. Prokopios'un imparatoriçenin anısını kötüleyen gizli tarihinde bir araya getirdiği karalamalarda, büyük olasılıkla, bu öfke ve kinin de payı vardır. Onu, evlendiği güne kadar sürdürdüğü rezil hayat için suçlayan tarihçi, sonrası için de korkunç entrikalar çevirmekle itham ediyor.

Gerçek şu ki İustinianos, Teodora'ya büyük bir aşkla bağlıydı -yirmi yıl sürdüğüne göre çok büyük bir aşktı- ve bu sağlam bir ilişki olduğu kadar, faydalıydı da. İmparatoriçe olmasaydı, 532'deki isyanda devlet çökerdi. İmparatoriçe olmasaydı, üç-beş idamla geçiştirilen bu olay, gerçek bir felaketle sonuçlanırdı. Nitekim, Teodora'nın ölümünden sonra devlet yapısı bütünüyle zayıfladı; dış sorunlar, siyasî sorunlar, dinî sorunlar, ekonomik sorunlar, hep biri ötekini etkileyerek, çözümlenemeden büyüdü, ağırlaştı. İmparatorluğu savunmak için orduyu, kaleleri güçlendirmek gerekiyordu; tükenmiş olan hazine bu masrafı karşılayamadı. Masrafları azaltmak için orduda kısıntıya gidildi; düşmanlar -İranlılar ve Avarlar- Bizans'tan aldıkları haracı artırdılar. Barış, savaştan daha pahalıya mal olmağa başlamıştı; kısır döngü böylece sürüp gitti.

Hazinenin her gün biraz daha büyüyen ihtiyaçları karşısında, vergiler her gün biraz daha ağırlaştı, az gelirliler kendilerini koruyabilecek senyörlerin etrafında toplandılar. Mülkiyet de kişilerin peşinden gitti ve toprak, Roma'nın yıkılışının en önemli ve etkili sebeplerinden sayılan birtakım merkezlerde, latifundialarda toplanmaya başlandı.

İustinianos'un sonuçsuz bir çabayla çare bulmağa çalıştığı bütün bu olumsuzluklar, iktidarı süresince artarak devam etti. Kuşkusuz en kötüsü, feodalitenin doğması ve güçlenmesiydi. Bu düzen, Bizans imparatorlarının tümünün iktidarlarında varlığını sürdürdü, çünkü olayların akışının önlenemez sonucuydu. Konstantinopolis

2 Bizans imparatoriçesi (527-548). İustinianos'un karısı. Nika Ayaklanması'nda (532) imparatoru İstanbul'da kalıp ayaklanmayı bastırmaya o teşvik etti.

kadar olağanüstü bir konumda olan başka bir kent yoktu, ama o çevresini kuşatan toprakların üzerinde kendiliğinden yükselip, oluşmamıştı: onu bir imparatorun fermanı Konstantinopolis yapmıştı. Bu yüzden çevresindeki eyaletlerle ilişkileri hep yapay ve zoraki oldu. Dış politikadaki başarısızlıklarının ve malî yapıdaki düzensizliğin sebebi budur. Bizans imparatorları, başta İustinianos olmak üzere, merkezî yönetimin memurlarını paraca tatmin ederek, onların rüşvetle satın alınmalarını önleyemediler ve hazinenin yoksulluğu sonunda, vergi toplayıcıların zenginleşmesine yol açtı.

Devlet yapısının içine işlemiş olan bu karmaşa, özellikle VI. yüzyılda, Bizans'ın Roma, Yunanistan ve Doğu arasında kararsızlığının sürdüğü dönemde daha da derinleşmişti. İustinianos, kendisi de, hem bir Latin imparator, hem bir Asyalı hükümdar görünümündeydi; yarı sezar yarı halife! Şehri de hem Katolikliğin başkentiydi, hem de Katolik karşıtı inançların. Böylece İustinianos öldüğünde arkasında sadece belirsizlikler bırakacaktı.

İktidarı döneminin bilançosuna bakıldığında sonucun, zaferden çok başarısızlık ve bunalım olduğu görülür. Siyasî gidişin nasıl düzeltilebileceğini tartışmalarıyla da hiç bir başarı elde edilemeyecektir.

İustinianos'tan sonra iktidara gelenler, imparatorluğun baş edilmez sorunlarıyla elleri kolları bağlı olarak, ya demagojiye yöneldiler ya tutucu ve gerici bir politika izlediler; her ikisi de aynı derecede zararlı oldu.

İustinianos'un ölümünü takip eden elli yıl, Bizans tarihinin en karanlık dönemi oldu. Herkes, istilalara yenik düşmeyi göze almadan sıkıdüzenden vazgeçmeye imkân olmadığını ve isyanlara yol açmadan sıkıdüzeni uygulama ümidi kalmadığını anlıyordu. Bu ikilem, İustinos, Tiberios, Maurikios ve Fokas iktidarlarının karabasanı oldu.

Ama bu acınacak iktidarlar ve bu acınacak yönetim, Sasanî zaferlerinin Bizans'ı içine düşürdüğü durumun sebebi değildir, sonucudur.

Hüsrev'in İranı ve İran-Bizans Savaşı

Hüsrev'in İran'ı, Keyhüsrev'inkinden daha küçük ve daha az başarılı değildi. Mucizeli sayılacak kadar uygun koşullar -özellikle kralların dehâsı- ona, Asya egemenliğinin yanı sıra, dünya tica-

retinde de büyük pay kazandırmıştı.

Çin, III. yüzyılda, Han Hanedanı'nın sona ermesinin ardından, anarşiye sürüklenmişti. Bu durumdan ancak VII. yüzyılda Tanglar sayesinde kurtulabilecekti. Bu dört yüzyıl Çin'in "karanlık çağı"dır. O dönemde Konfüçyüs'ü terk ederek Buddha'ya inandı. Kadercilik ve karamsarlık o derecelere varmıştı ki, imparatorlar keşiş olmuş, insanlar, yaşamdan ümit kestiklerini kendilerini sakatlayarak, hatta yakarak gösterir olmuşlardı. Bu durumda Orta Asyalı savaşçılar da karanlık çağların Çini'ni terk etti. Hanlar bu savaşçıları önce besleyip, kullanmış, sonra kovmuşlar, Savaşçı krallıklar onları geri çağırarak silahlandırmıştı şimdi ülkede kalmalarını sağlayacak olanaklardan bile yoksun olan Çin'i terk ediyorlardı. O zaman geleceklerini -el yordamıyla- Batı'ya yönelerek aradılar. Hazar'dan Çin'e uzanan bölgeye dağılmış olan boyları bir araya getirmeyi amaçlıyorlardı. Sonunda aradıkları güçlü şefi Mukan Kağan'da[3] buldular.

Mukan, I. Hüsrev'e, Batı Asya'yı paylaşmayı teklif etti. Türkler Maveraünnehir'i, İranlılar Ceyhun Irmağı ile İndus arasındaki toprakları aldılar. Hindistan'a ve Çin'e giden tüm ticaret yolları bu bölüşmeyle büyüyen ve kentleri hızla kalabalıklaşan İran'dan geçiyordu. Ktesifon kenti az zamanda Bizans'a yetişti. Bu durumda I. Hüsrev, Iustinianos'a saldırmakta tereddüt etmedi ve hâlâ Roma İmparatorluğu diye anılmakta olan Bizans'tan haraç istedi; isteği kabul edildi. Sasanilerin İran'ı artık bütün Asya'nın hatta dünyanın en parlak kültür merkezi olmuştu.

Dinleri, dış dünyaya çıkmayı değil, kendi içinde saklı kalmayı istiyordu. Zerdüşt'ün rahipleri, yeni tilmizler kazanma uğruna, inançlarının, saflığını, katışıksızlığını kaybetmesi olasılığından korkuyorlardı. İnsanları yönlendiriyor, ama asla davet etmiyorlardı. Yaşadıkları sürece inançlarını koruyan güç, korkuydu; ölümdeyse suskunluk! Mani, İran'ın manevî hayatının daha insancıl olması için harekete geçti, başaramadı: rahipler ona cevap bile vermediler: öldürdüler. Din, bu rahiplerin elinde ve tekelinde kaldı, toplumun içinde kök uzatmadı, kuşkusuz halkı küçümsüyorlardı. İran, bu yüzden, belki de zayıf düşmek pahasına, saf ve katışıksız kaldı. Mukan bu zaaftan faydalanmayı düşündü, Hüsrev'e Batı Asya'yı paylaşmayı önerdiği gibi, Bizans'a İran'ı paylaşma önerisinde bulundu.

3 Göktürk hakanı (553-572) (ç.n.).

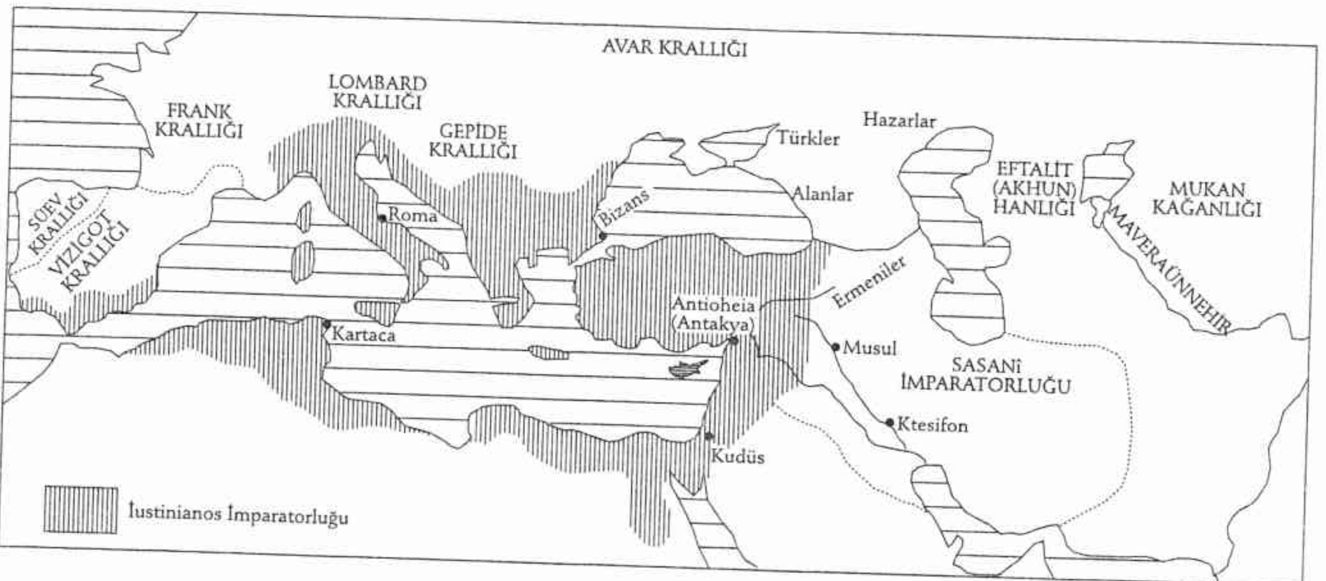
Bizans reddetti. Bu önemli ret kararı belki de büyük bir hatâydı. oldu. Mukan şaşırmıştı. Bizanslılar, Avar istilacılarının yarattığı tehlikeyi sebep gösterince Mukan şöyle cevap verdi: "Siz bizim önümüz sıra sürdüğümüz kölelerden korkuyorsunuz." Franklar da, altı yüzyıl sonra, İslam'a karşı Moğollarlá birleşmeyi kabul etmemişti. Bu ret kararı, o kararı alanlara çok pahalıya mal olacaktı. Bizanslılar belki de uygarlığı kurtarmış oluyordu. İran yıkılırsa, Bizans Türklere nasıl karşı koyabilirdi? Bizans yıkıldığı takdirde, Tuna ve Ren'e giden yolu hangi engel koruyabilirdi? Yeni bir Attila'nın karşısına hangi Aetius çıkabilirdi?

Bizans'ın kararı o gün için akıllıca bir karar gibiydi. I. Hüsrev'in ölümüyle, bu kez iç kargaşalıklar yüzünden dışarıda da felce uğrayan Sasanîler zor durumdaydı. İran, Hüsrev'in oğlu ile Med soyundan bir general arasındaki taht kavgasıyla bölünmüştü. II. Hüsrev, Bizans İmparatoru Maurikios'un müdahalesiyle tahta çıktı. Bu yardımının karşılığı olarak Ermenistan üzerindeki haklarını Bizans'a bıraktı.

Ermenistan, İran ile Bizans arasındaki çekişmenin en önemli konusu, İmparatorluk için bir ölüm kalım meselesiydi. Stratejik açıdan, bu ülke Sasanîlere Karadeniz yolunu kapatıyordu. Dinî açıdan önemliydi, Ermenistan Hıristiyan'dı- Asya'da bir Lehistan. Kültür açısından önemi o kadar büyüktü ki, o çağda yaşamış bazı mimarlara göre, Ermeni kiliseleri Ayasofya'nın esin kaynağı olmuştu, hatta Bizanslıların Kilise'yi aynen kopya ettiğini bile savunuyorlardı. Kuşkusuz, bu ezelden beri paylaşılamayan eyalet, İran dehası ile Bizans dehâsının en acımasız biçimde çarpışmasından olağanüstü faydalanmıştı.

Zaten II. Hüsrev ile imparatorluk arasındaki barış uzun ömürlü olmadı. Sasanîler kısa süre sonra, Türklerin doğu sınırlarında yarattığı kaygılardan kurtuldular: Mukan Kağan'ın kurduğu federasyonu onun ölümüyle dağılmıştı. Bizans da Maurikios'la yapılmış olan anlaşmayı hükümsüz saydı. Fokas'ı tahta çıkaran bir ayaklanma Maurikios'u devirmişti; II. Hüsrev, eski müttefikinin intikamını alacağını ileri sürdü; bu yasal hakkıydı. Öte yandan, Fokas'ın iktidarı da Bizans'ın ne kadar güçsüz olduğunu gösterecekti. Yaşamı kolaylaştırma vaatleriyle iş başına gelen hükûmet, sert uygulamalarla ayakta kalabildi ve toplumun tüm kesimlerini karşısına aldı.

Hüsrev, büyük bir sarsıntı yaşayan imparatorluğa bütün gücüyle saldırdı. Suriye'yi, Filistin'i aldı, Kudüs'e girdi, Hz. İsa'nın

VII. yüzyılda Bizans İmparatorluğu

çarmıhını ele geçirdi ve Ktesifon'a taşıdı. Mısır'ı işgal etti. Bizans'ın elinde sadece Balkan eyaletleri ve Karadeniz'in güney kıyısı kalmıştı. İmparatorluk yıkılışa razı olmuş görünüyordu.

Herakleios imparatorluğu kurtarıyor

İmparatorluğu kurtaracak kahraman işgal altındaki Mısır'dan gelecekti: Herakleios. Mısır valisiydi; donanmayı kendisine katılmaya ikna etti, Bizans'a doğru yelken açtı ve Fokas'ı tahttan indirdi. Bizans'ta her şey öylesine bozulmuştu ki, Herakleios, çok kötü yönetimi için kendisini suçladığı zaman Fokas şu cevabı verdi: "Sen daha mı iyi yönetebileceksin?" Sanki Bizans'ta artık asla iyi bir yönetim sağlamazdı ve imparatorluk ölüme mahkûmdu! Oysa Herakleios öncelikle yeni bir askerî güç oluşturdu. İran'dan, Bizans'a indirdiği darbelerin öcünü almak için, 622'de, peş peşe saldırılarla sürecek olan bir savaş açtı. Bu savaş 627'de, Musul yakınlarında Sasanîlerin kesin yenilgisiyle sona erdi.

İlk Bizans kuşatması

İran savaşının ağır yükü, Fokas'ın imparatorluğa miras bıraktığı düzensizlikler, Herakleios'un, bunlara göğüs germek için harcadığı çabanın sonucu olan yorgunluğu, Kuzey sınırlarındaki savunmayı zayıflatmıştı. Bizans şimdiden, batıdaki bazı topraklarını kaybetmişti: birden Hunlar ve Slavlar Trakya'dan indiler ve Bizans surlarının önüne kadar geldiler.

Bu, Bizans'ın yaşayacağı ilk kuşatmaydı. Herakleios Küçük Asya'da savaşıyordu; şehir, halkının ve patriğinin kahramanlığı sayesinde dayandı. Patrik Sergios, düşmanın karşısında, elinde Bakire Meryem statüsüyle kale bedenlerinde dolaşıyor, kuşatılmış halka cesaret veriyordu. Halk, kendi kendini, işe yaramazlıkla suçluyordu. Ama Bizanslılar inanılmaz dayanma güçlerine yeniden kavuşuyorlardı: onlar sekiz yüzyıl süresince düşmanlarında hayranlık uyandırmışlardı. Sonunda Herakleios da döndü. Slavları yendi. Bir süre sonra İranlıları da yenecekti.

İran, dünya egemenliği için Bizans'la boy ölçüşebilen tek güçtü. Yenilmesi, Bizans'ı, Kartaca zaferinden sonraki Roma'dan bile daha elverişli duruma getiriyordu. İran'ın, Herakleios'un indirdiği öl-

dürücü darbeden sonra bir daha ayağa kalkamayacağı belli olmuştu. Gücünün bu kadar çabuk tükenmesi anlaşılır gibi değildi; bu zaafı, Sasanî monarşisinin ve Zend inancının, toplum sınıfları arasında yarattığı derin uçurumlarla açıklamak mümkündür. Saplantı haline gelen manevî kirlenme korkusu ve kast sistemiyle sakatlanan İran, tarihinin en güçlü süvari ordusunu kurmuştu. Ama bu ordu, bir ölüm kalım savaşının sonuna kadar dayanamadı ve savaşı, halkı tarafından çok sevilen devlet kazandı. Ktesifon'un kuşkusuz büyük hükümdarları, büyük komutanları olmuştu; Bizans'ın oldukça kötü imparatorları, değersiz, karaktersiz bir soylu sınıfı vardı; ama Bizans halkı başarmak, zaferi kazanmak istiyordu, İran ulusuysa efendiler yürüttüğü bu savaşla ilgilenmiyordu bile.

İmparatorluğun kötü günleri

Ne var ki Bizans'ta da Herakleios'un umulmadık başarısı bile, imparatorluğun hastalığını gizleyemiyordu. Bizans, İustinianos'tan beri, her hatayla küçülen bir tılsımlı deriydi; hiç kimse, aslında çok da mutlu yaşanmamış bir geçmişin geri gelebileceğine inanmıyordu. Hıristiyan Doğu, Bizans İmparatorluğu'nu tutmamıştı; monofizistler, Mazdekî Sasanîleri, Halkedonlu Yunanlılara tercih etmişlerdi. Mısır bu konuda hiç çaba harcamamış, karşı çıkmamıştı. Herakleios, kendisi de, dehâsına rağmen, mutluluğuna, başarısına rağmen, yönettiği devletinkine benzer bir nevrasteniyle sakatlanmış gibiydi. Garip korkuları vardı. Su görmeye dayanamıyordu. Avrupa yakasından Asya yakasına geçeceği zaman onun kendisini bir ormanda sanması için bineceği geminin üzeri, içi dallarla, yapraklarla örtülüyordu. Savaş halkı yıldırıyordu; dinî ve siyasî kavgalar sinirleri geriyordu. Alın yazısının çok parlak bir gelecek vaat ettiği Bizans kaygılar ve kederler içindeydi. Ne Doğu'da, ne Batı'da kendine yer edinebilmişti. Din sapkınlıkları ve savaş, Hıristiyan Doğu'yu her gün biraz daha geriye götürüyordu ve bu, istilaların Batı'da yarattığı gerilemeden daha önemsiz değildi. Gerçekte her yerde her şey paramparça oluyor, döküülüyordu. Çin'den, cinayetlerle kan gölüne dönen Galya'ya kadar...

Her şey bitmiş, kaybedilmiş görünüyordu. Her şey kurtarılacak ve yeni temeller üzerinde yeniden inşa edilecekti.

Hz. Muhammed Mekke'de dünyaya gelmişti.

ÜÇÜNCÜ KISIM

İslam ve Doğu'nun yeniden dünyaya gelişi

Hz. Muhammed, yaşı elliyi geçmişken, 16 temmuz 662 tarihinde Mekke'den, memleketinden ayrıldı. Medine'ye sığındı. Kendinden önce birkaç tilmizini -ilk Müslümanları -da oraya göndermişti.

630 yılında Hz. Muhammed Mekke'ye döndü, ilk hac ziyaretini 632'de yaptı. Üç ay sonra, 8 temmuz 632'de öldü.

Ebubekir halife oldu. Arabistan'ın büyük bölümünü fethetmiş olan İslam, Suriye ve Irak'ın fethine girişti.

634'de Ebubekir öldü. Ömer halife oldu. Halifeliği on yıl sürecekti. Önce Suriye'yi aldı. Sonra İran'ın fethi başladı.

642 yılında Nihavend zaferinin sonucunda İran, Ömer'in egemenliğini kabul etti. Ömer 643 yılında Kudüs'e girdi ve orada kendi adını taşıyan bir camii inşa ettirdi.

Böylelikle, yirmi yıldan az bir süre içinde, Mekke'den kaçanlar, A-ugustus'unkine eşit büyüklükte bir imparatorluğun efendileri oldular.

Bu tarihî bir mucizedir. Ne var ki tarih, bu mucizeyi pek de heyecanla karşılamayacaktır. Kendi bilgisi içindeki benzer olayları sayıp dökecektir: Keyhüsrev'in fetihleri daha az geniş değildi; İskender'inkiler de çok kısa zamanda gerçekleşmişti. İslam, fethettiği ülkelerde kurulu düzeni altüst etmiyor, insanlara yaşam biçimlerini ve geleceklerini seçme hakkı bırakıyordu. Helenizm, bu ülkelerin özellikleriyle tam uyum sağlayamamıştı. Roma, doğal yapılarını bile tahrip etti: Partları yenemeyince Mısır ve Suriye'yi İran ve Hindistan'dan ayırdı. İran savaşı, Ortadoğu'nun Bizans'ı ne kadar az benimsemiş olduğunu göstermişti. Roma lejyonlarının koparmış olduğu ve İslam'ın şimdi yeniden düğüm-

lendiği bağların iplikleri, Latin Parkalarından[1] çok daha eski ve çok daha güçlü tanrıçalar tarafından örülmüştü.

Arabistan'ın fethi

İslam'ın ilk, en zor ve kuşkusuz en önemli zaferi, Arap kabilelerine kaybettikleri savaşçı karakterlerini yeniden kazandırmak olmuştur. Arap atlıları her zaman vardı, Sezarlar onları Sasanîlere karşı kullandılar. İmparatorluğun son döneminde eğitimleri ihmal edildi, kendi hallerine bırakıldılar. Düzenin yeniden oluşturulması için Kuran'ı bekleyeceklerdi. Bir şef arayan bu şaşkın, kayıp insanlar peygamberin güçlü iradesinin çevresinde bir araya geldiler; ekseriyetle çölde ve steplerde rastlanan bir olguydu bu. Zamanımızda bile, 1914-1918 savaşında, Arap kabileleri ve Arap ihtirası, herkesi şaşırtan bir heyecanla Albay Lawrence'ın çevresine koşmuştu. O zaman herkes, eğer daha az entrikanın döndüğü bir ortam olsa, Şam'ın işgali, imparatorluk için önemli bir tarihî planın ilk adımı olabilirdi, diye düşünüyordu.

Fakat Albay Lawrence'ın arkasında İngiltere bulunuyordu. İslam'ınsa, dünya üzerinde nasihat ve vaatlerden gayrı dayanacağı hiçbir şey yoktu. Ve inanılmaz bir savaş coşkusu meydana getirdi. Bedir Savaşı sırasında Hz. Muhammed, bir atlı savaşçıya, inancı için ölen bir Müslüman'ın hemen cennete gidebileceğini anlatıyordu.

Adam:

– Ne ? dedi. Cennete gitmek için bu salaklar tarafından vurulmak yeterli, öyle mi ?

Ve düşmanın üzerine yürüdü, kendisi düşüp ölünceye kadar vuruştu.

Hiç kuşku yok, böylesine bir coşkunun meydana getirdiği gücü çok da mübalağa etmemek gerekir. Bir coşku Arabistan'ın fethini çok iyi açıklayabilir ama, Sasanîlerin yıkılışını izah edemez. Halid'in ordusu sayıca daha azdı: birkaç bin kişi, hatta birkaç yüz diyenler de vardır. Bu orduda, Müslüman olmayanların yüzdesi küçümsenmeyecek kadar fazlaydı. İran, Hüsrev yüzünden oldukça yorgun düşmüş ve Herakleios'a yenilmiş olsa dahi, hâlâ, dünyanın en kuvvetli devletlerinden biri sayılıyordu. Arapların olanaklarıyla

1 Kader ağlarını ördüğüne inanılan cehennem tanrıçaları (ç.n.).

karşılaştırılamayacak kadar kalabalık ordusu ve çok güçlü bir ekonomisi vardı. Burada şunu söylemek gereklidir: Halid'in zaferi büyük ölçüde karşı taraftakilerin gizli işbirliğiyle mümkün olmuştur.

İran'ın fethi

Sasanî rejiminden nefret ediliyordu. Ktesifon'un teokratik aristokrasisi, İran halkının sırtında ağır bir yüktü, tıpkı, Bizans'ın rüşvet yiyici memurları ve kavgacı ilahiyatçılarının Suriye halkları için taşınmaz bir yük olduğu gibi. Her iki halkın gözünde Müslümanlar, işgalci değil, kurtarıcıydılar. İslam, bir fetih, bir istila gibi değil, bir devrim gibi yayıldı. Onun zaferleri, gücü, şiddet ve korkunun susturduğu isteklerin emrine veren aydınlığın habercisiydi.

Siyasî alanda, Ortadoğu'yu İran ve Roma'nın çifte baskısından kurtarıyordu. Prokonsüllerden ve satraplardan kurtarıyordu.

Ekonomi alanında, vergi ödeyenlerin sırtında, Bizans yönetiminin ve tabiî, İran yönetimin ezici ağırlığını kaldırıyordu. Üç yüzyıldır aralıksız süren savaş, çok pahalıya mal olan imparatorluk sarayları, gitgide daha karmaşık hale gelen saray hizmetlerinin ağır maliyeti ve saray yaşantısındaki aşırı lüks, Bizanslı ve mazdeist din adamlarının ödenekleri, Sasanî ve Bizans hazinelerini sömürüyordu öyle ki halk, sırtındaki yükün biraz olsun hafifleyebileceği ümidini bütünüyle kaybetmişti. Ömer'in zaferleri devlete verilen haracın sonu demekti.

Ve İslam, üreten insana, elinden zorla alınan meyveyi geri vermekle kalmıyordu. Ona kaybettiği insanlık onurunu kazandırıyordu.

Doğu'da dinî inanç ihtiyaçların en başta gelenidir. Oysa din, Bizans'ta ve Ktesifon'da, insanı boğan bir baskı olmuştu.

Yönetim birimlerinin sürekli müdahalesi, iyileştirmeyi amaçladığı hastalığı kendi eliyle topluma bulaştırmıştı. Homoousios ve homoiousios[2] tartışmaları için polisin doğrudan halkı cezalandırma yetkisi vardı. Roma idarî sistemi bu tip polise hazırlıklı değildi. Bu baskı rezaleti, aforozların yarattığı isyanı arttıracaktı. Samimî Hıristiyanlar, şaşkınlık içinde, bilgisine en çok güven duydukları bilgenin hekimin hapsedildiğini, çok saygı duydukları bir din ada-

2 Hıristiyan dünyasında, Baba ile Oğul, aynı ilahî cevherden mi oluşmuştur, yoksa ayrı ama benzer cevherlerden mi oluşmuştur tartışması (ç.n.).

mının cezalandırıldığını, kendini Tanrı'ya adamış bir keşişin aforoz edildiğini görüyorlardı. Bu neye inanacağını şaşırmış insanlar için İslam, bütün bu hastalıklı nüveleri silip süpüren bir rüzgâr, bir güneş ışığı oldu.

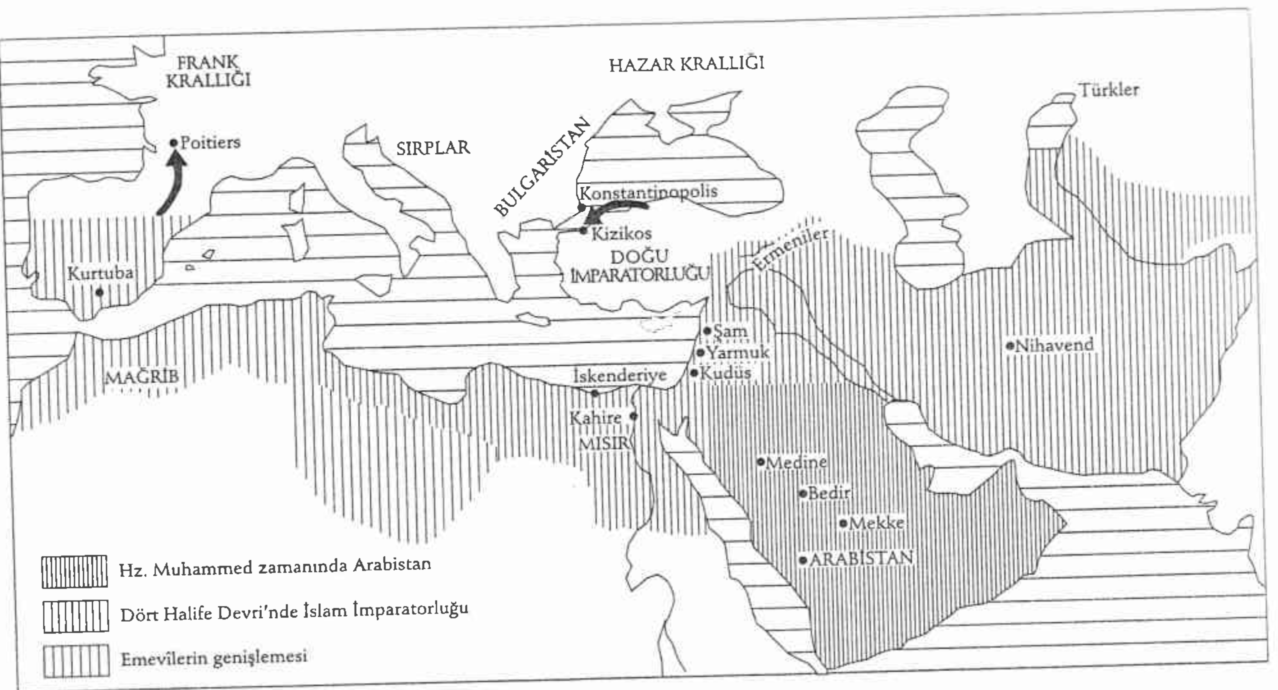
Kurallarının sadeliği, onun kendisi dışındaki insanlarla ve dünyayla kolayca anlaşmasını sağlıyordu. Allah, Allah'tı. Melekler hizmetkârları ve peygamberler gönderdiği haberciler. Hz. Muhammed peygamberlerin sonuncusuydu. Kuran, indirilmiş kitapların sonuncusu. İnsanlar başka bir dünyada tekrar canlanacaklar; sevaplar ödüllendirilecek, günahlar cezalandırılacak. Hayatın ve İnsanlığın alın yazısı, Allah'ın takdiriyle önceden yazılmıştır: yazılacakların hepsi yazılmıştır. İslam yeni bir öğreti getirmiyor.

İbadet de öğreti kadar sadeydi: günde beş kez, yüzünü Mekke'ye çevirerek dua etmek, Ramazan ayında oruç tutmak, sadaka vermek, hayatta hiç olmazsa bir kez Mekke'ye, hacca gitmek; Allah'ın Allah ve Hz. Muhammed'in onun peygamberi olduğunu tekrarlamak; inancını yaymak ve savunmak için dövüşmek, işte İslam'ın, inananlarından istediği sadece bunlardı.

İnancın kapıları herkese açıktı artık. Tanrı'ya yöneliş, cesareti kırıcı, kapalı birtakım katı ve şekilci ibadet ve öğretilerin kıskacından kurtuluyordu. İslam, müjdeli bir haber gibi yayılıyordu. Halklar, bu büyük gerçeklik mesajını, onları bu dünyada da, öteki dünyada da tekrar Tanrı'yla buluşturan bu çağrıyı coşkuyla karşıladılar. İslam Antioheia'da ve Ktesifon'da aynı hızla yayıldı.

Bu olağanüstü çekici çağrı, hiç kimseyi dışlamıyordu. Dinî alandaki inanılmaz dehası ve maneviyatla ilgili konulardaki yanılmaz sezgileri, Hz. Muhammed'in tüm dinlerin yapısında canlı ve geçerli kalmış şeylerle bağdaşmasını ve akılcı bir tutumla yaklaşmasını sağladı. Mekke'de, Hacerülesved'e tapınmaya izin verdi; İranlıların ineklere ve şeytanlara olan inancına saygı gösterdi; Hz. Musa'nın kendisinden önce gelmiş en büyük peygamber ve İbrahim'in tüm inananların babası olduğunu kabul etti. Yahudiler onu savaşa zorladılar, onları yendi, ama Tevrat'a asla saygısızlık etmedi. Üstelik, onun çağrısı, Torah'taki eski seslenişin aynıydı: "Öncesiz ve sonrasız olan Tanrındır, öncesiz ve sonrasız olan, tektir."

Hıristiyanlar için de öyle oldu. İslam, ne İncil'e, ne Hz. İsa'nın şahsına ve tasvirlerine saygısızlık etti. Onu, sondan bir önceki peygamber olarak tanıdı. Çok zaman sonra, Hallacı Mansur, Müslü-

İslam'ın yayılması

man mistisizmini Hıristiyan mistisizmiyle birleştirecekti. Kuşkusuz, Hz. Muhammed, o çağda yaşasaydı, onu çok iyi anlardı.

Peygamberin metafizik hoşgörüsü, Müslümanlarda gerçekten sınırsız bir hoşgörüsü olarak devam etti. Aslında komşularına inançlarını aşılamağa uğraşmayacak kadar kendi inançlarıyla büyülenmişlerdi. Alın yazısına o kadar iman etmişlerdi ki, kâfirin, onların yardımı olmadan da, eğer yazgısı öyleyse, kurtulacağına, aksi halde lanetleneceğine inanıyorlardı. İnananların ruhlarını coşturan "sevap" tutkusuna gelince... onu, cihatlarda yaşıyorlardı: Allah'ı uğruna ölen insanın kâfirleri doğru yola getirme borcu yoktu.

Müslümanların, din değiştirmeleri teşvik etmemesi için bazı maddî sebepler de vardı. Müslümanlığı kabul edenler, Ömer'in zaferleriyle büyümüş, zenginleşmiş bir topluma katılıyorlardı. Peygamberin koyduğu kesin, değişmez ve komünist denilebilecek kuralları vardı: ganimetin paylaşılmasında, eski Müslümanlar ile İslamiyeti kabul edenlerin payları eşitti. Şu halde, her yeni Müslüman, paylaşımdan fazladan bir pay alacaktı, üstelik, devlet bütçesi için de kayıptı -bütçeyi Müslüman olmayanlar besliyorlardı-.

Öte yandan, bu dindar süvarilerin, idarî makamlarda da gözü yoktu. Bu, gönül büyüklüğündendi kuşkusuz. Hz. Muhammed iyi bir örnek vermişti. Peygamber, vahiy kâtibi olarak, Muaviye'yi, Mekke'deki en acımasız düşmanlarından biri olan Ebu Süfyan'ın oğlunu yanına almıştı. Muaviye'nin annesinin, ilk Müslümanların kesilmiş kulaklarını biriktirdiği söylenirdi. Buna rağmen peygamber onu yanına almıştı. Ömer'in halifeliği yıllarında Suriye valiliğine getirilen muaviye, sonra kendisi de halife ve Emevî Devleti'nin kurucusu olacaktı.

Sonuç olarak, Sasanî ve Suriyeli birçok devlet memurunun yerlerinde bırakılmasına şaşmamak gerekir. Onlardan beklenen sadece görevlerini en iyi biçimde yerine getirmeleriydi; isterlerse İslamiyeti kabul etmeyebilirlerdi; sonuçta, dinî inançları bakımından hiçbir çekingenliği olmayan bu yöneticiler devletin güçlenip, büyümesinin mutluluğunu paylaşıyorlardı. Müslümanlar adına, onların yapmadığı bütün idarî işleri yürütüyorlardı.

Bu durumda, İslam'ın inanılmaz gelişimini anlamak zor değildir. İşgal ettikleri yerlerin insanları, onun büyüyüp gelişmesinden başka bir şey istemediler. Bu bir kartopu oldu: her yeni mağlup, kendisini yenenden bile daha coşkulu bir taraftar oluyordu.

Suriyeliler onun adına Suriye'yi fethettiler, İranlılar İran'ı; Mısırlılar Trablus'u: kartopu bir çığ olmuştu; artık hiç kimse bu devasa çığın önüne geçmeğe cesaret edemezdi.

Mısır

Kuşkusuz başarının en kesin olduğu ve en sağlam temellere oturduğu ülke Mısır oldu. On üç yüzyıldır Mısır'ın İslam'a bağlılığında hiçbir tereddüt olmamıştır. Ve ilk günden itibaren,yayılma o kadar hızlı oldu ki aradan daha elli yıl bile geçmeden, hilal, sadece Mağrip'e egemen olmakla kalmamış, İspanya'ya kadar gitmişti.

İslam'ın mucizelerine alışkın olan tarihçinin gözünde bile Mısır gerçeği şaşırtıcıdır. Mısır Helenizm'den şiddetle etkilenmişti. İskender, en görkemli kentini orada kurdu; Lagos Hanedanı ülkeye görülmemiş bir zenginlik kazandırdı. İskenderiye Yunan kültürünün en önemli merkezlerinden biri oldu. Kitaplığı, dünyanın en zengin kitaplığı olarak kabul ediliyordu. İskenderiye yeni Platonculuğun beşiği, Plotinos ve Porfirios'un kenti oldu. Sonra, Hıristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri haline geldi. Hiçbir kilise, Hıristiyanlık öğretisinin gelişmesinde, İskenderiye Kilisesi kadar önemli rol oynamamıştır. Neredeyse firavunlar kadar görkemli, kibirli ve güçlü olan din adamları -firavunlarla karşılaştırıldığı da olmuştur- Konstantinopolis'in din adamlarından daha yetkiliydiler. Teofilos, Bizans Patriği Aziz Hrisostomos'u suçlayarak işkenceye mahkûm ettirdi. Teofilos'un yerine geçen Aziz Atanasos, İznik Konsili'nin, Aziz Kirillos, Efes Konsili'nin mimarları oldular. Mısır sadece en değerli bilim adamlarının değil, en ünlü düşünürlerin de vatanıydı. Teb Avrupa'nın Üniversitesi kadar ünlü bir merkezdi; Origenes'in ülkesi, Aziz Antonios'un da ülkesiydi. Aziz Augustinus, çok da uzak sayılmayacak Hippone'da Hıristiyanları takdir etmişti.

Şu halde İskenderiye, Helenizm'i -pagan veya Hıristiyan- Bizans'tan çok daha derinden benimsemiş gibiydi. Oysa, İslam'ın, kökleri çok, çok derinde sanılan bu saygın kültürü tümüyle silip, yok etmesine birkaç ay yetmiştir. Sanki İskender orada hiç hüküm sürmemiş, Teokritos yazmamıştı, onca filozof, tarihçi, bilim adamı, rahip, Mısır topraklarında küçük bir iz bile bırakamamış birer gölgeydi sanki. Helenizm, Mısır'a şöyle bir uğrayıp, geçip gitmişti. Sonra yeni bir kültür devriminin haşin havası: asla mevcut olmamışları

getirdi: mesela, türbanı, sağdan sola yazıyı. Çölün gerçek bir deniz olduğu Mısır, tahtırevanların değil, kervanların gelip geçtiği, denizkızlarına değil, cinlere inanılan bir ülke olmuştu pagan şenlikleri, hlamisler ve tüm o mabetler, hepsi, her şey geride sadece muhteşem bir gösterinin anısını bıraktı. Bugün Casablanca nasıl Fas demek değilse, İskenderiye de Mısır demek değildir. İslam, Kahire'yi başkent yapmakla İskenderiye'yi kendi kaderine terk etmiş oldu.

Muaviye'nin Suriyesi ve Helenistik İslam

Suriye olgusu tamamen farklıdır. Bu, yüzünü Akdeniz'e çevirmiş ve sırtında Asya'nın ağırlığını hissetmekten daima rahatsız olmuş kıyı ülkesinde Helenizm, çok pırıltılı yaşanmasa da, sağlam bir temele oturmuştu. Bu yüzden Arap fetihleri güçlü bir direnişle karşılaştı. Kolay başarı sağlayamadı. Önce Yarmuk'ta Herakleios'un ordusunu yenmek gerekti. Sonra da Muaviye'nin kolayca ödün veren esnekliği. Hz. Muhammed'in, şarap konusundaki katî yasağını görmezden gelerek, Suriye ve Filistin'deki bağcıları kazandı. İslam püritenliğinden uzaklaştı, zengin yaşamı hoş gördü, hatta teşvik etti. Herkese her isteneni verdi, denilebilir ki fethettiği ülkelere kendisi baş eğdi. Ama, gene de barış tümüyle sağlanamadı. Maruniler, kovalanan tanrıların ezelden beri sığınağı olmuş Lübnan dağlarında Hıristiyanlığı korudular.

Ktesifon için Bizans düşmandı. Şam için daha çok bir rakip oldu. Emevîler yıkılmasını istemiyorlardı, onun mirasçısı olmağa taliptiler. Başarabildikleri takdirde, İran, ikinci bir Roma İmparatorluğu'nun doğu toprakları durumuna gelecekti. Yenilmiş Bizanslılar, hiç olmazsa yenilgileriyle düşmanları İran'a karşı kesin bir zafer kazanmış olacaklardı. İran tehlikeyi hemen fark etti. Crassus'dan beri, şimdi Emevîlerin ona hazırladığı kaderden korunmak için savaşmıştı. Emevîlerin yıkılışına kadar da karşı koydu ve kuşkusuz, bu yıkılışın mimarlarından biri oldu.

İslam İmparatorluğu'nda bunalım

Muaviye'nin siyaseti, Ktesifon'daki İranlılar için olduğu kadar, Medineli Araplar için de kabul edilebilir bir siyaset değildi. Ne kadar hoşgörülü olurlarsa olsunlar, Müslümanlar Yunanlı olmak

istemiyorlardı. Şam'ın aşırı lüksü, sadelikleri ve ağırbaşlılıklarıyla ters düşüyordu ve Muaviye, gözlerinde, ta Suriye valisi olduğu günlerden beri, zafer kazanmış bir komutan olduğu kadar da iğrenç bir insandı. Halife Osman'ın ölümünden sonra peygamberin damadı Ali'yi halifeliğe getirmek istediler. Bu bir tepkiydi. Muaviye başkaldırdı. Yenilen Suriye ile kazanan Arabistan arasında sonucu gene silahlar belirleyecekti.

İki ordu Palmira ile Fırat Nehri arasında karşılaştı. Ali'nin ordusu rakibinden çok üstündü. Ama Muaviye, peygamberin damadının, kesinlikle Müslüman kanı dökmek istemeyişinden yararlandı. Yenilmek üzere olduğunu anlayınca, hakeme başvurmayı önerdi; Ali kabul etti. Muaviye hakemleri satın aldı ve halife oldu. Ali öldürüldü. Zaferi Muaviye kazanmıştı. Emevî Hanedanı'nın temelini attı. Ama böylece İslam ikiye bölünüyordu.

Gerçekten de İran, öldürülen Ali'ye ve oğulları Hasan ve Hüseyin'e sahip çıktı. Kesinlikle Müslüman kalmaya ve Aramî-Bizans kültürünü asla kabul etmemeye kararlı olarak, belki de bin yıllık monarşinin de alışkanlığıyla, sadece peygamberin soyundan gelenlerin halife olabileceğini savundu, sadece Emevîlerin değil, ilk üç halifenin, Ebubekir, Ömer ve Osman'ın da birer zorba olduğunu söyleyerek halifeliklerini kabul etmedi.

Emevîler onların karşısına, İslamî törelerle çıktılar. Muaviye, bunları sünnet adı altında toplayarak bir şekilde yasalaştırdı. Garip bir çelişki içinde Emevîler, Hz. Muhammed'in soyundan gelenler için halifeliğin babadan oğula geçmesine karşı çıkarken, kendi aileleri için bu prensibi savunuyorlardı. Gerçekten de, Emevîlerle birlikte, inananların oyuyla seçilen halifeler dönemi kapandı, hilafet, babadan oğula geçer oldu. Başlangıçta iki toplumun rekabeti gibi görünen bu ayrım, sonunda iki ayrı ve zıt siyasetin temellerini oluşturdu.

İran

İran'ın çok zor bir sınavı vardı: kendisine özgü ruhu -güneylilerin hafif ve yumuşak yapısını- ilk Müslümanların katı ilkeciliğiyle bağdaştırmak. Böylelikle, geleceğin İranı'nı, Binbir Gece Masalları'nın Bağdatı'nda inanılmaz güzellikler yaratacak olan Harun Reşid'in Abbasî Hanedanı'nın doğup, gelişeceği VIII. yüzyıl İranı'nı hazırlayacaktı. İran bu masalları hiç sahiplenmemiştir. İsfahan kendi-

ni Bağdat'ın değil, Ktesifon'un mirasçısı kabul eder. Ama gene de Binbir Gece İran'ın ürünüdür. O kuş cıvıltıları sahradan gelemez, renkli öyküler Kaderler Kitabı'nın anlattığı soğuk ve katı hayattan alınmış olamaz, o daha çok İslam'ın İran'a getirdiği yaşama sevincinin ifadesidir. Renan: "Dünya her zaman mutluluğun hayalini kuracaktır" der. Mutluluk, gerçekten de, beşeriyetin amaçlarından biridir. Ve hiç yerde, hiç bir zaman onu yakalamağa bu kadar yakın olmamıştır.

Ne var ki İran, Emevîler döneminde siyasî alanda hep savunma durumunda kaldı. Sasanî yönetiminin zorla omuzlarına yüklediği ağır sorumluluklarla yorgun düşmüştü, üstelik, Bizans'la yürüttüğü Yüz Yıl Savaşı'nın bir benzerini göze alabilecek gücü ve olanakları da yoktu.

Öte yandan, İran, Müslüman topluluğu içinde, İslam'ı en az yayabilmiş ulus durumundaydı. Bu konuda bir kez daha Turan'ın ezelî direnişiyle karşılaşmıştı. Türk savaşçıların, sanatçı ama asabî, tembel, gürültücü İranlıları hor görmesi ve küçümsemesi, Tarih'in çok eski dönemlerinden beri var olmuştur. Göçebenin yerleşik olana, dağ halklarının kentlilere, askerin sivile duyduğu küçümsemedir bu. Türkler İslam'ı da küçümsediler, çünkü güneyden geliyordu.

Muaviye'nin Şam İmparatorluğu içinde, Türkler tarafından eli kolu bağlanmış olan İran, Mısırlıların ve İspanya'yı fethetmiş olan Berberîlerin yanında, yoksul akraba gibiydi. Şam halifelerinin önünde görkemli imparatorluklarını geliştirebilecekleri uzun bir gelecek vardı. Bu "gelecek" seksen yıl sürdü.

Ama son zaferi kazanmaları, Bizans'ı ele geçirmeleri gerekiyordu.

Oysa Bizans dayandı.

Bizans'ın direnişi ve yeni bir Bizans

Emevîlerin Bizans'a karşı yürüttüğü savaş, hiç kuşkusuz, insanlık tarihinin kaderine hükmederek alın yazısını belirlemiş en önemli olaylardan biridir. Savaşı halifeler kazansaydı, ne olurdu, Asya ne olurdu, Avrupa ne olurdu, kimse bilemez. İslam, belki de, ağırlığını Batı'ya verdiği için, şimdi olduğu gibi Doğu'ya yayılmazdı; Hint ülkeleri Müslüman olmazdı. Aksine, Hıristiyan Batı Müslüman olurdu, İspanya gibi. Poitier Savaşı yapılmazdı ya da yapılsa da, bir anlamı kalmazdı, çünkü Araplar Tuna ve Ren vadi-

lerinden rahatça yürüyüp gelirlerdi.

Şu halde iki Konstantinopolis savaşı, 678 ve 717 savaşları, Avrupa için Maraton, Salamis ve Plataia savaşlarından çok daha önemlidir. Konstantinos Pogonatos ve İsaurialı Leon'un[3] adlarının Miltiades ve Temistokles adlarından çok daha ünlü olmaları gerekirdi. Belki değer bilmezlikten, belki cehaletten, Avrupa, hilalin Batı'ya yürüyüşünün Poitier'de Charles Martel tarafından durdurulduğuna inanmış görünür.

Bizans ile Şam VIII. yüzyılda düşman değil, rakiptiler. Yunanlıların çoğu Hz. Muhammed'in herhangi bir sapkın mezhebin kurucusu olduğuna inanıyordu; ilkinden daha tehlikeli sayılmayacak yeni bir Arius.

Ne Konstantinopolis'in Bizanslıları, ne Şam'daki Araplar, bu savaşta en vazgeçilmez varlıkları için, en derinden bağlı oldukları manevî değerler için çarpıştıklarının farkında olmadılar. Onlar kazanacakları ya da kaybedecekleri şeyin, ele geçirmek istedikleri Akdeniz birliği ve egemenliği olduğuna inanıyorlardı. Cesaretle savaşıyorlardı. Sonuçtan da ümitsiz değillerdi.

Savaş 678'de halifenin emriyle başladı. Bizans yedi ay sürecince -denizden ve karadan- kuşatıldı. Ve Rum ateşi sayesinde kurtuldu. Bizans'ın ateş gemileri[4] yangın çıkararak Arap donanmasında korku yarattı. Fırtına yangını daha da büyüttü. Muaviye çekilmek zorunda kaldı. Emevîler onun büyük girişimini devam ettirmek için kırk yıl bekleyeceklerdi.

Bulgar Krallığı'nın doğuşu

Bizans, Herakleios Hanedanı'nın ülkeyi sürüklendiği kargaşa içinde ve İslam'ın yarattığı kaygılar arasında Slav devletinin kuruluşunu da tedirginlikle izledi.

Galya'da Frankların yaptığı gibi, Bulgarlar da Mesia'da zamanla anarşi içindeki kabileleri bir araya toplamayı başardılar. 660 yılından itibaren Kral Asparuh, savaşçılarıyla Besarabya'dan Dob-

3 Bizans imparatoru (717-741). Arapları yenerek imparatorluğun durumunu kurtardı (717-718).

4 Taşıdığı yanıcı maddeleri fırlatarak düşman donanmasında yangın çıkaran özel gemi (ç.n.).

ruca'ya kadar indi. Peş peşe saldırılarla Bizanslıları Karadeniz kıyısı boyunca çekilmek zorunda bıraktı. Kiev Krallığı zaten kurulmuştu. Slav dünyası örgütleniyordu ve Bizans, bu durumda kuzey sınırlarında büyüyen tehlikeyi kaygıyla izliyordu. Bir zamanlar Latin Batı ile Yahudi Doğu arasında kaldığı gibi, şimdi de Bulgarlarla Müslümanlar arasında kalmıştı.

Bizans'ın kurtulması için İsaurialı Leon'un İslam'ı durdurması yetmezdi; öncelikle imparatorluğun yeniden yapılanması gerekiyordu.

İsauria Hanedanı'nın kuruluşu

Leon, İsauria[5] kökenliydi. Her şeyden önce Küçük Asya'daki eyaletlerini savunmaya kararlıydı.

Bu nedenle İslam'a karşı Bulgarlarla anlaştı. Böylece 717'de Kizikos Savaşı'nı kazandığı gibi, General Maslamak komutasındaki orduyu da sıkıştırdı. Arap donanması 1 800 parça gemi kaybederken, halifenin en güçlü orduları çok kötü şartlarda geri çekilmek zorunda kaldı. Bizans nihayet Şam'a korkmadan bakabilirdi.

Bu başarıdan sonra Leon, Asya'da saldırıya geçme kararı aldı. Bunun için devlet yapısında köklü reformlar gerekti. Yüksek memurlar aristokrasisinden, generallerden ve zengin arazi sahiplerinden, özetle imparatorluk düşlerinin doğal destekçilerinden yardım istedi.

Ama uygulamaları, sonunda ikonakırıcı (ikonoklast) bir politikaya dönüştü ve yüz yıl sürecek başkaldırılara, nice anlaşmazlık ve çatışmalara sebep oldu.

Kültürel alanda, Batılı Hıristiyanlarca kaderine terk edilen imparator, Emevîlerin eline geçmiş bulunan eyaletleri geri almayı amaçlıyordu; bu nedenlerle, daha katı bir tektanrıcılığa yöneldi. Benzer nedenlerle Emevîler de daha yumuşak bir İslamiyeti yeğliyorlardı. Bizanslılar da, Araplar da, Antioheia'nın çok renkli kültürüyle barışmak, uzlaşmak istiyorlardı.

Suriye'de Helenistik Hıristiyanlık, tepkisini *Eis Teos* haykırışıyla ifade eden ve öteki Hıristiyanlarca suçlanan güçlü bir direnişle karşılaşmıştı. Öte yandan, peygamberin püritenliği de Müslümanlarda tepki ve kaygı yaratmıştı. Sonunda, Bizans'ın basileusu

5 İç Anadolu'nun güney kesiminde bölge (ç.n.).

ile Şam'daki halife, biri dinsel öğretiyi sertleştirerek, öteki, aksine daha az kuralcı bir İslam'a yönelerek, aynı hedefe varmayı amaçladılar. Ve mantık gereği denebilir ki, halifenin, Helenizm'e doğru attığı adımlar, Leon ve haleflerinin Doğu tektanrıcılığına yönelişine verilen olumlu bir yanıttır.

Ya da gerçekte, imparator, kültür yakınlaşmaları amacından çok, siyasî zorunluluklarla bu yöne itilmiştir. O dinî tasvirlere -ikonalara- savaş açmıştı, çünkü papazların gücünü azaltmak istiyordu. Keşişler saltanatı toplumu kanser gibi sarmıştı. Manastırlara doğru önlenemez bir akım, manastırlara bağışlar; dinî kurumlara yapılan bağışların parasal değeri, kamu bütçesini ve ordu harcamalarını tehlikeye düşürecek sınırlara varmıştı. Günün birinde, ne devlet memuru, ne bir asker bulunabilecekti, çünkü hepsi sayısı bilinmeyen o görkemli manastırlara gimiş olacaktı.

Manastırlarda kutsal tasvirler, halkın dinî duygularının giderek daha da coşkuyla yöneldiği ikonalar vardı. Artık, temsil ettikleri kutsal kişilere değil, bu tasvirlere, tasvirinin kendisine tapınılmaya başlamıştı. Bunlara doğrudan ve mucizeli güçler mal ediliyordu. İkona insanları iyileştiriyor, günahlardan arındırıyordu. Sadece bakmak ya da dokunmak mucizenin gerçekleşmesine yetiyordu. Pek çok kadın ve genelde keşişler, ikonanın gölgesinde, mucizesinin etkilediği alanda işlenen gühanın bile öbür dünya için, ikonadan uzak, kendi başına yaşanan erdemli bir hayattan çok daha az "tehlikeli" olduğuna inanıyorlardı. Böylece ikonaları ellerinde bulunduranlar, beden ve ruhlara egemen olmuşlardı.Ve büyük manastırların başındaki papazlar, imparatorluğun gerçek hükümdarları olma yolundaydılar.

III. Leon, kutsal eşya ve tasvirlerin teşhir edilmesini yasaklayarak tek bir hareketle hem Kilise içindeki, hem devletteki hastalığı yok edeceğini sandı. Bu ikona putperestliğinin, ilk Hıristiyan azizlerinin vaaz ettiği ve ilk Hıristiyanların uyduğu gerçek Hz. İsa öğretisiyle hiçbir ortak yanı yoktur. Bu daha ziyade, pagan dünyasının tanrılarıyla Doğu'nun tılsım ve büyü inancını birleştiren çoktanrıcılığa yakın bir doğaüstü güç inancıydı.

Halk, III. Leon'un reformuna şiddetle karşı çıktı. İmparatoru, tasvirlerini ortadan kaldırdığı Tanrı'nın kendisini de inkâr ederek şeytanı egemen kılmakla suçladılar. Uyguladığı sert yönetim, zaten var olan hoşnutsuzluğu artırıyordu -bu hoşnutsuzluğun haklı nedenleri de vardı-. Şurası gerçek ki, İsauria Hanedanı'nın impara-

torları, az gelirli sınıfların zararına olarak, Asya'da çıkarlarına uygun ortam bulan büyük toprak sahiplerini sürekli desteklediler.

Leon iktidarında çok haşin olmayan anlaşmazlık, ölümünden sonra, özellikle V. Konstantinos döneminde çatışmaya dönüşecektir.

Eirene ve ikonaların dönüşü

Bununla birlikte bu katı politikanın doğru olduğu kendini gerçeklerle kanıtlamıştır. İsauria Hanedanı uzun süre için Müslümanlık tehlikesini uzaklaştırmıştır, sonra, İmparatoriçe Eirene ikonalara tekrar izin verdiğinde, bu tehlikenin de büyüdüğü görülecektir.

Eirene, İmparator IV. Leon'la evlenen Atinalı bir Yunan kadınıdır. 780'de kocası ölünce çocuk yaştaki oğlu VI. Konstantinos'un naibi ve imparatoriçe oldu. Sabırla, yavaş yavaş, ikonaların manastırlara geri dönmesi için çalıştı; ikonakırıcı[6] cephenin toplumda çok sağlam temelleri vardı ve imparatoriçe, İznik Konsili'nde ikonalar hakkında hüküm çıkarabilmek için yedi yıl bekledi.

Bu politikayı, imparatoriçenin kişisel ihtirasıyla açıklamak mümkündür. Çok entrikacı ve üstelik acımasız olarak tanınır. Oğlu Konstantinos'un iktidara gelmesini önlemek için her çareye başvurdu. Orduya, kendisi hayatta olduğu sürece Konstantinos'un tahta çıkmayacağı konusunda yemin ettirdi. Gene de korktuğu oldu: bir başkaldırı, oğluna ihanet eden naip imparatoriçenin direncini kırdı. Ama Eirene, durumu kabullenmek yerine, Konstantinos'un kendisine karşı olan duygularından yararlanarak, bıkmadan, usanmadan oğlu aleyhinde komplolar kurmakta devam etti: tahtı tekrar ele geçireceği güne kadar. Ve o gün, oğlunu dünyaya getirdiği odada onun gözlerini oydurttu. Ortodoksluktaki yeniden doğuş, İncil'in emrettiği erdemlere dönüşü ifade etmiyordu.

Eirene'nin iktidar yılları, tahta geri dönüşü kadar korkunç ve kanlı oldu.

Yaptığı darbe, imparatorluğun Batı'daki saygınlığına gölge düşürdü. Avrupa, imparatorluğun sürekliliğine, özellikle de Roma'nın ölümsüzlüğüne inanmak istiyor olsa da, Augustus ya da

6 İkonalara karşı çıkan düşünce ve politika. (Ekonoklast)

Traianus'un rolünde bir kadın görmeye talip değildi. Bizans'ı Batı'ya bağlayan ve çok da sağlam olmayan bağ, kesin olarak koptu. Bizans tahtı meşrûluğunu kaybederken Charlemagne Papa tarafından Roma imparatoru ilân edildi. O devirde yeni imparatorun Eirene'yle nişanlı olduğu söylenmiştir.

Bizans VI. yüzyılda yüzünü Küçük Asya'ya dönmüştü, VIII. yüzyılda bu eğilimden vazgeçmiş görünüyordu. Bu nedenle, acımasızlığına, cinayetlerine, hatalarına rağmen Eirene, Yunan dünyasının, kökü çok derinlerde olan bir içgüdüsünün temsilcisi oldu. Bizans hızla Helenizm'i benimsedi. Hilal tarafından kovalanan ve Emevî iktidarının yıkılarak Abbasî Devleti'nin kurulmasından sonra, kendilerini halifeler imparatorluğunun yarattığı tehlikeyle yüz yüze gören Yunanlılar Teotokos tarafından korunan Bizans surlarına sığınıyorlardı.

Bizans'a gelince, Küçük Asya'daki eyaletlerini tekrar ele geçirme ümidinden vazgeçmişti. İslam'la mücadelesini, Orta Akdeniz'de, hilalin yerleşmeye başladığı Adriyatik kıyıları ile adalarında ve Tiren Denizi'nde sürdürmeyi amaçlıyordu. Ve şimdiden, Adriyatik'in batısında ektiği tohumlardan birinin filizlendiğini görüyordu. Venedik doğmuştu. Venedik Bizanslıydı ve inanılmaz bir hızla gelişiyordu.

Bizans, bundan böyle, dine yapılacak en büyük hizmetin, onu kuzeyde beklediğini görüyordu. O artık Doğu ile Batı arasında köprü olamazdı. Ama doğmakta olan Slav dünyasının ünlü ve güçlü koruyucusu olabilirdi, olacaktı da. Şimdiden, Tuna'nın ötesinde, Karadeniz'de, uzak topraklardan gelen ve sayıları durmadan artan gemilerle insanların toplandığı Ukrayna'da, Kiev'de yepyeni bir hayatın mayalandığı görülüyordu.

O halde, en önemli hedef, eski Hıristiyan-Helen kültürünü Venedik'e aşılamak ve öte yandan, gelecekte Bulgarları Hıristiyanlığa kazandıracak olan Aziz Kiril ve Aziz Metodiy'in geçeceği yolları açmak olacaksa, her şeyden önce manastırların, ikonaların, geleceğin Slav dünyasında Bizans'ın payını gösterecek olan parşömenlerin muhafaza edilmesi gerekmez miydi? Belki de o insanlıktan uzak, sinsi ihtiyar Yunanlı kadın, İmparatoriçe Eirene, Bizans'ın zaten bir kez değiştirilmiş olan adının, Konstantinopolis'in de ileride bir gün, önlenemez bir yazgıyla İstanbul ya da Çargrad olarak değişeceğini düşünmüştü.

Bağdat halifeleri ve İslam'da bölünme

Gerçekten de, VII. yüzyılın sonunda, Arap İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu, savaşta olduğu gibi barışta da, birbirine yaklaşır görünüyordu, oysa VIII. yüzyılda İslam ve Helenizm ayrı yönlere giderek birbirinden uzaklaştı. Bizans, kuzeybatıya kayıyor, Venedikli oluyordu; yeniden ikonolatr[7] olmuş, ikonaları geri getirmişti. Slavlar en büyük korkusu ve aynı anda en büyük ümidi olmuş gibiydi.

Aynı dönemde 750 yılında Abbasîler, Emevî saltanatına son verdiler ve devlet merkezini Şam'dan Bağdat'a taşıdılar.

Merkez, Suriye'de kalamazdı, Şam, askerî kaynaklara çok uzaktı. İslam, askerî gücünü, Batı'da Berberîlerden, Doğu'da İran'dan ve özellikle de İran'ın Turan stepleriyle komşu olduğu Horasan'dan alıyordu. Berberîler İspanya'da savaşıyorlardı, Küçük Asya'da onlardan faydalanmak olanağı yoktu. Abbasîler Bağdat'a yerleşerek onlara da yaklaşmış oluyorlardı. Ne var ki Müslümanlığın Mağrip'e ve İspanya'ya da yayılmış olması önemli bir sorundu; bu durumda, sınırsız büyüklükte ve için için kaynayan bu uzak eyaletlerin yönetimi, Şam'daki halifeler için bile zor olmuştu. Şam'da zor olan şey, Bağdat'ta hemen de imkânsızdı.

Abbasîlerin iktidarı bir yanıyla Medine'deki eski Müslümanlara, bir yanıyla da İranlılara dayanıyordu. Yani, çoğu kez iddia edildiği gibi, Sasanîlerin halefi olmadılar ve Bağdat hiçbir zaman Ktesifon olmadı. Emevîlere karşı hareket, ahlak anlayışları ve imanları yara alan Araplardan olduğu kadar, inançları ve maddî çıkarları zarar gören İranlılardan geldi. Abbasîler, Medine'nin püritenliğini, İran'ın kuralsız yaşam biçimiyle bağdaştırmağa çalıştılar, hiçbir zaman Helenizm'i benimsemediler, Mısırlı ya da Berberî olmadılar. Kültür alanında İran'ı, inançlarında Arabistan'ı örnek aldılar; askerî alandaysa, gitgide daha ağırlıklı olarak, Türklerin gücüne başvurdular.

İndus'tan Pireneler'e, hatta Gaskonya Körfezi'ne kadar yayılmış çok büyük bir imparatorluğun önlenemeyen dağınıklığı, yobazlıklara, yeni yeni mezheplerin doğmasına, iktidar çatışmalarına ve entrikalara ortam yaratıyordu. Şiîlik ve Haricîlik, çeşitli dalları gitgide güçlenen sağlam gövdeler haline gelmişti. İslam'ın bir

7 Bizans'ta ikonaları destekleyen politika.

araya getirdiği ülkelerin ve ulusların çeşitliliği, kendini ifade biçimleri arıyor ve buluyordu. Monarşist İranlılar, Dara'nın halefi olan ve "her şeye gücü yeten" bir iktidarın önünde eğilmeyi doğal buluyorlardı; demokrat hatta neredeyse komünist olan Mağripli Berberîler, bir askerî şefin otoritesini ancak belli bir süre için kabul edebiliyorlardı. Hindular görkeme, yaşamların en gösterişlisine taliptiler; Araplar ilk halifelerin sade, gösterişsiz yaşamını özlüyorlardı. Ermenistan, her zaman olduğu gibi, İran'a direniyordu ve Türkler, her zaman olduğu gibi, İran'ı küçümsüyorlardı.

Harun Reşid'in -Abbasî halifelerinin en ünlüsü- iktidarı döneminde Mısır, imparatorluktan kopma noktasına gelmişti ve Kahire'yi Bağdat'a bağlayan ve gerçekte artık var olmayan bağın korunması için Divan'ın büyük esneklik göstermesi gerekmişti.

İspanya, elli yıl önce özgürlüğüne kavuşmuştu. Emevîlere çok zor boyun eğiyordu. Sonra, bu ailenin kılıçtan geçirildiği katliamdan kaçıp kurtulduğu iddia edilen Emevî soyundan genç Abdurrahman, Kurtuba Halifeliği'ni kurdu. Bağımsızlığı için mücadele etmesine bile gerek yoktu: İspanya zaten Bağdat'tan kopmuştu. Sadece otoritesini, o güne kadar hiçbir iktidarı tanımamış olan rakip kabilelere kabul ettirmek için, saygın adını, kişisel değerlerini ve çektiği acıların anısını kullandı.

Mağrip'e gelince, o da Şam'dan yönetilemez duruma gelmişti. Bir süre sonra, Türk dünyasını sarsacak olan anarşiye benzer bir anarşi, şimdi Berberî topluluklarını temelinden sarsıyordu. Mağrip kentlerinde yan yana yaşanan görkemli hayat ve gizli sefalet bu anarşinin, sürüp giden güç denemelerinin sonucuydu.

Özet olarak, parçalanma, Afrika'yı Asya'dan ayırıyordu. Arabistan, ayrılmıyor, Bağdat Halifeliği'ne bağlı kalıyordu.

İslam, gerçekte, aşmaması gereken sınırlara dayanmıştı. Hazar'ın kuzeyinde Hazarlar tarafından, Bizans'ta İsauria imparatorları tarafından, Poitiers'de Charles Martel tarafından durdurulmuştu. Fetih heyecanı artık birbiriyle çelişen kıtaların ve ulusların birliğini ayakta tutmağa yetmiyordu. Artık Samî kabilelerinin Roma baskısından kurtarılması söz konusu değildi. Kurtarılma başarılmış, bitmişti. Şimdi herkes kendi özüne dönmek istiyordu, İran, süvarilerine, ozan Ebu Nuvas'a ileride Sadi'ye esin kaynağı olacak, ilham veren ince, duygulu şiirlere dönmek istiyordu.

Şimdi iki halifelik vardı: Doğu'daki ve Batı'daki, biri çiçeklen-

miş, öteki tomurcuk halinde! İki Roma imparatorluğunun birbirinden ayrılışı gibi: Doğu Roma, Batı Roma. Ve bunlardan sadece Doğu imparatorluğu ayakta kalmıştı. Bu durumda Pireneler ile Dalmaçya kıyıları arasında siyasî bir boşluk vardı ve bu boşluğu, şekli henüz belirginleşmemiş bir dördüncü güç dolduracaktı; belirgin değildi, ama üç kenarı çizilmiş bir dörtgenin dördüncü kenarı gibi, var olacağı önceden belliydi. Geleceğin Avrupası, Charlemagne'ın kuracağı Avrupa, bu boşluğu dolduracaktı.

İKİNCİ BÖLÜM

Karolenjlerin imparatorluk denemesi ve başarısızlık

BİRİNCİ KISIM

Dagobert'den Charlemagne'a

Merovenjler Fransası

Bizans İmparatorluğu ile İslam arasında kalan Avrupa, Barbar krallarına terk edilmiş gibiydi. Doğu'da Bulgar Krallığı; Batı'da Frank ve Lombard krallıkları. Bu sonuncular, tarihî ve coğrafî koşullardan faydalanmış olduklarından, halkları henüz yerleşik düzene geçememiş olan öteki ülkelerden daha sağlam görünüyorlardı.

Frank Krallığı'nın, öteki krallıklara oranla daha güçlü olması Roma mirası bir altyapı sayesindeydi. Yollar daha fazlaydı ve çabuk bozulmuyordu. Oysa eski yönetimden pek çok şey kalmamıştı. En yakın mirasçısı olan Kilise, din adamlarına Latince öğreterek, bu mirası kaybolmaktan koruyordu. Onun sayesinde, Galya-Romalı toplum, yaşlandığı, yoksullaştığı, azalıp yarıya indiği halde tamamen yok olmamıştı.

Merovenjler, gerçekte, yeni bir devlet kurmuş değillerdi. Daha çok, hiçbir zaman yapısını değiştirmeye kalkışmadıkları bir ülkede, işgalci bir güç görünümündeydiler. Mutlak hükümdarlar gibi davranıyorlardı. Öldüklerinde, mirasçıları, tahta bağlı topraklarla hakları, bitmez tükenmez bir ganimetmiş gibi, aralarında paylaşıyorlardı. Ülkenin altıda beşinde Merovenjler, yeni bir idarî örgütlenmeye gitmemişlerdi; Roma'dan kalan örgüt, iyi kötü sürüp gidiyordu ve kral, işlerin yürüyüşünü şahsına bağlı bir temsilci aracılığıyla denetliyordu; bu temsilci bir konttu. Bu durumda, doğal olarak, monarşiyle başında bulunduğu halk arasında hiçbir sürtüşme olmamıştı. Merovenjler Roma geleneğine saygı gösteriyorlardı. İçlerinde Latince öğrenmek isteyenler vardı. Brunhilde bilgili bir kraliçeydi. Kralların yakın çevresinde Frank savaşçıları kadar, özgürlüğü geri verilmiş Galya-Romalılar vardı. Ve Galya-Romalılar hü-

kümdarların arasındaki rekabeti heyecanla izliyorlardı.

Bu şartlarda Merovenjlerin çöküşü, halkın direnişiyle izah edilemez.

Gerçek sebep, krallığın kaynaklarının her gün biraz daha yoksullaşmasıdır. Vandallar döneminde bütünüyle felce uğramış, sonra Belisarios'un zaferleriyle kısa bir süre tekrar canlanmış olan deniz ticareti, İslam zaferine direnemedi. Sanayi ticaretle birlikte ölmüştü. Merovenjler döneminin sonunda Fransa, bir yoksul çiftlikler ülkesiydi; bu çiftliklerde insanlar, beklenmedik bir bolluk ya da kıtlık onları, evlerinin dışında bir şey almaya ya da satmaya mecbur etmedikçe, sadece ürettikleriyle yaşıyorlardı.

Ticaretin iflası, kralların otoritesini daha kaynağındayken yok etmişti. Bu güç ve otorite, hükümdarın savaşçılarına ödeyeceği paraya, yani, dolaylı olarak, bu parayı sağlayacak olan devlet hazinesine bağlıydı. Merovenj monarşisinde soylu sınıfı yoktu. Devlet, merkezî iktidardan, merkezî iktidarsa saraydan, yani kral ve çevresindekilerden ibaretti. Bu çevrenin devlete sadık kalması için, onları beslemek gerekiyordu. Merovenjler bunu başarabildikleri sürece etraflarındaki insanlar onlara hizmet ettiler, ödeyemez duruma düştüklerinde hizmet edecek kimse kalmadı.

Kuşkusuz, önemi giderek artan saray, entrikalarla kaynıyordu. Kralların karılarının, metreslerinin, gözdelerinin sadık adamları vardı. Her olası veliahtın, prensini savunmağa ve onu hayatını ve servetini tehdit eden öteki olası vehiahtlara karşı korumağa yeminli taraftarları vardı. Mutlaka intikamı alınan ve hanedanı bu kanlı trajedilerle yıpratan cinayetlerin nedeni buydu.

Kralın sarayla ilikisiyse çok sadeydi -efendinin, hizmetkârlarla ilişkisi- Ve saray nazırı, kralın hizmetkârlarının başıydı.

Hazine yoksullaştıkça, saraya hizmetkâr olarak ancak cahiller ve tabiî, yeteneksizler gelmeye başladı. Artık sadece rahipler okuma yazma biliyordu. Sadece din adamları bu çözülmekte olan toplumda minumum bir hukuk düzenini koruyabilir, sadece onlar kralın iradesini tatbik ettirebilirlerdi. Sonunda kamu düzenini saraydan ve kralın kendisinden çok, Kilise temsil eder oldu.

Öte yandan, ticaretin iflası, toprak sahiplerinin gücünü artırıyordu. Bu yaygın çöküş içinde toprak tek zenginlikti. Sahipleri, doğal olarak, ülkeye ve saraya egemen oldular. Kontlar, kendi yurtluklarını edinmek için, görevlerinden yararlandılar, sonra, görevlerden

gelen para olmadan mülklerini yaşatmak mümkün olmadığı için, hepsi zamanla, devlet memuru olduklarını unutup, büyük toprak sahipleri oldular. Saray nazırları, hizmetkârları kralın memuru olmaktan çıkıp, büyük toprak sahiplerinin kral nezdindeki temsilcisi durumuna geldiler.

Neustria'dakine benzer bir gelişme, Austrasia'da da kendini gösteriyordu.[1] Neustria uzun süre, Frank Krallığı'na egemen olmuştu, çünkü ülkenin bu bölümünde Roma'nın mirası daha zengindi. Roma'dan kalanlar eriyip, gidince üstünlükle de Doğu'ya doğru yer değiştirdi.

Dagobert'in güçlü kişiliği, birkaç yıl için, bu iki başlı, önlenemez akımı durdurdu. Dagobert, haşinliğiyle aristokrasiyi korkuttu; krallığın dış itibarından yararlanarak ülke içinde birliği sağladı. Gerçek Merovenj krallarının sonuncusu oldu. Vakitsiz ölümünün ardından (otuz sekiz yaşında) hiçbir şey Austrasia'nın ve Austrialı yöneticilerin gelişimini engelleyemedi. 687'de, Pépin, Neustrialıları Testry'de yendi. Batı Frank ülkesi ile Doğu Frank ülkesi arasındaki üstünlük ilişkisi tersine dönmüştü. Uzun bir süre için.

Karolenj monarşisi. Charles Martel ve vasalları

Karolenj monarşisi, Romania'ya yeniden hayat vermek için harcanmış bir güç değildir. Aksine, yıkılış sürecini sona erdiren nokta olmuştur. Merovenjler, çözülme halindeki bozulmuş bir yarı Latin düzenin temsilcisi oldukları için yıkıldılar; Karolenjler, eriyip, tükenen bir eski sistemin, geçerliliği kalmamış kurumlarıyla tüm bağlarını koparak zafere ulaştılar. Güçlerini, çökmüş bir yönetimin yıkıntılarında aramıyorlardı. Kralları, Optimatların[2], en büyük toprak sahiplerinin süzereni, efendisi oldular. Savaşçıları, onlar tarafından krala bağlı derebeyler olan büyük toprak sahipleri tarafından sağlanıyordu. Pépin'in ölümü üzerine, evlilik dışı oğlu Charles Martel'e katılanlar da onlar oldu. Onların sayesinde Charles Martel, Poitier'de, ünlü olduğu kadar da karanlıkta kalmış bir savaş sonunda Arapları durdurmayı ve onlarla Akitanya ve Pro-

1 Neustria, Batı Frank ülkesi-Austrasia, Doğu Frank ülkesi. (ç.n.).

2 Yunan'da, sonra Roma'da halka karşı Senato'dan yana olan büyük arazi sahipleri ve kurdukları parti (ç.n.).

vence için mücadele etmeyi başarabilmiştir.

Karolenj mucizesinin temelini atan bu yakışıklı asker, kendisini hâlâ bir komutan ve vasallarının şefi olarak görüyordu. Tahta, Merovenj Hanedanı'ndan Thierry adında çok az tanınan birini getirdi ve onun arkasından ülkeyi yönetti.

Kendisi çok dindar bir Hıristiyan olduğu halde, askerlerini memnun etmek için, kilise mallarının büyük bir bölümünü onlara dağıttı. Aziz Bonifacius'un koruyucularından biri olmasına ve Germen ülkesini Katolikleştirmek istemesine rağmen, laikliği ilk uygulayan hükümdar oldu. Çünkü o her şeyden önce, kendisine sadakatleriyle bağlı olan vasallarının şefiydi. Hiç kuşkusuz, en önemli görevinin, onlara hizmet etmek olduğunu düşünüyordu, tıpkı onların ilk görevinin de kendisi için savaşmak olduğu gibi.

Yokluğun kıyısında bulunan toplumlar -ölmekte ya da henüz doğmakta olabilirler- insanlar arasında sadece ikili, sadece teke tek ilişkiyi bilirler. Bu, genellikle, bir toplumda ilk oluşan ve en son yok olan ikişkidir. Vatandaşların kendilerini toplumun yaygın kavramlarıyla bağlı hissetmeleri için, bir Sokrates'in, yasaları çiğneyecek yerde ölmeyi yeğlemesi için, toplumun olgunluğa erişmiş olması gerekir. VIII. yüzyılın "Franken"i henüz bu durumda değildi.

Bu nedenle Karolenj İmparatorluğu, en parlak döneminde bile, hiçbir zaman, eski Roma'nın ya da bugünün çağdaş Avrupası'nı anladığı manada bir imparatorluk olmadı: o, siyasî bir birliğin ifadesi değildi, sadece, en büyük şefin otoritesini kabul etmiş senyörlerin ve onların emirleri altındaki çeşitli halkların meydana getirdiği karmaşık bir insan topluluğuydu.

Kısa Pépin ve kutsanmış iktidar

Kısa Pépin, bu yasallaşmamış ve sadece şu andaki sahibin baba adına dayandırılmış iktidarın özünde ne kadar güçsüz olduğunu biliyordu. O babası gibi bir Charles Martel, evlilik dışı doğmuş bir kahraman, mutlu bir komutan değildi. İlk işi, iktidarına yasallık kazandırmak olacaktı.

Bunun için, yasanın tek sahibi olan Kilise'yle barışmak gerekiyordu.

 O yıllarda papalık, Lombard tehdidinin korkusu içindeydi.

Kral Astulf, Bizanslılardan, İtalya'daki son topraklarını da almıştı. Papa, 753'de Pavia'yı terk etmek zorunda kalacaktı. 751'de, Papalığın korunmasını sağlamak üzere Pépin'le bir anlaşma imzalandı. Sonra onu, "Krallık iktidarını kullanmakta olanı kral ilan etti ve Aziz Bonifacius, papanın emriyle Pépin'i takdis etti. Pépin iktidarı gerçek ve yasal bir nitelik kazanmaktan da öte, bir çeşit laik-dinsel güç oluyordu. Ayrıca ailesi ve soyundan gelecekler de "kutsal kişi" ilan edildiler. Krala itaatsizlik ve Karolenj ailesi dışında bir kral aramak, Kilise'nin ilan ettiği ve cezalandıracağı bir günah oluyordu.

Charlemagne

Papalığın beratı ve takdis, Germen törelerinden vazgeçildiği anlamına gelmiyordu: Pépin'in ölümünden sonra krallık, iki oğlu, Karl (Charlemagne) ve Carloman arasında bölüştürüldü. Toprakları, tek merkezli iç içe iki daire oluşturuyordu. Büyütülmesi ve tabiî öncelikli savunulması gereken dışarıdaki topraklar Karl'a düşmüştü. İçerideki topraklar Carloman'a. 711'de Carloman'ın ölümü, Charlemagne için beklenmedik bir şans oldu. En kısa zamanda kardeşinin topraklarına el koydu.

İmparatorluğun birliği bir kez daha, ölümün yarattığı bir şansla bozulmamış oluyordu. Charles Martel ona gücü miras bırakmıştı, Kısa Pépin yasallık ve kutsallığı; Charlemagne zafer ve başarı getirecekti.

Lombardlara karşı zafer: Charlemagne, Lombard Kralı Desiderio'nun kızı olan karısını boşadıktan sonra Lombardlara savaş açtı, onları yendi, Pavia'yı aldı ve Roma'yı yönetim merkezi yaptı.

Saksonya zaferi: Saksonlar, Charlemagne'ın saldırıları karşısında on bir yıl süresince vatanlarını savundular, bu savaşlarda Vitikind bir Sakson kahramanı olarak tarihe geçecektir. İmparator, sadece ülkeyi ele geçirmeyi değil Saksonlara Katolikliği kabul ettirmeyi de istiyordu. Çünkü ancak bir Hıristiyan toplumun, Frank toplumunun dostu olabileceğine inanmıştı. Oysa Hıristiyanlık Saksonya'da ancak ikinci kuşakta köklenebilecektir. Birinci kuşak, her gün yeniden başlayan isyanlarla, hemen de düzenli bir biçimde her yıl tekrarlanan savaşlarla Charlemagne'ı bıktırmıştı. Vitikind'in vaftis olması bu uzun direnişi sona erdirdi.

Bavyera zaferi: Pépin'in yenemediği Bavyera'yı Charlemagne 788'de Frank İmparatorluğu'na kattı.

Avarlar karşısındaki zafer sonunda Hıristiyanlık Macaristan'a yayıldı.

Araplarla savaş: 778'de Charlemagne'ın ordularını kılıçtan geçiren ve Roland komutasındaki artçı birliklerini ezen Araplar, Pireneler'in öbür ucunda Charlemagne'a yenildi, 803'de Barcelona'ya dek çekildikten sonra kenti terk etmek zorunda kaldı.

Uzun süren savaşlar sonunda Avrupa'da yeni devletler kuruldu: Kilise Devletleri, Almanya ve Katalonya. Papanın Lombardlardan yana kaygısı yoktu. Bavyera ve Saksonya Austrasia'yla birleşti. Katalonya Mağribî egemenliğinden kurtuldu. Özetle: Batı'nın yapısı değişti, ağırlık merkezi Doğu'ya doğru kaydı. Hatta hükûmet merkezi -eğer sürekli yer değiştiren, sürekli savaş halindeki bir hükûmetin merkezi olabilirse- Noyon'dan Aix-la-Chapelle'e (Aachen) nakledildi. Charlemagne'un emrinde, Doğu İmparatorluğu kadar geniş ve zengin bir Batı İmparatorluğu vardı. İsterse Bağdat halifesiyle ya da Kurtuba emirleriyle anlaşmalar imzalayabilirdi: Bağdat halifesi Barcelona'nın Frankların eline geçtiğini kabul ediyor, Kurtuba, Franklara, Kutsal yerlerde hac ziyaretini de içeren bir kültür anlaşması öneriyordu.

Roma tacı ve takdis

Bu, Roma İmparatorluğu'nun yeniden doğuşu muydu? Papa ve Roma halkı buna inanmak istiyordu. 25 aralık 800'de papa, Charlemagne'ı takdis etti ve Roma halkı ona imparator olarak taç giydirdi.

Siyasî bakımdan, Roma mirası üzerinde bir hak talebi, sonuçsuz ve boşuna bir hayaldi. Kuşkusuz, Bizans'tan Doğu İmparatorluğu'nu ya da halifelerden, İslam'ın fethetmiş olduğu eski Roma ülkelerini geri istemek söz konusu değildi.

Bu taç, Charlemagne'a hiçbir ek olanak getirmiyor, hiçbir siyasî girişim için bahane yaratmıyordu.

Ne var ki papalık kurmaylarının, Franken'in Bizans'la olan ilişkilerini bozmakta çıkarı vardı. Çünkü Bizans Eksarhlık[3] üzerin-

3 Eksarhlık-Doğu Roma İmparatorlarının İtalya ve Afrika kiliseleri üzerindeki denetim ve yönetim hakkı. (ç.n.).

deki haklarından vazgeçmemişti. Belki Charlemagne da, Doğu'dan gelebilecek böyle bir hak talebinin önünü kesmek için bu taç giyme törenine katılmıştı.

Yoksa, Merovenjler başaramadığı bir şey yaparak, Frankların kralının, Bizans imparatorlarıyla ve dinî bir iktidarın da sahibi olan halifelerle eşit düzeyde olduğunu mu kanıtlamak istemişti?

Belki de, sürekli değişmekte olan bir dünyanın üstünde, bu değişmelerden hiç etkilenmeyen "sonsuz bir Roma"nın var olduğunu göstermek istiyordu.

Veya, ancak o büyülü Roma İmparatorluğu adının yaratabileceği büyük ümidi aşılamak istiyordu insanlara.

Kesin olan şu ki, çağdaşları için Roma İmparatorluğu'nun diriltilmesi, siyasî bir sermaye olmuştu. Roma'dan geriye kalanlar her gün biraz daha yok oluyordu, ama insanlar bu kalıntıları gitgide artan bir saygı ve kaygıyla arıyorlardı. Charlemagne'ın sarayı ve hükümdarlığı bir nevi Roma'yı anma şenliği oldu. İmparatorun dostları ve yakınları ünlü Romalıların adlarını aldılar -Alcuin adını Flaccus olarak değiştirdi-. Herkes, Romalıları imparatoru böylesine alkışlamaya iten gizli özlemi anlıyordu.

Ancak imparatorluk, Roma'nın yeniden kurulmak amacına yönelik hiçbir girişimde bulunmadı. Aksine! Karolenj iktidarında keyfi bir hukuk olan Germen hukuku, gerçek hukukun temellerini atmış olan Roma hukukunun yerini aldı. Bu hukukun, herkesin, yaşadığı ülkenin yasalarına göre yargılanması kuralını ifade eden ünlü *Cujus regio, ejus lex* aksiyomu göz ardı edildi. İnsanlar, yaşadıkları ülke yasalarına göre değil, bağlı oldukları ulusun yasalarına göre yargılandılar. Böylece, aynı toplum içindeki farklı sorumluluklar ve farklı müeyyideler, karmaşa yarattı.

Aslında imparatorluk, Romalılaşmak yerine Germenleşiyordu. Bu hal altyapıda kendini göstermişti. Ülkenin ekseni Ren'e doğru kaymıştı. Yönetimde ve devlet yapısında da durum aynıydı: imparatorluk giderek derebeylik devletine dönüşüyordu.

İşte, 800 yılının aralık ayında yapılan taç giyme töreni, bütün bu nedenlerle karanlıkta kalmış, izah edilememiştir.

Takdis fikri kuşkusuz, ne Latin, ne de Hıristiyan'dı. Latinlerde iktidar, asla din adamları tarafından verilmemiştir. Sivil toplum ile ruhanî toplumu birbirinden ayıran sınır o kadar kesindi ki, bu

ayırımın göz ardı edilmesi imkânsızdı. Öyle ki, sonunda, taç giyme ve takdis fikrinin, İslam örneğinden esinlenmiş olabileceği akla gelir: acaba Batı da, arka planda, bir tür halifelik gücüne sahip olmayı mı düşünmüştür? Kuşkusuz yeni kurulan imparatorluğun ilk görevinin Hıristiyanlığı korumak ve yaymak olduğuna inanılmıştı. Karl (Charlemagne), bir dünyevî devletin hükümdarı olurken, ruhanî bir sistemin de mimarı oluyordu. Ama buna rağmen imparator, imzasını "Karl, Frank ve Lombard Kralı" diye atmaktan vazgeçmedi. Böylece, kendisine yönelik o mistik eyleme yasal bir nitelik vermekten kaçındı.

Şunu söyleyebiliriz ki, tarihte görkemiyle hâlâ hayranlık uyandıran bu imparatorluk kadar karanlıkta kalmı ş pek az olgu vardır.

İmparatorluk

Büyüklük ve görkem, yapının güçsüzlüğünü uzun süre gözden saklayamayacaktır. Güçsüzlüğün boyutlarını kavramak için, imparatorluğun ömrünü, çevresideki öteki imparatorlukların yaşam süreleriyle kıyaslamak yeter.

800 yılında kurulan imparatorluk 843'de sona erdi; Verdun Antlaşması ölüm fermanı olmuştur. Ama daha 822'de, Attigny'de dağılmasının kaçınılmaz olduğu görülmüştü. Özetle, çeyrek yüzyıl bile dayanamamıştır.

Kurtuba Halifeliği iki yüzyıl yaşayacaktır.

Abbasî Halifeliği, 1060'da Tuğrul Bey'in Bağdat'ı zaptına kadar sürecektir.

Bizans İmparatorluğu'ysa, tartışılmaz bir güçle Haçlıların Konstantinopolis'i aldığı 1206'ya kadar devam edecek, sonra gene de ayağa kalkacak ve 1453'e, II. Mehmed'in büyük zaferine kadar yaşayacaktır.

Bu açıdan bakıldığında Karolenjlerin görkemli anıtının zayıf bir yanı vardır ve gelgeçliğin verdiği güvensizlikle, Karolenj gerçeği küçümsenebilir.

Oysa bu bakış açısı da yanlıştır. Aradan geçen bin yıldan fazla zamana rağmen, bugün bile, hâlâ, görünür etkileri yaşabildiğine göre imparatorluğun sağlam bir gerçeği ifade ettiği söylenebilir. Bugün bile, Charlemagne'ın egemenliğinde yaşamış olan ül-

kelerle,bu egemenliğin dışında kalabilmiş onalar arasındaki farkı görebiliriz.

Karolenjler Avrupası Bremen yakınlarında başlar. Elbe Irmağı'nı, sonra Saale kıyısını takip eder; Tuna'ya varır; Karpatlar'ın başladığı yamaçlara iner; Venedik'e kadar Alpler boyunca uzanır, Roma'nın güneyinde durur ve Barcelona'ya kadar Akdeniz kıyısını izler. Bu çizgi, uzun süre bir kültür alanının sınırı olmuştur, hâlâ da öyledir. Kuzeyde ve doğuda, hemen de hiç tereddütsüz, Katolikliğin sınırıyla çakışır: Elbe'nin sağ kıyısında ve İngiltere'de Protestanlık galip gelmiş, ama ne Avusturya'da, ne Bavyera'da sağlamca kök salabilmiştir. Burada iki istisna görülür: Protestan Hollanda ve Katolik Lehistan. Ne var ki bu iki istisna, her ikisi de Avrupa'da çok çetin sorunlar yaratarak, kurulu düzenin haksızlığını değil, gerekliliğini göstermişlerdir.

Karolenjlerin sınırı güneydoğuda Osmanlı sınırıyla çakıştı. Charlemagne'ın durduğu yerde Kanunî Sultan Süleyman durmadı ve sınırı geçti.

Batı'da Nominoë'nin liderliğindeki Bretagne, Karolenj egemenliğini kabul etmedi. Bağımsızlığını VIII. Charles ve I. François'ya kadar korudu. Fransız Devrimi sırasında da özerklik tutkusundan vazgeçmedi.

Charlemagne İspanya'da başarısız oldu. Sadece Barcelona'da savaşımını kazandı. Böylece İspanya XIV. yüzyıla dek Müslüman kaldı. Ülkenin tekrar Hıristiyanlarca fethedilmesi, Barcelona'nın İspanya için bir "sorun" olmasını önleyemeyecektir.

Charlemagne İtalya'nın güneyine inmedi. Böylece Napoli Krallığı 1861'e kadar varlığını sürdürdü.

Charlemagne Venedik'i egemenliği altına almadı. Böylece Venedik'in yaşayacakları, İtalya'dan, hatta Avrupa'nınkinden farklı olacaktır: Avrupa'nın felaketleri, onun gelişip büyümesini sağlayacak; Avrupa'nın refahı ve gelişmesi onu zayıflatacak, gerilemesine sebep olacaktı.

Taşlar, burada da, insanlığın yaşadıklarını en açık bir dille anlatır. Yerde, toprağın üzerinde Charlemagne'dan kalmış çok az şey vardır (Theodorich'in bıraktıklarından biraz fazla bir şeyler belki.) Ama, bir kilisenin, Karolenj dünyasının içinde mi, yoksa dışında mı inşa edilmiş olduğu hemen görülür. İmparatorluk -İslam'ın ve Helenizm'in Batı'ya armağanı olan bu kurum- kendi ru-

hunu, belki de daha doğmamış olan kendini öz benliğini henüz bilmiyor, tanımıyordu, ama ne olmadığını biliyordu: o ne Yunanlı, ne Mağribî'ydi.

İmparatorlukta iç çözülme

Charlemagne'ın kişiliği imparatorluktaki zaafları gözden saklıyordu.

İmparatorun öldüğü an gerçek su yüzüne çıktı.

Tek oğul olan Dindar Ludwig'le tartışılacak veraset sorunu yoktu. Fakat papalık beratı tartışma konusu oldu. Papa, Charlemagne'a verilmiş olan taç ve taca bağlı imtiyazları geri aldı. Ludwig'i takdis etti, ama imparatorun, papaların seçiminde kendisine tanınmış olan haklardan ve Roma'da yargılama yetkisinden vazgeçmesini şart koştu. Papalık zaten, hükmetmek isteği, ama bağımsız olma iddiasıyla buna karşı çıkan imparatorluğa cephe almıştı. Ludwig, yumuşak huyluydu, uzun yıllar boyun eğerek yaşamıştı, doğal olarak Roma'nın isteklerine uydu. Ona, ölümünden sonrasını düşünmesini söylediler. Düşündü. Üç oğlu vardı: Lothar, Ludwig[4] ve Pépin. Charlemagne gibi davranmadı, Roma'yı memnun etmek istedi ve büyük oğlu Lothar'ı tahta ortak etti.

Germenlerin tepkisi çok büyük oldu. Tartışma soyut olmaktan çıktı, insanlar ve kurumlar eleştiri konusu oldu. Frank aristokrasisi için bir imparator yoktu -Roma'da taç giymeden önce otuz yıl Charlemagne'a itaat etmişlerdi-. kral vardı, Frankların kralı; kırmızı Roma togası giymiş olsun ya da olmasın. Kralı seçmek ve kabul etmek Frankların hakkıydı. Ludwig'e itaat ediyorlardı, çünkü Charlemagne'ın oğluydu ve babası ona güvenmiş olduğu için, onlar da Ludwig'in bu güvene layık olduğuna inanmışlardı. Vasallık ilişkisine değer kazandıran sadece bu güvendi. Şimdi soruyorlardı: Lothar bu güveni hak etmek için ne yapmıştı? Onun, ikisi de Charlemagne'ın torunu olan Ludwig ve Pépin'den üstün olmasını haklı gösterecek hangi zaferi kazanmıştı? Sonunda çok zor durumda kalan imparator öteki iki oğluna bağış yaptı: Ludwig'e Bavyera'yı, Pépin'e Akitanya'yı bıraktı.

Kilise güçlü bir imparatorluk ve zayıf bir imparator istiyordu.

 4 Alman Ludwig diye tanınır.

Ludwig'i küçük düşürmek için ne mümkünse yaptı, sonra onu destekledi. Ve tacını korumasını sağladı.

İkinci eşi Bavyeralı Judith beş yıl evlilikten sonra 824'de ona bir oğul verdi: Charles, geleceğin Kel Charles'ı. Kraliçe, kendisinin ve Charles'ın güvenliği için kraldan oğluna da bir bağış yapmasını istedi. Rahip Wala ve yandaşları karşı çıktılar. Bu karşı çıkışın yasal dayanağı yoktu: imparator, büyük oğullarına bağış yapmıştı ve Germen yasaları hükümdarın mirasının çocukları arasında eşit bölüştürülmesini emrediyordu. Louis'nin, çok sevdiği karısının yasal olan bu isteğine birkaç yıl süresince karşı çıkmasına Lothar'ın güçlü dostları sebep oldular.

İmparator gene de sonunda isteği kabul etti. Ve bağış, geç olduğu kadar da büyük oldu. Verilen pay, Alemanya'yı, Rhaetia'yı ve Bourgogne'un bir bölümünü kapsıyordu.

Lothar taraftarları ve birlikçi parti lideri Wala'nın adamları ayaklandılar. Pépin ile oğul Ludwig de ağabeylerine katıldı. Charles, sonunda, aldığı bağıştan vazgeçmek zorunda kaldı ve İmparator Ludwig iktidardan uzaklaştırıldı.

Ülke karanlığa gömülmüştü. İmparator oğullarıyla savaşırken öldü.

Karolenj anıtı her yanından çatırdıyordu. Batıda, Nominoë'nin Bretagne'ı başkaldırmıştı. Doğuda Slavlar Saksonya'yı yağmalıyordu. Kuzeyde Vikingler Friesland'ı yakıp yıkıyordu. Güneyde Araplar Arles'a kadar Rhône kıyısında ilerlemişlerdi. Lothar, bu sırada tüm imparatorluk üzerindeki haklarını savunmayı sürdürüyordu. Ludwig (Alman Ludwig) ve Charles (Kel Charles) Strasbourg Yemini denilen anlaşmayla Lothar'a karşı birleştiler. Yenik düşen Lothar, bir süre sonra onlara katıldı. Sonunda barışan üç kardeş 843'de Verdun Antlaşması'nı imzaladılar.

Verdun Antlaşması ve kardeşler imparatorluğu

Alman Ludwig, Ren'in doğusunda kalan toprakları, sol kıyıda, Mainz, Worms ve Speyer'i, Kel Charles batıda, Escaut'nun, Meuse'ün, Saône ve Rhône'un batı kıyılarındaki toprakları alıyordu. Lothar'sa, Rhône ve Ren arasındaki bir koridorla birbirine bağlı olan İtalya'yı ve Austrasia'yı almıştı. Böylece o, sonunda, gene de bu içinden bölünmüş imparatorluğun imparatoru oluyordu.

Tarihçiler bıkıp usanmadan bu paylaşımı konuştular. Bugün bile, imparatorluk sözcüğü, ülkenin parçalanmışlığını göz ardı ettirecek kadar güçlü bir çekiciliğe sahiptir. Bu sözcüğün, hiçbir idarî, ya da siyasî gerçeği olmayan, içi boş bir addan ibaret olduğu unutulur. Bu imparatorluğun ne bir ordusu, ne donanması, ne de bir hazinesi vardı. Görünüşünün aksine, birlik partisi, gerçekte, çözülme ve karmaşanın partisiydi. Geçmişin anıları ve geçmişten gelen seslerle, günün tek gerçeğine, vasallık gerçeğine karşı çıkıyordu. Karolenj monarşisinin olumlu ve yapıcı öğesi, Pépin'in, Charles Martel'in, Charlemagne'ın silah arkadaşlarının, şeflerine olan sadakatiydi; bu sadakat bazen aldatıcı, bazen sorunlu oluyordu, ama bunun dışında başka hiçbir dayanak da yoktu.

İmparatorluk büyüsü, gene de, onu yıkan, parçalayan hükümdarları da etkiliyordu. Onu öldürüyor, yok ediyorlardı ama öldüğünü kabullenmek istemiyorlardı. Rakip hükümdarlar arasındaki "kardeşlik anlaşması"nın onu yaşatacağını iddia etmişlerdi. "O yalan bilmeyen karşılıklı sevgi"nin düşman kardeşleri birleştireceğini söylediler. Ama çözülme devam etti.

I. Lothar, 855'de ölünce imparatorluk ve İtalya büyük oğlu Ludwig'e kaldı. Küçük oğlu II. Lothar, "Lotharingia"yı aldı. Alman Ludwig, bu bölgeyi de ele geçirmek için zaman kaybetmeden saldırdı, bir ani saldırıyla Champagne'a kadar ilerledi. Ama Kel Charles kendini savundu ve statüko muhafaza edildi.

II. Ludwig 875'de öldü. Papa Kel Charles'a taç giydirdi, ama Charles Almanya'da, sonra İtalya'da yenilgiye uğrayacaktı.

884'de, bu kez Alman Ludwig'in oğlu Şişman Karl döneminde bir "İmparatorluğu diriltme" denemesi yapıldı. Karl'ı Almanlar iktidara getirmişti.

Zaten, o kadar uzun zamanda kurulmuş, yıkılışı o kadar uzun sürmüş, nice ihtirasları alevlendirmiş ve nice tartışmaya konu olmuş bu imparatorluk, herhangi bir ırmağın ağzına, Norman istilasını durduracak iki yüz kayık gönderme imkânına bile sahip değildi.

IX. ve X. yüzyılda istilalar

Vikingler, Araplar ve Slavlar, Roma'nın gücünü yeniden yaşatacağını hayal eden Avrupa'yı, hiçbir direnişle karşılaşmadan istila ettiler, yağmaladılar.

Normanlar

Vikingler düşman donanmasını yenmek zorunda bile kalmadılar: önlerine hiçbir gemi çıkmadı. Çok kalabalık değillerdi, on bin kişiydiler. Bazıları beş bin der. İskandinavya'dan, büyük gondollara benzeyen, kocaman, güvertesiz gemilerle gelmişlerdi. Her biri elli kadar savaşçı taşıyordu. Önce adaları sonra koyları ele geçirdiler; çevreyi talan etmek için ırmaklar boyunca ilerlediler. Tüm IX. yüzyılda bu saldırılar sürdü, gitgide daha geniş alanlara yayıldı.

Böylece gitgide daha saldırgan oldular. İngiltere'ye, Hamburg'a, Fransa kıyılarına yerleşen Normanlar, Loire Irmağı'nı, Gironde'u, Seine'i geçtiler; Akdeniz'e yayıldılar: 827'de Sicilya'daydılar. Bir kısmı, Peçeneklere karşı yardım etmeleri için çağrıldıkları Rusya'ya girdiler, Kiev'e doğru indiler. Doğu'da, yerleşmeğe ve uygarlaşmağa başladılar. Franken'de her şeyi yakıp, yıktılar. Galya'yı, tarihinde hiç yaşamadığı bir sefalet noktasına getirdiler. Çiftlikleri talan ederken bir yandan da paganizmi aşılıyorlardı; Franken açlıktan ölürken, putperest oldu.

Buna rağmen Normanların barbar oldukları söylenemez. Daha çok, barbarca davrandıkça kendileri de gitgide barbarlaşan maceracılardı. Kendi ülkelerinde ticaretle ve az da olsa sanayiyle uğraşıyorlardı. Yaptıkları gemiler ince işler yapmaya yetenekli olduklarını gösteriyordu. Bu gemilerin tahtası özenle seçilmiş, planları uzun bir deneyimin sonunda çizilmişti. Rusya'ya inen İsveçliler, Fransa'ya gelen ve talanların ve savaşların sarhoşluğuyla, beyaz kadın ticaretine varıncaya dek her tür suçu işleyen Norveçli ve Danimarkalılardan çok daha insancıl davranmışlardır.

Tüccarken, korsan olmuşlardı; sonra korsanken, yeniden tüccar oldular. Yolculukları her zaman iyi hazırlanmış olurdu, hatta, bir metotları vardı, denilebilir.

İmparatorluk, Araplar karşısında da, Normanlar için olduğu kadar güçsüz göründü. Charles Martel'in durdurduğu Arap istilacılığı, Kel Charles çağında gene başladı. Akitanya'da yayılmaya başladılar -bugün hâlâ ülkede Arapların izi vardır-. Sicilya'yı alıp Provence'a yerleştiler. Garde-Frainet'de bir talan merkezi kurdular; atlıları, kovandan çıkan arılar gibi etrafa dağılıyor, ganimet burada birikiyordu. Arles'a vardılar; artık Roma'yı tehdit ediyorlardı. Korkan papa, Bizans'tan yardım istedi.

Norman istilalarına, Sarazen[5] istilalarına, felaketi daha da artırmak ister gibi, Macar istilaları eklenmişti. Ve bu sonuncu, hiç kuşkusuz, en tehlikelisi oldu.

892 ve 895 yılları arasında, 200 000 Macar atlısı, peşlerinde kadınları ve çocuklarıyla Karpatlar'ı aştılar. Bu, disiplin içinde yürüyerek yer değiştiren tüm bir ulustu. Avrupa, bugüne dek, vatanları atlarının sırtında olan böylesi göçebe uluslarla hiç karşılaşmamıştı; o daha çok, kendilerinden daha güçlü başka istilacılar tarafından kovalanan barbar kabilelerin saldırılarına tanık olmuştu. Burada, benzer bir durum yoktu; Macarlar, Batı'ya yürüyorlardı, çünkü otlaklarını ve biraz da ufuklarını değiştirmek istiyorlardı, zira onlar göçebeydi, göçebe kalmak istiyorlardı, yoksa yenilmiş ve kovalanmış oldukları için yola çıkmıyorlardı! Yaptıkları tahribat daha da korkunçtu, çünkü, zaptettikleri topraklarda kalmak düşünmüyorlardı. hatta, Normanlar gibi, yeni talanlar için geri dönmeyi istemiyorlardı. Güçlü olan milliyetçilikleri, fizik yapıları ve fikir yapıları onları, her türdeki sosyal özümlenmeye karşı koruyordu.

Yorulmak bilmeyen küçük atları -kuşkusuz Hunların bindiği ve ileride Moğolların bineceği atlar- onları Venedik'e kadar getirdi. Kenti ele geçiremediler. Ama Augsburg ve Pressburg'ta (bugün Bratislava) Alamanları yendiler, Provence'a ve Champagne'a ulaştılar. Sonra akın durdu, aşağı yukarı Hun istilasının durduğu yerde, sanki Asya'da kurulan bir yay vardı ve gücü, Katalonya çevresinde kendiliğinden zayıflıyor, kayboluyordu. Buna rağmen işgal ve istila, 955'e kadar sürdü.

Felaket tüm Avrupa'yı vurmuştu. Tüm Germen dünyasını derinden yaraladı. Ama öldürücü darbeyi, yeni doğmakta olan Slav dünyası yemişti.

Slav ülkesi ve Bulgar Krallığı

Slav dünyası, kendini arıyordu ve bulması çok yakındı. Irk birliğinin ve bir bölümüyle dil birliğinin birleştirdiği bir çok ulus, Baltık'tan Adriyatik'e ve Karadeniz'e kadar tespih taneleri gibi dizilmişti. Kiev, X. yüzyılda Hıristiyan Batı'dan geride değildi; Ukrayna, Friesland ve Flandre gibi, Avrupa'nın en canlı bölgelerinden

5 Avrupa'da, Afrika ve İspanya Müslümanlarına verilen ad (ç.n.).

biriydi. Daha güneyde, Bulgar Krallığı Aziz Kiril ve Aziz Metodiy tarafından Hıristiyan dünyasına katılmıştı. Boris'in kişiliğinde büyük bir şef bulmuştu. Bulgarlar artık Romanya'da ve Tuna ile Tisa arasında kalan bölgede egemendiler. Güney Slav ülkesinin birliğini sağlamak için Bulgarların Adriyatik kıyısına inmeleri yeterliydi. Uzun süre, doğuya doğru mu, batı yönünde mi ilerlemeleri gerektiği konusunda karasız kaldılar.

Hıristiyanlığı kabul etmiş olan "knyaz" Roma Kilisesi'ne bağlanmanın mı, Bizans Kilisesi'ne bağlanmanın mı Bulgaristan'ın çıkarlarına daha uygun olacağını tartıyordu.

Macar istilacılar, kararın Konstantinopolis yönüne dönmesini sağladı. Tuna vadisi istilacıların elinde olduğuna göre ancak Makedonya'ya ve Trakya'ya doğru ilerleyebilirlerdi.

Böylece, Boris'in oğlu "Büyük Çar Simeon" ulusunu Bizans'a karşı uzun süreli bir savaşa sürükledi. 893'de Bizanslıları yendi. Israrla, imparatorluk takdisini ve Basileus ünvanını istiyordu. Kendini "Tüm Bulgarların ve tüm Greklerin imparatoru ve hükümdarı" ilan etti. 924'de Bizans surlarına kadar geldi; orada durmak zorunda kaldı: Bizans, yeterli kara ordusu olmadığı için Bulgarları geri püskürtemiyordu, Bulgarlar da şehri alamadılar, çünkü gemileri yoktu. Antlaşma imzalamak zorunda kaldılar. Bir süre sonra "Büyük Çar" öldü.

Bu sonuçsuz kalmaya mahkûm girişimle Slavya'yı kurmak için kullanabileceği tüm gücü bitirmiş, tüketmişti.

İKİNCİ KISIM

İmparatorluğun sorunları ve Bizans destanı

Bulgar tehlikesi, Bizans'a kaybettiği enerjiyi geri getirdi. Bizans'ın en güçlü ve en başarılı hükümdar ailesinin Makedonya Hanedanı olması bir tesadüf eseri değildir. Tarihçiler, kurucusu I. Basileios'un, bir yanıyla Ermeni kökenli olduğunu söylerler. Bir yanıyla da Slav'dı ve kuşkusuz, Yunan etkisi ile Slav etkisinin en çok kucaklaştığı Makedonya ülkesinde doğmuştu.

İkinci ikonakırıcılık dönemi

Basileios'un bir vuruşta iktidardan söküp atacağı Amorion Hanedanı, geride, hemen de tüm kanını kaybetmiş hasta bir Bizans bırakmıştı. İmparatoriçe Eirene'nin tahttan indirilip ölmesinin ardından ikonakırıcı siyasete geri dönüldü. I. Nikeforos gene de ihtiyatlı davranmayı yeğledi. Oğlu Mihael'se ikonaları geri getirdi, fakat IX. yüzyılın başında Bulgarlara yenildi, ancak iki yıl iktidarda kalabildi.

İmparator V. Leon, Bulgarlara karşı başarılı olmuştu, ama ikonakırıcı siyaseti devam ettirdiği için, keşişler, tıpkı Birlik döneminde Fransız keşişlerin III. Henri'ye yaptıkları gibi, halkı hükümdara karşı kışkırttılar. Keşiş Teodoros öfkeli coşkusuyla ünlü oldu; o, teokratik bir devlet istiyordu: "Sadece havariler ve onların halefleri, yeryüzü hayatını göklerdeki hayata bağlayabilir. Sadece onlar mutlak iradeyi temsil eder". Yakın gelecekte Kilise ile imparatorluk arasında patlak verecek fırtınalı anlaşmazlığın ayak sesleriydi bu sözler.

Bu tür vaazlar, genellikle, hedef aldıkları hükümdarların kanlı saldırılara uğramasına yol açar. V. Leon da öldürüldü. Kekeme Mihael uzlaşmacı göründü. Ama keşişlerin saldırganlığı daha da arttığı için Kekeme Mihael'in oğlu Teofilos şiddet uygulama yolu-

na gitti: isyancı keşişlerin alınlarına, kızgın demirle, aşağılayıcı cümleler yazdırdı. Dul İmparatoriçe, Teodora, ikinci bir Eirene oldu, dine (uygulamalara) düzen getirdi. Bir kez daha bir kadın, Kilise ile tahtı uzlaştırıyordu. Ne var ki Teodora'nın oğlu III. Mihael reşit olunca, imparatoriçenin erkek kardeşi, Bardas, Teodora'yı manastıra kapanmağa mecbur etti.

Böylece ikonakırıcılık savaşı Amorion Hanedanı yıllarında sürüp gitti. Fakat, bu yıllar gene de boşa geçmiş sayılmazdı. Keşişler ellerinden geldiğince direnmişlerdi. Kazanan taraf onlardı. Ama çok ödün vermek zorunda kaldılar. İkona kültü yaşıyordu, ama Kilise, "en ünlü savunucularının sözleriyle ifade edilmiş olan" bağımsızlık taleplerinden vazgeçmişti. Keşişler ikonaları korumuşlardı ama iktidar devletindi.

Amorion dönemi dış siyasette zorluklar ve zorlu sınavlar dönemi oldu. 860'da Ruslar Bizans'ı kuşatmıştı. Fotios'un sözleriyle, "o güne kadar bilinmeyen bir ulus bir anda başarının aydınlığına çıkmıştı." Araplarla her yıl yeniden başlayan savaş, Girit'in ve Sicilya'nın kaybıyla sonuçlanmıştı. Venedik her yıl biraz daha cesaretle bağımsızlığa doğru gidiyordu. Genellikle imparatorluğun kendi eyaletleriyle ilişkileri de gitgide zorlaşıyordu. Bizans'ın şatafatlı yaşamı, görkemi, kültür zenginliği sürüyordu, ama bir şeyler yumuşamış, gevşemişti, zor yürüyordu.

Fotios çatlağı

Bizans'ın Roma'yla ilişkileri gitgide kötüleşiyordu. Hükûmet, saray, yüksek yöneticiler aristokrasisi ikonakırıcı siyaseti suçlayan papayı affetmemişler, hele Eirene iktidarı döneminde Charlemagne'a taç giydirilmesini unutmamışlardı. İmparatoriçenin, papanın da istediği şekilde, dinde doğru yola dönüşü gerçekleştirdiği sırada papalık, İtalya'yı Bizans'tan koparmıştı.

Roma, Bulgarları da Bizans Kilisesi'nden ayırmak için çok uğraşmıştı. Eksarhlığın Bizans'a ait olduğunu unuttuğu gibi, Bulgaristan'ın imparatorluğun bir parçası olduğunu ve ülkenin Hıristiyan oluşunun tümüyle Bizans Kilisesi'nin zaferi olduğunu da unutuyordu.

Sonuç olarak, devlet ve iktidar (ikonakırıcı siyasetin uygulayıcıları ve yandaşları) Roma karşıtı oldular.

Bizans'ın ikonolatr halkı, ikonaları sahiplenen kalabalıklar ve Yunan kentleri de hiçbir zaman Latin yanlısı olmamışlardı. Gitgide Helenistik geçmişlerine daha fazla sarılıyorlar ve Batı'nın barbarlarına öfkeyle bakıyorlardı.

Patrik İgnatios ile Patrik Fotios arasındaki çekişme sinsi sinsi yanan ateşi birden alevlendirdi. İmparator Mihael, İgnatios'u, ikonalara olan aşırı desteği yüzünden patrikliğe getirmişti. Sonra, onun yerine Kilise'nin başına, kuşkusuz çağının en bilgili ve en seçkin insanlarından biri olan Fotios'u getirdi. İgnatios kabul etmedi ve Roma'ya başvurdu. Papa, itirazı haklı buldu ve Fotios'u aforoz etti. Fotios, bu olayı, ulusal bir sorun haline getirdi. İtiraz kabul etmez bilgi birikimiyle, Bizans'ın Roma'yı hedef alan tüm suçlamalarını dile getirdi; halk coşkuyla ona destek verdi. Bizanslı papazlar, papalığı, *Filiok'* u[1] ilave ederek *Credo'* ya[2] hile karıştırmakla suçladılar ve Fotios Papa Nicolaus'u aforoz etti.

Papa VIII. Johannes'in bilgeliği ve esnekliği olmasa Doğu ve Batı Kiliseleri'ndeki kopma 862 yılında başlayabilirdi. VIII. Johannes ihtiyatla fırtınanın dinmesini bekledi. Atandığı görevde kalan Fotios papayla barıştı. Ama çatlak, saklanamaz hale gelmişti, kesin ayrılışa kadar gitgide genişleyecekti.

İmparatorlukta, her yönde bir kararsızlık görülüyordu. İslam dünyanın tüm enerjisini almış, kendisinde toplamış gibiydi. Biz, şimdi, Abbasî Devleti'nin gerileme devrine girmiş olduğunu biliyoruz; Halife Mütevekkil'in öldürülmesinin ardından, Harun Reşid'in torunları gitgide daha fazla Türklerin gücüne başvuruyorlardı. Turan'ın, XII ve XV. yüzyıllarda göz kamaştırıcı başarılarla öç alacağı günlerden önce, şimdi, Türkler İran'la bu rövanşın denemesini yapıyorlardı. Ama Bağdat'ın görkemi henüz bu geleceği gözden saklıyordu; Abbasîlerin gücü, uzaktan bakıldığında, yıkılmaz görünüyordu. Ve Batı Müslümanlığı, umulmadık bir başarıyı

1 "Ve oğul" anlamında Latince sözcük. Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki kopmanın sebebi oldu. Batı Kilisesi Tanrı ve Oğul'da aynı kutsal cevherin-kutsal ruhun bulunduğuna, Oğul'un da Tanrı olduğuna inanır. Doğu Kilisesi Oğul'da Tanrı'nın kutsal ruhunun göründüğüne inanır, Oğul'u (İsa'yı) Tanrı kabul etmez. Roma Kilisesi *credo* sözcüğüne *filiok* sözcüğünü eklemiş ve İznik Konsili'nin kararını bozarak İsa'nın tanrılığına inanmayı Hıristiyanlığın inanç formülü haline getirmiştir (ç.n.).
2 "İnanıyorum" anlamında Latince sözcük. İznik Konsili'nin kararıyla Katoliklerin inanç yemini olarak kabul edildi ve duaların başında söylendi.

yaşıyordu. Kurtuba emirleri hiçbir zaman III. Abdürrahman iktidarında olduğu kadar güçlü olmamışlardı. Fatımî halifeleri Kuzey Afrika'yı yeniden inşa ediyordu. Tunus, Fez, Marakeş doğuyor, gelişiyor; çok güzel, çok süslü kapıların açıldığı kalın duvarları, içinde tüm insan bilgisinin toplandığı medreseleri kucaklıyordu.

Denilebilir ki Avrupa, şansını kaybetmişti; oysa kader, III. Leon'la ve Charlemagne'la ona, bu şansı yakalaması için iki büyük kurtarıcı göndermişti. Ama o bu gerçeği anlayamamıştı.

Sadece umulmadık bir silkinmeyle yeni bir şans umudu doğabilirdi. Bu şans I. Basileios'tu.

Makedonya Haçlıları

Makedonya Hanedanı ruhsal ve bedensel gücünü yeni doğmakta olan Slavya'dan alıyordu.

İlk iş olarak İmparatorluğu Araplar karşısında ayağa kaldırdı.

I. Basileios onları Trabzon'a kadar çekilmek zorunda bıraktı; Ermenistan Krallığı'nı yeniden kurdu. İslam'ı doğuda karada yendikten sonra, batıda denizde yendi. Ragusa'yı tekrar ele geçirdi, Adriyatik'in doğu kıyısına Bizans bayrağını dikti; Sırplara ve Hırvatlara Hıristiyanlığı kabul ettirdi.

Öte yandan, Bulgarlar gitgide büyüyen bir tehlikeydi. Bizans'ın dostu Knyaz Boris'in yerine, "basileus"un rakibi olan Simeon tahta çıkmıştı. Bilge VI. Leon, Macarları Bulgar generale karşı kışkırtmayı başardı ve saldırganlar onurlu bir antlaşma imzalandı. Ama Leon'un ölümünden sonra Konstantinos, 924'de yeni ve büyük bir saldırıyı göğüslemek zorunda kalacaktı.

Simeon'un yarı başarısızlığı ve ölümü, Bizanslılara I. Basileios'un güçlü siyasetini yeniden hayata geçirmek için fırsat verdi. İmparatorluğun sınırı Tiber'e kadar uzanmıştı. General Nikeforos Fokas Girit'i geri aldı. Hilalin her yerde haçın önünde gerilediği görülüyordu.

İmparator II. Romanos, iki oğul bırakarak öldü: Basileios ve Konstantinos. Anneleri Teofano naip oldu. Çok güzel bir kadındı. Bizans'ın yetiştirdiği en ünlü komutanlardan biri olan Nikeforos Fokas imparatoriçeye âşık oldu. Elli yaşlarında, dindar ve çok çalışkan bir erkeğin tutkulu aşkıydı bu. Teofano evlenmeyi kabul etti. Nikeforos Fokas, kendisine bu büyük mutluluğu veren kadına,

ülkesine güç kazandırarak teşekkür etmek istedi. Suriye'yi ele geçirerek ileride Fransız Haçlıların asla giremeyecekleri Halep'i aldı. Sonra Bulgarlara döndü, VI. Konstantinos'un onlara vermeyi kabul ettiği haracı onur kırıcı buluyordu. Trakya'yı ele geçirdi. Bulgarları kesin olarak ortadan kaldırmak için Ruslardan yardım istedi.

Gerçekten de Svyatoslav[3] Bulgarları yendi. Ama Ruslar ele geçirdikleri topraklardan çıkmadılar. İmparatorluğa komşu oldular. Bu durumda Nikeforos Fokas'ın, bir tehlikeyi defetmek için daha büyüğünü davet edip etmediği tartışılabilirdi.

Sonunda Nikeforos Fokas öldürülünce siyasî gerginlik büyük ölçüde arttı. Bu çözülemeyen cinayeti imparatoriçenin hazırladığını iddia edenler oldu. Kocasının yokluğunda İoannes Tzimiskes'e âşık olmuş olamaz mıydı? Mucizeli bir rastlantıyla İoannes Tzimiskes de ünlü bir generaldi. Rusları Lüleburgaz'da yenerek Doğu Bulgaristan'ı imparatorluğa kattı. Kuzeyi güvenceye aldıktan sonra Nikeforos'un yarım kalan saldırılarını sürdürdü, Bizans'ın Venedik üzerindeki vasallık hakkını tekrar kurdu, Filistin'i aldı ve Kudüs kapılarına ulaştı. O da orada birden, esrarengiz bir biçimde öldü. Çağdaş yazarlar zehirlenerek öldürüldüğüne inanırlar. II. Basileios reşit oluncaya kadar uzun süre iktidarı elinde bulunduran Başbakan Fokas'tan kuşkulanırlar. Fokas, kuşkusuz Teofano'nun âşığı olan İoannes Tzimiskes tarafından Filistin'e sürülmüştü; ölümünden sonra imparatoriçe onu Bizans'a geri aldı.

II. Basileos henüz on sekiz yaşındaydı. Dokuz yıl boyunca bu "gücü her şeye yeten" başbakanın zorbalığına katlandı. Mazarin'e katlanan XIV. Louis gibi. Ama o, Fokas'ın ölümünü beklemedi. Basileios birden bütün o şatafata ve sorumsuz yaşama son verdi; atları terbiye eden dedesi Basileios kadar sert ve sağlam bir Makedonyalı savaşçı oldu; kesin ve sert bir kararla Fokas'ı uzaklaştırdı.

Resmini, askerî üniformayla yaptıran tek Bizans hükümdarı odur. Olağanüstü bir komutan oldu. Bulgarlar-Tzimiskes'in ölümünden sonra-yeniden güç kazanmışlardı; imparatorlukları Adriyatik kıyısına kadar uzanıyordu. Önce onlara yenik düşen Basileios, intikam savaşını büyük bir sabır ve titizlikle, telaşsızca hazırladı, gelecekte Çar Büyük Petro'nun Narva'dan sonra XII. Charles'a karşı girişeceği savaşı hazırlayacağı gibi. 1014'de bitecek olan savaşına 1001 yılında başladı. Savaş Bulgarların tümüyle ezilip, yok

3 Rusya büyük prensi (964-992- ç.n.).

olmasıyla sonuçlandı. Orduları yerle bir edilmiş, toprakları fethedilmişti; Basileios, Partenon'da, zafer kazanmış askerleri çevresinde olduğu halde Kutsal Bakire'ye şükranlarını sunabilirdi.

Makedonya Hanedanı'nın kazandığı zaferler ülke içinde de imparatorluk düzenini yeniden güçlendirdi. Halk imparatorlara bağlanmıştı. "Porfirogenetos" ları seviyordu. Hanedanın sürekliliği yüz altmış yıl devam etti. Güvenilmez Teofano'nun rahiplik döneminde bile hiç kimse hanedanı ve iktidar sahiplerini değiştirmeyi düşünmedi. Nikeforos Fokas, İoannes Tzimiskes sadece II. Basileios'un ve VIII. Konstantinos'un vasileri oldular. Tzimiskes'in ölümünden sonra Fokas sadece başbakan olabildi.

İmparatorun mutlak ve aynı zamanda kutsal olan iktidarı, halifelerin ve Sezarların iktidarını birleştirmiş gibiydi; iktidar, bir mirastı, halkın verdiği bir yetkiydi ve imparator patrik tarafından takdis edildiğine göre, Tanrı'nın insanda tecellisiydi. VI. Leon şöyle der: "Her şey hükümdarın düşüncesindedir; her şey onun ileriyi görebilmesiyle mümkün olur."

Hükümdarların gücü, imparatorluğun egemen olduğu çeşitli uluslar arasında bir ölçüde birlik sağlıyordu. Kültürünün çekiciliğinden kuşkusu olmayan Bizans'ın, yabancı korkusu yoktu. Kendisinden sonra, başka hiç bir kente nasip olmayacak bir saygınlığa sahipti. Gerçekten de Bizans X. yüzyılda, "Tanrı'nın koruduğu kent"ti; Batı'ya yürüyen Asya karşısında, ölüm döşeğindeki Avrupa'yı bekleyen nöbetçiydi. Romania onun sayesinde tümüyle parçalanmamıştı. Onun sayesinde Helen kültürü hâlâ bazı konularda canlılığını koruyordu. Onun sayesinde, Roma ve Yunan'ın mirasçısı olan Hıristiyanların Küçük Asya'daki, Suriye'de ve Mısır'daki bazı hakları zaman aşımına uğramamış, yok olmamıştı. Uyumakta olan Batı, Bizans sayesinde, bir gün uyanabilme şansını kaybetmemişti.

Batı'nın uyanışı

Dış nedenler

Bu uyanış, gerçekte, hayatın tüm doğal olguları gibi, sırrı zor çözülebilecek bir "doğum" oldu. Avrupa gitgide geçmişin daha derinlerine giderek, kendi başlangıcını, köklerini, soyağacını aradı. Ama kendine özgü kültürü ve kendi manevî yapısını ancak X. yüz-

yılda bulabildi. Roma kolonileri vardı, Hıristiyan kiliseleri vardı, ama bir Batı dünyası yoktu.

Charlemagne Avrupa'ya bir yer göstermişti. Sınırlarını çizmişti. Ama o Avrupa'yı, güçsüz, silahsız, donanmasız, ta yakınındaki istilacıları için kocaman, dayanıksız bir av olarak ardında bırakmıştı. Bu yaygın, geniş çiftlikler yığınını, hangi güçlü maya, bir gün birden ekmek hamuru gibi kabarttı? Tarih burada dilsiz kalırken, Goethe'nin şu sözlerini hatırlıyor: "Kim, bir çocuğu gerçek adıyla çağırabilir?"

Kuşkusuz, Hıristiyan Batı'nın doğuşunda Bizans efsanesine gereğinden çok yer vermek doğru olmaz. Makedonyalı hükümdarlar, Bulgarları ve Müslümanları yenerek bir Batı imparatorluğu kurulmasına olanak sağlamışlardı. Barbar istilalarını durdurmuşlar ve İslam yapısında ilk çatlakları oluşturmuşlardı. İslam, siyasî alanda, Arap olmayan ulusların Türklerin ve Berberîlerin egemenliğine girme eğilimindeydi. Ruhanî alanda, öğretisinin sadeliği ve doğallığı, bölücü sapkınlıkların gölgesinde kalıyordu. Kuran'da gizli işaretler aranır olmuştu: mehdi, görünmeyen ve "her şeye kadir olan" ve tüm gerçeklerin kaynağı olan emir, neredeyse peygamberden daha önde anılıyordu. Tıpkı peygambere indirilmiş ilahî hakikatlerin ötesinde gizli bir takım iddiaların ağırlık kazanması gibi. Bazı sapkın mezhepler, Kuran'ın da, tıpkı Allah gibi "yaratılmamış" olduğunu, Allah'la birlikte var olduğunu, bu nedenle tıpkı "âlem"in kendisi gibi bir takım "işaretlerden" oluştuğunu söyleyerek kendilerinin bu işaretlerdeki sırrı çözdüklerini iddia ediyorlardı.

Ama Sarazen kültürdeki karmaşa ve gerileme tek başına, Hıristiyan Batı'nın beklenmedik doğuşunu yaratmış olamaz. Bu, bütün "doğumlar" gibi bir mucizedir. Bu mucizeyi, Norman maceraperestlerin attığı tohumların ürünü olarak açıklayanlar olmuştur. Ne var ki bu tohumlama da en az onu izlemiş olan olaylar kadar karanlık ve bilinmezlerle doludur.

Feodalite

Ne olursa olsun, istilalarla altüst olmuş bir dünyada, sonunda yeniden, iyi kötü bir düzen kurulmaması mümkün değildir. Karolenjlerin yıkılış fekaletini izleyen yaygın can çekişme, zorunlu ola-

rak; insan ilişkilerini güçlendirdi. Vasallık sisteminin doğmasına yol açan koşullar, onun gelişmesini de hazırlıyordu. Bu hazırlayıcı neden, devletin yokluğudur. Çok sonraları, hukukçular ve soybilimciler, müşterilerinin iddialarını haklı çıkarma telaşıyla, feodalitenin bir kamusal düzen ve vasallığın da bir hak olduğuna inanmak istediler. Oysa mütevazı başlangıçların güvensizliği içinde, insanların el yordamıyla, beceriksizce yaptığı birtakım girişimlerdi bunlar. Yoksul, yakılıp yıkılmış bir Avrupa'da kuralları belirlenmiş bir hukuk sistemi ve her tür sosyal düzen ulaşılması imkânsız hayallerdi kuşkusuz.

Hayat, sade ve iddiasız egemenliği içinde, en doğal yolda harekete geçti. Yağmalardan dehşete düşen çiftlikler hiç olmazsa insanlarını kurtarmayı düşündüler. Barınaklar, kaleler yaptılar, Normanların ırmaklar boyunca gidip gelmelerine engel olmak için değil, sadece onlar gelip geçerken güvenli bir yerde saklanabilmek için. Şato böyle doğdu. İleride, askerî bir üs ve bir yönetim merkezi olacaktır. Şatoyu inşa ettiren senyör, anlaşma gereği şatoyu bağlı olan köylülerce verilen malzemeyi, Norman istilacılar nedeniyle dışarı çıkamadıkları günler için burada saklıyordu. Başlangıçta bu kale, köy evlerinin birbirinden çok uzakta oluşu nedeniyle alınmış bir önlemdi.

Bazen, bu gelgeç istilacılar bir yerde yerleşiyordu. O zaman yakıp yıktıklarını onarıyor ve onlar da, önceleri kendilerinin de talan ettikleri ülkeyi savunmaya girişiyorlardı. Normandiya'da böyle oldu. Rollon orada kaldı, yerleşti; Fransa Kralı Sade Charles, ünlü ve ünlü olduğu kadar da sırrı çözülememiş olan Saint-Clair-sur-Epte Antlaşması'yla bazı toprakları ona bıraktı. Ama bu düşünülüp hazırlanmış bir siyaset değildi. Bir başka rastlantı da Normanları Loire Irmağı ağzından kovdu. Birkaç askerin gelişi güzel saldırısı Le Havre ve Rouen'da bir Normandiya kuracaktı.

Bazı durumlarda da küçük bir grup oluşur ve istilacılara direnirdi. Île-de-France'da olduğu gibi. Eudes, Paris'i savundu, öteki senyörler onu kral seçtiler. Eudes, Karolenj Hanedanı'ndan tahtta yasal hakkı olan Sade Charles'ı veliaht ilan etti. Ama onun çekingenliği, Eudes'ün kardeşi Robert'i tahta çıkmak zorunda bıraktı. Robert'in ölümünden sonra oğlu Hugues, IV. Louis (d'Outremer) lehine tahttan vazgeçti. Kral ölünce, Hugues Capet kral oldu. Karolenjlerin veliahtı Sade Charles, kuşkusuz kendisine veri-

lecek olan hakkı beklemeden Hugues Capet'ye savaş açtı. Yenildi. Böylece Fransa'da kral hanedanı başlamış oldu: ne kadar mütevazı koşullarda oluştuğu ve geçmişle olan bağların ne kadar yavaş çözüldüğü göz önündedir.

Bourgogne'un kuruluşu da böyle, yavaş yavaş ve kendiliğinden oldu. Richard d'Autun Normanları yendi. Karolenjler onu önce dük, sonra marki yaptılar. Ölümünden sonra oğlu, fieflerinin kendi adına tasdik edilmesini istedi. İsteği kabul edildi. Verilen unvanın böylece resmîleşmesiyle dükalık babadan oğula geçer oldu.

Feodalite o çağda böyle görünür: bir yığın köksüz, birbirine benzemez girişim. İnsanlar, koşulların kendilerine hazırladığı beklenmedik olanakların uzun ömürlü olabileceğine inanmıyorlardı. Bazen, geride hiçbir şey kalmıyor, sonra birden, sanki kendiliğinden, biri çıkıyor -bir baron- ve yeni bir deneme başlıyordu. Bazen, geride bir şeyler kalıyor ve senyör -bir kont- bu kalanları kral adına yaşatmaya çalışıyordu.

Bir süre sonra, artık uyanmış olan Avrupa, feodaliteye kesin bir biçim verecekti; bu sosyal olguya bir öğretiyle ve hatta metafizik yakıştırmalarla geçerlilik kazandıracaktı; ona kurallar ve töreler mal edecekti: vasallık yemini gibi, şövalyelerin kılıç töreni gibi. Gotik Batı, her şeye benimseteceği düzeni ve lirizmi feodaliteye de aşılayacaktı. Ne var ki, feodalite, toplumun yapabildiği en ilkel örgütlenmedir, öyle ki insanoğlu, bir adım geriye gitse, Taş Devri'ne dönecektir. Bu örgütlenme geleceğin Avrupası için atlama tahtası olmayacaktır. Daha çok bir ayak bağı -ölü bir çağdan, ölümler çağından kalmış bir mirastır-. Ortaçağ başlarından itibaren feodalite itici güç değil, bir fren oldu. Gotik Batı dehâsının üzerinde bina edileceği temel taşlarından biri değildi: aksine, aşılması gereken bir engeldi -ve bu engel aşılmıştır-.

Gotik Batı'nın uyanışı

Bu dehanın ve onun uyanışının ilk işareti, sanırız kentlerin kuruluşudur. Üzerinde "mans"[4]ların dizili olduğu bu Avrupa toprağında birden, her yanda kentler yükseldi.

Kentlerin, etraflarındaki kırsal çevreden doğdukları, bu çevre-

4 Ortaçağ Avrupası'nda bahçeli, küçük köy evi (ç.n.).

deki kırsal toplumun, özsuyla dolu meyveler gibi birikmiş zenginliklerini oraya taşıdıkları iddiası tümüyle yanlıştır. Kentler, toprağın ve ihtiyaçların çocukları değildir, onları dünyaya getiren özgürlük ve macera tutkusudur. Bunu anlamak için etrafımıza bakmak yeter. New York, Amerikan toprağının meyvesi değildir, Kazablanka'nın, Fas'ın doğal ürünü olmadığı gibi. Kentlerin çoğu, çevre insanları tarafından, ya da onlar sayesinde değil, onlar dışında hatta çoğu zaman, onlara rağmen kurulmuştur; mitoloji bunu bize öğretiyor. Mitolojide kentleri kuranlar, köylüler değil, kahramanlar, hatta tanrılardır; gerçekte hükümdarlar ve macera tutkunları; Kazablanka'yı Mareşal Lyautey'nin, İskenderiye'yi Büyük İskender'in, İstanbul'u Konstantinos'un kurduğu gibi. Eğer siyaset, doğal yapının çizdiği haritaya uysaydı, Fas'ın limanı Tanca olurdu, Kazablanka değil.

Ortaçağ'da pek çok kent, stratejik nedenlerle kuruldu: ovanın ortasına bir kent oturtuluyordu; ova onları istediği, çağırdığı için değil, oradaki insanlar yeni gelenlere direnmedikleri için.

Birçoğu, göçüp, kalkan, oradan oraya sürüklenen halklar tarafından kuruldu, yoksa kesinlikle çevrede yerleşmiş topluluklar tarafından değil. Venedik, Attila'nın Hunlarından korkmuş, denizin küçük koylarında kendilerini koruyacak bir yer arayan bir avuç insan tarafından kuruldu. Bu, V. yüzyılda müthiş bir maceraydı. Oysa X. yüzyılda sık rastlanır bir olay haline geldi. Normanların yaktığı ya da bir sürü kardeşle paylaştıkları çiftliklerini terk edip, çıkmış genç adamlar yollara düşüyordu. Sonra rastlaşıyor ve bir araya geliyorlardı. Yaşamak için birlikte balıkçılık yapmağa karar veriyorlardı; Sarazenlere karşı bir sığınak olan Amalfi böyle büyüdü, avlanarak yaşayabilmek için; pek çok Germen ya da Ardennes kenti böyle kurulacaktır. Bazen de insanlar kendilerini savunmaya karar veriyorlardı: kent, burçlarında insanların yaşayacağı bir kale, bir şato oluyordu o zaman: Magdeburg gibi.

Fransız liman kentlerinin çoğu var oluşlarını Norman maceracılara borçludur, çevredeki yerleşik halklara değil.

Zaten kentlere bir kez, önyargısız bakmak yeter: kentle çevredeki doğanın, önce öfkeli, sonra barışmış diyaloğu hemen fark edilir: Toscana tepeleri ile Floransa'nın dehşet verici sarayları ne kadar birbirinden farklıdır; bu yumuşak, yuvarlak çizgiler senfonisinin ortasında, tarihî sarayın keskin ve tereddütsüz dikliği! Avignon

çevresinde, güneşin yıkadığı kırlarda uçuk renkler pırıl pırıl; çizgiler, belli belirsiz, buğuludur; papalık sarayı bu bembeyaz ülkede kızıl kuleleriyle yükselir. Lyon gibi doğal çevrenin çizgileriyle uyumlu olan kentlerin sayısı azdır. Genellikle doğanın ortasında, doğaya yapılmış bir başkaldırı gibidirler: Cidde, M. Gautier'nin de gözlemlediği gibi, yapılarında ahşabın en çok kullanıldığı, tüm ormanlara en uzak İslam kentidir.

Kentleri rastlantılar yaratır; rastlantılara göre, gelişir ya da gelişmezler. Provins, Ortaçağ'da, neredeyse başkent oluyordu, çünkü Champagne kontları kentteki fuarları destekliyordu. Paris, Philippe Auguste öyle istediği için Fransa'nın başkenti oldu. Berlin'in kaderini, Hohenzollernlerin kente getirdiği siyasî sığınmacılar tayin etti. II. Friedrich'in ve Bismarck'ın dehası, doğaya rağmen, Berlin'i başkent yaptı.

Belçika'nın çoğu kentleri, pekâlâ başka herhangi bir yere yerleşebilecek olan birkaç yetenekli dokumacı sayesinde gelişmiştir. Tıpkı H. Ford'un, fabrikasını Detroit'ten başka bir yere de kurabileceği gibi.

Bazı kentler yok olmuştur, kötü bir yere kuruldukları için değil, aksine, fazla elverişli bir yerde bulundukları için. Samara gibi. Venedikliler, dostları Moğollara Samara'yı yıktırdılar, kenti yok ettiler, çünkü tüm ipek ticaretini elinde tutuyordu.

Kiev Rusya'nın en büyük kenti olma yolundaydı. Birden Moskova onu geçti, Moskova grandükleri, Tatar istilacılar karşısında, Kiev prenslerinden daha esnek davranmışlardı.

Bazı kentler yavaş yavaş, birbirine eklenen katmanlarla adım adım büyürler. Ama bazıları vardır ki, metropol olarak doğarlar: Babil gibi, İskenderiye gibi, Bağdat ve Petersburg gibi.

Bu rastlantılar karmaşasında, bu birbirine girmiş maceralar yumağında, bir tek kural kesin geçerlidir: kentler, insanların canlandığı, hareketlendiği oranda çoğalır ve gelişir. Her zaman toplum yaşamındaki bir patlamanın işaretidir.

X. yüzyılda böyle oldu. İnsanlar, çok az şeye sahip olmaktan, o çok tekdüze köy hayatından usanmışlardı. Nüfus artıyordu -bilinmez neden!-. Ve tabiî haydutların, maceracıların, kanun kaçaklarının sayısı da artıyordu. İnsanlar iş arıyorlardı. Biri, bir Venedikli ya da Frieslandlı armatörün yanında tayfa oluyordu; biri gezgin satıcı; öteki asker; biri yağmacı haydut; bir başkası ırgat olarak çiftlik

çiftlik geziyor, ya da dileniyor, manastır manastır dolaşıyordu. Ama hepsi özgürdü ve bağlı oldukları bir karış toprak yoktu. Onları kim, ne, bir yerlere bağlayabilirdi? Bir rastlantı, bir sözcük. Biri Gennevilliers'de güzel kızlar olduğunu duyacak Gennevilliers'li olacaktı. Biri, Dieppe civarının balık kaynadığını duyacak, Dieppe'li olacaktı. Her yerin çekiciliği başkaydı.

Bu içten içe kaynama X. yüzyıl sonunda tüm Avrupa'ya yayılmıştı. Yeni bir ruh tomurcuklanıyordu. Bu ruh, Haçlı Seferleri'nin, katedrallerin, o güne dek yaşanmamış pek çok kahramanlığın, pek çok sadakatin ve rekabetin, hırslarını ve boyun eğişlerin yaratıcısı olacaktı. Bu ruh, bedenini arıyordu, bu kültür kendine özgü biçimleri arıyor, bu toplum merkezlerini arıyordu. Bütün bunları, bu düzen tanımayan, yoksul düşmüş, yüreği katılaşmış, uyuşuk ama için için fokurdayan dünyada, azap çekerek, ümitsizce arıyordu.

Avrupa'nın geleceği

Avrupa içinde bulunduğu olumsuz koşullara rağmen -böyle koşullar her zaman var olacaktır- kendisini bir siyasî ve dinî merkez, bir kültür merkezî olarak kabul ettirebildiği zaman, ancak o zaman yaşama şansı kazanacaktır; geleceği buna bağlıdır. Belkemiği oluşmamış Batı, peş peşe doğurduğu ve çoğu henüz cenin halindeki kentler arasından metropolünü nasıl seçecekti?

Dinî merkez? Önceden belirlenmişti. Bu ancak Roma olabilirdi, Doğu'daki de dahil, hiçbir kilisenin üstünlüğünü inkâr etmediği Roma.

Kültür merkezi? Pek de iyi anlayamadığımız nedenlerle Bourgogne'da oluştu. Sonra, gene anlaşılmaz bir nedenle, Sen ve Meuse ırmakları arasındaki bölgelere doğru yer değiştirecekti. Bourgogne istilalardan daha mı az zarar görmüştü? Hac yollarına daha mı yakındı? Belki de, peş peşe bereketli ürünler almıştı, veya, çok basit bir nedenle, bazı yetenekli, değerli keşişlerin Cluny'yi "Ortaçağ'ın en büyük mucizesi" haline getiren dehaları sayesinde böyle olmuştu.

Siyasî merkez? Hiç kuşkusuz, askerî bir üsle birlikte olacaktı ve henüz tehditlerden kurtulamamış imparatorluklarda hükümdar, sınırlara yakın bir yerde bulunur, ortada, merkezde değil; ülkeyi fethedenin, ölümünün yaklaştığını hissetmesi üzerine, büyük

oğluna ya da kılıcı en keskin olana emanet ettiği yerde. Almanya, kuşkusuz, Batı'nın kaynaklar bakımından en zengin ama tehlikeye en açık bölgesiydi. Feodolite orada Fransa'daki kadar yaygın değildi, ama gücü daha fazlaydı, çünkü Ren'in sağ kıyısında merkezî hükûmet, hiçbir zaman, Roma geleneklerine bağlı kalan Merovenjler gibi bir idarî örgütlenmeye gitmemişti.

Almanya dört büyük dükalığa bölünmüştü: Saksonya, Franken, Schwaben ve Bavyera. Oysa Fransız dükalıkları Karolenj sonrası dönemin karmaşasından yeni yeni sıyrılıyordu.

Öte yandan, Almanya tehditlere daha açıktı ve bunun sonucu olarak bütün öteki Batılı ülkelerden daha iyi örgütlenmişti. Norman istilalarından en az Fransa kadar zarar görmüştü. Macar istilaları sırasında ağır yaralar aldı. Slavlar Elbe'nin sağ kıyısını ele geçirirken, Vikingler Friesland'ı yağmaladılar, Bremen'e kadar ilerlediler. En acımasızca yakılıp yıkılan Saksonya, sonuçta en çok askerî olan dükalık oldu.

Bu arada, 919'da Karolenj Hanedanı'ndan Kral Konrad ölünce Alman aristokrasisi, yerine Saksonyalı Heinrich'i[5] getirdi. Heinrich mirasçısı olacağı Charlemagne'ın düşmanı Vitikind'in torunlarından biriyle evlendi ve böylece Germanya'nın kahramanlık efsanelerinden gelen töreleri devam ettirdiğini gösterdi. Kutsal İmparatorluk yakında doğacaktı.

5 Kuşçu Heinrich diye bilinir (ç.n.).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu yükselme ve çöküş

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun kuruluşu

Kuşçu Heinrich başarılı bir hükümdar oldu. Macarlarla barış antlaşmasını imzaladı ve bundan yararlanarak Danimarkalıları ve Slavları çekilmek zorunda bıraktıktan sonra dağınık Alman toplulukları bir araya getirdi.

Kuzeyin sınırsız ovalarında sadece kentlerin istilalar karşısında gerekli engeli oluşturabileceğini anlamıştı: tüm zorluklara rağmen kentleri kurdu ve kalelerle güvenilir hale getirdi. Kent halkını yaratmak için de her kaynaktan faydalandı, gerektiğinde hapisten çıkardığı haydutları bile aldı. İleride Büyük Seçici[1] ve Büyük Friedrich de aynı yola başvuracaklardı.

933'de Heinrich, Macarlara savaş açacak kadar güçlendiğine karar verdi. Onları yenemedi. Ama Almanya'ya, kendini savunabileceğini kanıtladı. Ve gelecek için kendine olan güveni arttı.

Büyük Otto (I. Otto)

Oğlu Büyük Otto artık daha kapsamlı bir siyaset güdebilirdi. İstilalara karşı koyabilmeyi amaçladığı için, güçlü bir merkezî iktidar başka bir deyişle, derebeylere boyun eğdirecek bir sistem istiyordu. Bunun için, ruhban sınıfına ve halka dayandı; gelecekte Fransız Capet Hanedanı'nın siyaseti de bu olacaktı, çünkü bu zorunluluğun siyasetiydi.

Öncelikle kendi ailesine güvendi. Kardeşi Bruno'yu Köln piskoposluğuna getirdi; Bavyera Dükalığı'nı kardeşi Heinrich'e, Schwaben Dükalığı'nı oğlu Rudolf'a verdi. Bu, hemen başarı getire-

1 Prusya'nın kurucusu sayılan İmparator Friedrich-Wilhelm (ç.n.).

cek kusursuz bir yöntemdi ama gelecek için ağır sonuçlara gebeydi.

Otto, karısından kendisine intikal eden Bourgogne'a Vienne ve Lyon'u da kattı; Provence'a vasallığını kabul ettirdi; Kral Louis d'Outremer'i Karolenjlerin Rheinland üzerindeki haklarını kendisine geri vermek zorunda bıraktı.

Sonunda Alman feodalitesi, tehlike olarak gördüğü Otto karşısında kendini savunmak için harekete geçti. Lorraine, Saksonya ve Bavyera bir "ulusal çıkarlar birliği" kurarak bir araya geldiler. Yenilen Otto esir düştü ve Mainz Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı.

Fakat yeniden başlayan Macar akınları Alman derebeyleri boyun eğmeye ve bir kez daha Otto'nun bayrağı altında toplanmaya zorlayacaktı. Otto Macarları Lechfeld Savaşı'nda kesin bir yenilgiye uğrattı ve Recknitz'de Slavları yendi. Bu iki savaş yeni bir çağın başlangıcı olacaktı: istilalar devri kapanmıştı. Almanya Avrupa'ya egemendi, Otto da Almanya'ya.

Önünde pek çok seçenek vardı. Doğu'ya yönelebilir, etkisini Macaristan yönüne taşıyabilirdi. Kuzeydoğu'ya dönebilir, Charlemagne'ın Saksonlarla olan savaşını, Slavlara karşı yeniden başlatabilirdi.

Oysa o, en önemli hedefin, kendi otoritesini sağlamlaştırmak olduğunu ve bu otoriteyi sadece papanın yasallaştırabileceğini düşünüyordu. Charlemagne'ın anısı onda bir saplantı mı olmuştu, yoksa Kısa Pépin'i zorlayan gereksinimler onu da mı yönlendiriyordu?

Kırmızı Roma togası, artık elle tutulur hiçbir gerçeği ifade etmese de, hayal gücüne hükmeden tek simgeydi. Batı, bir imparatordan gelmeyen ve Romalı olmayan hiçbir düzeni kabul etmiyordu. Batı için imparatorluk ölmemişti: sadece talihsiz ve karanlık dönemlerden geçiyordu. Beş yüzyıl sonra hâlâ yeni bir Traianus'u, yeni bir Teodosios'u bekliyorlardı. Otto bu inançla Alpler'i aştı ve sonunda Roma'ya girdi.

Taç giyme

Roma'da aşağılanmış bir papa buldu. XII. Johannes çevredeki topraklarda egemen olan Romalı soyluların korkusu içinde yaşıyordu. Karolenjler Kutsal Kilise'yi Lombardlardan kurtarmıştı; sonra anarşi onu Karolenjlerden kurtardı ama baronların, Latium çetelerinin başındaki Romalı soyluların oyuncağı durumuna getirdi.

Otto düzeni sağladı. Savunulmaktan mutlu olan XII. Johannes, 2 şubat 962'de ona taç giydirerek imparator ilan etti. Charlemagne'a ait tahsisat bir kez daha, resmen kabul edilerek yasallık kazandı. Germen kökenli Kutsal Roma İmparatorluğu kurulmuştu. Ama, imparatorluğun hiçbir zaman kurtulamayacağı zorluklar hemen su yüzüne çıktı. Otto, piskoposları, hatta Roma piskoposunu seçme hakkının kendisine ait olduğunu iddia ederek seçimi yapmak istedi. XII. Johannes karşı çıktı. Otto onu hıyanetle ve yeminini bozmakla suçladı ve papalıktan azletti, bir randevuya gelmemesini sebep gösterdi. Başka bir papa seçti: Leo. Ne var ki Almanya'ya gitmek üzere Roma'dan ayrıldığı gün Romalı derebeyler ayaklandı, Leo'yu papalık tahtından indirerek yerine Benedictus'u getirdiler.

İmparator süratle geri döndü. Ayaklanmayı acımasızca bastırdı. Roma belediye başkanını, saçlarından, Marcus Aurelius'un heykelindeki atın kuyruğuna astırdı; sonra parçalanması için emir vermeden önce çırılçıplak halka teşhir etti. Tarih: "Karşı cephenin mezar kazıcıları bile öldürüldü" diye yazacaktır. Otto, dördüncü bir papa seçti, XIII. Johannes ve onunla yeni bir anlaşma imzaladı. Romalılara gelince... terör onları mat etmişti.

Sistem ve zorluklar

Böylece Kutsal İmparatorluk'taki dram daha kurulduğu günlerde başlamış oluyordu. Charlemagne'ın hükümdarlığı döneminde bunlar olmadı, çünkü Charlemagne, kuşkusuz kendi isteği olmadan sahip olduğu kutsal onurdan faydalanmak için hiçbir şey yapmamıştı.

Ama Otto, kırmızı imparatorluk giysisini, Charlemagne gibi, hiç emek harcamadan kazanmamıştı; o, elde etmek istemiş, uğraş vermiş, pazarlık etmişti. Tüm politikasını ve kuracağı hanedanın kaderini bu taç giyme başarısına dayandırmıştı. Bu nedenle, sistemdeki olumsuzlar çok çabuk kendini gösterdi.

En belirgin olumsuzluk coğrafyada görülüyordu. Otto ile Johannes arasında imzalanan anlaşmanın temeli, papalık merkezinin Germen ordusu tarafından korunmasıydı. Eğer Roma Saksonya'da olsaydı, bundan kolay bir şey olamazdı. Ama çok uzaktı: imparator ülkesine döndüğü an, korunma sözden ibaret kalıyordu.

Bu nedenle imparatorluk, Roma ile hükümdara bağlı devlet-

ler arasındaki uzaklığı azaltmağa çalışacaktır. Saksonya'nın yerini Franken'in Sal[2] Hanedanı, sonra Schwaben ve nihayet Avusturya alacaktı. İmparatorluğun yapısının da gerektirdiği bu güneye kayma olgusu, açık bir tehlikeyi de beraberinde getiriyordu: Kuzey Almanya, merkezinin kendisinden her gün biraz daha uzaklaştığı bu sistemden kopabilirdi.

Olguların yarattığı zorluklara hukuk karmaşası da ekleniyordu. Kutsama, gerçekte birkaç konuyu kapsıyor ve çok şey ifade ediyordu. Bu, papanın Tanrı adına yaptığı bir yetki ve görev devriydi. Bu açıdan her şey çok açıktı: imparator, bir fief olarak, papanın süzeren sıfatıyla kendisine verdiği ilahi bir bağışı alıyordu.

Ama papa, istediğini kutsama özgürlüğüne sahip değildi. Sadece Germanya kralı imparator tacını talep edebilirdi. Şu halde, papa tarafından ilan edilmeden önce, imparator unvanı alacak kişi ya da aile, Germen halkının yetkililerince seçiliyordu. Bu açıdan, papa yeni bir imparatorluk yaratmıyordu: sadece onaylıyordu. Tanrı zaten kararını açıklamıştı: bir zafer bağışlamıştı (seçilme bir zaferdir).

Bu durumda, taç giyme olgusunun en önemli kişisi papa değil, imparatordu. İmparatorluk -Augustus'unki, Traianus'unki- devam ediyordu: papa bu sürekliliğin içinde yer alıyordu "Kral öldü!" diye bağırdıktan sonra veliaht prensi kral olarak selamlayan haberci gibi!

Fakat, öte yandan kutsama, belli bir yere -Roma'ya- ve belli bir koşula bağlıydı: Roma halkının "alkışına" yani, kendisine tanınmış bir hakkı kullanarak, Germanya'nın önerdiği adayı kabul ya da reddetme hakkına. Roma'nın surları dışında yapılmış bir papalık kutsamasının geçerli olup olmayacağı tartışılır hatta. San Pietro'dan gayrı bir yerde yapılanın bile değeri olacağı şüphelidir.

Benzer zorluklar Konstantinopolis'te kolayca aşılmıştı. Batı'da, aksine, birbirine eklenerek, çözülemez hale geliyordu. Çünkü Batılı kavramların engeline çarpıyordu. Dinî inancı "Sezar'ın hakkı" ile "Tanrı'nın hakkı"nı birbirinden ayırıyor, sonra birbirinin karşısına getiriyordu; "kibirlileri aşağılayarak alçakgönüllüleri yücelten" Tanrı'yı tebcil ediyordu. Doğu'da iktidar, Tanrısal iyi niyetin tereddütsüz sembolü kabul edilir. Batı'da da kuşkusuz iktidarın

2 Fransız monarşisine uzun süre hâkim olan ve tahtın sadece erkek vârislere geçmesini emreden yasa (ç.n.).

Tanrı'dan geldiğine inanılır; ama ölçü değişiktir: her şey Tanrı'dan geldiği gibi iktidar da Tanrı'dan gelir, o kadar. Batı, kırmızı giysinin, tacın ve kılıcın erdemin işaretleri olduğuna inanmaz. Aksine, gücün, tıpkı zenginlik gibi, günahların anası olduğuna inanma eğilimindedir. Bu durumda, Doğu'nun önceden kabul edilmiş bir anlaşma gibi algıladığı kutsama, Batı'da koşulların yarattığı bir anlaşmazlığı (mucize sayılabilecek bir başarıyla) çözmek zorundaydı: kiliseyi, artık onun ayrılmaz nitelikleri haline gelmiş olan güçsüzlük ve beceriksizlik görünümünde kurtarması gerekiyordu; iktidarı İncil'e samimiyetle inanan insanlarca kınanan, onaylanmayan bir güç olmaktan kurtarması gerekti. Kutsama, imparator ile papa arasında öyle bir mistik bağ oluşturuyordu ki, her iki taraf da aynı zamanda birbirinden üstün, aynı hizada ve birbirinden aşağıda oluyordu. İmparator papalığı korumak zorundaydı; papaysa imparatorun mülkünü genişletip, artırmakla yükümlüydü. Papa, otoritesini, Tanrı'nın ona gönderdiği -kendisinin de buna inandığı- koruyucusunun emrine verecek ve koruyucu da gücünü, papanın saygınlığını artırmak için kullanacaktı. Sonuçta, papa, gitgide daha saygın ve daha uysal; imparator gitgide daha güçlü ve daha alçakgönüllü olmak durumundaydı.

Sorun çok açıktı: papa, saygınlığı arttıkça, daha az uysal ve uyumlu görünecek, imparator gücü arttıkça daha az alçak gönüllü olacaktı.

Bu sorunun çözümü başarı ve zaferdi. Otto bu gerçeği çok çabuk anladı. Böylece, olağanüstü başarılı olacak bir Hıristiyanlaştırma siyaseti uygulamayı düşündü; bu başarılı siyaset -onu uygulayan imparatorla birlikte- papayı da büyütecek, yüceltecekti, eli kolu bağlı olsa bile.

Balayı

Otto bu kararla önce Bohemya'ya Hıristiyanlığı kabul ettirdi. Dinini değiştiren Prag'da bir piskoposluk kurdu. Sonra hiç güçlük çekmeden oğlu II. Otto'yu da takdis etti.

Oğlunu, Nikeforos Fokas'ın yönettiği Bizans'ta, tahtın asıl sahibi olan Makedonya Hanedanı'ndan, hükümdarın kardeşi Teofano'yla evlendirmek istedi. Nikeforos bu evliliğin, Bizans'ın itibarına layık olmadığına hükmetti. Konstantinopolis'in imparatorundan

başka imparator tanımıyordu. İoannes Tzimiskes daha az haşin veya az kuşkucuydu. Evlilik kutlandı. Neşe içindeki Batı, imparatorluğun birbirinden kopmuş parçalarının Sakson Sezarların sayesinde bir araya geleceğini umabilirdi.

Ottoların ve halklarının Bizans'a böylesine meyletmelerinin nedeni Roma'nın anısı mıydı? Kuşkusuz, Doğu'nun büyüsü de vardı. Gerçekte de Ortaçağ yüzünü hep Doğu'ya çevirmiştir. Bizanslı prenseslerin bir saplantı haline geldiği I. Otto'dan, Sicilya'da ve Suriye'de, hemen hemen de bir Sarazen gibi görünen II. Friedrich'e dek.

Papalığın üç yüzyıl boyunca vazgeçmeyeceği büyük rüya, ellerini ona uzatmış Doğu'nun hayaliydi. Bu, Haçlı Seferleri'nin çağı olacaktı, süslü, değerli satranç takımlarının, kakmalı zırhların, büyülerin, sihirlerin çağı olacaktı. Saray kadınları, uzun sivri başlıklarının ucuna, İran'da ve Suriye'de kadınların çok sevdiği tüllerden iliştireceklerdi. Konstantinopolis'in keşfi, o çağın en büyük olayı sayılacaktı. Villehardouin'in silah arkadaşlarının Bizans'la ilk karşılaştıklarında duydukları derin şaşkınlık ve coşkuda sadece, yoksulluğun, zenginlik karşısındaki şaşkın hayranlığı yoktu, gözleri önüne serilmiş bu lüksle, onu ilk kez görenlerin arzuları arasındaki mucizeli uygunluk da vardı. Bu görkemli zenginliğin içinde, onları en çok etkileyen, mermerler ile altınlar değil, kutsal eşyalardı. Bizanslı Bakire Meryem, ilk anda Batı'yı fethetmişti; Dandolo'nun Haçlılarının, Bizans'ı işgalinden çok daha uzun ömürlü ve çok daha etkili olacak bir fetih.

Kuşkusuz şimdi, imparatorluğun başarısı ve zaafı, yumuşak bir geçişle Doğu'nun Batı'yla uyumunun sağlanmasına ve çöllerin değil, ormanların ülkesi olan bu yerde bir çeşit halifelik yaratabilmesine bağlıydı.

II. Otto yirmi sekiz yaşında öldü. Genç yaşta ölümleriyle imparatorluğun zaten büyük zorluklar içindeki siyasetini büsbütün karmaşık hale getirecek Germen Sezarların ilki olacaktı.

III. Otto, babasının ve dedesinin büyük hedeflerini benimsedi. Alkışlanacak zaferler kazandı. Macarlar, şefleri İstvan'ın önderliğinde Hıristiyanlığı kabul ettiler. İmparator, Kilise'nin bir süre sonra "aziz" ilan edeceği İstvan'a kral payesi verdi. Lehistan'daysa Hıristiyanlık o kadar hızlı yayılıyordu ki Otto, Lehistan Kilisesi'ni Alman Kilisesi'nden ayırarak bağımsız hale getirdi. İmparator, kültür

değerlerine olan büyük tutkusunu Bizanslı annesinden almıştı. Papalığa ünlü bir bilim adamı olan dostu Gerbert'i[3] getirerek Kilise'ye büyük hizmet etmiştir. Böylece imparatorluk ve Papalık birlikte büyüyor, gelişiyordu; Büyük Otto'nun hayali gerçekleşiyor gibiydi ve Roma derebeyliğinin isyanı, artık hiç kimsenin bir kez daha yaşanacağına ihtimal vermediği eski bir korkulu rüyaydı sadece.

Ne var ki bu korkulu rüya geri dönecekti, çok da gecikmeden.

Hayal kırıklığı: Romalıların isyanı

III. Otto, 1001 yılında Roma'ya döndü. Orada alkışlayan eller bulacağını sanmıştı. İsyanla karşılaştı. Romalılar ona karşı ayaklanmıştı. Kuşkusuz, isyan etmelerinden çok, nankörlüklerine üzüldü: "Ne? diyordu. Ben sizler için canımı ve ordularını tehlikeye attım; sizleri evlat yerine koydum ve siz buna karşılık beni kovuyorsunuz, öyle mi?" İsyan çabuk bastırıldı. Ama imparator da yıkılmış hayalleriyle çok uzun yaşayamadı. O içtenlikle bir Germen-İtalyan birliğine inanmıştı. Gerbert'ten dokunaklı bir alçakgönüllülükle "kendisini, Sakson kanından gelen sertlikten arındırmasını" istedi. Ve Roma'nın, imparatorluğun temel direğinin imparatorluktan nefret ettiğini gördü. 1002 yılında, henüz, yirmi iki yaşındayken, Aachen'da, arzu ettiği gibi Charlemagne'ın yanına gömüldü.

Almanya'da hayal kırıklığı

Alman direnişi sesini daha yavaş yükseltti. Almanya imparatorluğa sadakatle bağlanmıştı. İmparatorluk ile Hıristiyanlık arasında ayrım olabileceğini düşünmüyordu.

Ama bazı olaylar, inkâr edilemez delillerle aksini gösterdi. Bohemyalılar ve Lehler Hıristiyan olmuşlardı, ama imparatorluğa girmeyi kabul etmiyorlardı. Elbe Slavları, putperest kaldıkları halde, Katolik Macarlar ve Lehler kadar sorun çıkarmıyorlardı. Aziz İstvan'ın ölümünden birkaç ay sonra, ulusuyla yeniden savaşmak gerekmişti. Efsaneye göre Aksak veya (Aziz) Heinrich, bir manastırda ölmüştür. Gerçek olan şu ki, Saksonya Hanedanı'nın son temsilcisi olacak bu hükümdarın cesaretini kırmaya yetecek pek çok neden vardı.

3 II. Silvester adıyla papa olan ünlü bilim adamı ve matematikçi (ç.n.).

Sistemin çelişkileri

Böylece, deneyimler, imparatorluğun dünyevi iktidarını, Kilise'nin ilahî iktidarıyla karıştırmamak gerektiğini göstermişti, biri, ötekine rağmen gelişip güçlenebiliyordu. Ottoların zaferleriyle sağlamlaşan, güçlenen Kilise, imparatorlara karşı başlatılan isyanları engellemekte çaresiz kalmıştı; onları, ne Hıristiyan olmuş Barbarların, hatta ne de Romalıların isyanlarına karşı koruyabilmişti. Kutsal İmparatorluk, Hıristiyan Batı'nın gereksinimlerini karşılayabilecek tek sistemdi ve Hıristiyan Batı, gitgide daha katlanılmaz hale gelen sorunlarıyla imparatorluğu zorluyordu.

Çünkü imparatorluk ve papalık, sistemin birleştirmeyi amaçladığı bu iki iktidar, ne aynı düşünce ve inançtan doğmuştu, ne aynı ulusun, ne de aynı toprağın ürünüydü. İmparatorluk Germen kalmıştı, Roma hâlâ Latin'di ve kendi kırmızı togasını bu yabancı Sezarların sırtında görünce irkilmişti. Üstelik, Roma ile Aachen arasında, imparatorluğun dinî başkenti ile siyasî başkenti arasında kesin ve nihaî bir seçim yapmak gerekiyordu.

Şayet imparatorluktan yana olunacaksa, hükümdarın başarılarının karşılığında devlete sağlamak zorunda olduğu güveni oluşturamamış olan papanın kollanmasına gerek yoktur ve sistemin temeli imparatorluksa, Roma Kilisesi, çok iddialı olmaması gereken bir propaganda aracı olarak kalmalıdır. Franken imparatorlarının siyaseti bu olacaktı.

Aksine, sistemin temelinin Kilise olduğu kabul edilirse, papanın üstünlüğünün imparatorun onun altında yer aldığı gerçeğini ortaya koyduğu da kabul edilir. İmparator, eninde sonunda, papalığın koyduğu yasaları uygulamakla görevli büyük bir jandarma gücünün büyük şefinden fazla bir şey değildir. Bu gerçeği anlamalı ve misyonundan saparsa ceza görmelidir. Bu da VII. Gregorius, II. Urbanus ve III. Innocentius gibi büyük papaların siyaseti olacaktır.

Franken deneyi

Saksonya Hanedanı'nın mirasçısı olacak II. Konrad ve oğlu III. Heinrich, Roma karşısında, tahtı devraldıkları hükümdarlardan daha kararlı olacaklardı.

İmparatorluk zaten büyümekte, gelişmekteydi. Konrad Arles

Krallığı'nı aldı. Poitoulu Agnès'le evli olan Heinrich'se Akitanya'yı ilhak etme hazırlığı içindeydi. Doğuya doğru genişlemiş yeni bir Karolenj İmparatorluğu mu kuruluyordu?

Kilise, aksine, kan kaybediyordu. Din sömürücülüğü almış yürümüştü; o kadar ki III. Heinrich bazı reformlar yapmayı denedi, sonuç alamadı. İtalya'ya geldiğinde, inanılmaz bir durumda karşılaştı: üç papa, üçü de tahta sahip çıkıyor, birbirleriyle papalığı paylaşamıyorlardı. Üçünü de azletti ve peş peşe üç kez Alman papa atadı. Öyle görünüyordu ki Roma Kilisesi'nin imparatora boyun eğmekten aksi halde İtalyan baronların oyuncağı olmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Tarihi boyunca Kilise asla bu kadar aşağılanmamıştı.

Ve bu kokuşmuş Kilise, Batı dünyasının elinde kalmış tek manevî varlıktı. Onunla birlikte, kültür yaşamı da kesin sona giden bir düşüş yaşıyordu. Ruhsal hayatın ve manevî değerlerin temsilcisi olan rahip, kilisesini, bir çiftlikmiş gibi idare ediyordu, kendisi de köylü olduğu için, her köylü gibi kendine karşı katı başkalarına karşı açgözlü ve acımasızdı.

VII. Gregorius'un reformu

İşte bu nedenlerle VII. Gregorius, Cluny'nin ünlü reformcu öğretisini yayarak ve gerçekleştirerek, sadece Kilise'yi yeniden yapılandırmakla kalmamış, Batı'yı da kurtarmıştır.

Adı Hildebrand'dı. Toscana'da doğdu. Cluny'de keşiş oldu. Bu inanılmayacak kadar cahil ve çürümüş Avrupa'da, yeniden biçimlendirmeye çalıştıkları Hıristiyan öğretisini temsil eden bilge rahiplerden ders aldı.

Hildebrand yoksul bir ailede doğmuş ve anarşinin ülkeyi sardığı, Norman, Arap, Macar, Slav istilacıların birbiri peşi sıra geldiği, senyörlerin ve papazların aldığı haraçlarla devletin tüm gücünü kaybettiği yoksul halkın bir gün bu sefaletin biraz hafifleyeceği ümidinden bile yoksun olduğu bir çağda büyümüştü. Din sömürücülüğü zaten dünya malından yoksun olan halkı, kilisede bulduğu teselliden, yani manevî zenginlikten de mahrum bırakıyordu.

Hildebrand en ağır yaranın burada olduğunu anlamıştı. Tıpkı, tedavi etmek istediği insanın tüm organlarının hasta olduğunu

gören ve bu karmaşık hastalığın, şu ya da bu salgı bezinden kaynaklandığını saptayarak o salgı bezinin görevlerini iyi yapmasını sağlamağa çalışan bir hekim gibi, Hildebrand, yaşadığı çağda, en önemli işin öncelikle ruhban sınıfındaki yolsuzlukları önlemek, bunun için de Roma Kilisesi'ne kaybettiği gücü yeniden kazandırmak olduğunu düşündü.

Kilise değilse, kim, Hıristiyanlığa bir düzen getirebilirdi?

Papa değilse, kim, Kilise'ye bir düzen getirebilirdi?

Hıristiyanlığa sağlıklı bir hayat kazandırmak için şunlar gerekliydi:

1- Roma Kilisesi bağımsızlığına kavuşmalıydı.

2- Piskoposlar, papaların emirlerini kesinlikle ve saptırmadan uygulamalıydı.

Aslında bir noktada birleşen bu iki öneri Hildebrand'ın öncelikle hedefleri olacaktı. Aziz Petrus'tan alıntı yaparak, Hıristiyan törelerini birkaç basit formülde topladı ve bunları cesaretle, yılmadan Avrupa'daki anarşiyle savaşmak için kullandı:

Sadece Romalı papa evrensel Hıristiyanlığın başı olabilir.

Sadece o, piskoposları atayabilir.

Sadece onun emriyle toplanan bir konsil tüm Hıristiyanları temsil edebilir.

Sadece papa Kilise'de en yüksek otoritenin sahibidir.

Papa hiç kimse tarafından yargılanamaz.

Kendisi herkesi yargılayabilir; imparatorları tahtlarından indirebilir ve onursuz ve kötü hükümdarların tebaasını vasallık bağlarından kurtarabilir.

İlk yüzyıllardan beri Hıristiyan teolojisinde var olan bu kaziyeleri formüller halinde alt alta getiren Hildebrand, böylece gerçek bir "Katolik hakları bildirisi" meydana getirmiş oluyordu. Bu haklar, dünyanın görüntüsünü değiştirdi. Her biri, Hildebrand'ın onları formül haline getirdiği çağda, birer kurtuluş çaresi oldu. Her biri, dokuz yüzyıl sonra, Avrupalıların hâlâ yaşamlarını korumak için sığındıkları anıtın temel taşlarından biri olmakta devam ediyor.

Sonuçta, her şey papadan geliyor ve ona dönüyordu. O halde, her şeyden önce, papanın seçimi özgür olmalı ve Seçici Kardinaller Kurulu, Tanrı'nın Hıristiyan dünya için gönderdiği papayı seçerek Tanrı'nın buyruğuna uymalıydı.

Bu nedenle, 1059'de, Hildebrand, Papa II. Alexander'i, Seçici

Kardinaller Kurulu'nun gerekirse Roma'nın dışında da toplanabileceği konusunda bir kararname hazırlamaya razı etti. Seçici Kardinaller Kurulu, toplantı yerini değiştirme hakkına sahip olmakla kalmıyor, üyelerinde de kendi kararıyla değişiklik yaparak kurulu rüşvet alabilecek olanlardan temizleme imkânına kavuşuyordu: kurul üzerine hiçbir gölge düşmemeliydi -yeter ki din sömürücülüğü engellenebilsin!-. Tereddüt konusu olabilecek hiçbir şey, bir gelenek, bir töre, en saygın olanları bile, kurulun esas görevi olan özgürlük ve bağımsızlıktan daha değerli olamazdı. Latium'un baronları onu tehdit mi ediyor? Roma'dan kaçsın! Hükümdarlar bazı şaibeli din adamlarını mı gönderiyor? Onları atsın! Birilerinin kölesi olmuş ya da satılmış bir kuruldan daha büyük rezalet olabilir miydi?

Ne var ki, emrinde memur olan piskopos bir baronun serfi olarak kaldıkça papa otoritesini kullanamazdı. Tayini ruhban ya da halk tarafından yapılan, ya da hükümdarın atadığı bir piskopos, papaya nasıl sadakatle itaat edebilirdi? Papa piskoposa bir emir verdiği zaman hiç kimse ona: Seni kim atadı? diye soramamalı, hiç kimse bir vasallık ilişkisini bir yemini ileri sürerek onun görev yapmasını engelleyememelidir.

Hildebrand şunu anlıyordu. Feodalite dünyasında kilise hiyerarşisi, kendisi, tüm ötekilerden bağımsız olarak, bir çeşit vasallık oluşturmalıydı. Reformun mantığı atama sorunu üzerinde durmayı gerektiriyordu.

Atamalar

Hildebrand sorunun çok çapraşık olduğunu biliyordu. Birçok piskopos -mesela Köln ve Mainz'ta- aynı zamanda kraldı. Hepsi siyaset terazisinde "dünyevî" güçlerinin "ilahî" güçlerinden çok daha ağır bastığı bir düzende, olağanüstü yetkili ve güçlüydüler. İmparator, kuşkusuz, onların atanması konusuna ilgisiz kalamazdı. Bu piskoposluklar, dükalıklar kadar, bazen daha da fazla gelir sağlıyordu. Küçük piskoposluk çevrelerinde bile, piskopos imparatorun sadakatinden kuşku duyabileceği kaygısıyla -bu bir intihar olurdu- "dünyevî" yetkilerini çok fazla kullanamıyordu; en zengin kaynak da dinî kurumlardı. Devletin varlığını tehlikeye atmadan bu kaynaktan vazgeçemezlerdi.

VIII. Gregorius, bu iddiaları kabul edemezdi. O "dünyevî" ve

"ilahî" ayrımını da kabul etmiyordu, çünkü sonunda biri öteki için zorunlu oluyordu. Devletin görevi kılıcıyla adaleti sağlamaktı ve Kilise -dolayısıyla papa- yeryüzünde bu adaletin yargıcıydı.

Bununla birlikte Gregorius monarşilerin vazgeçilmez zorunluluklarının reformun önüne dikileceğini bilecek kadar akıllıydı. Öğreti olarak, kuşkusuz, "dünyevî" olanla "ilahî" olanı karşı karşıya getirmeyi istemiyordu. Ama kesin bir seçim yapmak gerekirse, Hildebrand'ın tercihi belliydi: piskoposların bağımsızılığını elde etmek için, piskoposlukların "dünya mallarından" vazgeçilebilirdi!

Kilise, Tanrı'ya yoksul olarak da hizmet edebilir; ama birilerine köle olarak bunu yapamaz. Evet, malları da savunulacaktır, ama ikinci planda kalarak; Hildebrand'ın asla vazgeçmeyeceği, yenilmez kalesi kilisenin bağımsızlığıdır.

Papazlara evlenme yasağı

Aslında, piskoposu hükümdara karşı savunmak da yetmiyordu. Hükümdarın serbest bıraktığı piskopos, bu kez de vasallık bağlarının ya da aile ilişkilerinin kölesi oluyordu. İşte papazlara evlenme yasağı getiren kanunun gizli gerekçesi budur.

Hildebrand bu yasayı ten zevklerinden uzak tutmaktan çok, onların, yeni hanedanlar yaratmasına ve mensup oldukları ailelerden yana davranmasına engel olmak düşüncesiyle hazırladı. Bekâr rahipler, ola ki bakir kalmayacaklardı; ama artık baron olamayacak ya da baron gibi davranmayacaklardı.

Gerçekte VII. Gregorius, piskoposlar için, belki de sonunda kendisinin yok edileceği bir savaşa girişirken, onlara da çok güvenmiyordu. Bu eski köy çobanı, bu eski manastır çömezi için Kilise'nin prensleri her zaman, şüpheli ve güvenilmez kalacaktı. Piskoposların, papaya karşı kullanabilecekleri en etkili silahı ellerinde bulundurmalarına izin veremezdi, bu silah, konsildi, papayı azletme yetkisi olan konsil. Bu silahı kırmak için VII. Gregorius sadece papanın konsil toplama yetkisi olduğunu ve konsilin hiçbir koşulda kendisinin üstünde kabul edilemeyeceğini ilan etti.

Bu önlem, aynı zamanda, kendisinin papalık elçisi olarak görevlendirdiği piskoposların yetkilerini de sınırlandırmak için alınmıştı. Doğrudan papanın temsilcisi olduklarından, gittikleri piskoposlukta, piskopostan daha itibarlıydılar. Kiliseler onları "Aziz Pet-

rus"un kendisiymiş gibi karşılamak zorundaydı.

Aynı güvensizlikle VII. Gregorius, kardinallerin yetki ve gücünü elinden geldiğince artırmaya çalıştı. Özellikle de piskoposlar karşısında. Kardinaller daha az zengin ve doğal olarak piskoposlardan daha az güçlüydüler. Bütün bir eyaleti ve eyalet halkını yönetmiyorlardı. İşte bu nedenle Hildebrand, papa seçimini onlara emanet etmeyi yeğlemişti.

Kilise, artık, bir soylular cumhuriyeti olmaktan çıkarak gerçek bir monarşi oluyordu. VII. Gregorius, iki büyük ve önemli destek de veriyordu. Kilise hukuku ve papalığın ekonomik bağımsızlığını sağlayan Aziz Petrus yardımı.[4]

Bu çok büyük reform, doğal olarak, çok büyük çıkarları da tehdit ediyordu. Piskoposluk atamalarını satışa çıkaran hükümdarlardan, manastır malını satan keşişlere kadar herkes yolsuzluk içine gömülmüştü. Yolsuzluklar, kralları güçlendirirken, küçük kiliseleri, mezarlıkları bile kendi malları farz eden basit köy papazlarının ailelerine de refah sağlıyordu. Ama reform gene de başarılı oldu, çünkü tüm Hıristiyanlıkta karşı konulamaz bir coşkuyla benimsendi. Kilisedeki karmaşa o derecedeydi ki, bundan yararı olanlar bile artık sona erdirilmesini istiyorlardı.

Siyasî alanda, İmparator III. Heinrich'in ölümü ve yeni İmparator IV. Heinrich'in çocuk oluşu birkaç yıl Hildebrand'ın işini kolaylaştırdı. İmparator IV. Heinrich'in reşit olmasıyla sorunlar başlayacaktı.

Atamalar kavgası

IV. Heinrich, kendine ait olan yüksek rütbeli papazları seçme hakkını papaya bırakmak niyetinde değildi. Öteki Batılı krallar da Kilise'nin haklarını gasp etmesinden pek memnun görünmüyorlardı. Fatih William, "Aziz Petrus yardımını seve seve ödeyeceğini, fakat papanın bu cömert hareketi vasallığın işareti olarak görmemesi gerektiğini" söylüyordu. "Bir bağlılık akdi yapmayı asla istemedim, diyordu, şimdi de istemiyorum."

Franken imparatoru, Norman maceracıdan daha az gururlu değildi kuşkusuz. VII. Gregorius'un yasaları yok farz ederek ve Ro-

4 Piskoposluklardan papalığa yapılan sürekli malî destek (ç.n.).

ma'ya danışmadan, bazı piskoposluklara atama yaptı. VII. Gregorius uyarıları artırdı. Sonuç alamadı. O zaman bir kararname ilan edildi:

1- Yüksek rütbeli bir din adamı atayan bir laik kral ya da imparator, aforoz edilecektir.

2- Bir laik tarafından atanmayı kabul eden tüm din adamları günahkârdır.

IV. Heinrich cevap olarak, Worms'da bir ruhban meclisi topladı ve papanın tahttan indirilmesine karar verdi. O zaman Gregorius imparatoru aforoz etti.

Aforoz cezası Almanya'da, imparatorun korktuğundan da daha büyük bir tepki yarattı; papa bile bu kadarını ummamıştı.

Alman ulusu, tüm Avrupa ulusları gibi, Kilise reformunu destekliyordu; VII. Gregorius'un büyük saygınlığı vardı. Öte yandan Ottoların Kilise adına vesayet altına aldığı derebeyler, bu bağımlılığa çok zor katlanıyorlardı. İmparatorun aforoz edildiğini öğrenince başkaldırdılar. IV. Heinrich, iki cephede birden, dışarıda papayla ve içeride baronlarla savaşamazdı. İki seçeneği vardı, ya Ottoların eseri olan merkeziyetçi yapının çözülüp dağılmasını göze alarak tebaasının yardımını satın alacak, ya da Almanya'da imparatorluğun düzenini ve gücünü korumak uğruna Kilise'yle anlaşacak ve Gregorius'un huzurunda aşağılanacaktı. Bir Otto belki tereddüt ederdi: o Roma'yla ilgili konulara, en az Almanya konusu kadar önem verirdi çünkü. Ama Franken IV. Heinrich için sadece imparatorluk vardı. Aşağılanmayı tercih etti.

Canossa

Başlattığı kavgadan biraz da ürken Gregorius, anavatanı Toscana'ya sığınmış, güçlü dostu Kontes Matilda'ya konuk olmuştu. Hiçbir Avrupa kenti Kilise reformunu Floransa kadar coşkuyla karşılamamıştı. Gregorius'a bağlılığını ve yolsuzluklara olan nefretini korkusuzca dile getiriyordu. Kadınlar ağlayarak sokaklarda dolaşıyor: "Hz. İsa bizimle burada kalamaz artık; büyücü Simon[5] onu bırakmıyor!" diye bağırıyorlardı. Buna rağmen, ihtiyatı elden bırak-

5 Kiliselerde yapılan yolsuzluklar, kutsal eşyanın çalınması, satılması vs. ondan bilinirdi (ç.n.).

mayan kontes, ünlü dostunu korumak için, silahlı adamlarından oluşan bir orduyu -zaten girilmesi çok zor olan- şatosunun, Gregorius'a sığınak olan Canossa Şatosu'nun çevresini sarma emri vermişti.

İmparator, üzerinde tövbekârlara özgü giysisiyle, Ortaçağ'ın simgelere tutkun zevkine çok uygun olan piyesteki rolünü oynamak üzere oraya geldi. Gregorius ve Kontes Matilda belki de senaryoyu çoktan hazırlamışlardı. Üç gün ve üç gece, IV. Heinrich, karın altında, kontesin insafa getirdiği papa kendisini kabul etsin diye bekledi. Heinrich tam anlamıyla aşağılanmıştı. Ama orada her şeye rağmen elde etmek istediği şeyi aldı: çok kısa sürede tekrar fethedeceği tacını.

Bundan böyle taraftarları çoğalacaktı. Alman soyluları, karşısına bir "antikral" -Schwabenlı Rudolf- çıkardıklarından beri, aralarında bölünüyorlardı. Senyörlerin çoğu Heinrich'e olduğu kadar, Rudolf'a da baş eğmek istemiyordu.

İmparatorun zaferi

IV. Heinrich'in direnişi giderek ses getirmeğe başlıyordu. Gregorius korkmuştu, imparatorun onurunu yeni bir aforozla kırmayı düşündü.

Ama ilk aforozun öldürücü bir darbe indirmiş olmasına karşın, bu ikinci hemen de hiç etkili olmadı. İmparator, aşağılanmasıyla daha da büyümüştü sanki. Canossa'dan beri o artık Tanrı'nın boyun eğdirmek isteyeceği bir üstün varlık değildi. Pişman olanın yüceliğinin, papanın yüceliğini aştığı bir olayla kusursuz bir tövbekâr olmuştu. Canossa'daki sahne, Gregorius'u bile aşan mistik bir güç kazanmıştı. Gregorius, güçlü kişiliğiyle düşmanlıkları olduğu gibi coşkulu sevgileri de, kışkırtıyor, tereddütsüz boyun eğmelerin yanında isyanlara da neden oluyordu. Almanya, papanın krallarını tayin etmek ve o kral aracılığıyla kendilerini yönetmek istediğini anlamıştı. Bunu kesinlikle kabul edemezdi. Heinrich'in taraftarları arttıkça Rudolf'unkiler azaldı, üstelik o, Romalıların suç ortağı gibi görünmüştü. Rudolf Yenik düştü ve öldürüldü.

Alman piskoposlar, o zaman Heinrich'in isteği üzerine papayı azlettiklerini ilan ettiler. İmparatora karşı koyabilmek için, Gregorius, Sicilya'nın Norman Kralı Guiscardo'dan yardım istedi. Ama Guiscardo o sırada Bizans'la savaşıyordu. Ve Bizans Heinrich'e parasal

destek verdi; bu desteğin yararı kısa sürede belli olacaktı: Heinrich 1084'de Roma'yı aldı. Papalığa, bir antipapa, III. Clemens'i getirdi. Antipapa Gregorius'un karşısında uzun süre direnemedi. Ama yalnız bırakılan Gregorius da savaştan çekildi, Sant' Angelo Şatosu'na kapandı. Guiscardo onu şatodan ayrılmağa razı ederek Salerno'ya götürdü. Roma öğretisinin büyük savunucusu, savunduğu öğretinin yıkılmasına neden olmuştu; Roma'dan uzakta öldü.

Bu durumda imparatorun zaferinin, atamalar krizinin kesin olarak sona erdirdiği sanılabilir. Oysa feodalitenin iç yapısındaki kargaşa, sorunların bir kez daha su yüzüne çıkmasına neden oldu. Saksonlar Schwabenlılara karşı çıkıyorlardı; İmparatorun kendi oğlu, ona düşman olanların başına geçti. Kendisini, onca felaket ve onca zaferle yorulmuş ihtiyar IV. Heinrich'in karşısında, Kilise'nin savunucusu ilan etmişti. Baba-oğul savaşı için çoktan karşılıklı yerlerini almış iki ordu arasında çatışma olmadı: usanmış, düşmanları kadar dostlarına da güveni kalmamış olan IV. Heinrich, mücadeleden vazgeçti. Oğlunun adına tahttan feragat etti.

V. Heinrich'i de zaten, babasının Kilise karşıtı siyasetini benimsemekte gecikmedi, hem de daha hain ve daha kurnazca. Papa II. Paschalis'i yakalattı, hapsetti ve papalıktan azletti. Yeni Papa Calixtus tarafından aforoz edildi. Bu yeni papayı ele geçirmeğe muvaffak olamadı, bir antipapa atamayı denedi. Hıristiyanlıktaki bu çok başlılığı kınıyorsa da, artık doğal karşılıyordu. İmparatorun papası da Heinrich'in kılıcından kurtulabilmiş olan topraklarda Papa Calixtus'un egemen olmasına karşı çıkmadı.

Worms Konkordatosu

Bu duruma bir son vermek gerekiyordu. V. Heinrich hazırdı. Babası gibi o da, kendini yeterince güçlü hissetmediği zaman esnek olabiliyordu. Papa Calixtus da, bazı şeylerden vazgeçmek gerektiğini anlamıştı. Batılı hükümdarların da tıpkı imparator gibi, sivil vasalların atanma hakkını papaya bırakma eğiliminde olmadıklarını görüyordu. Calixtus, bu gelinen noktada, atamaların hükümdarlar tarafından yapılmasına devam edilmesini, ancak ruhanî sıfatı olan vasalların sadece papa tarafından atanmasını önerdi. Hz. İsa'nın vekilleri olarak piskoposlar ancak Roma tarafından görevlendirilebilirdi; bağışlanmış toprakların sahipleriyse görevi yasal

suzerenlerinden alacaklardı. Uzun sürmüş bir savaştan sonra papa, Gregorius Reformu yaşatabilmek için,VII. Gregorius'un teokratik taleplerinden vazgeçiyordu.

Böylece Worms Konkordatosu ikili atama sistemine açıklık getirmiş oldu: biri, "krallara ait" hakları bağışlayan bir hükümdar asasıyla; öteki, piskoposa dinî vekillik görevini ve Kilise hiyerarşisi içindeki yerini veren piskopos asası ve yüzüğüyle yapılıyordu.

Ama Worms Antlaşması barışı sağlamış olsa bile, imparatorluk ile Kilise arasında zedelenmiş olan güven ortamını geri getiremezdi. Birbirlerine Ottolar dönemindeki samimî işbirliğine geri dönemeyecek kadar çok acı çektirmişlerdi. İmparatorluk, kuşkusuz bir başkasını uygulayamacağı için, V. Heinrich'in siyasetine sadık kalacaktı. Friedrich Barbarossa ve II. Friedrich Canossa'dan da daha dramatik olaylar arasında aynı siyaseti devam ettireceklerdi.

Kilise'ye gelince, o, Gregorius'un gösterdiği yolda yürüyecekti. 1088'de II. Urbanus şöyle yazıyordu: "Geçmişte, sevgili babanız Gregorius'a olduğu gibi bana da güveniniz. Onun beğendiklerini beğeniyorum. Onun reddettiğini reddediyorum. Onun mahkûm ettiğini ben de mahkûm ediyorum." Gregorius'un öğretisi, Katolikliğin öğretisi olmuştu. Fikir ve düşünce alanında tam bir zafer kazanmakla kalmamış, siyaseti, uygulama alanında hedefine ulaşmıştı: halk, artık Kilise'yi, tüm ağırlığını günlük hayatında hissettiği yolsuzlukların kaynağı olarak görmüyordu.

Gregorius'un tahmin ettiği gibi, Hıristiyanlığın sapkınlıklara direndiği kadar, Kilise de suistimallere, yolsuzluklara direnmiş, yenilmemişti. Katharlar, Patarinolar, Valdocular, Gregorius Reformu'nun yarattığı büyük iman dalgasına kapılarak boğuldular; bu büyük dalga Haçlı Seferleri'nin de hazırlıyıcısı olacaktı. Yeni bir düşünce ve inanç Batı'yı canlandırmış, 1000 yılının umutsuzluğu geride kalmıştı. Avrupa şimdi ümitle kıpır kıpırdı.

Hıristiyan dünyada coşku

Hıristiyanlık hiçbir zaman böyle bir büyüklüğün mutluluğunu tatmamıştı. X. yüzyılın sonunda, bu kadar yaşlıyken, gençlik heyecanıyla parlıyordu. Kentleri büyüyüp zenginleşiyordu. Floransa korporasyonlarını kuruyor, yün işlemeyi öğreniyordu. Gand, Ypres, İeper, gelecekteki büyüklerinin teminatı olan iş kollarını ge-

liştiriyorlardı. Flandre'ın, Artois'nın, Toulouse'un kontları, Bourgogne ve Guyenne dükleri gibi, zaferlerinden yararlanmayı bilen birer hükümdar olmuşlardı. Venedik, dev Bizans'a saldırmaya cüret ediyor, ona Akdeniz'deki ekonomik üstünlüğünü kabul ettiriyordu.

Sicilya Normanları, Ortaçağ'ın gözlerini kamaştıran inanılmaz krallığı kurmuşlardı. Roberto ve Ruggero Guiscardo Platon'un kutsanmış adasında hilali durdurmayı başardılar. Onlar ve halefleri II. Ruggero, sırayla papalarla, imparatorlarla, Bizans'ın sezarlarıyla, dogelerle, hatta Araplarla savaşmışlar, onlarda hayranlık uyandırmışlardı. Sonra İslam ile Hıristiyanlığı, Roma'nın anısıyla Helen kültürünü barıştırmayı denediler. Etna sırtlarında, birbirine komşu Bizans kiliseleri, Yunan tapınakları, derebeyi şatoları ve Arap kaleleri vardı. Krallık, Tancredi'nin iktidarında o kadar gelişti ki, merkezini oluşturduğu Akdeniz'in efendisi olmaya aday göründü. Avrupa'da, bazen kutsal imparatorluktan bile ağır bastığı fark edilen bu olağanüstü krallığı kuran dâhi maceracıların ihtirasının nerede duracağını kimse söyleyemezdi.

Hıristiyan İspanya İslam'ı geri çekilmeye zorlamıştı. X. yüzyıl, peş peşe zaferlerle, yarımadayı İslam egemenliğine bırakmıştı; XI. yüzyılla Katoliklerin karşı fetihleri başlıyordu. Bu, El Cid'in yüzyılıydı. X. yüzyılda Duero'da olan sınır 1058'de Tajo'ya kadar genişledi. Valencia'yı alan El Cid, Castilla'nın egemenliğini sağladı. Böylece Valencia ve inanılmaz güzellikteki çevresi Hıristiyan dünyasına geri döndü.

Fransız kralların İngilteresi

İspanya'nın yeniden fethi rüyası nasıl İspanyolların hayal gücünden kuvvet aldıysa, bir Anjou İmparatorluğu kurma rüyası da önce Plantagenetlerin hayallerinde biçimlendi. Norman fatihlerle fethedilen ülkelerin Sakson halkının yaptığı bileşim, çok sağlam olmuştu. Fatih William'ın temelini attığı monarşiyi I. Henry kurdu. Onun beklenmedik ölümüyle kesintiye uğrayan girişim, II. Henry'nin tahtaçıkmasıyla tekrar güçlendi. Anjou, İngiltere, Maine, Gaskonya ve Normandiya, Anjou Hanedanı'na boyun eğdi: yeni kurulan devlet, aşırı merkeziyetçi bir siyaset uygulayarak bütün bu değişik halkalarla tek ve bütünleşmiş bir ulus yaratmayı hedefliyordu.

II. Henry İngiltere'de Avrupa'nın en güçlü hükûmetini kur-

muştu. Yazık ki sonu çok acı oldu. Oğulları ondan nefret ediyordu; birbirlerinden de nefret ediyorlardı. "Bu bizim doğamız, diyorlardı, bütün erkek kardeşler birbiriyle savaşacak ve bütün oğullar da babalarıyla." II. Henry'nin iki büyük oğlu ölmüştü. Sadece Richard ve John yaşıyordu. Henry bu ikinciyi seviyordu; ona Akitanya'yı vermek istedi. Richard babasıyla savaşmak için Fransızları yardıma çağırdı. II. Henry ordunun yaktığı Le Mans'tan kaçmak zorunda kaldı. Chinon'da hastalandı, yola devam edemedi. Şansölyesi ona, kendisine karşı Fransa'yla anlaşmış, vatan haini İngilizlerin adlarının yazılı olduğu bir kâğıt uzattı. Listenin başında prens John'un adı vardı. Kral: "Artık hiç bir şey umurumda değil, dedi, ne kendim, ne başkaları!" Bir süre sonra da öldü. Oğlu Richard'ın, Hıristiyanlığın kahraman savaşçısı, Salaheddin Eyyubî'nin rakibi, imparatorluğun tutsağı, kardeşinin ihanetine uğramış aslan yürekli Richard'ın hayat öyküsü de babası II. Henry'ninki kadar talihsizliklerle dolu ve trajik olacaktır. Bu, doğmakta olan Shakespeare İngilteresi'dir.

Aziz Bernard'ın ve Philippe Auguste'ün Fransası

İngiltere Hanedanı'ndaki kanlı ve acı rekabet Fransa'ya Batı'ya yeniden hayat veren yaratıcı coşkudan başka hiç bir ülkede görülmedik ölçüde yararlanma fırsatı verdi. Aslında o, bunu hak ediyordu, çünkü bu coşku Cluny'de başlamıştı.

Fransa, XII. yüzyılda Avrupa'ya en büyük düşünürü, Abélard'ı ve en büyük konuşmacısı, Aziz Bernard'ı[6] armağan etti. Kilise'ye en ünlü papalardan birini, II. Urbanus'u verdi. Haçlı Seferleri Clermont'dan başlayacak, Fransız senyörler, Godefroy de Bouillon, Beaudoin, Gilles de Toulouse Suriye krallıklarını kuracaklardı. Aziz Thomas'ın kitap haline getireceği yeni teoloji öğretisi Paris Üniversitesi'nin potasında hazırlanacaktı. Fransız sanatı ve mimarlığı katedrallerde başarının doruğuna ulaşacaktı. Sivri (ya da ojival) kemer ilk kez 1137'de Saint-Denis'de denendi. Paris'te Notre-Dame'da Paris kilisesinin temeline ilk taş 1163'te konuldu. Sens, Saint-Denis'yle hemen de aynı zamanda yapıldı. Laon Paris'ten biraz önce. Otuz yıl, mimarlıktaki devrimin kendini kabul ettirmesine

6 Clairvaux'lu Bernard, XI. yüzyıl Fransız din adamı, filozof, ünlü konuşmacı, Cîteaux Tarikatı'nın kurucusu (ç.n.).

yetti. İnanılmaz bir hızla Fransa'da ve Fransa dışında yayıldı. Toledo, Bourges'dan esinlendi; sivri kemer Rheinland'ı, Flandre'ı fethetti; Meuse'ü geçti, her şeyi altüst etti: mimarlık, resim, ev eşyası, vitray. Taşın yapısal dokusunu bile değiştirti. Bu büyük devrim zaten coşkuyla benimsenecekti: Aziz Bernard ve Cîteaux'lular yeni sanat akımını alkışladılar; kent yönetimleri süratle kabullendi. İnsanlar, maddenin ağırlığını azaltmış oldukları duygusuyla gururlandılar; duygular ve ümitler de yükseltilen kubbelerle birlikte büyüdü. Fransa'nın hiç bir zaferi, dünyaya katedrali kazandırmış olmasından daha büyük bir başarı ve zafer değildir. Hiçbir zaman, dinî alanda ve kültür alanında -Burada bu iki alan birbiriyle örtüşmüştür- böyle bir hamlenin yaratıcısı ve lideri olmamıştı. Paris, Batı'nın "kutsal kent"i olmuştu. Bu yaratıcı coşku, yüzyıl boyunca sürdü. Kral IX. Louis (Aziz Louis) XIII. yüzyıl başlarında Sainte Chapelle'i yaptırdığında coşku devam ediyordu.

Capet'lerin siyaseti de teolojideki ve mimarlıktaki kadar mutlu ve başarılı oldu. Şişman Louis, İngiltere Kralı I. Henry ile Alman imparatoru I. Heinrich'in kurduğu ittifakın oluşturduğu büyük tehlikeden Fransa halkının silaha sarılmasıyla kurtuldu. Bouvines Savaşı'ndaysa seksen yıldan beri ülkede Capet'lerin ulusal birlik anlayışı benimsenmiş olacaktı.

Fransa'yı, İngiliz ihtiraslarına ve Alman emperyalizmine karşı savunmak.

En geniş ortamda papayla dayanışma içinde olmak.

Her zaman ve her koşulda halkla birlikte olmak.

Bu siyaset Philippe Auguste'te en başarılı örneğini verecekti.

Philippe Auguste 1180'de tahta çıktığı zaman Fransa Plantagenetlerin kıskacındaydı ve taht, Flandre ve Champagne düklerinin vesayeti altındaydı. Yeni kral, kıyasıya bir savaş sonunda Château-Gaillard'ı aldı; Normandiya'yı ve Akitanya'yı fethetti. Fakat o sırada, papanın ani bir kararıyla affedilerek kurtulan yurtsuz John, Fransa'ya karşı güçlü bir koalisyona girdi. Bu birlikte İngiltere, Hollanda, Flandre ve İmparator IV. Otto yer almıştı. Fransız donanması yok edildi. Akitanya soyluları Philippe Auguste'ü terk etti. Yurtsuz John La Rochelle'de Fransız toprağına çıktı; İngilizler Loire'ı Angers'de geçerken imparatorluk ordusu ve Flamanlar, kuzey yolundan Île-de -France'a doğru ilerliyorlardı- o kuzey yolunda ne çok kan dökülecekti.

Philippe Auguste İngilizleri Roche -aux- Moines'da ve imparatorluk askerlerini Bouvines'de yenilgiye uğrattı. Fransa kurtulmuştu. Boulogne ve Flandre kontları krallıkta senyörlerin krala itaat etmesi gerektiğini anlamışlardı. Guelfo[7] imparatoru kaybetmişti. Tahtını Hohenstaufen Hanedanı'ndan II. Friedrich'e bırakmak zorunda kaldı; Philippe Auguste yeni imparatora, savaşta düşmanının çadırında asılı olan yaldızlı kartal armasını gönderecekti. Yurtsuz John kendisine Magna Carta'yı kabul ettirmek isteyen İngilizler tarafından terk edildi. Fransızların bağımsızlıklarına kavuştuğu gün, İngilizlere özgürlük ve Almanlara yasal hükümdarlarına yeniden kavuşma sevinci getiriyordu. Capet'lerin toprakları, Artois ve Vermandois'yı, Valois, Beauvaisis, Normandiya ve le Mans'ı, Touraine, Poitou ve Saintonge'u da olarak genişlemiş oluyordu.

Böylece sınırlarını kesinlikle çizerken, Fransa, başkentini de seçti. Paris, Bouvines zaferinden beri ülkenin metropolüydü. Onun krallığın öteki kentlerinden daha üstün oluşunun gerçek sebebi Philippe Auguste'ün arzusudur; kral öyle istedi, Paris'in coğrafi konumundan çok, bu kente duyduğu büyük sevgi ve hayranlık yüzünden. Burası onun ailesinin beşiği, yuvasıydı, bütün yönetim birimlerini burada topladı. Paris, zaferin altın yaldızlı kapısından ulusal kaderine doğru yola çıkmıştı.

VII. Gregorius ve IV. Heinrich'ten sonra İtalya ve Almanya

Krallıklar ve kentler ne kadar büyümüş olurlarsa olsunlar Hıristiyan Batı'nın yaygın gelişiminden en çok yararlanan kuşkusuz imparatordu. Worms Konkordatosu'ndan sonra V. Heinrich -kırk yaşındaydı- Avrupa'nın sahibi, efendisi olduğuna inanabilirdi: tüm Almanya'ya egemendi; İtalya'ya egemendi. Katolik dünyasını hangi yöne götürebilirdi ? Suriye'de yerleşmiş frank kralların yolundan yürüyerek Doğu'ya mı gitmeliydi ? Slavya'yı mı yok etmeli ? Papalığa imparatorluğun gücünü kabul ettirdiği gibi, Bizans'ı da kiliselerin birliği için zorlamalı mıydı ? Önünde bu kadar seçenek onu beklerken, ani bir ölümle her şeye veda etti.

7 Papalığa yakın, Kilise yanlısı (ç.n.).

Pek az olay bu ölüm kadar bir tarihçiye, acele hüküm vermemek gereğini hatırlatabilir. Bu ölüm bir rastlantı ve bir kaderdir. Eğer olmasaydı, Avrupa nasıl olurdu, ne olurdu, bilinmez. Saksonların ve Frankenlerin iki yüzyıllık çaba sonunda elde ettiği siyasî sonuçlar şimdi yeniden sorgulanıyordu. Şimdi Avrupa'nın gücünü nerede kullanacağı değil, siyasî yapısını nasıl koruyabileceği sorusuna cevap aranıyordu. IV. Heinrich ve V. Heinrich'in otoriteleriyle Almanya ve İtalya'da boyun eğmeye zorladığı bütün kurumlar -Roma Sarayı başta olmak üzere- Heinrich'in yasal haleflerini tahttan uzaklaştırmak üzere harekete geçmişlerdi. Yasa gereği tahta Friedrich von Hohenstaufen ya da Konrad'ın geçmesi gerekliydi; Mainz piskoposu ağırlığını koyarak Lothar von Supplinburg'un iktidara getirilmesini sağladı.

İmparatorluğun zayıflaması, papalığın rövanşı gibi görünebilir; fakat olayların akışı, imparatorluktaki zaafın, Roma Kilisesi'nin güçlenmesi için yeterli olmadığını gösterecektir. 1130'da, Papa Honorius'un ölümünden sonra, iki rakip kardinal grubu, Pierleoniler ile Frangipaneler, papanın henüz soğumamış bedeninin başucunda, kendi adaylarını seçtirmek için, şiddete başvurmaktan çekinmediler. Frangipaneler II. İnnocentius'u, Pierleoniler Anacletus'u papa seçtiler. Lothar, İnnocentius'u tanıdı ve onu yasal papa olarak kabul ettirmek istedi: imparator ve papa, Roma kapılarına geldiler, ancak San Pietro'ya giremediler. Lothar, Laterano'da yapılan bir taç giyme töreniyle yetinmek zorunda kaldı ve çok geçmeden Tirol'deki bir köyde öldü.

Lothar'ı Heinrich'in yasal halefleri olan feodolitesi bu kez de onun yasal halefi olan Guelfo Heinrich'in (Aslan Heinrich) yerine Konrad von Weiblingen'i imparator seçtirdi. Almanya, kuşkusuz hanedanın sürekli olmasından kaygı duyuyor, ama özellikle de Aslan Heinrich'in gücünden korkuyordu. Sonuç olarak, hepsi Konrad'ın çevresinde birleştiler ve çok geçmeden iç savaş, Almanya'yı kana buladı.

Ama Konrad, Guelfo ailesiyle baş edemediği gibi, Sicilyalı Ruggero'yu da yenemedi. Ve anarşi tüm Almanya'ya egemen oldu.

Konrad'ın oğlunu imparator seçtirme umudu yoktu. Yeğeni Friedrich'i kendisine halef ilan etti. Tahtın vârisi anne tarafından Aslan Heinrich'in de yeğeniydi. Özetle hem bir Guelfo, hem bir Weiblingen'di.

Friedrich Barbarossa

Övünülecek bir soyağacı, kusursuz bir görünüş, sağlam ve güçlü bir yapı, çekici yüz hatları, zengin bir hayal gücünün yanı sıra keskin bir pratik zekâ, şaşmaz bir adalet duygusu ve hep mükemmeli arayan bir kişilik; Almanya'nın yeni efendisi, kendinden önce gelenlerin hiçbirinin olmadığı kadar parlak vasıflarla donanmış görünüyordu. Tahta çıkması bile Weiblingenler ile Welflerin, Almanya'nın bu iki güçlü senyörünün barışması, başka bir deyişle, merkezî iktidarın güçlenmesi anlamını taşıyordu.

İmparator olduğu günden itibaren Friedrich, Ren'in doğusuna, Capet'lerin Batı'da büyük bir başarıyla gerçekleştirdiği monarşi kavramını benimsetmek için çaba harcadı. Bu fikir ve amaç birliğinin, kuşkusuz Capetler ile Staufenlar arasındaki anlaşmada büyük payı olmuştur. Friedrich burggrafları yasalara uymağa zorladı. İmparatorlukta anarşiyi kışkırtan senyörleri yendi. Bunların sonucu olarak kentler ve kırsal alanlar hızla gelişti, başarılar çalışmayı teşvik etti, çalışmayla oranlı olarak ülke ve halk zenginleşti, böylece Barbarossa, Alman ulusunun kalbini kazandı, öyle ki insanlar onun öldüğüne inanmadılar ve sonra yüzyıllar boyu onun yeniden doğarak kendilerine geri gelmesini beklediler.

Etrafı kendisine sadık insanlarla çevrili bir Germen şef için hiçbir şey olanaksız değildir. Friedrich coşkuyla geleceğe yürüyordu. Kaderini hangi yönde arayacaktı?

Çevresindeki dünya çelişkili olanaklarla doluydu. Tüm Avrupa'da kentler gelişiyordu. Haçlı Seferleri ihtiyaçları çeşitlendirmiş, Batı'ya yepyeni, daha ince zevklerin oluşturduğu bir uygarlık biçimi getirmişti; ticaretle endüstriyi barıştırmıştı. Kentler yeni gelişimlerine uygun ayrıcalıklar istiyor ve elde ediyordu. Ama bu kentlerle komşuları olan ve egemenliklerinden sıyrılıp çıktıkları senyörler arasındaki ilişki nasıl olacaktı? İmparator senyörlerin senyörü mü olacaktı yoksa kentsoyluların koruyucusu mu?

Almanya, bu arada, iki Haçlı savaşı arasında da seçim yapmak zorundaydı. XII. yüzyıl başından beri, Slav karşıtı Haçlı zihniyeti, "Drang nach Osten" belirginleşmekteydi.[8] Sonunda bir

8 Bu hareketin en önemli uygulayıcısı olan Töton Şövalyeleri Tarikatı 1128'de Kudüs'te kuruldu. 1190 Friedrich von Schwaben tarafından ıslah edildi ve 1191'de papa tarafından resmen tanındı.

gün Elbe Irmağı geçildi. Kuzey Avrupa'nın geniş düzlüklerinde Töton baskısı Slavları çekilme zorunda bıraktı, hatta yer yer onları yok etmeye kadar gitti. Bu ilk ve korkunç bir "ausrotten", bir soykırım uygulamasıydı.

Barbarossa'nın birçok olanak arasında kararsız kalması çok doğaldı. Ama öyle olmadı. O da kendisini, her şeyden önce, Sezarların mirasçısı olarak gördü. Lehistan'ı, Bohemya'yı, Rusya'yı görmezden gelerek, hedefinde önce Roma'yı gördü, sadece Roma'yı! Tarihî efsane, bir kez daha, coğrafyadan baskın çıkmıştı. İmparator, Almanya'nın, uzakta ve onsuz yaşamakta olduğu destanı aramağa önce İtalya'ya ve oradan Kilikya'ya gitti. Yanılıp, yanılmadığı da şüphe götürür. Slavlara karşı bir Haçlı hareketi, imparatorun çağdaşlarına çok da kahramanlara yaraşır bir savaş olarak görünmeyebilir, burggrafları etrafında toplamaya yetmeyebilirdi. İtibarını sürdürmek ve artırmak için Roma'ya doğru yürüdü.

Ne var ki koştuğu İtalya, Almanya'dan daha karmaşık bir durumda ve daha tehlikeliydi. Kuzeyde, kentlerin inanılmaz bir hızla gelişmesi, belediyeler ile senyörler arasında ve cumhuriyetlerdeki gelişme birbiriyle bitip tükenmeyen savaşlara yol açıyordu. Hepsinden hayat fışkırıyordu ve hepsi de daha büyümek, daha çok gelişmek için komşusunu yok etmeye uğraşıyordu.

Yarımadanın ortasında Kilise Devletleri, sadece orada da olmalarıyla ne Ortaçağ'ın, ne Rönasans'ın çözebileceği sorunlar yaratıyordu. Zorluk şuradaydı ki, papa, dinî iktidarın sahibi olarak tüm Katolikliğe egemendi. Ama "San Pietro" yurtluğunun hükümdarı olarak, bazen yerel siyasî çekişmelerin etkisinde kalıyordu. Çelişkiler arasında bocalıyordu, çünkü Roma Hıristiyan Batı'nın başkenti olmanın dışında, Tusculum'a[9] bağlı bir fiefti.

İtalya'nın güneyinde Norman hanedanı iki Sicilya Krallığı'nı kurmuştu. Bu krallık belki de Batı'nın en zengin devletiydi. Şimdi bu büyük gücü nasıl kullanacağı sorusu akla geliyordu. Venedikliler Normanların Adriyatik'i kapatmasından korkuyorlardı; Bizanslılar, Dalmaçya'yı koparıp almasından. Normanların çelişkili bir siyasetle bazen savaşıp, bazen dost olduğu Müslümanlar, onlara düşman gözüyle mi bakmaları, yoksa doğal müttefikleri olarak mı kabul etmeleri gerektiğini kestiremiyorlardı. Papaya gelince, o, Ger-

9 Roma'nın, yaklaşık 25 km güneydoğusunda tarihî kent (ç.n.).

men ulusunun dev boyutlarından mı, yoksa Sicilya krallarının dengesiz macera düşkünlüğünden mi daha fazla korkması gerektiğine karar veremiyordu.

Bu açgözlü iştahlar ve ümitler karmaşası içinde Barbarossa, doğal olarak Büyük Otto'nun siyasetini sürdürmeye yani, papaya dayanmaya karar verdi.

Friedrich Barbarossa, 1154'de, gösterişli ama zayıf bir küçük orduyla Alpler'i aştı. San Pietro'da kutsandı. Aynı gün, Capitolium'da Roma halkı başkaldırdı. Papa ve imparator kenti terk etmek zorunda kaldılar. Savaş için değil, bir kutlama için oraya gelmiş olan Alman senyörler, İtalya'da kalmayı red ettiler. Barbarossa, ardında hayal kırıklığına uğramış Papa IV. Adrianus'u bırakarak Alpler'e doğru çekilmek zorunda kaldı. İmparatorluğun kendisini koruyabileceği konusunda güveni kalmayan papa, Sicilya Kralı Guglielmo'yla acele bir barış antlaşması yaparak Sicilya'ya yasallık kazandırdı.

O günden sonra imparator ile Adrianus arasındaki ilişki hep kötüye gitti. 1158'de Barbarossa bir kez daha İtalya'ya indi. Roccaglia'da durdu ve imparatorluğa ait hakları talep etti. Böylece Milano ve Cremona'da isyanlara ortam hazırladı. IV. Adrianus, isyancı kentlere, Germen Sezar'a karşı olduğundan daha hoşgörülü davrandı. Papanın ölümü araya girmeseydi tüm ilişkiler daha 1159'dan itibaren kopmuş olacaktı. Barbarossa kendi istediği adayın seçilmesi için Seçici Kardinaller Meclisi'ne baskı yapmaya başladı. Fakat ikiye bölünmüş olan meclis bir türlü karara varamadı. Bir kısım kardinaller III. Alexander'i seçtiler. Başka bir kardinal grubu IV. Victor'u papa ilan etti. Sicilya Krallığı ve bütün Hıristiyanlar Alexander'i kabul ederken İmparator IV. Victor'u tanıdı. İmparatorun Roma Kilisesi üzerindeki baskısı Batılı hükümdarları sinirlendirmişti: "Kim Evrensel Kilise'yi bölünmüş bir kilisenin emrine verdi? diye soruyorlardı. Kim Almanlara, tüm ulusların yargıcı olma yetkisini verdi?"

Sonunda Barbarossa istediği papayı kabul ettirebilmek için peş peşe, birçok cephede savaşmak zorunda kaldı. Önce Milanolulara saldırdı. Milano'yu[10] kuşattı; kent bir yıl kuşatmaya dayandı. Sonunda, yanmış, yıkılmış, aç ve bitkin, teslim olmak zorunda kaldı.

10 Milano kuşatması (1162).

Lombardia'yı da yendikten sonra imparator, Sicilya'ya savaş açmaya hazırlanıyordu. Ama Papa III. Alexander, İngiltere ve Fransa krallarını Barbarossa'ya karşı birleştirmeyi başardı. O sırada Papa IV. Victor da zaten ölmüştü. Barbarossa onun yerine sanki imparatorluğun bir memurunu atıyormuş gibi, III. Paschalis'i papa ilan etti. Böylelikle Hıristiyan dünyadaki direnişi daha da pekiştirmiş oldu. Venedik ona karşı Verona Birliği'ni kurdu. III. Alexander Roma'ya döndü. Barbarossa ordusuyla onu takip etti, Roma'ya girdi, San Pietro'yu işgal etti ve papalık tahtına III. Paschalis'i, kendi antipapasını oturttu. Fakat o sırada ordusunda öldürücü bir salgın hastalık baş göstermişti, Barbarossa, hemen de tek başına, acele Roma'dan ayrılmak zorunda kaldı ve dağ eteklerinden yürüyerek sadık Paviası'na döndü.

Venedik Barışı

Venedik Birliği genişleyerek Lombardia Birliği olmuştu. 1156'da kentleri koruyan papaydı. Şimdi kentler papayı savunuyordu. Lombardia Birliği birkaç yüzyıl varlığını sürdürecektir. Daha ortaya çıktığı gün yapısındaki canlılığı göstermişti. Öte yandan, birçok Alman kral, bu arada Aslan Heinrich her şeyden önce Tötonların Doğu Haçlı Seferi'nin tamamlanması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Gerçekte, imparatorun İtalya'da kesin zafer kazanması halinde bunun, kendileri için, bağımsızlıklarından yeni bir fedakârlık anlamına geleceğini düşünüyorlardı. Barbarossa'ysa, Milano'ya saldıran ordusunun yetersizliği yüzünden Legnano'da Lombardialı milisler karşısında yenilgiye uğramıştı (25 mayıs 1176).

Gururu kırılmış imparator ile gücünü kaybetmiş papa sonunda barış yapmaya razı oldular. Antlaşma Venedik'te[11] imzalandı. Lombardialılarla ateşkes yapıldı. Bir kez daha tarafların yorgunluğu statükonun korunabilmesini sağlamıştı.

Aslan avı

Ne var ki Barbarossa'nın yenilgisi kendini beğenmiş kuzeni Aslan Heinrich'in cüretini artırmıştı: Legnano'dan önce de imparatora karşı saygısızca davranmaya başlamıştı. Legnano'dan sonra

 11 Venedik Barışı (1177).

küstahlığı affedilmez... hale geldi. Barbarossa ülkesine döner dönmez Heinrich sürgüne gönderildi Heinrich kayınpederi olan İngiltere Kralı II. Henry'ye, Danimarka kralına ve Slav vasallardan göreceği desteğe güveniyordu. Hiçbir yerden destek gelmedi. Gerçekte Venedik Antlaşması Barbarossa'nın onurunu zedeleyecek yerde artırmıştı. Aslan Heinrich, sonunda, her şeyini kaybetmiş olarak 1184'de Mainz Diyeti'nde[12] imparatora boyun eğdi.

Bu, Alman tarihinin gördüğü en parlak diyet oldu. İmparatorluğun ihtişamı hiçbir zaman ulusunu böylesine büyülememişti. Mainz ihtişamı imparatora, Legnano'yla gölge düşmüş olan (onurunu) yeniden kazandırdı.

İmparatorluğun zaferi

Gücünün sınırsızlığını kendisi de hissetmiş olan Barbarossa, artık tüm esnekliğini gösterecekti. İtalya siyasetini bütünüyle değiştirdi.

Papaya yaslanarak kentlere egemen olmak diye özetlenebilen Ottolar siyasetini denemişti. Şimdiden sonra, kentleri kullanarak İtalya'nın büyük bölümüyle papaya karşı cephe oluşturacak ve böylece ona egemenliğini kabul ettirecekti.

Bu nedenle Lombardia Birliği'yle yapılan ateşkes gerçek bir uzlaşma yarattı. Barbarossa, cömert uygulamalar ve ayrıcalıklarla İtalyan kentlerini iki kategoriye ayırmış oldu: İmparatorluğun lütuflarından yararlanan ve yararlanamayan kentler olarak. Böylece, Milano'nun da içinde olduğu imparatorluk yanlısı bir grup doğdu; Milano, kendisine acımasızca saldıran Barbarossa'nın müttefiki olmuştu ve bu kez kente gelişinde onu büyük bir coşkuyla karşıladı.

Aynı siyasetin gereği, Roma Kilisesi'nin koruyucusu olarak Sicilya Krallığı'nın karşısında yer alacağına krallığı imparatorlukla birleştirmenin çarelerini aradı. Amacına, oğlu Heinrich'i, Sicilya Prensesi Costanza'yla evlendirerek ulaşacaktı.

Papalığın galibi, Aslan Heinrich'in galibi, Milano galibi, yani, özetle, Almanya ve İtalya'nın efendisi olarak Barbarossa, Hıristiyanlığın büyük önderiydi. Oysa Hıristiyanlık 1187'de korkunç bir yenil-

12 Mainz Diyeti (1184)

giye uğradı: Salaheddin Eyyubî Taberiye'de Haçlı ordularını yenerek Kudüs'ü geri almıştı. O zaman Barbarossa da bir Haçlı ordusuyla savaşa gitti. Ve III. Urbanus'un yerine geçen Papa VIII. Gregorius, Barbarossa'nın Germanya Krallığı'nı emanet ettiği VI. Heinrich'e taç giydirdi. Barbarossa imparatorluğun, gücünü kaybeden Kilise karşısında artık yıkılmamak üzere kurulduğuna inanıyordu. Yazık ki 10 haziran 1190'da Kilikya'da bir ırmağı geçerken boğulup ölecekti.

VI. Heinrich ve Sicilya - Germen İmparatorluğu

Barbarossa, etki alanını İtalya'ya kadar genişletmiş bir Germanya kralıydı. VI. Heinrich bir İtalyan hükümdar oldu.

Guglielmo'nun ölümü Sicilya'da veraset sorununu gündeme getirmişti. Heinrich taht üzerinde hak talep etti. II. Ruggero'nun evlilik dışı doğmuş oğlu Tancredi karşı çıktı; ama ardında küçük yaşta bir çocuk bırakarak öldü. Heinrich çocuğun yandaşlarını kolaylıkla bertaraf etti. Böylece Sicilya kralı da olan yeni imparator, Norman siyasetini sürdürme yoluna gitti. Erkek kardeşini, Bizans İmparatoru İsaakios Angelos'un kızıyla evlendirdi. Gelecekte Germen İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu arasında bir birliğin hayalini kuruyordu. Öncelikle Germanya ile Sicilya arasındaki birleşmeyi gerçekleştirmek istedi: bu birlik, Staufenlara Batı'da sınırsız egemenlik sağlayacaktı. Bu olasılık derhal papanın, sonra Milano'nun, ve Aslan Heinrich'in yeni kışkırtmalarıyla harekete geçen Alman kralların güçlü direnciyle karşılaştı. Almanya'da öfke öylesine yaygındı ki, kamuoyunun zorlaması karşısında Aslan Yürekli Richard'ı serbest bıraktığında, Alman dünyası İngiliz kralını zafer şenlikleriyle kutladı. Birçok Alman prens, krala, vasalı olduklarını söyleyerek saygı sundular. VI. Heinrich bu direnişleri kırabilecek miydi, yoksa kendisi bu engele çarparak parçalanacak mıydı? III. Otto gibi, Heinrich gibi, o da hiç beklenmedik bir anda ölüme yenik düştü. Yirmi dört yaşındaydı.

İmparatorlukta çözülme

Bir kez daha, Staufenların amaçları uğruna harcadığı çaba sonuçsuz ve yararsız olmuştu. İtalya Alman egemenliğine olan nefretini haykırıyordu Birden kinler, açgözlü iştahlar, coşkular, bencil-

likler imparatorluğun karşısına dikilmişti. Floransa, Lucca, Siena bir araya gelerek devletin çöküşünü kutluyorlardı. Bütün Lombard kentleri imparatorluk mirasından pay kapmaya koşuyordu. Başkaldırı o kadar ani başlamış ve öyle hızlı yayılmıştı ki, önceden hazırlanmış olması ihtimalini akla getiriyordu. Hayır, hazırlanmamıştı. Heinrich'in ölümü patlak vermesine yetmişti.

Almanya'da da, eski anlaşmazlıklar su yüzüne çıkıyor, alevleniyordu.

Parçalanmış Almanya'da, imparatorluğun düzeni tamamen çökmüştü. Bir çağdaş yazar: "Kesinlikle yargıçsız ve yasasız yaşayan insanlar akıllarına ne gelirse yapıyorlar." diye anlatıyordu. Gelecek "fetret dönemi"nin kargaşası adım adım yaklaşıyordu. II. Friedrich anarşiyi bir kez daha dizginleyecekti, ama onun ardından kargaşa gene egemen olacaktır. Denilebilir ki anarşi, parçalayıp yutacağından emin olduğu bir avı gözleyen timsah gibi, Alman dünyasını gözlüyordu.

III. İnnocentius ve teokrasi hayali

Innocentius papa olduğunda Staufenların kurduğu yapı tamamen yıkılmıştı. Almanya'nın kendisi de, en az İtalya kadar, onu yıkmak için çaba harcamıştı. İmparatorun düşmanları arasında Toscanalı kentler kadar Germen krallar da vardı. Ve kader de onun düşmanıydı, sürekli ölümü karşısına getiren kader. III. Otto'nun, IV. Heinrich'in, V. Heinrich'in, VI. Heinrich'in çok genç yaşta ölümleri; Schwabenlı Philipp'in feci ölümü. Bir mistik, pekâlâ, Tanrı'nın insanlara, böylece yaşamın ne kadar derme çatma, ne kadar gelip geçici bir şey olduğunu anlatmak ve Ottoların ve Staufenlarınki kadar büyük ve sınırsız bir hayali, ölümlü varlıklar üzerine bina etmenin nasıl bir çılgınlık olduğunu göstermek istediğini düşünebilir. VI. Heinrich babadan oğula kalacak bir imparatorluk istiyordu; ani ölümü, böyle bir imparatorluğun, boş bir taht bırakma tehlikesini de taşıdığını göstermişti.

Bu koşullar içinde Ortaçağ Avrupası birlik ihtiyacı duyuyordu. İmparatorluk yıkıldığına göre Batı şimdi Roma Kilisesi'ne yönelecekti. Zaten sonsuz olduğuna inanılacak yegâne taht, papalık tahtı değil miydi? Gerçek imparator, hükümdarların hükümdarı papa değil miydi? Maddeler dünyası tinsel dünyanın emrinde olmalıydı;

tinsel dünya Kilise'nin emrinde ve Kilise, papanın emrindeydi.

III. İnnocentius, VII. Gregorius'un sadece ana hatlarını çizdiği teokratik programı bu kez tartışma götürmez bir kesinlikle tekrar dile getirirken kuşkusuz geçmiş deneyimden yararlanmıştı: "Bedenin ruha göstermek zorunda olduğu itaati, maddeler dünyası da papaya göstermekle yetinmiyor" Kadiri mutlak bir Kilise, tüm güçlerin sahibi olan bir Kilise istiyordu. "Hz. İsa'nın naibi ve yeryüzündeki temsilcisi olan papa, göğün anahtarlarıyla birlikte dünyevî iktidarın da sahibidir; ve tinsel görevinin simgesi olarak başına mitra giydiği gibi, dünyadaki iktidarını temsil eden tacın da sahibidir." Papa, isteğine göre tahta getirdiği ya da azlettiği hükümdarlara, her an onun mahkemesi önünde hesap verme zorunluluğunun dışında, karşılık olarak hiçbir şey vermez, bir onur belgesinden başka.

Papa III. İnnocentius ilan ettiğinde bu katı kurallar haklı görülebilirdi? İmparatorluk, sonuna gelmiş gibiydi. Ve Kilise erdemli insanlarla dolup taşıyordu. Aziz Dominicus "Öğütçü Rahipler" Tarikatı'nı, Aziz Francesco "Küçük Aşama" Tarikatı'nı kurmuşlardı. Assisi tepelerinden İncil'in ışığı parıldıyordu. Başarılı üniversitelerde teoloji bilimin ta kendisiydi ve onun gelişmesi, insan bilgisinin gelişmesi demekti. Kilise sadece öbür dünyadaki kurtuluşu sağlamıyordu, bu dünyada da özgürlüğü ifade ediyordu. Sadece o, güçlülere, insanlık onurunu hatırlatıyordu; bahtsızları yedirip, yaşatıyor, hastaların bakımını, öksüzlerin eğitimini üstleniyor, yoksullara saygıyı telkin ediyor ve ruhun bedenden üstünlüğünü ispat ediyordu.

Böylece III. İnnocentius, teokratik öğretisini yumuşaklıkla, aşırıya kaçmadan uyguluyor, ama asla ondan uzaklaşmıyordu. Kralları tahta çıkarıyor, indiriyordu, hatta imparatorları bile; Macaristan tacını, Aragon, Castilla taçlarını beğendiği prenslere veriyordu. Yurtsuz John'u cezalandırıyor, sonra tekrar onurlandırıyordu. Philippe Auguste'ün Danimarkalı İngeborg'dan boşanması üzerine Fransa Krallığı'na "Hıristiyan toplumu dışında itilme" cezası veriyordu. Kendini "Tanrı'nın ve papanın lütfuyla imparator" ilan eden IV. Otto'nun iktidarını onaylıyordu. Sonra IV. Otto'nun itaatsizliği karşısında bu iktidarı yıkıp, yok ediyordu. "Rahiplerin hükümdarı" diye ünlenen II. Friedrich'i çocukluğu süresince koruyordu.

İnnocentius 1216'da öldüğünde siyasetinin başarıya ulaştığına, hayallerinin gerçekleştiğine inanmıştı kuşkusuz. Roma Kilisesi i-

le imparatorluk arasındaki ihtilafın, Roma Kilisesi'nin zaferiyle sona erdiğini düşünmüştü, tıpkı Friedrich Barbarossa'nın, aynı kavganın, imparatorluğun yararına olarak bitmiş olduğuna inandığı gibi.

Gerçekte, Roma Kilisesi, İnnocentius'un ölümü ardından beklenmedik tehlikelerle yüz yüze gelecekti; tıpkı, ileride, imparatorluğun, II. Friedrich'ten sonra yaşayacağı tehlikeli gelişmeler gibi.

II. Friedrich - Guelfolar ve Ghibellinolar Savaşı

Öyle de oldu, Roma Kilisesi Papa Honorius'un zayıf kişiliğine teslim edilmiş, aksine, imparatorluk ve Sicilya Krallığı II. Friedrich'in güçlü ellerine geçmişti.

II. Friedrich, tarihin en önemli ve kuşkusuz en gizemli kişilerinden biridir. Annesi Sicilyalı Costanza'dan Norman maceracılarının ateşli kanını, baba tarafından Staufenların görkemli rüyalarını devralmıştı. Onda bazen bir Karolenj imparatoru kişiliği görülür, tam bir asker, bir Germen savaşçısı; bazen sanatkâr ruhlu ama acımasız bir Rönesans soylusu; bazen İslam'ın yüksek kültüründen etkilenmiş bir senyör, haremi ve sultanlarıyla neredeyse bir Arap prensi-dedesi II. Ruggero gibi. Sonra birden olağanüstü nazik, çağdaş bir XVIII. yüzyıl aydın-despotu kişiliğiyle görünür, geleceğin Kulturkampf'ının o gündeki sözcüsü gibi Kilise karşıtı hararetli polemiklere katılırdı.

Yaşam öyküsü de kişiliği gibi gariplerle doludur. Çocukluk yılları III. İnnocentius'un şefkatli vesayetinde geçti. Sonra papa onu aforoz etti. Friedrich'in Haçlı Seferi'ne çıkacağı sırada hem de. O zaman Friedrich, papalık iktidarının, imparatorluğa olduğu kadar, Hıristiyanlığa da zarar verdiği inancına vardı. Ve bu dünyanın hükümdarı olmanın yanında, Batı'nın tinsel hükümdarı da olabileceğini düşündü: Katolik bir Hz. Muhammed! Kilise ve ruhbanla olan savaşımı imparatoru aşırılığa itiyordu. Bir teozofi uzmanı olmuştu. Kendisini Deccal diye çağırmalarını hoş görüyordu, çevresi astrologlarla çevriliydi, hep yeşil giysiler oluyordu sırtında, çünkü yeşil Hz. Muhammed'in sevdiği renkti. Yıktırdığı kiliselerin yerlerine metresleri için saraylar yaptırıyordu. Bu çok renkli, karmaşık hayatın, sayıları yaptığı savaşlardan az olmayan metreslerin, evlilik dışı çocukların arasında hiç değişmeyen bir şey vardı: imparatorun, kutsanmasından ölümüne kadar hiç yavaşlatmadığı

çalışma temposu. Hiç kimse onun kadar çok anlaşma yapmamış, savaşmamış, yönetmemiş, hiç kimse onun yazdığı kadar çok yazı yazmamıştı. Bu önemli üstünlük onun hakkında hüküm vermeyi de zorlaştırıyor Fransa Kralı Aziz Louis de Friedrich'i mahkûm etmekten veya onu övmekten çekinmiştir. Kuşkusuz onda, pek çok kusur ve pek çok erdem, hoş görülecek birçok şey ve kınanacak pek çok yanlış görmüş olmalıdır.

Onun Roma Kilisesi'yle sürtüşmesi Sicilya'yla ilgili atamalar sırasında su yüzüne çıktı. Kral veto hakkını en geniş sınırlar içinde kullanıyordu; papa, kendisinin, istemediğini atamama hakkını kullandı; böylece birçok piskoposluk makamı boş kaldı.

Friedrich, XIII. yüzyılın birçok hükümdarı gibi, Sicilya'yı, Hıristiyanlığın Doğu'ya girmek için kullanacağı bir köprü olarak görüyordu. Haçlı savaşlarına katılmıştı; Kudüs kralı olmayı öylesine tutkuyla istiyordu ki, bu amaçla orada Kral Jean de Brienne'in kızı İsabelle de Brienne'le evlendi. Haçlı savaşı konusundaki tasarılarının nedenleri çok da ilahî olmayabilir ama, o dönemde samimî olduğu kesindir. Ne var ki Friedrich bu planların uygulanmasını geciktirecekti, çünkü öncelikle Lombardlarla olan sorunların çözülmesi gerekiyordu. Nitekim Batı dünyasını yerle bir edecek olan fırtına Lombardia'da başlayacaktır.

Her biri bir fesat yuvasına dönüşmüş olan kentler arasındaki çekişme, Lombardia'yı, imparatorun hemen yok etmek istediği yaygın bir anarşiye sürüklemişti. Bu nedenle, Sicilya'da yaptığı gibi, ulusun yararı için imparatorluğun yetkilerini krallığın yetkilerinin üstünde tutarak, otoriter bir siyaset uygulaması gerekiyordu.

Lombardlar ona karşı bir kez daha birliklerini oluşturdular. Papa III. Honorius, Milano'ya yürümek için ordusunu Napoli'den yola çıkarmak zorunda olan imparatorun bu kararından kuşkulandı. Ama papa burada, papa olarak değil, İtalyan hükümdar olarak ürkmüştü. Aslında Lombardia'daki anarşi, imparatorluk için olduğu kadar, Roma Kilisesi için de tehlike demekti ve II. Friedrich'in yenmek istediği kentler imparatora olduğu gibi papaya da başkaldırmıştı. Ama gene de papa, kendi devletleri çevresinde imparatorluk askerlerinin dolaşmasından hoşlanmamıştı. Hakem olmayı önerdi.

Friedrich kabul etti. Hakem kararları Friedrich açısından kabul edilemeyecek kadar olumsuzdu. Ama imparator Haçlı ordu-

suyla yola çıkmağa hazırlanmıştı, her şeye rağmen gitti. Papanın ölümü ve Seçici Kardinaller Meclisi'nin toplanması onu Brindisi'de beklemek zorunda bırakacaktı.

Yeni Papa IX. Gregorius, III. İnnocentius'un akrabası ve bir Romalı senyör olarak imparatorluğa iki misli düşmandı. Alelacele, imparatoru, Haçlı ordusunu geciktirmiş olmak bahanesiyle aforoz etti. Papalık ile imparatorluk arasındaki savaş ilan edilmiş oluyordu; savaşı başlatan papaydı.

Friedrich usta bir siyasetçi gibi hareket etti. Roma'da, papayı kaçmak zorunda bırakan bir isyan başlattı, bu arada kendi de, hiçbir şey olmamış gibi Haçlı ordusuyla gitti. Onu yola çıkmadığı için kınamışlardı. Bu kez aforoz edilmiş olarak gittiği için şiddetle kınıyorlardı. Böylece, imparatorun varlığına da, yokluğuna da katlanamayan papa gülünç duruma düşmüştü.

Friedrich, Melik ül-Kâmil'le yaptığı bir anlaşmayla, Kudüs'ün, Beytüllahm'ın ve Nasıra'nın, Haçlı ordularının alamadığı kutsal yerlerin Hıristiyanlara bırakılmasını sağladı. Haçlı ordusunun başında aforoz edilmiş, yani yasaklı ama zafer kazanmış bir imparator ve geri alınmış Kutsal Topraklar üzerinde bizzat Kutsal Kilise'nin koyduğu yasağın gölgesi! Öyle ki, hilalin yerini haç aldığından beri bu topraklarda kimse dua edemiyor. İşte Friedrich'in Roma Kilisesi'ni düşürdüğü korkunç durum... Roma, Sicilya'ya karşı kutsal savaş açmıştır... Böylece papa, İslam'ın müttefiki olmuyor mu?

O günden sonra II. Friedrich'in papaya karşı tepkilerine ve hareketlerine şaşmamak gerekir. Ve eğer, Jean de Brienne papanın emriyle Müslümanlarla askerî bir anlaşma ortamı ararken, Friedrich, onlarla siyasî bir işbirliğine gitmeyi düşünürse, buna da şaşmamalıdır. Aforoz edilmiş ve zafer kazanmış Haçlı komutanı, Kilise'ye karşı işlediği suçlarının sayısını artırıyordu.

Suriye'den çok çabuk ayrıldı; Frank krallar ona öfkeliydiler; Müslümanlarla anlaşması nedeniyle değil, kazandığı zafer yüzünden. Brindisi'ye indi; dönüşü Sicilya'yla ilgili çapraşık anlaşmazlıkları tekrar gündeme getirdi. İmparator ile papa, ikisi de yaralı, barış yaptılar. Barış bir ateşkesti sadece. Friedrich bunu çok iyi biliyordu. Hemen savaş hazırlıklarına başladı. Sicilya'da kurduğu merkezî yönetim sistemi ona, Kuzey İtalya'ya karşı başlatacağı hareket için çok yararlı bir dayanak olmuştu.

Papa 1239'da Friedrich'i ikinci kez aforoz etti. İmparatorluk ile papalık arasındaki savaş bütün cepheleriyle yeniden başlamış oluyordu. Friedrich, savaşını, ideolojik ve polemik alanda sürdürüyordu, rakibi gibi. O, papanın, bir dünya görüşünü, dünyadaki maddî bir çıkarı savunduğu kadar heyecanla savunmadığını biliyordu. En inandırıcı delil de şuydu ki, imparatorun Roma Kilisesi'yle kavgası ne Almanya'da başlamıştı, ne Sicilya'da. Papanın dogmatik ve çok onurlu uzlaşmaz tutumu garip bir rastlantıyla, Friedrich'in Lombardia'ya karşı harekete geçtiği zamana denk düşmüştü. Öyle ki, papa, suçlamalarını peş peşe sıralayabilirdi, ne var ki bu olayın tanığı olan Hıristiyan dünya, bütün bu teolojik anlatımın, saçma bir sınır anlaşmazlığını gözden saklamak için yapıldığını anlayacaktı.

Ama, Friedrich'in, Roma Kilisesi için ileri sürdüğü bütün suçlamaları, aslında, kendisinin de hak ettiğini düşünmemesi mümkün müydü ? Yoksul ve "dünya malında gözü olmayan" bir kilise isterken, kendisi, aslında, maddî çıkar peşinde değil miydi ? Papa'yı Lombardia'yı korumakla suçlarken kendisi aynı Lombardia'yı ele geçirmeğe can atmıyor muydu ? İki rakibin ikisi de karşısındakinden "daha ilahî duygular" bekliyordu. Çünkü ikisi de daha fazla güce sahip olmak istiyordu: bu dünyaya egemen olmak için, öbür dünya seve seve rakibe bırakılabilirdi. Ve her iki polemikçi de yalan söylediği için, bu uzun süren garip savaştan güç kaybetmiş olarak çıktılar. Papa daha fazla... çünkü Kilise iktidarı, imparatorluktan çok daha erdemli görünmek zorundaydı.

Gregorius'un ve Friedrich'in hırslı siyasetleri, İtalyan kentleri arasındaki anlaşmazlıkları, karşıtlıkları körüklüyordu. Hepsi zaten aşırılığa yatkındı. Hepsi, tüm kentliler kısa sürede ya "Guelfo" ya "Ghibellino" oldular. Her kentte papa yanlısı ve imparator yanlısı gruplar oluşturdular. Savaş ya da ateşkes döneminde olunduğuna göre, ya bir grup kazanmış oldu, ya öteki grup. O arada imparator Marsica bölgesini ve Spoleto'yu ele geçirdi. Ve İtalya'da, Romania dağılalı beri yaşanmamış, gelecekte I. Napolyon yıllarına kadar da yaşanmayacak olan acımasız bir otoriter rejim uyguladı. Bu nedenle I. Friedrich'in, İtalyan birliğinin en önemli kurucularından biri olduğu söylenebilir.

IX. Gregorius 1241'de öldüğünde, çevresindeki topraklar Friedrich'in işgalinde olan Roma'da hemen de kuşatma altında hüküm sürüyordu. Papalıktaki fetret, Friedrich'in sistemli engellemeleri ve IV.

Celestinus'un ani ölümü yüzünden, 1243'e kadar sürdü. Hıristiyan dünyadan gelen baskı sonunda imparator nihayet Kardinaller Meclisi'nin toplanmasına izin verdi ve papalığa IV. İnnocentius getirildi.

İki taraf da, aslında hiç hissetmediği iyi niyetli arzularını dile getirdiği uzun barış görüşmelerinin sonunda Kilise ile imparator arasındaki savaş tekrar başladı. Papa, Fransa topraklarındaki Lyon'a çekildi ve böylece kral Aziz Louis'nin himayesine girmiş oldu. 1245 yılı başında bir konsil topladı ve imparatoru azletti.

Friedrich boyun eğmedi: tüm İtalya'da Ghibellinolar, Guelfolara savaş açtılar. Savaşların en kanlısı Floransa'da yaşandı. Guelfolar ve Ghibellinolar savaşı; İmparatorluk yanlıları ile Kilise yanlılarının savaşı; soylular ile halkın savaşı; sofu dindarlar ile Patarinoların savaşı. Sonunda Friedrich kazandı. Hakemliğini zorla kabul ettirdi. Floransa artık Ghibellino'ydu. Ama bu çok da uzun sürmeyecekti.

İmparator Lyon üzerine yürümeye hazırlanıyordu ki Parma'da isyan çıktı. Kenti kuşatmak için acele geri döndü. Parmalılar, başarılı bir yarma hareketiyle imparatoru yendiler.

Bu yenilgi sonun başlangıcı oldu. Ravenna, Romagna, Spoleto, Marsica imparatoru terk etti. Doktoru onu zehirlemeye kalkıştı. Bakanları ihanet ettiler. En çok sevdiği oğlu Enzio Bolognalıların eline geçti. Friedrich, Kilise yanlılarının hücuma hazırlandıkları Sicilya'dan ayrılamıyordu, sonunda onları yendi. Şansı dönüyor muydu? Ama 13 aralık 1250'de ani bir dizanteri sonucunda -zehirlenmiş olduğunu iddia edenler vardır- hayata veda etti.

Almanya'da anarşi

Papalar, Friedrich'in birbirinin peşi sıra tahta çıkmış rakipleri onu, hep, Avrupa'da karmaşa yaratmakla suçlamışlardı. Ölümü, bu suçlamaların haksızlığını ortaya çıkaracaktı: gerçekten de karmaşa, onun ölümünden sonra, inanılmaz boyutlara ulaştı.

Almanya'da krallar, yeni imparatoru seçmek için bile bir araya gelemediler. Papa, Wilhelm von Holland'ın seçilmesi için uğraştı. Kilise Devletleri'ni ona bağladı. Ama Wilhelm kendini kabul ettiremedi, bir süre sonra da öldü. Friedrich; adaylarını Roma Kilisesi'ne kabul ettirmekte zorlanmıştı, şimdi papa da kendi adaylarını imparatorluğun başına getiremiyordu.

Üstelik, II. Friedrich'in yasal halefi olan Konrad da Wil-

helm'den daha başarılı olamadı. Şu anda Almanya'da bir iktidarın ötekinden üstün olup olmadığı kavgası yaşanmıyordu, çünkü iktidar yoktu, yok olmuştu. Ren bölgesi kentleri, anarşiye karşı koyabilecek yeni bir düzenlemeye gitmek kararı aldılar. "Bir hükümdarımız olmadığına göre, her kent elinden geldiğince silahlanmalıdır." Bir süre sonra yargı ve güvenlik alanlarındaki boşluğu, suça karşı önlem almayı amaçlayan bir kurum, Sankt Vehme doldurdu; kurum, halkın parasal desteğiyle besleniyordu.

Papa, Konrad ve Wilhelm von Holland için diyeti toplayamadığı gibi Konradin ve Richard of Cornwall için de başarılı olamadı, imparator seçilemedi ve imparatorluktaki fetret, bu kadar uzun sürüşüyle gösterdi ki, Roma Kilisesi devletin otoritesini zayıflatmakta başarılı olmasına karşın, bu otoriteye yeniden güç kazandırmakta yetersiz kalıyordu.

Almanya'nın I. Friedrich ve II. Friedrich'in başarılı yönetiminde elde ettiği kazanımlar, anarşisinin fırtınasında savrulup gitti. Kentler yoksullaşıyordu; rekabet ve düşmanlıklar tırmanıyordu; Germanizm'in komşu ülkelerdeki etkisi azalıyordu: Bohemyalı Ottokar imparatorluğa aday oldu. Slavlar Tötonlardan daha az korkuyorlardı. Bir süre sonra, papalara düşman olan imparatorlar dönemi Almanya için mutluluk ve güç yılları olarak anılacaktı. Staufenları, güçlerini boşa harcadıkları, İtalya'da gereksiz yere savaştıkları, Germanizm'in çıkarlarını kendi imparatorluk hayallerine feda ettikleri için suçlayacak yerde Almanya onları, çok büyük hedefleri olan ve papalara karşı savaşımlarının haklılığını, Alman askerinin coşkulu kahramanlığıyla ispat etmiş büyük imparatorlar olarak kabul ediyordu. II. Friedrich ölmediğine, Barbarossa'nın ölmediğine inanıyordu. Aynı özveriyi tekrar göstermeye hazırdı, yeter ki Almanya'nın önünde aynı büyük hedefler olsun! Şeflerinden, ulusu yönetmelerinden çok, bir araya gelmelerini istiyordu. Alman, her zaman olanaksızı hedef alan, savaşlarla geçen ve gözyaşı ve kanla sona eren yaşamları sevmiştir.

İmparatorların yıkılmasına sebep olan Kilise'yi asla affetmediler, çünkü bu yıkılış Almanya için itibarının ve zenginliğinin de yok olması demekti. "Welfe" sözcüğü bir aşağılama bir nefret sözcüğü oldu.

Kuşkusuz, gelecekte Luthercilik hareketiyle patlak verip büyüyecek olan isyan ve kinin tohumları Alman toprağına Kilise ile

imparatorluk arasındaki savaş yıllarında atıldı. Reform, Ghibellinoların Roma Kilisesi'nden ve onun suç ortağı olan Habsburglardan aldığı intikamdır. Ghibellinoların vicdanı, tahta gelişlerini onayladıkları imparatorları, sonra, çok haklı savaşlarında terk ederek yalnız bırakan Habsburgları affetmemiştir.

Gerçekte Roma Kilisesi de, en az imparatorluk kadar, onları birbirine düşüren anlaşmazlıktan zarar görmüştü. Gregorius Reformu'nun kendisine kazandırdığı en büyük, en değerli hazineyi, "erdemli ve temiz" olma şöhretini kaybetti. Dini, siyasete fedâ edecek kadar ileri gitti. Friedrich, Kilise'nin Milano'da, imparatorluk karşıtı siyasetine bağlı olarak yaratılmış çıkar ilişkisine dokunmamak için, Kathar sapkınlığıyla bile anlaştığını iddia ediyordu. Kendisi Hıristiyanlığın beşiğini ve Hz. İsa'nın mezarını Hıristiyan dünyaya kazandırırken papanın, Sicilya'ya karşı Haçlı savaşı başlattığını söyleyerek Kilise'yi suçluyordu. Halk papayı, kendisinin başlattığı bir savaşın giderlerini karşılamak için onlara baskı yapmakla itham ediyordu. Aziz Petrus'un elçisinin Hıristiyan kanı dökmesini affedemiyorlardı. Bu durumda Roma Kilisesi'nin zaferinden uzun süre yararlanamayacağı belliydi. Büyük Fetret Devri Staufenların sonunu işaret ediyordu. Ama Anagni[13], "Babil'in Tutsaklığı"[14] ve büyük kopuş çok da uzakta değildi. Ve şimdiden, Katolik dünyada, Aziz Louis'nin manevî otoritesi, Katolikliğin büyük yararları için kendi küçük maddî çıkarlarından vazgeçemeyen papaların otoritesinden çok daha ağır basıyordu.

Pek yakında Güzel Philippe, Hıristiyan görüntüsüne hiçbir gölge düşmeden ve zaten gerçek ve samimî bir Hıristiyan olarak Papa VIII. Bonifatius'u suçlayabilecekti.

İtalya'da anarşi

İmparatorluğun yıkılışı, İtalyan topraklarında imparatorluk yönetimiyle sağlanabilmiş olan düzeni de beraberinde yokluğa götürmüştü. O güne kadar frenlenmiş bütün ihtiraslar, bazen ka-

13 İtalya'da kent. Papa VIII. Bonifatius, bu kentte Güzel Philippe'in emriyle tutuklandı (1303) - (ç.n.).
14 Martin Luther 1520'de yazdığı bu manifestoyla reformun önemli adımlarından birini attı (ç.n.).

fa tutulmuş ama asla yenilememiş bir askerî gücün varlığıyla susmak zorunda kalmış kinler ve hırslar çılgınlığa varan bir öfkeyle su yüzüne çıktı. II. Friedrich'in ölümünün hemen ardından, birbirinden nefret etmeğe susamış kentler, bir çeşit yaygın delilikle sarsıldı.

Kin ve nefret çılgınlığı o derecelere vardı ki, Charles d'Anjou döneminde papanın kendisinin Ghibellinoları Guelfolara karşı desteklediği görüldü. Staufenların çökertilmesi yarımadada düzeni sağlamak yerine sadece, Floransa ve Pistoia'dakilere benzer korkunç ve kanlı savaşlara neden oldu. XIII. yüzyılın son dönemi, bir seri toplu sürgünler, isyanlar ve kanlı sokak hareketleriyle geçti. Guelfolar ve Ghibellinolar, iki taraf da boşa çıkmış bir büyük birlik hayalinin matemiyle pekişmiş nefretleriyle asla bağdaşamaz görünüyorlardı. İki tarafın da saygıyla kulak verdikleri tek ses, "Tanrıça Roma"nın sesiydi. Ve bu tanrıça ebediyen susmuştu.

O sırada, Quattrocento'nun gerçek sesini, sanatçılar değil, Dante duyuracaktı. Şiiri, öncelikle büyük papaların ve büyük imparatorların, birleşmiş olarak kendileri için istedikleri ve sonunda paramparça olarak artlarında bıraktıkları İtalya için bir ağıttı. İşte Dante'nin ifade ettiği Ghibellino imanının sırrı ve sınırı buradaydı. Dante, iki suçluya da, ulusal birliği parçalayan papalara ve bu birliği yeniden kurmayı başaramamış imparatorlara da lanet ediyordu. Artık şansını kaybetmiş olan siyasî birliğin yerine hiç olmazsa dil birliğini, düşünce birliğini yaratmak istiyordu. Onun ve Petrarca'nın sayesinde ulusal ruhun tohumları atılmıştı. Şimdi o tohumlar, camdan tabutunun içinde, tarihî koşulların ona gelişip, güçlenmesi için vereceği yeni bir fırsatı bekleyecekti. Birlik efsanesinin hayal kırıklığı içinde ama bu saplantıdan kurtulmuş olarak İtalyan dehası, peş peşe şaheserlerle ışık saçıyordu -ziyan edilmiş bir kaderin pırıltılı matemi-.

Sanatçı, kendisi için, kendisini mutlu edecek, manen doyuracak bir evren yaratmayı deneyecekti. İçinde yaşadığı evren onu tatmin etmez olmuştu. O artık Uzak Ortaçağ'daki gibi, eylem ile hayal, madde ile tinsel olan arasındaki uzlaşmaya inanmıyordu. İmparatorluk ile Kilise arasında, savaşların kopardığı bağları, sadece sanat tekrar uç uca getirebilir, bağlayabilirdi. Umutlar, katedraller ve Haçlı savaşları çağının yerini, tablolar, mücevherler ve süslü bir yaşam alıyordu.

Sapkınlıklar

İmparatorluktaki bunalım nasıl anarşideki hızlanmayı doğurduysa, Kilise'deki bulanım da doğal olarak sapkın eğilimleri besledi. Katharlar, Patarinolar, Valdocular ve Albililer, hepsi kendi yöntemleriyle, maddeler dünyasından vazgeçmeyen ve bu dünyayı yönetme başarısını da gösteremeyen bir Kilise'ye, ulusların duyduğu isyanı dile getiriyorlardı. Kathar katliamı, Guelfo-Ghibellino savaşının evrelerinden biridir sadece. Albililerin kılıçtan geçirilmesi, Simon de Montfort'un Toulouse Kontluğu'nda yaptığı insanlık dışı katliam da aynı sebeplere dayanır.

Ama bu olaylar çok daha geniş kapsamlı sonuçlar yaratacaktır. Bir ulus, bir inanç, bir kültür yok edilmişti, işte III. İnnocentius'un, kendisinin bile duyduğu dehşeti gizleyemediği şeytanî Haçlı saldırısının korkunç bilançosu buydu. Gerçekten bir Occitan uygarlığı vardı. Ne İspanyol, ne de Fransız'dı. Birçok güzellik, birçok değer yaratmıştı. Toulouse kontları büyük Suriye girişiminde ön safta olmuşlardı. Albililere karşı düzenlenen Haçlı saldırısı[15] hepsini, her şeyi yok etti.

Bu facia bir bakıma Fransız ulusunun doğuşuna yardımcı oldu. Güney toprakları artık Kuzey'le birleşebilirdi, çünkü Güney yoktu artık, ölmüştü. Fakat tüm Fransa tarihi boyunca, şair, işkence edilen Albililerin sonsuza dek duyulacak olan acı dolu çığlıklarını bir leitmotiv gibi yüreğinde hissedecekti. Bu olay bir çok kıyımların, intikamların başlangıcı oldu. Daha geniş bir çerçevede, Armagnac ve Bourguignon savaşları Albililerin Simon de Montfort'la olan savaşının devamı gibidir. Bazı Güney eyaletlerinin XVI. yüzyılda büyük bir istekle reforma yönelmeleri ve Capet Hanedanı'na karşı çıkmaları da şüphesiz bundan kaynaklanıyordu. Oïl[16] Fransası, kendini, katledilmiş Occitan Fransası'na karşı bir çeşit vicdan borcunu tevarüs etmiş hissediyordu. Belki de bu nedenle önemli yönetim mevkilerini itirazsız Güney'in adaylarına bırakmışlardır. Belki de Ulus'un manevî bütünlüğüne ve ülke yönetimine büyük zarar veren ruhban ile Kilise karşıtları arasındaki o tükenmek bil-

15 III. İnnocentius'un telkiniyle başlayan saldırılar 1208'den 1229'a kadar sürdü. Castillalı Blanche döneminde Paris Antlaşması'yla sona erdi. Peş peşe kentler yağmalanmış, yıkılmış, VIII. Louis döneminde artık ülke tümüyle yok edilmişti.
16 Kuzey Fransa (ç.n.).

meyen kavgaların, gerçek nedeni de, XIII. yüzyılda, Dominikenlerin kışkırtmaları ve Kilise'nin de suç ortaklağıyla Simon de Montfort'un Toulouse'de yaptığı acımasız kıyımdır.

Aziz Louis'nin Fransası

Fransa, Guelfo-Ghibellino savaşına Almanya ve İtalya'dan daha uzaktı, bu sayede felakete bütünüyle sürüklenmekten kurtuldu. Ama imparatorluğa topraklarıyla ve siyasî ilişkileriyle, Roma'ya kültürü ve dinî yapısıyla sıkı sıkıya bağlıydı ve onların yaşadığı talihsizliklerden etkilenmemesi imkânsızdı. Aziz Louis iktidarı yıllarındaki belirsizliğin nedeni budur.

Fransa, kan gölüne dönüşmüş Avrupa'da bir vaha gibiydi. Hiçbir hükümdar ardında böylesine görkemli bir anı bırakmamıştı. Voltaire'in saygısızlığı ve Michelet'nin cumhuriyetçiliği Aziz Louis'nin, tarihçi Joinville'in erdemlerini anlattığı, Sainte-Chapelle'in gücüne tanıklık ettiği bu kralın karşısında susmak zorunda kalmıştır. Ne var ki iktidarı, annesi Castillalı Blanche'ın çok büyük zorluklarla sona erdirebildiği feodal isyanlarla kardeşi Charles d'Anjou'nun ülkeye pahalıya mal olan maceraları arasına sıkışmış gibidir.

Aziz Louis kendi zamanından çok geçmişte yaşıyordu. II. Friedrich'ten çok Aziz Bernard'ın, IX. Gregorius'tan çok II. Urbanus'un çağdaşı gibiydi. Hâlâ Uzak Ortaçağ'daki Hıristiyanlığı, ruh ile bedenin, Kilise'yle yaşanan çağın çatışmalarına yenilmemiş barışçı bir Hıristiyanlığı sürdürebilme amacındaydı. Voltaire onun hakkında şöyle der: "Ondaki keşiş sofuluğu, krallık niteliklerini eksiltmedi." Gerçekten de, hiç zorluk çekmeden aynı zamanda Hıristiyanlık görevleriyle hükümdarlık görevlerini yerine getirdi. Dua ettiği gibi yargıladı. Bir anlaşmazlıkta uzlaşma aradığı tavırla dua etmeye de gidiyordu.

Bu çok yumuşak ve barışçı kralda zaaf yoktur. Stoacı Marcus Aurelius'tan çok daha güçlüydü. Romalı İmparatorun oğluna gösterebildiğinden çok daha büyük bir dirençle karısına karşı koyabilmiştir. Kardeşi Charles d'Anjou'nun ihtiraslarıyla Flandre'da kan dökülmesine yol açacak bir savaşa girişmesine -yüzyıl sonra böyle bir savaş olacaktır- izin vermedi; aynı şekilde, karısı Provencelı Marguerite'in devleti entrikalarıyla huzursuzluğa sürüklemesine

izin vermemişti, oysa kraliçeyi çok sevdiği bilinir.

Çok sofu bir dindar olmasının onu Kilise'nin kölesi durumuna getirmesinden korkulabilirdi. Aksine, dindarlığı ondan bağımsız davranabilmesine yardımcı olmuştur. Kilise'nin yargılamalarıyla fieflerde etki sahibi olmasını kabul etmedi; krallığın atamalardaki hak ve yetkilerini korudu hatta kesinleştirdi. Baronlarının, çocukluğunda, annesinin naipliği sırasında kraliçeye karşı düzenledikleri komploları affetti, fakat tekrar denenmemesi için tüm önlemleri aldı. Onlara karşı çok ihtiyatla davranmış olmalıydı ki, hiçbiri ona ihanet etmedi. Haçlı Seferleri'nin yarattığı ekonomik bunalımdan yararlanarak bir çoğunun topraklarını satın aldı böylece krallığa ait toprakları genişletti. Ve vasallarının bu topraklarda savaşma hakkını da lağvetti.

Kendi evliliği ve kardeşi Charles d'Anjou'nunki, Provence'ı sağlamca Capet tacına bağlanmıştı. Kesin birleşme daha ileri bir gelecekte, ama gene onun hazırladığı temelde gerçekleşecektir. Louis, Albililer Savaşı'nın yaralarını sardı -krallık görevlilerini Güney'den seçen ilk kral o oldu-. Louis XI, pek çok bakımdan bu mistik Fransisken'e layık bir mirasçı olacaktır.

Dış siyaseti daha fazla eleştiri almıştır. Belki de çağdaş dünya -mistisizmle siyasetin birbirinin karşıtı olduğuna inandığı için- siyasî basımdan kolay aldatılan bir hayalci olmadan, bir sofu, bir aziz olunamayacağını düşünüyodu. Belki de bu nedenle, oldukça sert bir biçimde, kralı Paris Antlaşması'nda İngiltere Kralı III. Henry'ye karşı ve Corbeil Antlaşması'nda Aragonlu Jaime'ye karşı fazla hoşgörülü davranmakla suçladılar; Haçlı Seferleri için, özellikle de Mısır seferinden çok Tunus seferi için onu eleştirdiler, çünkü o Tunus seferinde hayatını kaybedecekti.

Gerçekten de, Aziz Louis, Taillebourg'ta[17] III. Henry'yi yenilgiye uğratmıştı; ona çok ağır barış koşullarını kabul ettirebilirdi. Ama Fransızların koşulları fazla hoşgörülü bulmasına karşın İngilizler açısından bunlar çok onur kırıcıydı. Aslında Aziz Louis, Normandiya, Touraine ve Anjou için Henry'yle kesin bir anlaşmaya varmıştı. Bu da önemli bir sonuçtu; hatta İngilizlerden haraç da almıştır.

Aragonlu Jaime ile Aziz Louis'nin karmaşık yasal ilişkileri

17 Saintes yakınlarında. Savaş 1242'de oldu.

vardı. Jaime'nin Languedoc üzerinde, Louis'nin Katalonya'da hakları vardı. Jaime'yi hak iddiasından vazgeçirmek için Aziz Louis, hiçbir zaman Fransız yönetimine girmemiş olan Barcelona ve Montpellier'den vazgeçti.

Kral, Aragon Sarayı'yla anlaşmak istiyordu. Bu bir hatâ mıydı? Aziz Louis'den beri, Fransızlar ne zaman Aragon'la anlaşmazlığa düşseler, geri adım atmak zorunda kaldılar. Kardeşi Charles Aragonlu Pedro'yla savaşa girişti ve Sicilya'da yenilgiye uğradı. Oğlu İspanya'da savaştı ve Gerona'da yenildi. XI. Louis Katalonya'yı geri aldı, ama çok geçmeden haklarından tekrar vazgeçmek zorunda kaldı. İspanya savaşları ne XIV. Louis'ye, ne Napolyon'a zafer getirdi. Demek ki Aziz Louis'nin İspanya siyaseti, sadece Hıristiyanlığa en yararlı siyaset değildi, aynı zamanda en ihtiyatlı olanıydı. Ve krallık, ondan sonra gelenlerin bu siyasete sadık kalmış olmalarını tercih ederdi kuşkusuz.

Haçlılara gelince... bu savaş, Batı'nın genel çıkarları açısından da, Fransa açısından da vazgeçilmez bir girişimdi. Suriye krallıklarının Eyyubî Devleti tarafından yıkılması bir imparatorluğun kaybedilmesi demekti. İslam ilerleyişi en az Avrupa'daki öteki devletler kadar Fransa'yı da tehdit ediyordu. Aziz Louis'nin tek hatâsı, bu savaşa zafer kazanamamak oldu; yenilgisinin getirdiği utanç verici sonuçlar, onun savaşa katılmakta ne kadar haklı olduğunu gösterecekti.

Dimyat'ta yenildi, Fransız bayrağı Mısır'dan ve Suriye'den kovuldu. Tunus'da hayatını kaybetti ve Fransız bayrağı tüm Kuzey Afrika'dan kovuldu; bütün Provence kıyısı XIV. Louis'ye kadar Müslüman donanmanın tehdidi altında yaşadı. Aziz Louis'nin dinî kaygıları krallığın en önemli ve acil ihtiyaçlarıyla örtüşüyordu. İslam'ın tüm saldırı gücüyle yayıldığı, Moğol istilasının tüm Avrupa'yı tehdit ettiği bir çağda, kral, yenilgiye uğrattığı İngiltere'yle, o sırada hiçbir tehlike arz etmeyen Almanya'yla ve bir işgale kalkışamayacak kadar kendisinin işgale uğraması korkusu içinde yaşayan İspanya'yla olan sorunlarına çok fazla önem vermemek gerektiğini düşünüyordu. Gotik Avrupa bir bütün oluşturmuştu. Aziz Louis bunu biliyordu. Ve Avrupa'yı kurtarmak istedi. Başaramadı ve iki yüzyıl, Avrupa ve tabiî Fransa, bir felaketin ağırlığı altında ezildi.

Tek zaafı, kuşkusuz, kardeşi Charles d'Anjou'nun siyasî ihtirasını gerektiği gibi frenleyememiş olmasıdır. Charles, Konradin'i katlederek, Almanya ile Fransa arasında, Staufenlar ile Capet'ler ara-

sında Bouvines zaferinden beri sürüp gelen dostluğu bir anda yok etmişti. Charles d'Anjou'nun siyaseti Fransa'ya çok zarar verdi ve sonu felaket oldu. Bu siyaset, Aziz Louis'nin uyguladığı siyasetin tam aksiydi. Aziz Louis Fransa'yı, imparator ile Kilise'yi birbirinden koparan çatışmanın dışında tutmak istemişti. Bunu başardı. O, Fransa'nın "Kilise'nin büyük kızı" olmasını istiyordu, Roma'nın kin ve ihtiraslarının aracı değil! Papa Friedrich'i aforoz etmiş olabilirdi; Friedrich onun için sonuna kadar, birlikte barış içinde yaşamak istediği bir hükümdar, imparatorluğun büyük şefi olarak kalacaktı. Fakat öte yandan, Friedrich'e karşı Fransa'nın bağımsızlığı ve onurunun savunucusuydu. İmparator, papayı almak için Lyon'a yürümeye hazırlandığı zaman Louis ona şöyle yazdı: "Krallığımız, sizin, mahmuzlarınızı dokundurarak istediğinizi yaptırabileceğiniz güçsüz bir ülke değildir ". Richelieu ne bu kadar kararlı, ne de bu kadar kesin olabilecektir.

Charles d'Anjou başarısızlığa uğramıştı, ne var ki gene de onun inandıkları ve onun oluşturduğu örnek alkışlandı. Aziz Louis'ye rağmen, güçlü bir kralın, bir aziz olamayacağı aksiomu herkesçe benimsenmişti. Aziz Louis'nin yeğeni Castillalı Fernando, her şeyin tanrısal affın ışığında birbiriyle uyumlu olarak var olacağı bir dünya hayal ediyordu; Aziz Fernando savaştığı Mağriplilerin gönlünü kazanmıştı. Emiri Granada'da yendi, onu itaate zorladı, ama kral öldüğü zaman aynı emir ulusal yas ilan etti. Yüz Müslüman atlı, Granada'dan Sevilla'ya giderek kralın mezarında yüz mum yaktı; aynı anma töreni 1492 yılına kadar her yıl tekrarlandı. Ne var ki Aziz Louis'in siyasetine sadık kalmayan Fransa gibi, İspanya da Aziz Fernando'nun öğretisine sırt çevirdi. Aragonlu Fernando ve İsabel, İspanya'nın Hıristiyanlarca fethini hileyle, acımasız bir şiddetle, katliamlarla tamamladılar. Hükümdarların başarısı, tebaalarının sevgisiyle değil, düşmanlarının iniltileriyle ölçülecekti.

Böylece Ortaçağ'ın ilkbaharı sona eriyordu. Sonunda dünyanın, gökyüzünün benzeri değil, aksi olduğuna, sevgisizliğin, bir hükümdarın en büyük erdemi olduğuna, gücün, adaletsizliğin bedeli olduğuna karar verilmişti. Bir kez daha, Tanrı'nın hakkıyla Sezar'ın hakkı arasındaki karşıtlığa geri dönülüyordu. Gotik coşkunun geçmişte birleştirmeğe çalıştığı kavramlar kesinlikle birbirinden kopmuştu. Aziz Louis'nin, Fransa'nın çıkarlarıyla öteki Avrupa ülkelerinin çıkarlarının çatışmayabileceğini, bir ülkenin, kom-

şuları zayıflamadan da büyüyüp gelişebileceğini savunan Aziz Louis'nin, nasıl olup da böyle şeylere inandığını anlayamıyorlardı. Herkes, bir devletin büyüyüp gelişmesiyle, komşusu ülkelerin küçülmsini aynı ve tek olgu kabul ediyordu. Oysa bu devletler, bu uluslar, bu krallıklar, Aziz Louis'nin sadece dinî inancıyla değil, aklı selimiyle de gördüğü bir ortak kaderi paylaşabilirlerdi. Onun ölümünden sonra hiçbir Batılı hükümdar Hıristiyan dayanışmasına samimiyetle değer vermeyecektir. Ama Avrupa Suriye'yi kaybedecek, Arapların, Moğolların, Türklerin önünde geri çekilecektir; aralarındaki anlaşmazlıklar bütün zenginliklerini, hatta uluslarını eritip yok edecektir! Aziz Louis'nin ölümünde Fransa çok kalabalık bir ülkeydi. Yüz yıl sonra, ıssız ve insansızdı. Avrupa da öyle. İnancının azalması, yaşam gücünü de azaltmıştı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Haçlı Seferleri

Haçlı akınları, zafer ve başarılar, duraklama, hedeften sapış nihayet başarısızlık ve geri dönüş; bütün bu evreler, Suriye topraklarında, Gregorius Reformu'yla şahlanan Hıristiyanlık coşkusunun, Guelfo-Ghibellino anarşisiyle gücünü kaybederek yok oluşunun öyküsü gibidir.

Halk seferi

Kutsal İmparatorluğun ve Gregoryen Papalığın kuruluşu gibi, ilk Haçlı Seferi de aynı zamanda hem siyasî bir macera hem mistik bir patlama olmuştur.

Roma Kilisesi uzun süredir bu hayali kuruyordu. VII. Gregorius düşünüyor ve hazırlanıyordu. Kuşkusuz geleceğin II. Urbanus'una da sözünü etmiş olmalıdır.

Ama Papa Urbanus, Clermont'da bu öneriyi ortaya attığı zaman, çağırısının yarattığı büyük coşkuya herkesten önce kendisi şaşacaktı. Papa, büyük senyörlerin komutasında askerî bir harekât düşünmüştü. Oysa halk, Haçlı ordusunu alkışlamakla yetinmiyor, kendisi de katılmak istiyordu. İnsanlar, yolsuzluk ve rüşvetle büyük bir savaş vererek yoksul halkın sefaletine çare arayan Kilise'ye minnet borcunu ödemek istiyordu. Gönüllü öğütçüler -en ünlüleri Pierre l'Ermite'tir- papanın halka açıkladığı kararı bir müjde gibi tüm ülkeye yaydılar. İnsanlar, kendilerini kurtuluşa götürdüğüne inandıkları karşı konulmaz bir güçle yola çıktı.

Bu çılgın kalabalıkta şüpheli, karanlık adamlar, sokak kabadayıları, affedilmiş hatta hapisten kaçmış suçlular çoğunluktaydı; onları tutan hiçbir sosyal bağ yoktu ve maceranın çekiciliğine kapıl-

mışlardı; üstelik, kendilerini, başkalarından daha günahkâr hissediyorlardı ve böylece bağışlanmayı umuyorlardı.

Birçoğu başta samimîydi. Sonra milyonlarca yıllık insan dürtüleri uyandı, Haçlı askeri çapulcuya dönüştü. Ünlü ordu Almanya'ya girer girmez büyücüleri, sapkınları, Yahudileri yakmağa, Hıristiyanlardan haraç istemeğe, yağmalamağa ve köyleri ateşe vermeye başladı. Haçlılar yağmalayarak, yakarak, dua ederek, ırza geçip öldürerek sonunda Bizans kapılarına dayandılar.

Hâlâ barbar olan Batı'yla dünyanın en uygar ve belki de en zengin kentinin ilk karşılaşması taraflardan birinde dayanılmaz arzular, ötekinde büyük bir kaygı yarattı. Çok haklı bir kaygı! Aleksios Komnenos birkaç yıl önce Batı Hıristiyanlarından, Konstantinopolis'i tehdit eden Peçeneklere karşı yardım istemişti, ama II. Urbanus'un harekete geçirdiği böylesine büyük bir orduyu ne düşünmüş, ne de arzu etmişti. Pierre l'Ermite'in yol arkadaşlarının görünüşü de Bizanslı Sezar'ın yüreğine su serpecek gibi değildi. Kentin dış semtlerine yerleştirilen Haçlılar, uzun yolları boyunca yaptıkları gibi yağmaya giriştiler. Zaten öyle yapmasalar nasıl yaşarlardı? Aleksios Komnenos herhalde, Hz. İsa'dan dem vuran bu Haçlıların, Peçeneklerden kalır yerleri olmadığını anlamıştı. Gelecekte oğlu İoannes'e şöyle yazacaktır: "Batı'nın bu ülkeye gelmesi, yeni Roma'nın ve tacın onurunu zedeleyecektir. Bu nedenle, bize olan nefretlerini kusan bu barbarların ağızlarını kapatmak için bir servet biriktirmemiz gerekiyor."

İmparator onları süratle Asya'ya geçirdi. Haçlılar da Godefroy de Bouillon'la şövalyelerini beklemek istemediler. Korkmağa alışık oldukları baronlardan burada da mı korkuyorlardı yoksa onların zorla uygulayacağı disiplinden mi kaçıyorlardı? Çok zengin olduğunu hayal ettikleri ganimeti paylaşmak zorunda kalacaklarını mı düşünmüşlerdi? Mucizeli bir zafere mi inanıyorlardı? Oysa İznik önlerinde korkunç bir yenilgiye uğradılar. 25 000 savaşçının 3 000'i Hrisokeramos'a[1] dönebildi.

Siyasî açıdan son derece başarısız olan bu girişim gelecek kuşakları için Haçlı savaşının tüm özelliklerini ifade edecekti: çıkar uğruna girişilmemiş ama akışıyla hayal kırıklığı yaratmış, sonuç-

1 İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasındaki Kuzguncuk semtine, Antikçağ'da ve Bizans döneminde verilen ad.

suz kalmış bir savaş.

Haçlılar konusundaki daha kapsamlı bir inceleme, bu ilk savaşın, savunulması çok güç bir izlenim yaratmış olduğunu gösteriyor. Sonradan, kuşkusuz aşırı bir tepkiyle, burada sadece Fransız kralların sömürgeci girişimlerinden söz edilmiş, Pierre l'Ermite ve Yoksul Gautier ile adamlarının maceralarına gerekli önem verilmemiştir. Ve sonunda bütün bu olup bitenler, XI. yüzyılda, Fransa'da üst üste birkaç kez yaşanan kuraklıkla ve bunun tarım rekoltesinde doğurduğu düşüşle açıklanmak istenmiştir. Gene de bütün bu olumszluklara rağmen "halk seferi", onu izleyen Haçlı Seferleri için önemli sonuçlar yarattı. Clermont'da kalabalığın haykırdığı: "Tanrı böyle istiyor!" sözleri Haçlılara haklılıklarını ispat ederek gelecek savaşlara bir çeşit meşruluk kazandırmıştır. Bu haykırışlar, Fransız baronların bayrakları arkasında bütün Hıristiyan Batı'nın saf tuttuğunu göstermiştir; bu haykırışlar, yola çıkardığı ilk Haçlı Seferi'yle Avrupa'yla olan derin inanç ve düşünce birliğini ortaya koymuştur.

Avrupa daha yeni doğuyordu. Macar ve Arap istilacıların izleri daha silinmemişti. Onu tekrar yere sermiş olan barbarlıktan yeni kurtuluyordu. İnancının kiliselerini kurmak için taşları üst üste koymaya yeni başlamıştı. Ve bu kundaktan yeni çıkmış Avrupa, koloniler peşindeydi -doğar doğmaz şarap isteyen Gargantua gibi-.

Haçlı savaşları, bütün Avrupa'yı inançlarıyla olduğu kadar da birikimleriyle, siyaseti ve ekonomisiyle, ruhuyla olduğu kadar kanı ve canıyla bütün Avrupa'yı kapsıyordu ve kıtayı yöneten hükümdarların iradesi, arzusu, onayı hatta desteği olmadan harekete geçmişti. İmparator IV. Heinrich, savaşa katılmıyor, hatta olanlara şaşırmış görünüyordu. Capet'ler, I. Philippe, Şişman Louis, İngiltere kralı, Fatih William'ın oğlu Kızıl William da katılmıyordu.

Bir yandan bir halk hareketi, öbür yanıyla maceracıların bir girişimi! Godefroy de Bouillon, kardeşi Baudouin, kavgacı Foulque ve Toulouse'lu Raymond, işte, bütün bir kıtanın geleceğini belirleyecek girişimin sağdan soldan toparlanmış liderleri bu insanlardı. Henüz çok cılız, güçsüz olan Avrupa, evrenselliği istiyordu. Ve kendi güçsüzlüğünün farkında bile olmadan, büyük ve görkemli İslam'a doğru, uçsuz bucaksız Asya'ya doğru, büyük ve zengin Bizans'a doğru yürüyordu. Ve her şey, Doğu İmparatorlu-

ğu'nun girişimi ne derecede onayladığına, sınırı nerede çizeceğine, engelleyip engellemeyeceğine ve girişimi mahkûm edip, etmeyeceğine bağlıydı.

XI. yüzyılın sonunda Doğu

Bizans

II. Basileios'un ölümünden beri Bizans güç kaybediyordu. Makedonya Hanedanı Asya'nın saldırısını engellemek için inanılmaz bir çaba harcamıştı. Bu çaba sonuçsuz kaldı. Kentin surları önünde barbar akınları birbirini takip etti.

İmparatorluğun içinde de, peş peşe tahta çıkan devlet başkanları, anarşi ve sapkınlığın oluşturduğu iki başlı canavarla baş edemediler. Daha imparatorların en güçlülerinden biri olan II. Basileios zamanında, isyancı Skleros yenilgiye uğradıktan ve affedildikten sonra, imparatora bir ikazda bulunmuş, "fazla bağımsız davranan generallere ve fazla zengin memurlara" güvenmemesini önermişti. Bulgar asıllı büyük hükümdardan sonra iktidara gelenler, böyle bir siyasetin gerektirdiği güce sahip olamadılar. Taşra eyaletlerinin senyörleri merkezî iktidar üzerinde her gün biraz daha fazla etkili oldular.

X. yüzyılın son döneminde, sapkın Paulusçuluk mezhebi[2], Batı Avrupa'nın doğusunda etkili olabilecek kadar güçlenmiş ve yayılmıştı. Katharlar, Valdocular, Patarinolar ve Albililer bu mezheptendi. Aleksios Komnenos tahta çıkarak hanedanı kurduğunda, bu nedenle ağır bir sorumluluk yüklenmişti, ama o yıllarda dış sorunlar epeyi tavsamıştı. Oysa şimdi dış tehlike korkunç boyutlara ulaşıyordu. Bizans XV. yüzyıla kadar, Haçlı savaşları arifesindeki yıllarda olduğundan daha ağır tehlikeler yaşamayacaktır.

Batı sınırlarında, o güne dek hiç savaşmadığı bir düşmana, Normanlara göğüs germek zorunda kalmıştı; Roberto Guiscardo tüm Adriyatik kıyısını ele geçirmek istiyordu. Normanlarla baş edebilmek için Bizans, Venedik'e ödün vermek, sonunda onu zenginleştiren bazı ticarî ayrıcalıklar tanımak zorunda kalmıştı; bu ge-

2 Samosatalı Paulos'a bağlanan sapkın mezhep, Hıristiyanlığın teslis inancının aksine, bu üçlemenin tek Tanrı'nın üç görüntüsü olduğunu kabul eder.

lişme bir süre sonra Sicilyalı maceracıları harekete geçirecek boyutlara ulaşacaktı.

Başvurulan bu çare, her zamanki gibi, Bizans dış siyaseti için bir başarı oldu. Roberto Guiscardo Durazzo'da yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. Fakat, bir kez daha Bizans, bir tehlikeden kurtulmak için bir başkasına ortam hazırlamıştı. Evvelce Bulgarlara karşı Rusları yardıma çağırdığı zaman, sonradan kurtarıcılarıyla da savaşmak zorunda kalmıştı. Venediklilerle de benzer sorunlar yaşanacak, X. yüzyılda kendisini korumuş olan ama XIII. yüzyılda Bizans'ı işgal eden Venediklilerle savaşacaktır.

İsauria Hanedanı'ndan Leon'un zaferiyle yok edilmiş görünen Müslüman tehlike, Selçukluların İran birliğini yeniden kurmalarıyla eski gücüne kavuşmuştu. VI. yüzyılın büyük trajedisi, İran-Bizans savaşı tekrar patlak vermek üzereydi. Selçuklular, doğal olarak egemen oldukları ülkenin eski sahiplerinin, Sasanîlerin ve Emevîlerin siyasetini sürdürüyorlardı. 1060-1070 yılları arasında Hüsrev'in Ermenistan'a karşı saldırısının devamı olan bir savaş başlattılar. Ermenistan çöktü. Bütün Küçük Asya'da kaçan Hıristiyanların oluşturduğu içler acısı kervanlar görülüyordu.

1090'da, Aleksios Komnenos, iktidara yeni gelmişken, bir de Peçeneklerin istilalarına karşı koymak zorunda kalmıştı. Bizans'ı kuzeyden saran Türk asıllı bu barbarlar Silistre'de imparatorluk ordularını dağıtmışlardı; kentin kapıları önünde ordugâh kurdular. Çaka Bey adlı bir Türk korsanın İzmir'i aldıktan sonra Bizans'a denizden saldırmasıyla tehlike daha da arttı. İki Türk gücü birbirini tanımış, anlaşmıştı. İmparatorluğun bu işbirliğiyle yıkılacağı düşünülebilirdi. Şimdiden Peçeneklerin lideri kendini basileus olarak görüyordu.

Bizans bir kez daha barbarların karşısına barbarları çıkarmayı başardı. Aleksios Komnenos Peçeneklere karşı Komanlarla bir anlaşma yaptı. Peçenekler kılıçtan geçirildi. Bizans'ı ele geçirmeğe hazırlanan bu ulustan geriye bir ceset yığını kaldı. Ve Aleksios Komnenos kurtarılmış başkente zafer kazanmış olarak döndü.

Ne var ki imparatorluğun, kendisini, içeriden ve dışarıdan yıkmağa çalışanlara karşı koruyabilecek gücü olmadığı açıkça görülüyordu. Donanması, ordusu, devlet disiplini Bizans'ı aynı anda hem kuzeyden, hem güneyden hem doğudan gelen düş-

manlara karşı koruyamayacak kadar güçsüzdü. İmparatorluk sadece kültürünün kazandırdığı itibarla, malî gücüyle ve geleneksel siyasî becerisiyle ayakta durabiliyordu; hiç olmazsa göz kamaştırıyor, düşmanlarını satın alabiliyor ve onları birbirine düşürüyordu.

İslam

İslam da güç kaybediyordu. Batıda, Sarazenlerin Kuzey Afrikası Zeneta Berberîlerinin egemenliği altındaydı. Doğuda Abbasî Halifeliği her gün biraz daha fazla Türk egemenliğine giriyordu. Dünün gözüpek savaşçıları Harun Reşid ve El Mansur'un dengesiz torunlarının yanında saray nazırı olmuşlardı.

Bu güçsüzlük, her zaman tehlikeli olurdu. Türk dünyasını sürekli harekete zorlayan kaynaşma sebebiyle şimdi daha da tehlikeliydi. Turanlı kabileleri kâh doğuya, Çin Seddi'ne, Aral Gölü'ne ve Sibirya'nın büyük nehirlerine doğru; kâh batıya, İran'a, Hazar Denizi'ne, Karadeniz'e, Volga'ya ve Tuna'ya doğru, muazzam kalabalıklar halinde sürüp, götüren büyük çalkantı, hiç kuşkusuz, Yeni Dünya'nın keşfine kadar, evrensel tarihin tanık olacağı en önemli ve sonuçları açısından en etkili olaylardan biridir. Bu yanal devinim, Türk dünyasında birbirini takip eden ve kabileleri birleştirebilecek bir şefin bulunup bulunmamasına bağlı olarak yaşanan güçlenme ve zaaf dönemleriyle de dalgalanıyordu.

X. yüzyılın sonundan itibaren, beş yüzyıl boyunca Batı Asya'ya, Çin'e hatta Avrupa'ya kadar yayılacak olan büyük met dalgalarının kıpırdanışları görülmeğe başlandı. Gazneli Mahmud İran'ın büyük bir bölümünden başka, Hindistan'ı fethetmişti. Göz kamaştırıcı zenginliklerin talanıyla beslenmiş büyük bir imparatorluk kurmuştu. Mahmud Müslüman'dı, ama hilalli bayrağının altında ona saldırgan gücünü sağlayan, Türk militarizmiydi. Mahmud bütün Orta Asya topraklarında büyük Turan'ı uyandırmıştı.

Böylece İslam, tıpkı Bizans gibi, içeride anarşi ve sapkınlıklarla kemirilirken dışarıdan da saldırgan göçebe kabilelerin tehdidi altındaydı. Tıpkı Bizans gibi, tehlike yaklaştıkça, bir içgüdüyle, kültür zenginliğini ve çekiciliğini artırıyordu.

 Aslında, Türk dünyası, tüm gücünü toplaması gereken bir dö-

nemde, sertliğinden bir şeyler kaybetmiş gibi görünüyordu: düşmanın üzerine atılmadan önce, sessiz adımlarla, neredeyse sürünerek ilerliyordu.

Asya'nın saldırısı

Turan'ın ortadan kaldırmak zorunda olduğu ilk engel, Abbasî Halifeliği'ydi. Halifeliğe karşı hücum emri daha 1055'de, Selçuklular tarafından verilmişti. Horasan'dan, sürülerini gasp ettikleri dağlılar tarafından kovalanan Tuğrul Bey ve kardeşi, beklenmedik bir anda Merv'i aldılar. İran'a saldırmak için Türkmenlerle bir anlaşma yaptılar. Çok rahat bir şekilde İran'ı ele geçirdiler ve Tuğrul Bey Bağdat'a girdi.

Tuğrul Bey Müslüman'dı. Halife korkmuştu, ondan Şiîler ile Sünnîler arasındaki çatışmalarla bozulmuş olan düzeni sağlamasını istedi. Tuğrul kabul etti. İki tarafı da yatıştırdı ve iki tarafı da haraca bağladı. Oyun, beklenen biçimde sonuçlandı: halife kızını zaferi kazanana verdi. Selçukluların toprakları Musul'a kadar genişlemiş oldu.

Tuğrul, İran'da birliği sağladıktan sonra Ermenistan'a saldırdı. Savaşı sona erdiremeden öldü. Ama oğlu Alparslan[3] -Büyük Alparslan- fethi tamamlayacaktı. 1071'de Romanos Diogenes'in ordusunu yendi hatta imparatoru esir aldı. Sonra kızıyla evlendi ve Türk yasalarına göre bu evlilik Alparslan'a Doğu İmparatorluğu'nu çeyiz olarak getirdi. Yiğit bir savaşçıydı. Bir savaş sonunda Oxus[4] kıyısında bir düşmanı tarafından öldürülü.

Oğlu Melikşah Selçuklu sultanlarının en büyüğü ve güçlüsüdür. Fatımî halifelerinden Suriye'nin önemli bir bölümünü aldı. Kudüs'ü ve Şam'ı ele geçirdi. Mısır'ın tekrar fethedilmesi için hazırlanırken, otuz sekiz yaşında bir İsmailî tarafından öldürüldü.

Selçuklular büyük bir hızla İranlı hüviyetini benimsemişlerdi. Abbasîlerin görkemine yeniden hayat verebilirlerdi. Tuğrul Bey bir Orta Asya savaşçısı olarak yaşadı. Melikşah tam bir İranlı hükümdar olmuştu, şair Ömer Hayyam'ı korudu ve onurlandırdı.

Selçuklular, anavatan Turan'dan, ne zaman ne de mekân ola-

3 Alparslan Tuğrul Bey'in oğlu değil, yeğenidir. Yazara sadık kalarak metni değiştirmedik (ç.n.).

4 Amu Derya Irmağı (ç.n.).

HAÇLI SEFERLERİ

DOĞU AKDENİZ	BİZANS	BAĞDAT ABBASÎ HALİFELİĞİ VE SELÇUKLU SULTANLARI	KAHİRE FATIMÎ HALİFELİĞİ	TURAN	
I. Haçlı Seferi Dorilaion (Eskişehir), 1097. Antioheia (Antakya), 1098. Kudüs Krallığı'nın kuruluşu. I. Baudoin (1100-1119). II. Baudoin (1118-1131). Anjou Kontu Foulques (1131-1144). Edessa'nın (Urfa) kaybı.	İsaakios Komnenos (1057-1059). I. Aleksios (1081-1118). İoannes (1118-1143).	A) 1039'daki Dandanakan Savaşı'nı kazanan Tuğrul Bey, 1055'te Bağdat'a girdi, 1063'te öldü. Alparslan (1063-1072), 1071'de Malazgirt'te Bizanslıları bozguna uğrattı.	909'da Ubeydullah tarafından kuruldu. 1171'e kadar 14 halife hüküm sürdü.	Horasan, Afganistan ve Irak'ın hâkimi olan Gazneli Mahmud (990-1030), Hindistan'a kadar indi, Firdevsî'ye cömertçe davrandı. Yelu Taş, 1124'te Karahıtay İmparatorluğu'nu kurdu. Cengiz Han'ın doğumu, 1162.	
II. Haçlı Seferi I. Baudoin (1100-1119). III. Baudoin (1142-1162). Nureddin Zengi Şam'ı aldı, 1148. Manuel Komnenos Miriokefalon'da yenildi. I. Amauri (1162-1174). Mısır Seferi, 1164. Dimyat Kuşatması, 1169.	Manuel (1143-1180); 1159'da Halep'i kuşattı, 1167'de Miriokefalon'da yenildi.	Melikşah (1072-1092) ve büyük vezir Nizamülmülk; Selçukluların en parlak dönemi. Hasan Sabbah'ın (1090-1124) fedaileri, Nizamülmülk'ü (1092) ve Melikşah'ı (1092) öldürdüler. Sultanlığın parçalanması.		Cengiz Han, 1206'da imparator oldu. Çin Seferi, 1209. Karahıtay İmparatorluğu'nun yıkılması, 1217. Alaeddin Muhammed Bin Tekiş'in bozguna uğraması 1220.	Alaeddin Muhammed Bin Tekiş (1199-1220), İran ve Maveraünnehir'e hâkim oldu, 1220'de Cengiz Han tarafından bozguna uğratıldı. Oğlu Celaleddin, 1223'te İran'da Cengiz Han'a yenildi.

Salaheddin Eyyubî, 1170'te Mısır'ı, 1174'te Şam'ı ve 1183'te Halep'i aldı. IV. Baudoin (1174-1185). Haçlıların Taberiye'den çekilmesi, 1187.	II. Aleksios (1180-1183). Andronikos (1183-1185). İsaakios Angelos (1185-1195).	B) Musul Atabeyi İmadeddin Zengi, 1145'te Edessa'yı aldı. Nureddin (1142-1174), Şam'ı aldı, Antioheia'yı yakıp yıktı.	1171: Şirkûh Mısır'ın hâkimi oldu.	*Moğollar Rusya'da:* Cengiz Han'ın ölümü, 1227. Toluy, hükümdar naibi (1227-1229). Ögedey, imparator (1229-1241). Güney Çin'in fethi, 1235.
III. Haçlı Seferi İkonion'un (Konya) alınışı, 1190. Kudüs önlerinde bozgun, 1192.	III. Aleksios (1195-1203). IV. Aleksios (1203-1204), Konstantinopolis'i kaybetti.	Şirkûh'un yeğeni Salaheddin Eyyubî, 1174'te Şam'ı ve 1183'te Halep'i Nureddin Zengi'nin vârislerinin elinden aldı; 1187'de Taberiye'deki zaferinden sonra Kudüs'ü geri aldı; 1192'de Arslan Yürekli Richard'ı yendi.		*Moğollar Avrupa'da:* Rusya'nın fethi (1238-1241). Turakina, hükümdar naibi (1241-1246). Güyük, imparator (1246-1248). Serkuteni, hükümdar naibi (1248-1251). Mengü, imparator (1251-1257).
IV. Haçlı Seferi Konstantinopolis'e karşı sefer, İznik İmparatorluğu, 1204. Jean de Brienne, Kudüs kralı (1210-1225). II. Friedrich, Kudüs kralı, 1225.	I. Teodoros Laskaris (1204-1222), İznik İmparatorluğu'nu kurdu. III. İoannes Vatatzes (1222-1254).			
V. Haçlı Seferi IX. Louis'nin Dimyat'a karşı düzenlediği sefer, 1249. Baybars'ın zaferi, 1260.				Kubilay, 1254'te Marco Polo'yu Çin'de kabul etti. Hulagu, 1256-1265 yılları arasında İran'da: Hasan Sabbah'ın fedailerine karşı sefer. Bağdat'ın, Halep'in ve Şam'ın fethi.
Lusignanların 1265'te Kıbrıs kralı oluşu, 1265. Frank krallıklarının yıkılışı.	1261: Mihael Palaiologos Konstantinopolis'i tekrar ele geçirdi. Latin İmparatorluğu'nun yıkılışı.		El Melik, II. Friedrich'le 1225-1250 yılları arasında bir antlaşma yaptı.	Moğollar, 1260'ta Ayn Calut'ta Memlûklar tarafından bozguna uğratıldı.

rak uzaktılar, onları İran tahtına getirmiş olan muazzam askerî birikimin, bir anda o tahtı devirebileceğini unutmuyorlardı, tehlikenin bilincindeydiler. Biliyorlardı ki İran, ele geçirdikleri ve kendilerine vatan yaptıkları bu görkemli av, Turan'a, anayurtları ve korkulu rüyaları olan Turan'a karşı koyabilecek güçte değildi.

Öte yandan Türk tehlikesinin bilincinde olmaları, onları İran'daki sinsi anarşiyle mücadelede güçsüz bırakıyordu. Devlet içinde birliği sağlamak için Şiiliğin kökünü kazımak istiyorlardı. Ama zorluk şuradaydı ki, Fatımî halifeleri Bağdat'ta sürekli kovalanan Şiilere arka çıkıyorlardı. Bu baskılar onların fanatizmini kamçılamaktan başka işe yaramıyordu.

Çok yenetekli ve zeki bir insan olan Hasan Sabbah tam bir terörist örgüt yapısında olan bir tarikat, İsmailiye Tarikatı'nı kurmuştu. Terörün korkuttuğu polis gittikçe sertleşiyor, onun sertleşmesi terörü tırmandırıyordu; Hasan Sabbah devlete, kendi icadı olan tasarlanmış cinayetlerle karşılık veriyordu.

Hasan Sabbah'ın fedaîleri, ölümü kesinlikle önemsemediklerinden, inanılmaz bir soğukkanlılıkla cinayet işliyorlardı. Polisin eline geçtiklerinde de, aslında nefret ettikleri bazı devlet görevlilerinin, örgütün suç ortağı olduğunu -sözde- itiraf ediyorlardı. Böylece, polisin en değerli mensuplarını öldürmekle kalmıyor, yaşayanlara da kuşkunun gölgesini düşürmüş oluyorlardı. İmparatorluk Melikşah'ın 1092'de Hasan Sabbah'ın fedailerince öldürülmesinden sonra, gitgide zayıflayacaktı.

II. Urbanus'un kararı

Büyük olasılıkla Roma Kilisesi, Kudüs'ün yeni sahiplerinin gerçek durumu konusunda bazı bilgiler edinmiştir. Hacca gidenler anlatıyordu. Böylece tehlikeyi ve çareyi gördü. Tehlike, kuşkusuz, Selçukluların Şiiliği yok ederek İslam birliğini yeniden kurması ve Mısır'ı tekrar ele geçirmesiydi.

Bu yaklaşan tehlike karşısında, ne yapılabilirdi, çare neydi? Bu çare, hemen başlatılacak bir saldırıyla Müslüman Asya'nın, önlenemeyen ilerleyişinin önünü kesmekti.

Böylece bir Haçlı savaşı fikri ileri görüşlü hükümdarlar tarafından hemen kabul görürken geniş halk kalabalıkları arasında da bir coşku ve heyecan sarhoşluğu yarattı. II. Urbanus'un planına bir

siyaset adamı olan Baudouin ve kardeşi, Aziz Godefroy de Bouillon da katıldı. Çünkü girişim siyasî nedenlerle çok haklı olmakla kalmıyor, dinî açıdan da Hıristiyanlık coşkusuna cevap veriyordu. Bütün Batı Hıristiyanlarına en çok arzuladıkları şeylere savuşma ümidi veriyordu: sofulara, Tanrı yolunda çekilen eziyet; para gözlülere yağma, tüccara yeni pazarlar; küçük subaylara yaldızlı rütbeler; kahramanlara savaş; dünyayı tanımak isteyenlere yolculuk!

Bu Haçlı Seferi baştan sona Fransız'dı. Öneren Papa Champagne'lıydı; komutanlar Parisli, Lorraine'li, Toulouse'lu ve Norman'dı. Ama bu durumun gerçek nedeni, Alman şövalyelerin, Töton saldırılarında ve Guelfo-Ghibellino çatışmalarında savaşıyor olmalarıydı; İspanyol şövalyeler vatan topraklarında İslam'a karşı savaşıyorlardı; İtalyan şövalyeler Kilise ile imparatorluk arasındaki savaşa katılmışlardı. Ama, savaşa gidenler Fransız bile olsa, bu ilk Haçlı Seferi gerçekte tümüyle doğmakta olan Avrupa'yı temsil ediyordu. Ve sonunda onun büyüklüğünü ve sefaletini gösterecekti.

Birinci Haçlı Seferi: Bizans'tan Kudüs'e

Kuşkusuz, bu ilk seferde Batılı hükümdarların ordularının başında savaşa katılmamış olması beklenmedik rastlantılarla oluşmuş bir durumdu. İngiltere kralı fetihleriyle meşguldü; Fransa kralı, aforoz edildiği için katılamamıştı; imparator atamalar bulanımı yüzünden ülkeden ayrılamamıştı; böylece Haçlı savaşları girişimi bütünüyle Hıristiyanlığın, Kilise'nin ve halkın malı oldu: birçok "kral kardeşi" vardı, hiç kral yoktu. Haçlı girişimi şimdi önündeki ilk engeli aşmak ve Batı Hıristiyanlığı ile Doğu İmparatorluğu arasındaki uzlaşmayı gerçekleştirmek zorundaydı.

Bu zor bir uzlaşmaydı. Bizanslı Sezar kendini Hıristiyanlığın tek imparatoru kabul ediyordu. Teorik olarak Kutsal İmparatorluğu tanımıyordu. Böylece tüm Haçlılar onun vasallarıydı. İslam'a ve Küçük Asya'ya gelince, hiç kuşkusuz bu konuda Bizans'ın çıkarları Batılı devletlerin çıkarlarından çok daha önemliydi. Söz konusu olan, aslında Bizans'a ait toprakların düşmandan geri alınmasıydı. Bizans'ın desteği olmadan, o topraklara ulaşmak olanaksızdı; tarafsız kalmadığı takdirde, yola ve savaşa devam etmek çok tehlikeliydi; onun katkısı olmadan zafer kazanılamazdı. Göze alınan bu son derece eşitsiz savaşta, başarının tek

koşulu Hıristiyanlığın birliği ve Müslümanların bölünmesiydi.

Bu siyasî sınava Haçlılar, sırtlarında bir kamburla giriyorlardı: Sicilyalı Normanlar ile Bizans İmparatorluğu arasındaki çıkar çatışmasıydı bu. Roberto Guiscardo imparatorluğa saldırmıştı. Aleksios Komnenos bu saldırının ardının geleceğini biliyordu. Üstelik, senyörlerin Haçlıları da, kendilerinden önceki "halk seferi"nden daha az çapulcu, yağmacı görünmemişti. Konstantinopolis surlarının önlerine geldiklerinde, Bulgarların yakınma feryatları onlardan önce Bizans'a ulaşmıştı: "Bu işgalciler yüzünden kan kustuk!" diyorlardı.

Anlaşma, gene de oldu. İki taraf arasındaki ilişkiler her geçen gün kötüleştiğinden, anlaşma bir süre sonra görmezden gelinecek, hatta yadsınacaktı. Haçlılar, daha ilk günden Aleksios Komnenos'un kalleşin biri olduğunu anladıklarını söyleyecekler; Bizanslılarınsa bir önyargıyla Frankların barbar olduğuna karar vereceklerdi.

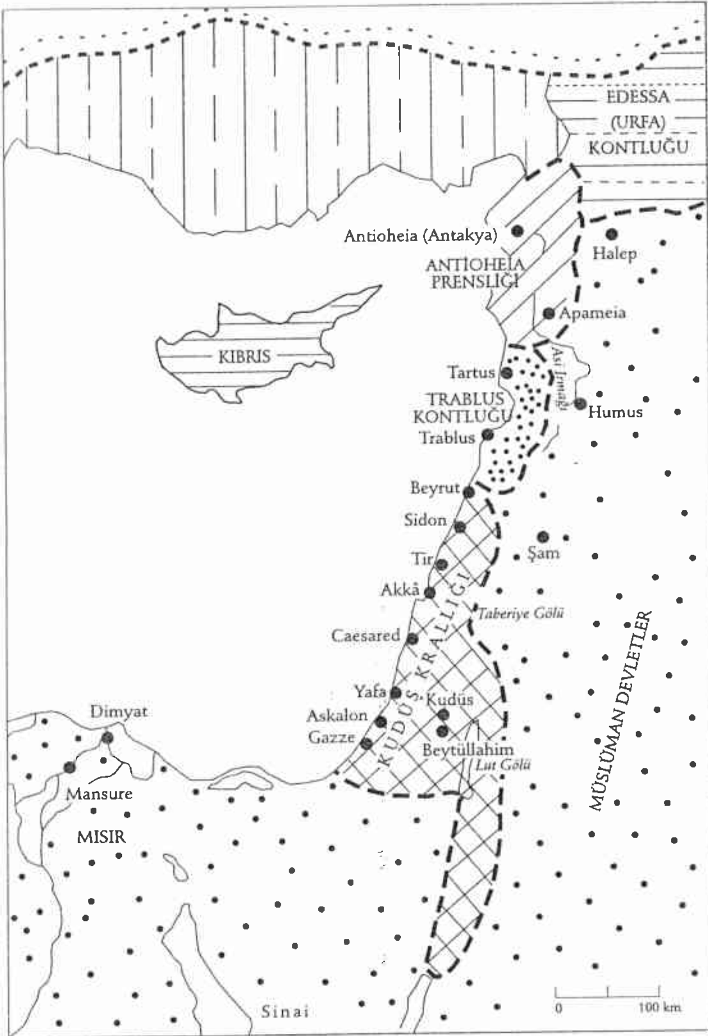
Kuşkusuz imparator, onların Konstantinopolis'te mümkün olduğu kadar kısa süre kalmalarını istiyordu: Onları hor gördüğü, kentteki varlıklarından kaygı duyduğu kesindi. Gene de bir anlaşma yapıldı ve bir süre için koşullara uyuldu. Haçlılar imparatora biat ettiler. Yemin ederek, fethedecekleri toprakları -bu topraklar Bizans tacından koparılmıştı- Bizans'a verecekleri konusunda söz verdiler. Önceleri, İslam'dan duyulan korku, Hıristiyan dayanışmasının bilinci, aklı selim ve özveri, güvensizliğe ve intikam duygularına baskın çıktı. Çok uzun süre için değil! Ama ilk Haçlı savaşının zaferle sonuçlanmasına yetecek kadar bir süre.

Haçlılar Nikaia (bugün İznik) önüne geldiler. Kenti kuşattılar ve aldılar. Aleksios Komnenos, anlaşmaya uygun olarak ve Frankların çok öfkelenmesine rağmen kente Bizans bayrağını çekti.

Suriye'yi Franklara karşı savunan Kılıç Arslan dedesi Melikşah kadar güçlü bir hükümdar değildi. O büyük mirası paylaşan taraflardan biriydi. Gene de Haçlı ordusunun dövüştüğü Selçuklu askerleriydi. Onları Dorilaion'da[5] yendi. Antakya'da İran sultanının gönderdiği güçlü orduyu yendi. Doğu, tarihin akışındaki bu ani değişikliğe şaşmıştı.

Bu sırada Godefroy de Bouillon da Kudüs'e doğru yürüdü, kenti aldı. Fakat bu başarı ona pahalıya mal olmuştu. Ordusu Kılıç Arslan'ın karşısında verdiği kayıplar ve hastalıklarla, yarıya inmiş,

5 Eskişehir (ç.n.).

uzun ve zor yürüyüşlerle hırpalanmıştı. Sonunda kutsal kente girdi. Hıristiyan olmayanların hepsini kılıçtan geçirdi. Herkesin arzuladığı Kudüs tacı, ona en layık olana, Godefroy de Bouillon'a verildi. Komutan, Tanrı'nın oğlunun dikenden bir taç giydiği yerde altın bir taç giymeyi reddetti. Bir kez daha, inanılmaz fizik gücünün, temiz ruhunun ona sağladığı saygınlık Haçlı ordusunun sıkça bozulan düzenini korumağa yetmişti. Ama ne yazık ki Doğu'daki ve Ba-

tı'daki iki rakip kiliseyi bir ortak bilinçte bir araya getirmeyi başaramadı. Kuşkusuz bu olmayacak bir şeydi. Kentin üzerinde bir kez daha Haçlı bayrağı dalgalanırken Bizans patriği Kudüs'ten sürüldü. Yunanlılar ile Latinler arasında yeni bir nifak tohumu atılmıştı.

Antioheia (Antakya) sorunu

Buna rağmen Frank Haçlıları ile Bizans Haçlıları güçleriyle birbirlerine yardım etmeye devam ediyordu. Frank zaferleri Bizans'a hayal kırıklığından çok yarar getirmişti. İmparatorluk yeniden Bitinia, Frigya ve İzmir'e yerleşti. Kudüs Krallığı, Tripoli Kontluğu ve Edessa Prensliği Bizans'ın uzun süre önce vazgeçtiği topraklar üzerinde kuruldu; imparatorluğun bu topraklarda sadece karmaşık bir vasallık hakkı vardı.

Haçlılar sömürgecilik uygulamalarında çok başarılı oldular. Hükümdarlar büyük bir beceriyle Doğu'nun koşullarına uydular ve Doğu onların varlığına alıştı. Godefroy de Bouillon'dan sonra kral olan I. Baudouin, güçle itibarın aynı anlama geldiği bir ülkede, güç göstermek kadar göz kamaştırmanın da gerekli olduğunu anlamıştı. Sakal koyuverdi, altın simli bir harmani giydi ve kaskını bir türbanla değiştirdi. Bir yerden bir yere, zenci köleleri ardında olarak gidiyordu. Görkemli Monreale Şatosu'nu inşa ettirerek Mısır yolunu tamamen kapattı. Suriye onun iktidarında çok gelişti. İtalyan gemileri Suriye ile Avrupa kıyısı arasında sürekli akan bir gidişgeliş sağlıyordu. Bu sömürgeci ve feodal toplum, doğal olarak, hırslarla, çeşitli aşk oyunlarıyla ve siyasî entrikalarla çalkanıyordu. Haçlıların çoğunda zaten pek de güçlü olmayan dinî duygular, iyice zayıflamıştı; iklim ve anayurttan uzaklık, sefahati ve kötü eğilimleri kamçılıyordu. Ama gene de, başarılmış bir girişimdi; gerçekleştirenlerin Avrupa'da kurulu hiçbir devlete sırtlarını dayamadıkları ve binlerce yıldan beri çok güçlü imparatorlukların ve dünyanın en gelişmiş uygarlıklarının yaşadığı bir ülkede çok yeni ve çok acemi bir kültürü yaymaya çalıştıkları düşünülürse... gene de bu girişim şaşılacak kadar başarılı sayılmalıdır.

Avrupalıların kişisel girişimleri ilk mucizeyi yaratmıştı. Bu binlerce yıllık topraklarda kazandıklarından daha fazlasını oraya veriyorlardı. Yollar yapıyor, bağ yetiştiriyor, sultanların bıraktıklarından daha sağlam binalar inşa ettiriyorlardı. Şimdiden gelişmiş

bir sanat zevkine sahiptiler; şaşmaz bir zekâyla stratejik zorunlukları ve ekonomik imkânları çok iyi değerlendiriyorlardı. Fakat diplomasi alanında başarılı olamamışlardı. Bizansla ilişkileri gitgide zorlaşıyordu, Suriye krallıklarının Kudüs ile olan ilişkileri de çok kötüydü. II. Baudouin ve Anjoulu Foulque Franklar Suriyesi'nin birlik ve bütünlüğünü korumak için bütün güçlerini harcıyorlardı, ama ülke hâlâ çok zayıftı ve tehlikelere açıktı.

Nureddin bin Zengi, Edessa'nın işgali ve İkinci Haçlı Seferi

İslam sürekli olarak Suriye'ye saldırıyordu. Frank krallıklar arasında dayanışmanın sürdürülmesi zorunluydu.

Frankların zaferlerini borçlu oldukları İslam'daki anarşi sonsuza kadar devam edemezdi. Dağılmış sultanlığın harabesi üzerinde Atabeyler yeni devletler kuruyorlardı. İçlerinden biri, Musul'da hüküm süren Nureddin bin Zengi, Halep'i aldı. Böylece komşu olduğu tüm Frank krallarından daha güçlü oldu.

Hıristiyan Batı'nın kurduğu kolonilerle kendini güvende hisseden Sicilya Kralı Ruggero, Frank krallarının da artık korumadığı Bizans'ı tehdit ediyordu.

Komnenoslar, Asya'ya karşı kendilerini savunmak için Avrupa'ya dayanacak yerde, sonunda Avrupa'ya karşı koyabilmek için Asya'ya güvenmek zorunda kaldılar. İmparator Komnenos, II. Ruggero'yu durdurabilmek için Müslümanlarla barış yaptı. Böylece Bizans, Araplar ile Franklar arasındaki çatışmada tarafsız kalacaktı.

Bir Latin-Bizans koalisyonuyla ilgili kaygılarından kurtulan Nureddin bin Zengi, Edessa'yı geri almak için saldırıya geçecektir.

Edessa[6]'nın kaybı, her bakımdan, tam bir felaket oldu. Bağdat ve Musul yolu tekrar Müslümanların eline geçti. 1099 zaferinin ardından kurulmuş olan dört Frank krallığından biri kırk beş yıl sonra ortadan kalkmıştı. Ve şimdi Atabey'in ülkesi, dört Hıristiyan krallığın toplam topraklarından daha büyük ve daha zengindi.

Bu nedenlerle Edessa'nın düşmesi Bizans'ta ve tüm Hıristiyan dünyasında büyük heyecan yarattı. Kral VII. Louis ve İmparator III. Konrad yeni bir Haçlı Seferi için karar aldılar. Aziz Bernard coşkulu

6 Bugünkü Urfa yöresi.

konuşmalarla çağrıyı tekrarladı. III. Konrad kendisiyle Manuel Komnenos arasındaki antlaşmaya güveniyordu. Ama Suriye'ye gidemedi. Dorilaion yakınlarında yenilgiye uğradı. Almanlarıyla birlikte acele Boğaz'ı geçerek dönmek zorunda kaldı. Ve insan doğasında kendi kusurunu kabul etmek gibi bir erdem bulunmadığından, hemen Konrad'ın, Manuel Komnenos'un ihanetine uğradığı iddia edildi. Bizanslı tarihçiler böyle bir ihaneti gösterecek hiçbir iz bulunmadığını söylerler; bu iddianın gerçek olma ihtimali çok azdır. Zengi'nin ilerleyişi hiç kuşkusuz Latinler kadar Bizanslıları da ürkütüyordu. Ama Batılılar gerçek ya da hayal ürünü bu ihaneti bir türlü unutup, bağışlamadılar.

VII. Louis, Konrad'ın aksine, Bizans sarayında, saklanmaya gerek görülmeyen bir düşmanlıkla karşılaştı. Sicilya Kralı Ruggero, Korfu'yu almıştı. Kutsal Saray'da Normanlara karşı olan öfke, İslam korkusundan bile baskındı. Bu nedenle Bizanslılar ile Fransızlar arasındaki ilişki o kadar gergindi ki VII. Louis'nin bazı danışmanları Konstantinopolis'i almayı önermişlerdi. VII. Louis Bizans donanmasına güvenmediği için ordusunun büyük bir bölümünü Sattalie'de bırakmak zorunda kaldı. Askerleri burada Türkler tarafından öldürüldü. Kendisi de, sayıları azalmış ama güçlü birlikleriyle Antioheia'ya (bugün Antakya); karısı Akitanyalı Élénore'un amcası Renaud de Châtillon'un krallığına geldi. Élénore kocasını sevmiyordu. Doğu'nun zenginliklerini şuh tavırlarla gözlerinin önüne seren bu genç amcayla çok eğleniyordu. VII. Louis bir kıskançlık kriziyle karısını zorla saraydan çıkardı ve gene zorla Kudüs'e götürdü. Élénore o günden sonra Louis'ye korkunç bir kin besledi. Üst üste boşanma taleplerinde bulundu. Sonunda boşandı da; bu kez Henry Plantagenet'le evlendi ve ona çehiz olarak Guyenne'i götürdü; bu olay Yüz Yıl Savaşları'nın nedeni olacaktır. Çok nadir olarak bir aşk ve kıskançlık öyküsü bu kadar ağır sonuçlar doğurur.

Şam'a karşı düzenlenen saldırı sonuçsuz kaldı. Şam, olağanüstü bir savunma sistemi kurmuştu: Frank ordusunun geçemeyeceği karmaşık bir kanal ve duvar örgüsü. Doğu'da başarısızlık çok çabuk felakete dönüşür. Frankların uyandırdığı korku azaldı. Alman imparatoru Dorilaion yenilmişti, Fransız krallar ve Kudüs kralı Şam kapılarında yeniliyordu: Haçlılarla yaratılan saygınlık dağılıp gitmek üzereydi. Zengi'nin orduları sapasağlamdı, dövüşmelerine bile gerek kalmamıştı. Şam, sonunda, Frankların, kendisini korumakta çok ele geçirmek istediğini anlamıştı, Zengi'ye teslim ol-

du. Sanki VII. Louis ta Fransa'dan kalkıp buraya, Şam'ı Atabey'e teslim etmek için gelmişti. Franklar Suriyesi şimdi, Nureddin bin Zengi'nin babasından devraldığı yeni imparatorlukla deniz arasına sıkışmış ince uzun bir şeritten ibaretti.

III. Baudouin sonunda, tek ve en önemli yardımcının Bizans imparatoru olduğunu anlamıştı. Manuel Komnenos'a yaklaştı. Ona ortak hareket önerdi. Baudouin, dürüst ve sözüne güvenilir bir müttefik oldu ve kuşkusuz Bizans İmparatorluğu'nda gerçek bir güven ve saygı uyandıran tek Fransız kralı olacaktı.

Sonuçta 1159'da Halep'e karşı bir saldırı başlatıldı. Zafer, kıl payı kaçırıldı. Eyyubî hükümdarlığı doğmak üzereyken yok edilebilirdi. Kurtuldu. Latinler ile Bizanslılar arasındaki karşılıklı tedirginlik tümüyle yok edilememişti ve sonunda Hıristiyanlık böylece son şansını da kaybetmiş oldu.

Latin-Bizans anlaşmazlığının en büyük sorumlusu Manuel Komnenos değildi belki, ama sonunda gerçek kurbanın o olduğu kesindir. İmparator, İslam'a son darbeyi indirmekte tereddüt etmişti; İslam çok geçmeden Bizans'a en ağır darbeyi indirdi. Bir Selçuklu Sultanı Miryakefalon'da Bizans ordusunu ezdi ve Frigya'ya bir kez daha egemen oldu.

Mısır sorunu. Salaheddin Eyyubî. Taberiye bozgunu. Kudüs'ün kaybı

Doğudan ve batıdan tehdit altında olan Frank krallıkları hiç olmazsa güney sınırlarıyla güvendeydiler. Fatımî Devleti zayıflıyordu. Her zaman olduğu gibi devletin gücü azaldıkça, onun baş edemediği iç karışıklıklar da günden güne büyüyordu. Birbirleriyle çatışan taraflar kendi vatandaşlarına hükmedebilmek için yabancılara ümit bağlıyorlardı. Bu durumda Franklar Mısır'a girdi.

Kudüs Kralı Amauri, Mısır'ın çekiciliğine kapılmıştı, Kahire'ye kadar ilerledi. Ve Şiîler ile Sünnîler ortak düşmana karşı birleştiler. Haçlı savaşlarıyla, İslam'ın birliğini bozmak, parçalamak için yola çıkmış olan Franklar yanlış siyasetleriyle, aksine, bu birliği güçlendirmiş perçinlemişlerdi. Salaheddin'in Eyyubî Sultanlığı Mısır'da, Lübnan'da, Şam'da ve Yukarı Mezopotamya'da egemendi artık. Bu geniş imparatorlukta Franklar Suriyesi güçsüz bir küçük adaydı.

Haçlıların gözü kara siyaseti krallıkların yıkılışını hızlandırdı.

Temmuzun ortasında, Taberiye yakınlarında bir yerde, yükleri ağır atların yürümekte bile zorlandığı topraklar üzerinde, kişisel kahramanlıkların hiçbir işe yaramayacağı bir savaşa giriştiler. Arap süvariler, hemen de hiç tehlikeye girmeden ve hiç kayıp vermeden, Frankları kılıçtan geçirdiler; Guy de Lusignan esir alındı; Renaud de Châtillon öldü. Salaheddin, Kudüs'ü, Beyrut'u ve Saint-Jean-d'Acre'ı aldı. Franklar Suriyesi artık Antioheia ve Tripoli'den ibaretti.

Kudüs'ün kaybı Hıristiyan dünyasına beklemedikleri bir darbe oldu. Her hükümdar, felakette suçu olup, olmadığını soruyordu kendi kendine. İmparator, papayla savaşarak, Fransa kralı, İngiltere kralıyla açıkça ya da sinsice sürdürdüğü savaşla ve İngiltere kralı vasalı olduğu Fransa kralını sürekli tehdit ederek bu felâkete yol açan uzlaşmazlığı yaratmışlar, İsa Mesih'in mezarının imansızların eline geçmesine sebep olarak Hıristiyanlığın büyük davasına ihanet etmişlerdi. Büyük ve toplu bir Haçlı Seferi için karar aldılar. Ordularıyla Salaheddin'in İslam'ını yok etmek istiyorlardı. Yiğitler yiğidi Friedrich Barbarossa Manuel Komnenos'la, Philippe Auguste Aslan Yürekli Richard'la barıştı; imparatorluk ordusuyla Fransız-İngiliz ortak ordusu Suriye'de buluşmak üzere sözleştiler; Barbarossa karadan giderken Philippe ve Arslan Yürekli Richard denizyoluyla gideceklerdi.

Bu Hıristiyan Truva Savaşı içler acısı bir öykü oldu. Büyük devletler koalisyonu I. Baudouin ve Godefroy de Bouillon'un yüz yıl önceki başı bozuk savaşçılarından daha güçlü ve başarılı olamadı. Friedrich Barbarossa Bizans İmparatorluğu'ndan geçti. İkonion sultanını, Selçukluların cılız torunlarından birini yendi, İkonion'u ele geçirdi ve Kilikya'da bir nehirde sulara kapılarak boğuldu. Alman baronları alelacele, kişisel çıkarlarını gözetmek telaşıyla, Almanya'ya döndüler. Arslan Yürekli Richard Kıbrıs'ı Bizanslılardan aldı ve iki Hıristiyan dünya arasındaki uçurumu daha da derinleştirdi. Kutsal Topraklar'a ulaşan Arslan Yürekli Richard ve Philippe Auguste, burada iki rakip kişiliğine dönerek şaşkın ve ürkmüş Haçlılara fırtınalı bir ilişki sergilediler. Bıkkın ve kendi krallığından yana kaygulu olan Philippe Auguste, Saint-Jean-d'Acre'ı geri aldıktan sonra ülkesine döndü. Yalnız kalan Arslan Yürekli Richard, Yafa'yı aldı, yavaş yavaş kıyı şeridini ele geçirmeye başladı. Ama Kudüs önlerinde büyük bir yenilgiye uğradı ve geri dönmeye karar verdi. İngiltere'ye gitmek istiyordu. Almanlar kralı esir aldılar ve İngiltere'den fidye istediler.

Öyle görünüyordu ki, hükümdarlar Haçlı Seferleri içinde yer aldıklarında, savaşa ilham veren mistisizm zayıflıyor, savaşı öngördüğü hedeflerden sapıyordu. Senyörler pek çok hata yapmışlardı, ama bunlar hep onarılabilir hatalardı. İyi niyetli bir yaklaşımla, bilgece bir davranışla bir anda oluşmuş bir yanlışlık unutturabilirdi. Bohémond'un Bizans'la savaşı Hıristiyan dünyasındaki uzlaşmaya zarar vermemişti. Suriyeli kralların aşırı saldırganlığı Kudüs krallarının barışçı siyasetiyle dengelenmişti. Gerçek felaket, kralların hatalarıyla başladı: VII. Louis'nin Şam'daki yanlış tutumu, Barbarossa'nın Manuel Komnenos'a karşı takındığı çok hatalı tavır, Capet'ler ile Plantagenetlerin birbirlerine karşı tavırları. Hükümdarlar da baronlar gibi düşünmeden hatta öfkeyle hareket edebiliyorlardı; ama onların hataları geleceğe damgasını vuruyor, etkisi olay kapanıp gittikten sonra da sürüyor, adeta töresel bir nitelik kazanıyordu. Böylece, Suriye'de, hep tehdit altında yaşayan ve sık sık bozulan hıristiyan birliği, çabuk kendini toparlıyor, güçleniyor, güçlendiği anda çıkar çatışmaları başlıyor ve çıkar çatışmaları birliği yeniden parçalıyordu. Anarşiyi yaratan açgözlü hırs, artık papanın -İmparatorun reddettiği- ruhanî otoritesiyle, yahut Bizans'ın yaşatmağa çalıştığı siyasî gelenekle, ya da pişmanlık duyarak kutsal savaşa geri dönmüş şövalyelerin özverili çabalarıyla dizginlenemez olmuştu: Haçlı savaşı kaybedilmişti.

Yolundan sapan Haçlılar. Konstantinopolis yağması ve Bizans İmparatorluğu'nda Doğu Ayrılığı

Haçlı savaşının 1204'de böylesine korkunç bir sapmayla nitelik değiştirmesi için, kuşkusuz, dinin temel öğretisinde ve Hıristiyan dünyadaki birlik ruhunda çok önemli bir zayıflama olması gerekirdi. Kuşkusuz, Haçlı orduları, yarattıkları büyük akıntı içinde birbirine zıt arzuları ve talepleri de götürüyorlardı; Kutsal Toprakların yer aldığı ve Doğu'nun zenginliklerinin sergilendiği bu ülkelere hem dinî amaçlarla, hem macera arzusuyla gidiliyordu; bu savaş tüm tutkuları -iyileri olduğu kadar kötüleri de- tamahkârlığı ve çıkarcılığı olduğu kadar tokgözlülüğü de besliyordu. Ama, gene de, hiç kimse, papaya itaatsizlik etmiş, bütünüyle aforoz edilmiş, Kudüs'e gitmekten vazgeçerek, bir ülkeyi, bir kenti, hem de Hıristiyan, Romalı ve Yu-

nanlı bir kenti işgal edip yağmalayarak tarihin en iğrenç çapulunu yapmış bir Haçlı ordusunun var olabileceğini düşünemezdi.

Venedikli Doge Dandolo, ücret karşılığı Haçlı ordularını kendi gemileriyle taşımayı kabul etmişti. Haçlılar Venedik'te buluştu. Ama taşıma ücretini toplayamamışlardı. Dandolo onları lagündeki bir adada bekletti. Sonra onlara bir süre önce isyan ederek cumhuriyetten ayrılmış olan Zara'yı geri almakta kendisine yardım etmelerini önerdi. Haçlılar kabul ettiler, oysa Zara, çoktan kapılarını açarak Macarlara teslim olmuştu ve o sırada Macar kralı da Haçlılarla birlikte savaşa gidiyordu. Bu garip duruma rağmen öneriyi kabul eden Haçlı ordusu Adriyatiği geçerek Zara'yı Venedik adına işgal etti ve kent halkını cezalandırdı.

Papa Haçlıları aforoz etti. Haklı olarak, onları, imansızlarla savaşacak yerde Hıristiyan kanı dökmekle suçluyordu. Gene de, aralarından bazılarını affederek sadece Venediklileri aforoz etti. Ama Haçlıların onlarla ilişkilerini sürdürmelerini yasaklamadı.

Doğu yönünde yelken açmaya hazırlandıkları sırada Aleksios Angelos onlara katıldı. Bizans İmparatoru III. Aleksios'un yeğeni ve onun tahtından indirip hapsettirdiği imparator İsaakios Angelos'un oğlu ve İmparator Schwabenlı Philipp'in kayınbiraderiydi.

Aleksios Komnenos, Haçlılara amcasını öldürerek babasını tekrar tahta çıkarmayı önerdi, karşılığında Bizans Kilisesi'nin Roma Kilisesi'ne katılmasını sağlama vaadinde bulunuyordu. Doge prense yardım etmeye karar verdi. Haçlılar Konstantinopolis'e ulaştılar. III. Aleksios kaçtı. II. İsaakios tekrar imparator olurken oğlu da ortak imparator oldu.

Ama bir kez iktidara gelince, Haçlılara verdiği sözleri tutmakta zorlandı. Onları kentten biraz uzakta bir yerde ordugâh kurmaya razı etti. Kuşkusuz otoritesini halka yavaş yavaş kabul ettirmek istiyordu. Başarılı olamadı. Bizans ayaklandı; II. İsaakios devrildi, Aleksios tahttan uzaklaştırıldı. Ve tahta, tek erdemi Latinlere karşı beslediği korkunç nefret olan Murzuflos adında biri getirildi ve gelir gelmez IV. Aleksios'u öldürttü.

Onun ölümüyle kendini Aleksios Angelos'la yapılmış tüm anlaşmalardan, verilmiş sözleden kurtulmuş kabul eden, intikam duyguları ve kösnül isteklerle çılgına dönmüş olan Haçlılar, Bizans'a -kendileri için- el koymaya ve imparatorluğun Avrupa'daki topraklarını paylaşmaya karar verdiler.

Haçlılar arasındaki pazarlık uzun sürdü. Ama sonunda anlaştılar. Derhal saldırı emri verildi. Murzuflos kaçtı. Konstantinopolis Latinlerin eline geçti. Üç gün üç gece kenti yağmaladılar. Bu, tarihin tanık olduğu en acımasız, en iğrenç saldırısı oldu. Araplar Kudüs'ü aldıklarında, Hıristiyanların, Konstantinos'un ve Aziz Hrisostomos'un kendinde olduklarından çok daha merhametli, çok daha insancıldılar. 1204'deki kayıpları, iki yüz elli yıl sonra, II. Mehmed'in fethi günlerinde uğrayacakları kayıpladan çok daha fazla oldu.

Orduların komutanı olan Bonifacio del Monferrato Venediklilere bazı kaygılar verdiğinden, imparatorluğa Baudouin de Flandre getirildi. Venedik, Yunanistan'ı, İon adalarını, Ege denizindeki adaların birçoğunu, Gelibolu ve Durazzo'yu aldı. Bonifacio del Monferrato Trakya'ya yerleşti. Bir Latin piskopos iki kilisenin birleştiğini ilan etti. III. İnnocentius önce iki başlılıktan kurtulunmasına sevindi, sonra kentin yağmalandığını öğrenince bu olayı kınadığını ilan etti. Avrupa'dan kovulmuş olan Doğu İmparatorluğu'ysa İznik de yeniden kuruluyor ve Latinlerden alınacak öcün hazırlığını yapıyordu. Yarım yüzyıl sonra hazırlıklar tamamlanmış olacak, 1261'de Mihael Palaiologos savaşı kazanmış olarak Konstantinopolis'e dönecekti. Aslında bu intikam çok daha önce alınmış sayılırdı: Latin İmparatorluğu kendi kurucuları arasındaki anlaşmazlıklara bile çare bulmaktan âcizdi.

Atina Dükalığı, uygarlıktan uzak ve sefil insanların ülkesi olmuştu. Kendi başpiskoposu: "Atina'da uzun yıllar yaşayınca barbarlaştım" diye yazıyordu. Venedik Bizans'ın yıkılışının sebep olduğu felakete değecek çıkarlar sağlayabilmiş değildi. Oysa rakibi olan dev metropolü ihtirasla arzulamıştı; bu uğurda mirastan bile vazgeçmeyi göze almış, lagününü terk etmişti. Frank krallıkları imparatorluğun parçalanmasının etkilerini hemen hissetmişlerdi. Hıristiyan dünyadaki çaresiz bölünme onları Asya karşısında güçsüz bırakıyordu. Önceleri Suriye'yi beslemiş olan Avrupalı göçmenler Balkanlardaki Latin kolonilerde yerleşiyorlardı. 1204'deki talan çılgınlığından en çok yararlanan doğal olarak, İslam olmuştur.

Arap-Frank yakınlaşması

XII. yüzyılın sonu ve XIII. yüzyılın başlangıcı, hilal ile haç arasında bir çeşit uzlaşmaya tanık oldu. Franklar sadece İslam'ı ye-

nemeyeceklerini anlamış değillerdi, onun çekiciliğine de kapılır gibiydiler. El Muhammed el Mansur İspanya için bir ulusal kahramandı sanki: El Cid'in aksi ama aynı zamanda onun devamıydı! Paris'teki ilahiyatçılar İbni Sina'da Aristo'yu yeniden keşfediyorlardı. Kudüs'ün duvarları arasında Arslan Yürekli Richard, Salaheddin Eyyubî'nin dostuydu artık. Eyyubî sultanı, Haçlı ordularını dağıtmıştı, ama Haçlıların gönüllerini fethetmişti. Hz. İsa'nın silahşörleri ile Hz. Muhammed'in silahşörleri arasında bir saygı ve nezaket yarışı vardı. Bizans kütüphanelerini yakan Hıristiyanların Nişapur kütüphanelerine karşı daha nazik davranmış olmaları mümkündür. Helen kültürüne değer vermiyor, yakıp yıkıyorlar, ama Sarazen kültürüne saygı gösteriyorlardı.

Bu dostluk göz kamaştırıcı bir aydınlığın yaratıcısı olacaktı; bu, Elhamraların, Şirazlı Sadilerin çağıydı. İslam matematikte, tıpta, denizcilikte, astronomide Batı'nın hocası olacaktı. İspanya'da Muvahhidlerin zaferleriyle birbirine yaklaşan Hıristiyanlar ve Araplar, Küçük Asya'da da, savaşlarla, barışlarla birbirlerini tanıyor, yaklaşıyorlardı. Ticarette ve savaşta usta olmuş Templier Tarikatı, Kutsal Savaş'ın Tanrı'ya ibadetin en güzel şekli olduğuna inanıyor, kadınlara güvensizlik hatta düşmanlıkla bakıyor ve bu inançlarıyla yarı Arap, yarı Avrupalı bir tarikat özelliği taşıyordu. İslam'a saygı Gotik Avrupa'nın ruhuna yerleşmişti. Hıristiyan Batı'nın Sarazen Doğu'ya olan bu hayranlığında, yüksek bir uygarlığa duyulan saygıdan da öte bir şey vardı. Bizans da önünde "hayranlıkla eğilmeyi" hak ettirecek bir kültüre sahipti. O da zenginlikleri ve çekiciliğiyle göz kamaştırıyordu; ama sadece yakıp, yıkan bir ihtiras uyandırmıştı. Kuşkusuz, Sarazen kültürü, Bizans'ın eskimiş, Hıristiyan-Helen kültüründen çok daha gençti. Ama ne olursa olsun, ortak bir tehdit, bir korku olmasaydı bir Arap-Hıristiyan uzlaşması da olmazdı belki. Şurası gerçek ki, Frank-Sarazen yakınlaşması, Arslan Yürekli Richard ile Salaheddin Eyyubî'nin örnek dostlukları, bütün bunlar, Asya'nın İslam'a ve Hıristiyanlığa karşı muazzam bir saldırı başlattığı bir döneme rastlamaktadır.

Asya'nın gelişi

Gerçekten de, göçebeler, yerleşik halkların karşısına, birlik ve dayanışmanın verdiği güçle çıkıp Çin'den Fas'a dek, steplerin yeşil

çayırlarla, kabilenin kentlerle olan müthiş savaşını sürdüreceklerdi.

Batı Afrika'nın Murabıtlardan sonra Muvahhidler de, Arap süvarilere, Kurtuba saraylarını neden sahraya tercih ettiğini, kâh silaha sarılarak, kâh dinsel sapkınlıklarla soran, sorgulayan Mağribîlerin baskısını hissediyordu.

Sahra ile Mağrip arasında yaşanan bu olgu, çok daha geniş boyutlarda, Orta Asya'da kendini göstermişti.

Sorun, 1125'de, Çin İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla ortaya çıktı. İmparatorluğun birliğini sağlayan Songlar, iyi yetişmiş hükümdarlarıyla ilerici hükûmetler kurdular. Bakanlarından biri, Wang Anshi, 1050 yıllarında hemen de sosyalist bir program uyguladı. Etkili bir dış siyaseti olan Çin de, Bizans gibi çevresindeki barbarları birbirlerine karşı kışkırtarak kendi güvenliğini sağlıyordu. Kuzey komşuları Hitayların ülkesi, Çin'in uçbeyliğiydi ve bu ülkeden imparatorluğa göçler oluyor ve bunlar imparatorluğa yeni mandarinler kazandırıyordu.

Yeni İmparator Hui Zong, Hitaylarla dostluğu sürdüremedi, onlardan korktu ve Mançurya'da yaşayan Curçenleri Hitaylara karşı kışkırttı. Curçenler Hitay ülkesini işgal ettiler ve Pekin'i aldılar. Ama orada durmayarak Çin Seddi'ni aştılar, Çin'in içerlerine doğru ilerlediler. Songlar geri çekilmek zorunda kaldı, ancak Güney Çin'de tutunabildiler. Kuzey, sınırları Sibirya'ya varan yeni bir imparatorluk oldu: Çin (Kin) İmparatorluğu. (Altın İmparatorluk).

Bozgun ve Curçen istilası, yenilmiş Hitaylar üzerinde Çin etkisinin dağılmasına sebep oldu. Gerçek kimliklerine döndüler: gözü kara savaşçılar oldular yeniden ve kent uygarlığının getirdiği inceliklerden sıyrılarak saldırgan güçlerini kazandılar. Şeflerinden biri, Yelu Taş, Song sarayının gözde kişilerinden biri, Çin'deki birkaç akademinin üyesi ve çok yetenekli bir sanat ve bilim adamıyken, ulusunun yıkıntıları arasında steplerin çağrısını ilk duyanlardan biri oldu. Kendilerine ihanet eden Çinli bakanları öldürttü. Felaketten sağ kurtulabilmiş Hitayları çevresinde topladı; başlarına geçti; onlardan kabileler halinde bölünmeden, birlik ve bütünlük içinde kalmalarını ve ele geçirecekleri ülkelerde bir ulus olarak yerleşmelerini istedi. Yelu Taş'ın işgal ettiği Uygur ülkesinde halk bu sözleri dinledi; kralları, Yelu Taş'ın vasalı olarak ona boyun eğdi. Böylece, Türk ulusunun adı, ilk kez, Orta Asya'da, Çin sarayının bir mandarini tarafından yüksek sesle ifade edildi. Ve emir kulu ol-

maktan usanmış savaşçılar, nihayet kendileri için dövüşecekleri bir savaşa katılmak üzere coşkuyla Yelu Taş'ın peşinden gittiler.

Bu aydın salon adamı büyük bir komutan oldu. Semerkand önlerinde kendisini durdurmak isteyen Selçuklu Sultanı Sancar'ın ordusunu dağıttı. Batı'da Haçlıların yaraladığı Selçuklu iktidarı böylece Doğu'da da vurulmuştu. Geniş bir imparatorluk kuruldu: iki Türkistan'ın çekirdeğini oluşturduğu büyük bir devlet. Güneyde Hazar Denizi ve Oxus'dan (Amu Derya), kuzeyde Avrupalıların Rahip Jean'ın dinsel yönetiminde olduğunu bildikleri Karaim[6] ülkesine uzanıyor; sınırlar, doğuda anarşist yağmacı Xialar ülkesinden, batıda yenilmiş Selçukluların topraklarına kadar yayılıyordu. Bu yeni kurulan devlet Karahıtay İmparatorluğu"ydu. Çin'den, Çin uygarlığını gevşekliğinden kurtulmaktan mutlu görünüyordu ve yüz yıla yakın bir süre, 1125'den 1213'e kadar yaşadı. Bu, bir Asya imparatorluğu için ve bir düşünürün kurduğu bir devlet için uzun sayılacak bir süredir!

Karahıtayların Sultan Sancar'ı yenmiş olması Horasan Hükümdarı Muhammed Şah'a Selçuklu vesayetinden kurtulma imkânı verdi. Muhammed 1194'de Selçuklu hükümdarını öldürdü. 1208'de Karahıtaylardan Maveraünnehir'i ve Semerkand'ı aldı, Afganistan ve Baktria'yı[7] ele geçirdi. 1217'de Irak'ı fethetti. Batı'da Nureddin Zengi gibi, Doğu'da da Muhammed Şah, din kavgalarının sürekli parçaladığı ve yapısındaki özellik sayesinde hep tekrar güçlenen Selçuklu İmparatorluğuna sahip çıktı. Ve tıpkı Selçuklular gibi, Muhammed Şah da, inanılmaz bir süratle, kısa ömürlü olacak dev bir imparatorluk kurdu. Selçuklular gibi, Türk ve Müslüman'dı. Onlar gibi, egemen olduğu İran ile Turan arasındaki kararsız kalmış, değişken mizaçlı, ama çok yetenekli bir zorba hükümdardı. Kendine "yeni İskender" diyor ve sanki bir önseziyle ömürsüz olacağını bildiği iktidarından ateşli bir heyecanla faydalanıyordu.

6 Nasturî Hıristiyanlığı benimsemiş Moğollar (ç.n.).

7 Eski Asya'da ülke, bugün Türkistan sınırları içinde. Bugünkü Hindikuş Dağları ile Amu Derya Irmağı arasında uzanırdı.

İKİNCİ KISIM

Cengiz Han ve Moğol Kasırgası

Böylece, göçebeler ve step savaşçıları dünyası birliğe, bütünleşmeye doğru gider, uygarlaşmış yerleşik halkların kurduğu imparatorluklar Çin, İran, Bizans bölünmelerle çökmeye mahkûm görünürken, Moğol steplerinde bir Cengiz Han meydana çıktı. Yerleşik halkların teknik gelişmeler sayesinde, göçebe kavimlerin onlara zorla kabul ettirdiği askerî üstünlük prangasından kurtulacakları gün yaklaşırken, Cengiz Han, steplerin gücünü insanüstü bir yetenekle, son ve kesin savaş için kendinde toplayacaktı.

Kuşkusuz Moğol efsanesi, kaderin çok önceden çizdiği bir yoldan yürüyecekti; çünkü Cengiz'in inanılmaz genişlikteki fetihleri, genişlikleri kadar, çok kolay elde edilmiş olmalarıyla da tarihçileri şaşırtır. Cengiz, insanlık tarihinin tanıdığı en "şanslı" fatihtir. En geniş toprakları geride bırakmıştır. İmparatorluğu, İskender'in imparatorluğundan dört ya da beş kat, Napolyon'unkinden yedi ya da sekiz kat daha genişti. Ve kendisi, kendisi için "olağanüstü hiç bir özelliği olmadığını" söylüyordu. Cengiz hiçbir şey içni zorlanmadı. Kaderini zorla tayin etmedi, kader onun için çok önceden bu yolu hazırlamıştı.

Sadece başlangıçta bazı zorlukları yenmek durumunda kalacaktı, çünkü muazzam girişiminin temel taşı, Türk-Moğol kabileleri bir araya getirmekti, zaten aslâ yoksun olmadıkları zaferleri onlara vaat etmek değil! Babası Yesügey 1169'da oğul Timuçin henüz on dört yaşındayken öldürüldü. Yesügey'in liderliği döneminde bir araya getirdiği yirmi bin savaşçının pek azı dul eşi Höelün'le öksüzlerin yanında kaldı.

Geleceğin dünya hâkimi Timuçin, savaşçılarını elinden almak ve atlarını çalıp götürmek için gelen kabile reisleriyle kıyasıya

savaşmak, hatta bazen, payına düşen yoksul çorba için kardeşleriyle bile kavga etmek zorunda kaldı.

Çocukluktan ve bununla birlikte sefaletten kurtulduğunda genç Timuçin, artık, ileri görüşlü babasının, onun geleceğini güvence altına almak için hazırladığı planı uygulayabilirdi: Yesügey oğlunu komşu ülkelerden birinin kızıyla nişanlamış ve Karaimlerin hanı Tuğrul'la kardeşlik andı içmişti. Timuçin nişanlısını istemeğe gitti. Verdiler. Sonra Tuğrul Han'a bağlılığını sunmaya gitti. Karaimlerin hanı bağlılık yeminini kabul etti. Timuçin artık çevresi bomboş bir şef, savaşçıları olmayan bir komutan değil, büyük bir devletin henüz oldukça güçsüz bir parçasıydı.

Fakat otoritesi her geçen gün biraz daha güçleniyordu. Kısa zamanda hanın saygısını elde etmeyi başardı. Tatarların sürekli saldırılarından usanan Çin imparatoru vasalı Tuğrul Han'dan yardım talebinde bulundu. 1190 yılında Tuğrul, bu görevi Timuçin'e verdi; genç komutan yeni bir ordu düzeni icat etti: biner kişilik bölümlere ayrılmış bu yeni ordu düzeniyle Tatarlara karşı önemli zaferler kazandı.

Ama Tuğrul Han gerçek bir trajedi zorbasıydı: hükümdarlık onurunu Timuçin sayesinde tekrar kazanmış olduğu halde ani bir baskınla ondan kurtulmayı denedi. Başaramadı. Ama sayıca kendisinden çok üstün bir düşmanın önünde çöle sığınan Timuçin çok zor günler yaşadı. Sabırla, inatla savaşçılarını topladı. 1203'de Tuğrul Han'ın ordusuyla karşılaracak onu kesin bir yenilgiye uğrattı. Güçlü olan kazanmıştı. Timuçin Karaimlerin hükümdarı oldu.

Beyler meclisi, Türklerin büyük karar organı Kurultay, 1206'da Timuçin'e Cengiz Han[1] unvanını verdi.

Demek ki tüm Türk-Moğol kabilelerinden büyük lideri, hanlar hanı olduğunda elli bir yaşındaydı. Sorumluluklarını bilen, keskin zekâlı ve ileri görüşlü bir lider olarak her zaman haklıdan yana olmağa özen gösterdi; yeni dava arkadaşlarını seçerken, rakipleri arasında bile, adaletli ve büyük gönüllü davrandı. Ama henüz hiç bir şey bir dünya hâkimi olacağını akla getirmiyordu.

Her zaman akılcı, her şeyi en ince ayrıntısına kadar düşünen ve her zaman sabırlı Cengiz Han, devleti yeniden yapılandırmak ve

1 Moğolca Çingiz Kagan. Okyanuslar hakanı, evrensel hakan anlamında (ç.n.).

ilk Çin seferine hazırlamak için yirmi yıl çalıştı. Kendisini "Mavi Moğolların şefi", "mavi göğün uzandığı ufuklar kadar büyük olan dünyanın efendisi" ilan etmişti. Ve bir yasa hazırlamıştı: Moğolların uymak zorunda oldukları kurallardı bunlar: her şey hanın emrindedir ve han Yasanın emrindedir. Hiç tartışmasız, her şeye gücü yeten ve tüm yetkilerin sahibi bir han; yasanın az sayıdaki kurallarına uymamanın cezası ölümdür: aile, aile reisine itaat etmek zorun-

Cengiz Han İmparatorluğu'nun kuruluşu

dadır; aile reisi klanın şefine, klan şefi kabile başkanına, kabilenin başkanı imparatora kesin itaatle sorumludur. Yasanın gerçeğe uygun ve tam bir metni yok elimizde, ama gücünü, sınırlı bir hedefe varmak için -askerî gücün mutlak korunması- kesinlikle ödün vermeden uygulanmasından aldığını söyleyebiliriz. "Bir Moğol'un en büyük mutluluğu düşmanını yenmektir... Kesinlikle boyun eğdirilmeden önce bir düşmanla barış yapmak yasaktır. Cengiz Han: " Başarının sırrı, işi en son noktasına kadar götürmektir." diyordu. Nöbetçinin dikkatsizliği, savaşçıların sarhoşluğu, bir imparatorluk emrinin gerektiği gibi aktarılmasın, başkomutanın izni ve onayı olmadan bir suçun affedilmesi idamla cezalandırılır. Aksine, orduya zarar vermeyen fiiller serbesttir. İnançlar açısından, Moğolların boş

inançlara bağlı fetişizmleri ve pozitivizmleri, Cengiz Han'ın olağanüstü hoşgörülü siyasetinin kaynağı olmuş ve imparatorluk bu sayede pek çok dostluk ve işbirliğinden faydalanmıştır.

Moğollarda ordu, savaşmakta olan ulustu; ulus barış halindeki ordu! Savaş olmadığı zamanda da stepte ava çıkılırdı, bu da bir manevra gibiydi. 1211'de Cengiz demir gibi sağlam olan ordusu, Mançu İmparatorluğu'yla baş edebilecek güçteydi.

Mançu ahalisi de kaya gibi sert ve dayanıklıydı. Direnişi yirmi yıl devam etti. Ancak daha 1216 yılında Pekin işgal edilmiş ve Cengiz, Mukuli'yi Çin'de bırakarak anayurda dönmüştü. O şimdi Karahıtaylara karşı saldırı hazırlığı içindeydi.

Karahıtayların yenilgisi

Karahıtayların gücü Yelu Taş'dan sonra çok azalmıştı. 1207'de Şah Muhammed'in önünde ağır bir bozguna uğramışlardı. Öte yandan, Cengiz'in düşmanlarından biri, Küçlük, Karahıtaylara sığınmış, zamanla ülkeye egemen olmuştu. Nesturî'ydi ve bir Budist'le evliydi; Müslümanlara çok baskı ve işkence yapmış, çoğunluk oldukları bölgeleri talan etmiş, insanları öldürmüştü. Cengiz'in işgal ordularının komutanı Cebe'yi, Müslümanlar düşman gibi değil, kurtarıcı gibi karşıladı. Cebe orada, o çağ için olağanüstü sayılacak bir haber alma örgütü kurdu. Böylece, dışarıda yenilmiş, içeride kundaklanmış olan Karahıtay Devleti dağıldı. Küçlük Pamir'e kaçtı. Moğol savaşçıları onu öldürdü. Doğu Türkistan Cengiz İmparatorluğu'na katıldı.

İmparatorluk Şah Muhammed'in imparatorluğunun sınırlarına kadar dayanmış oldu.

Maveraünnehir seferi ve İran'ın fethi

Bu komşu imparatorluk çok geniş ve çok zengindi. Şah Muhammed bu topraklarda çok uzun sayılmayacak bir süreden beri hüküm sürüyordu. Yönettiği çeşitli ulusları sağlam bir bileşik halinde bütünleştirememişti. Müslüman tebaa çeşitli mezheplere bölünmüştü. Şiî teröristlerin cinayetleri sürüyordu. Hasan Sabbah'ın mirasçıları bir kartal yuvası gibi dağlara tünemiş olan garip kalelerinde yaşıyorlardı. Yüzlerce yıllık çatışma,

İranlılar ile Turanlıların çatışması da devam ediyordu: bir kısmı şahı, İran'ın lüks ve gösteriş hastalığına yakalanmış olmakla suçlarken, ötekiler de özentili tavırlarına rağmen ona bir barbar savaşçı gözüyle bakıyorlardı.

Şah Muhammed de bir süredir Moğol tehdidinin yaklaştığını hissediyordu. Kendi subaylarıyla konuştuğunda kaygılarını dile getirdiği söyleniyordu. Gerçek bir Türk -Şah Muhammed öyleydi- step kavimlerinin imparatoruna karşı koyabilmeyi ümit edemezdi.

Hiç kuşkusuz "yeni İskender"in bütün gücünü, kesin yenilgiden önce bu kuşku tüketecekti. Koşullar, ılımlı ve kararlı olmayı gerektiyordu ve aksine aynı koşullar şahı hırçın ve şaşkın yaptı. Cengiz'in düşüncesiyle bile titriyordu. Ama buna rağmen Cengiz ona, bağılık yemini etmesini ve Bağdat ve Semerkand yolunu Moğol tüccarlara açmasını önerdiğinde önerilerin ikisini de reddetti. Üstelik, Cengiz'in ona üç iyi niyet elçisiyle birlikte gönderdiği Moğol tüccarları -ola ki casustular- öldürttü. Bu karara itiraz eden elçilerin de birini boğazını kestirerek öldürttü ve öbür ikisinin sakallarını kestirdi. Bu doğrudan doğruya imparatorun şahsına hakaretti.

Cengiz, savaşını, her zaman olduğu gibi sakin bir dikkat ve özenle hazırladı: bu, askerlik tarihinin tanıdığı en büyük başarılardan biri olacaktır. Birkaç ay süresince, Asya, fırtınanın yaklaştığını haber veren dehşet verici bir sessizlik içinde yaşadı; yollarda kimse görünmüyordu, tüm savaşçılar atlarını semirtmekle meşguldüler. 1219 yılında Moğol ordusu hazırdı. Çok da kalabalık olmayan ilk birlik Aral Gölü kıyısından ilerledi. Şah Muhammed'in üzerine gitti, sonu belirsiz kalan bir çatışmadan sonra, ardı sıra her yeri ve her şeyi ateşe vererek geri çekildi. Şah Muhammed bu alevler içindeki arazide Moğolların peşine düşmeye cesaret edemedi. O arada birden, Cebe komutasında bir ordunun güneydoğudan Semerkand üzerine yürüdüğü haberini aldı. Gereğince tahkim etmeye vakit bulamadığı başkentine kapandı. Moğol ordusunun Cengiz komutasındaki en büyük ve güçlü birlikleri, o günlerde kuzeyden Semerkand'a ulaştı. Şah Muhammed, kuşkusuz çok kalabalık ve güçlü olan ordusunun, her karşılaşmada düşman karşısında yetersiz kaldığını gördü. Dehşete kapıldı ve kaçtı. Moğollar işgali tamamladılar, Harizm İmparatorluğu yok edilmişti; Cengiz'in kayıplarıysa yok denecek kadar azdı.

Bir yürüyüş destanı

Cengiz, ordusunun büyük bir bölümünü Moğolistan'a geri getirdi. Cebe, Subutay ve Tugaçar komutasında 25 000 kişilik bir orduyu, kaçan Şah Muhammed'i yakalama göreviyle orada bıraktı. Tugaçar yedek kuvvet olarak geride kaldı, Cebe ve Subutay, şahın peşine düştüler: bu inanılmaz, bu destansı koşu ancak Dinyeper kıyısında sona erecekti ! Ermenistan, Çerkezistan, Gürcistan, Kırım peş peşe, bu insanüstü atlıların eline geçti. Nişapur'dan Bağdat'a, Bağdat'tan Hazar kıyısına kovalanan Şah Muhammed, küçük bir adada, sefalet içinde öldü. Cebe ve Subutay, orada durmadılar, müthiş koşularına Güney Rusya'da devam ettiler. Kıpçaklarla karşı karşıya geldiler: Kıpçaklar, Moğollarla baş edebilmek için Ruslarla birleşti. Moğollar Türk-Rus ordusunu ezdi geçti. Ruslara hiç ödün verilmedi: iki Türk topluluğu arasındaki soruna karışmaya ne hakları vardı ? Kesilmiş Rus kafaları Moğol subayların üzerinde dans edeceği tahta kerevete ayak görevi yaptı.

Konstantinopolis'e yürüyecekler miydi ? Daha şimdiden dehşete düşmüş Bizanslılar, Moğolların insan eti yediğini söylüyorlardı. Ama Cengiz'in komutanlarına verdiği görev tamamlanmıştı. Cebe ve Subutay ülkelerine dönmek üzere yola çıktılar.

İran'ın yıkılışı

Moğol devletinin idarî yapılanması kusursuzdu. Bir polis örgütü kurulmasının yanı sıra, Çin'den İran'a ve Karadeniz'e kadar ticaret yolları da kervanlara açılmıştı. Léon Cahun: "Moğolların yarattığı kargaşa değil, inanılmaz düzen insanları korkutuyordu" diye anlatır.

Cengiz dengeli, mantıklı, büyük gönüllü bir insandı. Ama steplerin çocuğu ve efendisiydi; uygarlığın doğaya ilave ettiği her şeyden nefret ediyordu -bütün Moğollar gibi-. Kentleri, binaları hiç sevmiyordu. İmparatorluğunun sınırlarında, olası bir düşmanın yerleşmesine izin vermeyecek uçbeyliklerinin ve keyfince at koşturabileceği, geniş otlakların bulunmasını istiyordu. Bu nedenle bütün Doğu İran'ı yıkacaktı. Semerkand'dan dönüşünde Horasan'da Baktria'da gerçek bir Attila oldu; Merv'de, Nişapur'da taş taş üzerinde bırakmadı. Bu yüzden, 1221'de, Şah Muhammed'in uğradığı

felaket üzerine Kâbil'e sığınmış olan oğlu Celaleddin, İran'a geçmeyi başardığında, tüm İran onun çağrısıyla harekete geçti. Ölmek üzere olduğunu anlayan bir dünya son şansını deneyecekti. Başaramadı. Kuzeye doğru çıkmakta olan Cengiz geri döndü. Celaleddin cesareti ve cins atı sayesinde kurtulabildi. İndus Nehri'ne atladı, karşıya geçti ve Delhi sultanına sığındı. Ama Afganistan'da neredeyse canlı insan kalmadı. İran'da da soykırım devam etti. Geleceğin Osmanlı Hanedanı'nın atası olan Ertuğrul adamlarıyla Frigya'ya kaçtı. İran'ın daha da zenginleştirmiş olduğu bir yerleşik uygarlık daha, bir daha hayata dönmemek üzere yok edilmişti.

Son savaş

Cengiz, Mukuli'nin ölümü nedeniyle gitmek zorunda olduğu Çin'e doğru yola çıktı.

Xialar ülkesini "temizledi." Tarihler "Halk mağaralarda gizleniyordu, dışarıda kemik yığınları vardı" diye anlatacaktır.

Kısa süre sonra Cengiz öldü. Çin'e geldiğinden beri gücünü kaybettiğini hissediyordu. Oğlu Cuci ondan önce ölmüştü. İmparator mirasını dikkatle ve adaletle bölüştürdü ve 12 ağustos 1227'de, tüm hayatında olduğu gibi sükûnet içinde öldü.

Moğollar karşısında İslam ve Haçlılar

Moğol fırtınası, İslam ile Hıristiyan dünyası arasındaki ilişkileri altüst etti. Her ikisi de sadece kendilerinin var olduğunu sanmışlardı. Ve her ikisi de dünyanın sandıklarından çok daha büyük olduğunu ve onları yutup, yok edebileceğini anladılar.

Şah Muhammed'in 1219'daki yenilgisinden sonra, Küçük Asya, Harizmlilerin, korku içinde, şaşkın ve çaresiz, ta Karadeniz kıyısına kadar kaçarak, sığınacak yer aradıklarına tanık oldu. Hıristiyanlar, büyük düşmanları İslam'ın, Doğu'dan kopacak bir çığın altında kalıp yok olabileceğini anladı. İslam'ın ürküttüğü bir kesim bu durumu bir kurtuluş şansı olarak gördü. Piskoposlar çok mutluydu: Tanrı'nın öfkesi imansızları cezalandırıyordu. Ama Hıristiyanların çoğunluğu kendilerinin de, düşmanı ezen çığın altında kalarak ezebileceklerini düşünüyordu. Tripoli, Yafa, Hıristiyan Batı'nın birçok kenti Semerkand gibi, Nişapur gibi yerle bir e-

dilebilirdi. Cebe ve Subutay Kırım'a geldiğinde Bizans korkuyla titremişti. Korkmuş Hıristiyanlar şimdi kendileriyle İslam arasında inanç karşıtlığı ve bunun yanı sıra bir kültür ortaklığı olduğunu fark etmişti. Hilalden ve Kuran'dan nefret ediyorladı, ama İslam'ın silahşörlerinden, hekimlerinden ve abidelerinden nefret etmiyorladı. Muhammedîlerin o güzel kentleri... onlara sahip olmak istiyorlardı, yakıp yıkmak değil ! Özetle, İslam'a öfkeleri vardı, Moğolistan onları dehşete düşürüyordu. Öyle ki, ne istediklerini bilemiyorlardı: Moğollardan kurtulmaları için İslam'a yardım etmek mi, İslam'ı yok etmeleri için Moğolları desteklemek mi? Müslüman kültürün etkisinde kalmış Sicilyalılar doğal olarak Araplardan yana oluyorlardı; Venedikliler, bir süredir iyi ilişkiler içinde oldukları Moğollardan yana.

Bu karşıt tavırların kaynağı yarım yüzyıldır İslam ile Moğollar arasındaki çatışmalarda hakem görevi yapan Hıristiyanlığın, bundan hiçbir çıkar sağlayamamış olmasıydı.

Şimdi, iki siyasî seçenek vardı: İslam'la anlaşma ve Moğollarla anlaşma; Hıristiyan dünya tercih yapamıyordu. Her ikisi de geçmişte teklif edilmiş, ana hatlarıyla belirlenmişti, ilki İmparator II. Friedrich'le, ikincisi Aziz Louis'yle: Hıristiyanlık ve Suriyeli Franklar, ne Alman imparatorun ne de Fransız kralının peşinden gitmişti.

Ögedey Hanlığı

Cengiz dört oğul bırakmıştı: Börte hatunun üç oğlu: Ögedey, Çağatay, Tuluy. En büyük oğul, evlilik dışı doğduğu iddia edilen Cuci imparatordan önce ölmüş ve oğlu Batu'nun mirasçılığı kabul edilmişti.

Oğulların her biri imparatorluğun bir bölümüne sahip oldu; Moğol töresi böyleydi. Tuluy, en küçük kardeş, Moğolistan steplerini, ailenin anayurdunu aldı; Batı Kıpçak ülkesini -Rusya'yı- aldı; Çağatay eski Karahıtay İmparatorluğu topraklarına sahip oldu. Ögedey Cengiz'in vasiyeti gereği imparatorluğun Büyük Kağan'ı oldu. Cengiz Han'ın çocukları arasında en akıllı ve en sağduyulu olanıydı ve Cengiz için sağduyu erdemlerin en yücesiydi. Ögedey şişmandı, çok içerdi, ama zeki ve akıllıydı. Babasının öğütlerine hiç tereddütsüz uydu ve onun eserini yaşattı.

Böylece, öncelikle Çin savaşını sürdürdü, Mançuları tarih sahne-

sinden sildi ve Kuzey Çin'in fethini tamamladı. Ve Song'ların imparatoru, çılgınca bir tutumla ona meydan okuduğunda Güney Çin'i işgal etti. Yağlamadı ama imparatorluğa katmayı denemedi. Babasının gittiği sınırın ötesine gitmek istemediğini söyleyecekti.

Rus kentleri ya Moğol egemenliğine boyun eğdi -Moskova gibi- ya da Avrupa ile Asya arasında en önemli yol üzerindeki Saray kenti gibi yıkılıp, yakıldı. Subutay 1241'de Karpat Dağları'nı aştı. Vistül ve Oder arasındaki tüm Lehistan topraklarını işgal etti. Ordunun harekâtı bir makine düzeni ve yanılmazlığıyla gerçekleşiyordu. Lehistan'ın fethi tam otuz günde tamamlandı. İki ordu birliği, ayrı yönlerden gelerek ve kararlaştırılan saatte en ufak bir gecikme olmadan, Varşova'da birleşti.

İran'ın akıbetine uğrama korkusu içindeki Batı, karşı tedbirler aradı. Silezya dükü, Töton şövalyeleri, alevler içindeki Krakow'dan kaçmaya çalışan yenilmiş Lehlere yardıma gitti. İki taraf 9 nisan 1241'de Liepnitz'de karşılaştı. Bu, Hıristiyan orduları için tam ve korkunç yenilgi oldu. Moğollar Breslau'a girdi; her yeri yakarak, yağmalayarak Saksonya'ya, sonra Moravya'ya ulaştılar. Macaristan yerle bir edildi, kralları Adriyatik kıyısına kadar kaçtı. Moğollar Ragusa'ya vardılar. Lehistan ve Almanya dehşet içindeydi, çünkü Moğolların bir işgal ve sömürgeleştirme hedefi gütmediği anlaşılmıştı. Sınırları ötesinde olabildiğinde geniş ve insansız bir bölge yaratmayı hedefliyorlardı. Ve bu nedenle fevkalade düzenli ve soğukkanlı bir uygulamayla, yok ediyorladı. Sadece Macarlar hayatta kalabildi, çünkü onlar "Kurt baba ile maral ananın oğulları" yani Türk-Moğol soyundandılar.

Büyük afetlerin anıları, yok edilmiş abidelerin yıkıntılarından çok daha kısa ömürlü olur, kuşkusuz. Avrupa geniş ölçüde, Moğol kasırgasını unuttu. Ama temel yapısı ve kültürü üzerindeki etkisini küçümsemek mümkün değildir. Rusya bütünüyle yok oldu ve yeniden yaratıldı: iki yüzyıl boyunca Altınordu egemenliğinde kaldı; Rus prensler boyun eğdikleri sürece varlıklarını korudular. Sarı ırkın istilası doğal olarak Rus uygarlığında duraklama yarattı. Ama geleceğin büyük Rusyası'nın da hazırlayıcısı oldu. Bu istila olmasaydı belki de Rus prensler, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, birbirine düşman rakipler olarak kendi kabuklarına çekileceklerdi. Moğol egemenliği, her şeyi parçalayarak, ezerek, savurarak, direnme güçlerini yok ederken farklılıkları da ortadan kaldır-

mış oldu ve çok sonra çarların kuracakları dev Rusya'nın oluşumuna ortam hazırladı.

Lehistan daha çabuk kurtuldu, ama hep başı eğik kaldı. Sanki kurban olmağa alışmıştı ve kendisini ezmiş, bitkin düşürmüş olan terörün etkisini hiçbir zaman tam olarak üzerinden atamadı.

Macaristan, aksine kollanmış, korunmuş olmanın verdiği güvenle ulusal kaderine ümitle bakıyordu. Geleceğin büyük Macaristanı'nda Cengiz Han'ın payı olacaktır.

Avrupa'da, Karolenjlerin çizdiği sınırı tamamlayan yeni bir ayırım hattı çizilmişti. Moğol istilasını yaşamış ülkelerle yaşamamış olanlar arasında görünür bir fark oluştu. Yedi yüzyıl sonra hâlâ hissedilen bir fark! Almanya'da Oder farklı kültürleri birbirinden ayıran bir sınır gibidir.

İşte, insanların karakterleri, hatta nevrozları, böylece, uzak çocukluklarındaki psişik şoklardan kaynaklanır çoğu kez ve o şoku unuttuğunu sanan insanların tüm hayatlarına egemen olur.

İslam ile Franklar arasında uzlaşma

Moğol tehdidi, Salaheddin Eyyubî'nin torunlarıyla ona yenilmiş olanları bir araya getirdi.

Bu karmaşık ve karanlık ortamda İmparator II. Friedrich, Doğu sorununu ele almağa karar verdi. Onun kendi kişisel durumu da çok açık ve belirgin değildi aslında: aynı zamanda hem bir Haçlı savaşçısı, hem aforoz edilmiş bir günahkârdı; Hıristiyanlığın şampiyonu ve Roma Kilisesi'nin bir numaralı düşmanıydı. Ama o, bu karşıtlıkların, bazı bakımlardan, işine yarayacağının da farkındaydı.

Kilise'yle olan kavgasında, Haçlı savaşı, kendisinin bu savaşa katılması, özellikle de başarılı olması, bir şekilde aforozun rakibe, yani bu yaptırımı uygulayana dönmesini sağlayabilirdi.

Öte yandan, Doğu'da Kilise'yle bağlarının kopmuş olması, yakın geçmişte Roma'yla olan beraberliği nedeniyle kapanmış bazı kapıların açılmasını kolaylaştıracaktı. Roma'nın Bizans'la ilişkileri çok gergindi ve Bulgarlar, Konstantinopolis konusundaki emellerini köstekleyen Roma'dan nefret ediyorlardı. Kilise'nin Doğu İmparatorluğu'ndaki tek dostu, anarşi içindeki imparatorluğun güçsüz ve zavallı "Sezar"ıydı. Şurası çok açıktı ki Friedrich'in papayla

ilişkisinin kötüleştiği oranda, Müslüman sultanlıklarla anlaşabilme ümidi artıyordu.

Özetle, her şey onu barışmaya teşvik ediyordu. Hıristiyalık kendi kurallarını İslam'a benimsetecek kadar güçlü değildi. Hatta, Friedrich, bir diplomat olarak, sorunların uzlaşmayla çözülmesinden yanaydı ve aldığı Sicilyalı eğitim etkisiyle Sarazen kültüre yakınlığı vardı. Bu ufak tefek, miyop gözlü adamın dünyasında haremler, matematikçiler, hekimler, astrologlar, Yahudiler ve Mağribîler egemendi. Bazen deha parlaklığına erişen ileri görüşlülüğüyle Doğu'nun iki güçlü adamını seçmişti: İznik'te İoannes Vatatzes ve Mısır'da El Melik. Mutlu bir rastlantıyla, biri papaya, öteki halifeye düşmandı. Ola ki II. Friedrich, teokratik baskıya karşı olan bu iki imparator arasında yapılacak bir ittifakla Akdeniz dünyasına sivil devletlerin otoritesine ve din ve inanç özgürlüğüne saygılı yeni bir düzen getirmeyi hayal etmişti.

Sudan[2] El Melik benzer koşullar içindeydi. Yeğeni Şam sultanına karşı harekete geçmeyi planlıyordu. Mısır'da peş peşe iktidara gelen halifelerin yarattığı karmaşadan usanmıştı. İki hükümdar gizli gizli birbirleriyle yazışmağa, küçük armağanlar göndermeğe başladılar. Uzunca bir süredir tanışıyorlardı ve kuşkusuz biraz da güvensizliğin karıştığı bir sempati de duyuyorlardı birbirlerine. Böylece, ikisi de ihtiyatı elden bırakmadan, uzlaşma için görüşmeleri başlattılar.

El Melik ne istiyordu? Mısır'ın güvenliği; tarafsızlık; Şam'daki yeğenine ve olası bir Moğol saldırısına karşı Frank krallarından destek ve işbirliği. Kudüs krallığı konusunda oldukça önemli ödünleri göze alabilirdi: bu krallık onun değil, Şam'daki yeğeninin egemenliği altındaydı.

Ne var ki Bağdat halifesi Müslümanları kendisine karşı ayaklandırdığı zaman, El Melik, Kudüs'ün hac mahallesini, Kubbetüssahra'yı ve Ömer Camii'ni Hıristiyanlara terk etmeyi göze alamayacaktı.

II. Friedrich ne istiyordu? Sadece adına sahip olduğu Kudüs tacını giymek istiyordu; Kudüs'deki Kutsal Mahaller'i, Kutsal Mezar'ı, Beytüllahm'ı ve Nasıra'yı tekrar Hıristiyan dünyaya kazandırmak istiyordu. "Ben buraya ülke fethetmeye gelmedim" diyordu. Hıristiyan inancının ve imanının beşiği olan Kutsal Mahal-

2 Eski metinlerde Mısır Memlûk sultanlarına verilen ad (ç.n.).

ler'in mutluluğunu yaşamağa geldim. Eğer Sudan, onları bana savaşmadan, dostlukla verirse, topraklarını ona bırakırım ve onun dostu olurum." Ve şöyle bitiriyordu: "Hıristiyanlar ve Müslümanlar, özgür olarak Kudüs'ü ziyaret ederler, çünkü her iki din için o kutsal bir kenttir."

El Melik, Müslümanların hac imkânlarını sağlar ve İslam'ın Kutsal Mahaller'ini muhafaza ederse, sadece, ne olursa olsun ona her zaman karşı olanların suçlamalarına hedef olacağını düşündü. Ve böylece, 18 şubat 1229'da Friedrich'le anlaşma imzaladı.

Hac ziyaretleri sorunsuz sürdü. Müslümanların tepkileri ve isyanları Sudanın iktidarına önemli bir zarar vermedi, aksine, daha da güçlendirdi. İmparator Friedrich de tepkilere hedef oldu, hatta El Melik'ten de daha insafsızca, Patrik Gerold Kudüs'e ayin yasağı koydu. Templier'lerin, Hospitalier'lerin, İngiliz piskoposların anlaşmayı tanımalarını yasakladı. Anlaşmaya bir dizi suçlamayla karşılık verdi: Şam Sudanı anlaşmayı onaylamamıştı, bu nedenle Frankların güvenliği sağlanmış değildi; İmparator, patriğe ait toprakların geri verilmesini sağlayamamıştı, dolayısıyla aşağılanmıştı ve Hıristiyanlığın aşağılanmasına sebep olmuştu; Sarazenler hâlâ *Templum Domini*'nin sahibiydiler; Müslümanlar, Hıristiyanlardan çok daha kalabalık olarak Kudüs'e geleceklerdi ve Hıristiyanlar onlara engel olamayacaktı.

Töton Tarikatı'nın büyük üstadı Salzalı Hermann, imparatorun savunucusu oldu. Sarazenlerin mabette çok az sayıda ve -tabiî- silahsız adamı olduğuna ve kapıların imparatorun askerlerince tutulduğuna işaret etti. Kutsal toprakların kaybından önce de Sarazenlerin Hıristiyan topraklarında kendi ibadetlerini sürdürdüklerini hatırlattı. Ve sonuç olarak, imparatorun daha iyiyi kuşkusuz başarmak istediğini ancak barışı sağlamanın böyle mümkün olabildiğini söyledi.

Olaylar Salzalı Hermann'ı haklı çıkaracaktı. Kudüs'te, ne Friedrich taç giymek üzere geldiğinde, ne ülkesine dönerken Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında hiçbir gerginlik yaşanmadı. 1229 antlaşması hilalin hacılarından da, haçınkilerden de daima saygı gördü. İki dinin mensupları, iki tarafın yüksek rütbeli din adamlarının iddia ettiği gibi, birbirlerinden nefret etmiyorlardı. El Melik müezzinlere imparator Kudüs'deyken minarelerden ezan okumamalarını emredecek kadar nezaket gösterdi ve imparator, böylesine

bir incelik karşısında duyduğu hayranlıkla aynı şekilde karşılık vermeye gayret etti.

İmparator ile Sudanın antlaşmalarının gerçekçi bir siyasetin uygulaması olduğu söylenebilir, çünkü ne Roma Kilisesi'nin ve Bağdat halifesinin şiddetli tepkileri bu uygulamaya engel olabildi. Bu barış ortamını ancak Hulagu'nun Moğol atlıları altüst edecekti.

Hiç kuşku yok, Hıristiyanlar ve Sarazenler, Orta Avrupa'daki ve İran'daki Moğol istilası üzerine, tek ve ortak düşmana karşı, aynı maddî ve manevî değerleri korumak zorunda olduklarını anladılar. Korku içindeki kiliselerde, dualara bir yenisi eklenmişti: "Tanrım, bizi Tatar öfkesinden koru!" İran'da olduğu kadar Rusya'da ve Lehistan'da da insanları dehşete düşüren bu tehlike, isteseler de, istemeseler de, Hıristiyanlar ile Müslümanları bir araya getiriyordu.

Kudüs'ün kaybı

Cengiz Han'ın çocukları, geniş çapta askerî harekâta teşebbüs edemeyecek kadar miras sorunlarıyla meşguldüler. Batı Avrupa kurtulmuştu, İran ve Küçük Asya da kurtulduğunu sanıyordu. Harizmli Celaleddin, yeni imparatorluğunda cesaretli ve gösterişli atlılarını yetiştiriyordu. Ve Sarazenler, bu rahat ortamda eski rekabeti devam ettirdiler. El Melik'i yeğeninin karşısına çıkaran anlaşmazlık, şimdi de oğulları birbirine düşürüyordu. Şam sudanı da, Mısır sudanı da, her ikisi de, karşısındakini bertaraf ederek kendi egemenliğinde Eyyubî Devleti'ni yeniden kurmak istiyordu. Şiîler ile Sünnîler arasındaki nefret ve öfke, iki hükümdarı da pençesine almıştı ve yeryüzünde başka hiçbir şey yokmuşçasına sadece birbirleriyle meşguldüler.

Şam sudanı, Latinlere, kendisini Kahire sudanından kurtarmaları karşılığında onlara Filistin'i vermeyi önerdi. II. Friedrich, Kilise'nin kendisine karşı sürdürdüğü savaşla uğraşıyordu, Doğu barışı için bir şey yapamadı. Kahire sudanı Celaleddin'i yardıma çağırdı. Celaleddin Türkleriyle birlikte geldi. Şam sudanı ve beraberindeki Franklar ağır bir yenilgiye uğradı. Mısır sudanı Kudüs'ü aldı. Babasının imparatorla yaptığı ve Frankların uymadığı anlaşmayı, haklı olarak geçersiz ilan etti. Bir kez daha, Mısır'la iyi ilişki-

ler kurulamaması yüzünden Haçlılar Kudüs'ü kaybetmişlerdi. Friedrich'in siyasetinin doğruluğu, aksine bir delille ispat edilmiş oldu: papanın siyaseti imparatorunkine tercih edilmiş ve sonuçta Hıristiyanlık Kutsal Mahalleri tekrar kaybetmişti.

Aziz Louis'nin Haçlı Seferi

Haçlı savaşı konusu Hıristiyan dünyada yeniden sorgulanır oldu. Aziz Louis tüm öteki hükümdarlardan daha da hassasiyetle, Hz. İsa'nın doğduğu topraklar üzerinde imansızların egemen olmasından utanç duyuyordu. Ve 1248'de Aigues-Mortes'tan yola çıkacak olan büyük Haçlı Seferi'ni hazırladı.

Doğal olarak, Friedrich'in siyasetini sürdürümezdi. İslam'dan nefret etmemesine imkân yoktu, çok koyu bir Katolik'ti ve papanın suçladığı bir antlaşmayı hayata geçirmesine de imkân yoktu, çünkü Kutsal Kilise'yle çok yakın ilişki içindeydi. Aslında, istemiş bile olsa, o antlaşmayı canlandıramazdı. Müslümanlar on dört yıl beklemiş ve görmüşlerdi: Franklar ilk fırsatta anlaşmayı çiğnemişlerdi. Hiçbir Müslüman hükümdar deneyimlerle başarısızlığı bu kadar net bir biçimde görülmüş bir siyaseti sürdürmezdi.

Mengü 1251 kurultayında ulu kağan ilan edildi. Moğol birliği korunmuştu ama bu arada büyük eyaletlerin, Rusya, İran ve Çin'in özerkliği onaylanmıştı.

Mengü, tarihe, Moğolların en büyük hükümdarı diye geçmiş olsa da, seçilmesi bile "stepler, göçebe yaşam ve savaş" olarak özetlenebilen Moğol karakterinde küçük bir geri adım sayılabilirdi. Çin'de kardeşi Kubilay, gerçek bir Çin imparatoru olmuştu, ne fatih, ne işgalci; "Göğün oğlu" ve hanedanın kurucusuydu. Çin'i yeniden yapılandırılması işini tamamladı, eski Tang İmparatorluğu'nun kaybedilmiş topraklarını bir araya getirdi ve devletin adı Kubilay İmparatorluğu oldu.

Çin'in bağımsızlığı, İran'ın bağımsızlığına da ortam hazırladı. Tuluy'un mirasçıları Ögedey ve Çağatay'a karşı Batu Han'la anlaşmışlardı; Ögedey'in çocuklarından ve Çağatay'dan kurtulmak istiyorlardı. Ögedey'in ölen oğlu Güyük'ün dul karısını ve çocuklarını öldürttüler. Kitan Hanlığı İran'dan ayrıldı ve yeni imparatorun kardeşi Hulagu'nun egemenliğine verildi.

 Moğol İmparatorluğu parçalanacak, ya da hiç olmazsa bölü-

necekti; bölen çizgi, yüzyıllardır o topraklarda yaşayan dinlere ve kültürlere göre çizilmiş olacaktı.

Kubilay, Konfüçyüs'e saygılı bir Budist olurken, Mengü Nesturîliği benimsedi.

Hulagu da Nasturî'ydi ve İslam'la savaşımı onu daha da koyu bir dindar yapmıştı.

Böylece Moğol gücü -1241'den beri saldırılardan vazgeçmişti- barbar ve din düşmanı görüntüsünden sıyrılıyordu.

Zaten, Budizm'e yakınlığına rağmen tüm büyük dinlerin koruyucusu olmuş, saygın ve bilge hükümdarı, büyük Mengü Han'ı kentler yakan bir step savaşçısı olarak görmek mümkün değildir.

Doğu'da Moğol gücü, İslam'a, sadece İslam'a karşı savaşa devam etti. Frank-Moğol yakınlaşması bir görünüm olarak kalmadı. Moğollar elli yıl boyunca Frank hükümdarlara işbirliği önerdiler.

Bu işbirliği gerçekleşemedi: ne Haçlı savaşlarından önce, ne savaşlar sırasında, ne de sonra.

Bu anlaşmanın hayal edilmiş olması bile Mısır ve Suriye'de Franklara yönelik siyasetin tamamen değişmesine yetti. Aziz Louis İslam'ı yok etmeyi ummuştu: Godefroy de Bouillon'dan beri Franklar, yavaş yavaş, buna inanmaktan, hatta belki de arzu etmekten vazgeçtiler. Ama kral, istiyordu. Mısır'a saldırdı. Nefret, gerçekleri gösterir. Aziz Louis, İslam'ın, gerçek İslam'ın Suriye'de olmadığını görüyordu. Siyasî ve dinî çatışmalara rağmen Suriye Batı'ya kapılarını kapamamıştı; Romalıları ve onların gönderdiği kralları oldukça yumuşak karşılamış, kabullenmişti; Aziz Paulus'un kiliselerine cömertçe kucak açmıştı; Latin İmparatorluğu'nu, Hıristiyanların vaazlarını, İslam'ı ve Helen ruhunu tümüyle inkâr etmeyen her öneriyi kolayca benimsemişti. Mısır'sa düşmandı. Batı'ya karşı yenilmez bir nefreti vardı. Yüzü daima Afrika'ya dönük olmuştu. Roma'nın ona zorla kabul ettirdiği yöneticiler, Hıristiyan kiliseleri, çöllerin dünya kurulalı beri esen rüzgârıyla savrulup gitmiş, bin yıllık tapınakların yıkıntıları ve ölmüş rahiplerle birlikte gömülmüştü. Şam'daki İslam, bir bayram günü dekoruydu; Kahire'de İslam, sağlam ve yıkılmaz bir gerçekti. İşte bu nedenle Haçlılar, ona saldırdıklarında hep yenilgiye uğradılar. Mısır her seferinde Haçlıları, ağır bedeller ödeterek geri püskürttü. Kudüslü Amauri, Guy de Lusignan, Jean de Brienne! Sudanlarının değersizlik ve yeteneksizliğiyle çok zayıflamış görünmesine rağ-

men kendisinde Mansure'de Aziz Louis'nin ordusunu yenecek gücü buldu. Gene de Louis, Mısır toprağında kalmayı başardı. Zaten hasta olan sudanlık, Fransızların peş peşe indirdiği darbelere uzun süre dayanacak durumda değildi. Mısır korkmuştu. Ne olursa olsun, Fransızlardansa, kaderini Türklere teslim etti.

Hulagu'nın fetihleri

Hulagu, çok akıllıca bir siyasetle öncelikle ağır hasta olan İslam'da hâlâ biraz gücü olan iki kuruma Haşhaşi tarikatına ve Bağdat Halifeliği'ne yöneldi. Haşhaşîler yok edildi. Moğollar peş peşe bütün kalelerini -Hasan Sabbah'ın gücünün beşiği ve simgesi olan ünlü Alamut da dahil olmak üzere- ele geçirdiler. Kaleler tamamen yıkıldı ve içindekiler kılıçtan geçirildi: militarizm, anarşizmi yenmişti.

1251'de Hulagu, kural gereği yapılan bir kuşatmadan sonra Bağdat'a girdi. Dört yüzyıldan beri Abbasî halifeleri Bağdat'ta görkemli zenginlikler içinde hüküm sürmüşler ve siyasî güçlerini kaybetmiş olsalar bile, dinî otoritelerini muhafaza etmişlerdi. Bağdat yıkıldı, bir hafta süren talan sırasında, söylenenler doğruysa, 800 000 Müslüman öldürüldü. Hulagu'nun süvarileri, halifeyi atlarının ayakları altında çiğnediler.

Sadece Arap dünyası değil, Hıristiyan Suriye de dehşet içinde kaldı. Kuşkusuz, Léon Cahun'un deyimiyle, Frankların ortak cepheye "katılmamasının" nedeni bu müthiş korkuydu. Gerçekten de Franklar tarafsız kaldılar, ne sofu Hıristiyan İmparatoriçesi Katun, ne Ermenistan Kralı Hethum ne de dindar Ketboğa[3] onları ikna edebildi. Doğrusu sözü geçen bu Hıristiyanlar da Şam'da Müslümanların camilerini kiliseye çevirmişlerdi. Ama sadece Bağdat'ta 800 000 ceset... bu biraz fazla oluyordu. Üstelik, Suriye Franklarının arasında Tötonlar da vardı, onlar Subutay'ın Lehistan'daki, Macaristan ve İllyria'daki saldırılarını duymuşlardı. Bu saldırılar, Moğolların, gerektiğinde Hıristiyanları da katlettiğini göstermişti. Frankları İslâma karşı güvenmedikleri Moğollarla birleşmek istemediler. Bu nedenle şövalyelerin Krakları[4] Memlûklara Suriye yo-

3 Suriye'deki Moğol ordusunun komutanı (ç.n.).

4 Haçlıların Suriye ve Filistin'de inşa ettiği kaleler (ç.n.).

lunu kapamadı. Memlûklar, Baybars komutasındaki ordularıyla geldiler. Baybars ile Moğol ordusunun komutası Ketboğa Ayn Calut'ta karşılaştılar, Ketboğa yenildi hatta öldürüldü. Baybars Şam ve Humus'u geri aldı, oysa Hulagu bu kentleri savunmak için takviye de göndermişti. V. Konstantinos ve İsauriali Leon dönemlerinde Konstantinopolis'in Sarazen akınlarını durduran bir sınır teşkil etmiş olması gibi, Ayn Calut da Moğol istilasının Batı'ya yürüyüşünün durduğu bir sınır taşı oldu. Ayn Calut aynı zamanda, tarihin sanki durup, bir şeyleri beklediği dönemlerden biri olacaktı.

Ama bu bekleme sonuç vermedi. Hulagu'nun halefi on yıl sonra onun yarım kalan savaşını tekrar başlattı. Memlûklar onu aynı şekilde, aynı yerde, Humus'ta bir kez daha yendiler. Frank krallıkları için kaderin çizdiği bitiş çizgisi yaklaşmıştı artık; Cengiz Han'ın torunlarını yenmiş olanlara karşı koyamazlardı. Ve krallıklar ortadan kalktı. Hıristiyan Batı Suriye'den kovulmuştu.

Çünkü orada yaşamalarına olanak yoktu. Haçlı savaşlarının, hiçbir konuda olmasa bile siyasî açıdan, çok büyük bir yanlış ve büyük bir başarısızlık olduğunu itiraf etmezsek tarihin gerçekçiliğine gölge düşer.

Bizans'ı yıkılmaktan kurtarmak istemişlerdi; Bizanslıları Latinlere yaklaştırmak istemişlerdi: Bizans'ı ölümün eşiğine getirdiler. Kiliseler arasındaki kopukluğu kin ve nefretle pekiştirdiler. Batı Hıristiyanlarını Batı Hıristiyanlarını İsa Mesih'in mezarı başında bir araya getirmek istemişlerdi: anlaşmazlıkları Kudüs'te kavgaya dönüştü. Suriye'yi Mısır'dan bağımsız hale getirmek istemişlerdi: onu Mısır'a verdiler. Türklerin İslam'a saldırısını engellemek istemişlerdi: bu ilerleyişi öylesine hızlandırdılar ki Türkler Avrupa'nın üçte birine sahip oldu.

Frank krallıklarının tarihten silinmesini hazırlayan en önemli etken, aslında, onları Suriye'de mucizeli bir kolaylıkla yaratmış olan Gotlar Avrupası'nın çökmesidir. Onlar Kutsal İmparatorluk'la, Gregoryen papalıkla, görkemli katedrallerle birlikte doğmuşlardı. Guelfo-Ghibellino çatışmasının ve imparatorluk-papalık savaşının Ortaçağ'ın hayat suyunu kurutmasıyla onlar da ölüme mahkûm edildi. Batı'nın görkemini temsil ediyorlardı; güçlerini kaybetmeleri ve sonunda yok olmaları, Batı'nın da çöküşünün işareti ve delilidir. Haçlıların tarihi, Evrensel Tarih'ten ayrılamaz, tıpkı Britanya İmparatorluğu tarihinin İngiltere'den ayrılamayaca-

ğı gibi. Cluny ve Büyük Otto'nun açtığı çığır, Aziz Louis'yle tamamlandı ve kesin olarak sona erdi. Kuşkusuz, hiçbir siyasî mucize onların Suriye'deki fetihlerinin XV. yüzyılın zavallı, sefil Batı dünyasında, ölümün eşiğindeki Avrupa'nın bir uzantısı olarak yaşamasını sağlayamazdı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Avrupa'nın acıları

BİRİNCİ KISIM

Kilise'nin sorunları

Batı'nın uyanışını Gregorius Reformu ilan etmişti. Buna karşılık, Batı'ın Suriye bozgunu da papalıktaki çöküşün işaretidir. Kilise hâlâ görkemli görünüşünü koruyordu, ama otoritesini büyük ölçüde kaybetmişti. İmparator II. Friedrich'in indirdiği darbelerin etkisinden kurtulamamıştı. Hükümdarların iktidara gelemediği Büyük Fetret Devri'nde imparatorlar yüzünden çektiği acılardan az da olsa kurtulan Almanya ve Hıristiyanlık, bu kez kaybedilmiş savaşların hesabını, kin ve öfkeyle Kilise'den soruyordu. Papalar Haçlı Seferleri'nin düzenleyicisi olmak istemişlerdi; o halde başarısızlığın sorumluluğunu da paylaşmaları gerekirdi. Bu durumda artık Hıristiyan dünya, Roma Kilisesi'nin Tanrı'nın gerçek sözcüsü olduğu inancını kaybetmişti. Aziz Louis'nin adaletine IX. Gregorius'unkinden daha fazla güveniyordu. Tarikat mensubu din adamlarına, Kilise'nin papazlarından daha fazla saygı gösteriyordu -bu, Kilise hiyerarşisinin de zayıflamış olduğunun işaretiydi-.

Papalık, Staufen iktidarının yıkılışıyla imparatorluktaki anarşinin Kilise'yi güçlendireceğini sanmıştı; aldandığını kısa sürece görecekti. Sorumluluğunu yüklendiği Hıristiyanlığın, ihtiyarladığını ve kokuştuğunu fark edecekti. Nitekim, XII. ve XIII. yüzyıllardaki mutlu özgüven, yerini, geleceğe dönük umutsuz bir karamsarlığa bırakıyordu. Tüm değerlerin kaybedildiği, doludizgin içgüdünün ihtiras ve delilikle kolkola gezdiği, hayal kırıklığının, hüznün, soyut ve tümüyle simgesel düşüncenin her şeye egemen olduğu bir çağdı bu. Çok nadir ve çok kısa süreli mutlulukları ancak bayram şenliklerinde yaşayan, hüzünlü, bunalmış hayatlar! Bourgogne'lu ressamlar, heykeltraşlar yaratma yetenek-

lerini, ziyafet sofraları için yeni yemekler icat etmek, gemilere çeşitli süslemeler yapmak, ölümün bozup çürütmekte olduğu bir evreni boyalarıyla renklendirmek için kullanıyorlardı.

Babil sürgünleri

II. Nicolaus'nın ölümünden sonra Avrupa'nın, Hıristiyanlığın ve papalığın ne kadar hasta olduğu görüldü. Orsiniler ile Colonnalar öylesine çekiştiler ki, Kilise iki yıl papasız kaldı. İki taraf da rakibi engellemek için adamlarını silahlandırdığından papanın seçilmesi mümkün olmuyordu. Seçici Kardinaller Meclisi silahlardan korunabilmek için Perugia'ya kaçmak zorunda kaldı. Gene de baskının etkisinden kurtulamadı. İki karşıt cepheyi birden memnun edemeyeceğini anlayınca, hiç olmazsa hiçbirini hayal kırıklığına uğratmamak için bir formül buldu: aziz olduğu söylenen Abruzzili bir rahip V. Celestinus adıyla papa seçildi.

Celestinus, arası çok geçmeden, silahlı muhafızlarını bir tehdit gibi geçit resimlerinde önünden geçiren bu güçlü kardinaller arasındaki entrikalar karşısında şaşkına döndü. Kendine bir koruyucu aradı. Napoli Kralı Carlo'da bu desteği bulacağını sandı. Carlo onu krallığına götürdü ve ona beş Fransız kardinal seçtirdi. İtalyan kardinaller papaya karşı birleşti. Kardinal Gaetani akrabaları olan Orsinileri harekete geçirdi. Celestinus baskı altındaydı, kaygılıydı. Papalıktan feragat etti. Dante, bu geri adımı korkaklık olarak niteleyecekti. Celestinus'un kendini hakarete uğramış hissetmesinin nedeni, zaten bu tahta layık olmadığına inanmasından mı ileri geliyordu? Çevresinde bu kadar karanlık entrika ve kendisini zorlayan kardinaller gördüğünde, ayakta durabilmesi için ya çok sağlam bir inancı ya da siyasî hırsı olması gerekirdi. Çok sağlam bir siyasî inancı yoktu, siyasî hırsı da yoktu. Abruzzi'de manastırda dünya işleriyle çok da uğraşmış değildi. Papalıktan ayrılışının Kilise'ye neye mal olacağını düşünememişti. İki yıl sonra da öldü. Ve ölümün bir zehirlenme sonucu olduğu söylendi.

Kardinal Gaetani, entrikalarının başarıya ulaşması sonucu, Celestinus'un yerine papa oldu ve VIII. Bonifatius adını aldı. Böylece, İtalyan feodalitesi ve onunla birlikte Orsiniler cephesi papalık tacını giymiş oluyordu. Kuşkusuz, Colonnalar buna seyirci kalmayacaktı.

Bu durumda Kilise hükûmeti, bir partinin hükûmeti oluyordu.

Ve bu yüzden de güçsüz olmağa mahkûmdu. Ayrıca yasallığı da tartışılırdı. Bir papanın tahttan feragat ettiği görülmüş şey değildi.

Teokratik emperyalizm siyaseti sürdürülecekse, şimdi papalığın düşmanı, artık mevcut olmayan Staufenlar değil, Hıristiyan dünyanın en büyük gücü olan Capet Fransası'ydı. Hiçbir çağdaş devlet başkanı Güzel Philippe'le rekabet edemezdi.

Güzel Philippe inançlı, hatta sofu bir Katolik'ti. Aziz Louis'nin torununu, geleceğin Kilise karşıtı hareketinde laiklerin büyük lideri olarak düşünmek saçma olurdu. Bonifatius'un tahta gelişinde hiçbir olumsuzluk görmedi, kuşkusuz Kilise'nin saygılı oğlu olarak kalmak istiyordu. Ama çatışmaya engel olamadı.

Capet monarşisi, yapısı ve koşulları gereği, iktidarını sürekli güçlendirmek zorundaydı ve olayların akışı bunu engellerse kendisi bu gücü savunacaktı. Guelfo-Ghibellino savaşı, sosyal düzenin ne Kutsal Kilise, ne de imparatorluk tarafından tek yönlü sağlanamadığını çok iyi göstermişti. Düzeni kuracak olan kraldı. Öte yandan Capet Fransası hâlâ İngiliz siyasî hırslarının hedefiydi. Capet'ler ile Plantagenetler arasındaki rekabet Philippe Auguste'ten bu yana sürüyordu. Güzel Philippe Edward Plantagenet'ten ürküyordu. Krallığında yasalara saygı istiyordu. Ordusunda asker ve at, hazinesinde para olsun istiyordu. Ve bunları istemekten vazgeçemezdi.

Fransız hukukçular takımıyla taht arasında, Philippe Auguste'ün ilk adımını attığı anlaşmayı perçinlemişti, Charlemagne'ın yiğit savaşçıları çevresinde topladığı gibi o da hukukçuları ve kanun koyucuları sarayına toplamıştı. Hukukçuların "beyin takımı" merkezî iktidarı güçlendirmek için gece gündüz çalışıyorlardı. Kralı mutlak hükümdar, "krallığının imparatoru" ilan etmekle kalmıyorlardı; devletin çıkarları konusunda kralın "yanılmaz" olduğunu kabul ediyorlardı. Çünkü onlar için devlet ve kral, aslında bir ve aynıydı; aynı görevi yüklenmişlerdi; ve tarihin günümüze kadarki akışı bu doktrinin doğruluğunu ispat ediyordu.

Ne var ki devletin ayrıcalıkları arttıkça, masrafları da artıyordu. Ne kadar idareli, şatafata ne kadar düşman olursa olsun Güzel Philippe iktidarı boyunca para bulmakta zorlandı. Kilise ve ruhban, ulusal servetten en büyük payı alıyordu. Kral ve hukuk danışmanları kilisenin, ulusal güvenliğe daha fazla katkıda bulunması gerektiği kararına vardılar. Ve Philippe ruhbanın bazı vergi bağışıklıklarını kaldırdı.

Bonifatius ateş püskürdü. Aforoz etmekle tehdit ettiği prenslerin, papanın izni olmadan vergi ödemelerini yasakladı. Bu, demek oluyordu ki, bir krallık ancak papa gerek görürse kendini savunabilirdi! Hukukçuların "beyin takımı" feryat etti. Paris ile Roma arasında ipler kopma noktasına gelmişti. Korkulan olmadı. Güzel Philippe, II. Friedrich gibi teolojik konularda çatışmadan yana değildi. Ruhanî iktidarda gözü yoktu. Bonifatius da muhalefetleri gitgide daha ateşli olmaya başlayan Colonnalardan çekiniyordu. Kral ve papa uzlaştılar. Papa, yasakladığı ödemeye izin verdi. Fransız din adamları vergilerini verdiler ve Bonifatius Fransa'ya iyi niyetini göstermek için Aziz Louis'nin "aziz" unvanını kutsadı.

Avrupa'da 1300'üncü yıl kutlamalarının coşkusu yumuşamış olan siyasî ortama yardımcı olmayacaktı. Roma böylesi bir hacı akınını asla yaşamamıştı. Hacıların sayısı yüz binleri aşıyordu. Bu kalabalıkla sarhoş olan papa iman sahiplerinin bu coşkusuna Kilise'nin hak edilen karşılığı vermediğini düşünmeğe başladı. Vatikan'ın malzeme depolarından, III. İnnocentius'un ve VII. Gregorius'un, dişli hükümdarlara karşı kullandıkları topu tüfeği bir kez daha çıkarmanın tam zamanı olduğuna karar verdi.

Philippe bu "ruhanî" değişimi hemen hissetti. Haklı ya da haksız, Bonifatius'un dostu olan ve -Philippe'in zannınca- papayı kendisine karşı kışkırtan, Pamier Piskoposu Bernard Saisset'yi suçladı. Onu hapsetti. Bonifatius, "yalancı ve kötü niyetli danışmalarının "Tapındıklar Güzel'i" yanılttıklarını söyleyerek karşılık verdi -yakıştırma çok ilginçti-. Fransız din adamlarını, Pamiers piskoposu da dahil, kralı "doğru yola getirmeye" davet etti.

Philippe o sırada Flandre sorunuyla uğraşıyordu. Yenilgiye uğrayan Flandre'da, özellikle Brugge'de Fransa aleyhine eylemler vardı. Philippe, bazı Fransız subaylarını öldüren milisleri cezalandırmak için bir ordu göndermiş ve ordu Courtrai'de yenilmişti. Bu nedenle Fransa kralı yumuşak ve barışçı göründü. Bonifatius onu, parada devalüasyon uygulamakla suçladığında, Philippe, çok gerekli olduğu için bu çareye başvurduğu cevabını verdi. Şansölyesi Pierre Flote Vatikan'la barışın devam etmesini istiyordu.

Ne var ki kral uzlaşmadan yana göründükçe, papanın küstahlığı artıyordu. Philippe'in açıklamalarını yeterli bulmadığını iddia ederek kralın "davranışlarını düzeltmemesi halinde maddî ve manevî olarak cezalandırılacağını" ilan etti. Kısacası, yeni bir Canossa

istiyordu. Kralı aforoz etmeye, hatta tahtından indirmeğe hazırlanıyordu ve bu kararı 25 temmuz 1302'de kardinaller toplantısında resmen açıklandı: "Onu bir eşcinsel olarak tahttan indireceğiz!" Ve bu amaçla, konsil toplantısına kralın vasalı olan papazları da çağırdı.

Doğal olarak Philippe vasallarının krallığın dışına çıkmalarını yasakladı. Konsil gene de toplandı, "iman sahiplerinin katılmasına engel olanları" aforoz etti. Ve bir *unam sanctam* anayasa, III. İnnocentius'un en cüretli kuralını bir kez daha ilan etti: "İki iktidar da, dünyevî ve ruhanî, Kilise'nin elindedir, dünyevî iktidar Kilise tarafından yönetilir ve ona ancak papanın izin verdiği ölçüde tasarruf edecek krallar tarafından kullanılır."

Bu, Courtrai yenilgisine gereğinden fazla ve Fransız kamuoyunun baskı ve direnişine hak ettiğinden az önem vermek oluyordu. Hukukçular, bilim adamları, kentliler, burjuvalar, saray halkı, herkes, Paris'te şiddetli ve çılgın bir öfkeyle ayaklandı. Karşı konulması imkânsız bir kamuoyu baskısı Flote'un ılımlı partisini dağıttı ve Guillaume de Nogaret'nin lideri olduğu köktenci partiyi iktidara getirdi.

Papanın "bölücü, rüşvetçi, sodomist olduğuna, korkunç cürümlerin faili olduğuna" kesinlikle inanan Nogaret, 1303'de papanın yargılanmasını istedi. Bunun için, ilk iş olarak bir konsil toplanmasını, ikinci olarak Bonifatius'un konsile katılmasını sağlamak gerekiyordu.

Nogaret İtalya'ya gitti. Bonifatius'un düşmanlarını bir araya getirdi. Colonnalar etrafında toplandı: papalık muhafız birliğinin şefi ve Anagni başyargıcı da aralarındaydı. Bonifatius düşmanlarının eline düştü. Hakkındaki söylemlere bakılırsa Nogaret'nin papadan kendi elleriyle intikam alması beklenirdi. Aksine, onu düşmanlarının öfkesinden korumak zorunda kalacaktı -korudu da-.

Adamları kenti yağmalarken şefler tutsağı ne yapacaklarını düşünüyorlardı. Bonifatius o zor saatlerde, o güne dek hiç olmadığı kadar ağırbaşlı ve saygın göründü. Tutumu, ileri yaşı, içinde bulunduğu acınacak durum, askerin yaptığı talana isyan eden halkta birden, papadan yana bir hareketin başlamasına yol açtı. Nogaret, korkarak kaçtı. Bonifatius Vatikan'a döndü. Ama yediği ağır darbe ihtiyar kalbi için fazlaydı: 11 ekimde öldü. Yenilmiş olan Nogaret zaferini kutluyordu.

Yeni Papa, XI. Benedictus, Bonifatius tarafından Philippe hakkında ilan edilmiş bütün yaptırımları geçersiz saydı. Roma Kilise-

si'ni Fransa'yla barıştırmak için çaba harcadı. Özellikle de Nogaret'nin ölen papayı konu alan polemiklerinin sona ermesini istiyordu. Olmadı. Ne Bonifatius'un ölümü, ne papalıkça verilen ödünler Nogaret'yi savaşımından vazgeçirebildi, bu da onun tutkulu içtenliğini gösteriyordu. Nogaret Bonifatius'un mezarından çıkarılmasını istiyordu. Bıkmadan, usanmadan taleplerini tekrarlıyor, bir manga yergi yazarına yalan ya da gerçek tanıklıklara dayanarak, ölen papanın yolsuzluklarını ve genç erkek çocuklara olan düşkünlüğünü anlatan yazılar yazdırıyordu. Artık usanan XI. Benedictus, Nogaret'ye karşı yeni bir kararname hazırlatırken 1304 temmuzunda öldü.

Bonifatius yanlılarıyla Bonifatius karşıtları arasında çaresiz kalan Seçici Kardinaller Meclisi bir türlü yeni papayı seçemedi. Meclisin nihayet Benedictus'un halefini seçebilmesi için 1305 temmuzunu beklemek gerekti. Seçilen, Fransa kralının dostlarından biriydi ve V. Clemens adıyla papa oldu. Güzel Philippe'in itibarı artıyor ve Avrupa'ya yayılıyordu. Mons'da Courtrai yenilgisinin rövanşını almış, Staufenları yenmiş olan Roma Kilisesi'ne geri adım attırmıştı.

Bonifatius'un, hayattayken ve ölümünden sonra yediği darbeler, krallığın başarısından çok, papalıktaki zaaf ve gerilemenin işaretiydi. Düşmanının imanı ve ahlakı konusunda kuşku yaratmayı bile başaramamıştı. Oysa Avrupa, çok da zorlanmadan, papanın bir entrikacı, suçlu bir komplonun elebaşısı olduğuna inanmıştı. Çünkü Capet'ler Alman imparatorların, ruhanî iktidar konusundaki taleplerini tekrarlamıyor, Kilise'yi ve hiyerarşisini tehdit etmiyorlardı. Olaylar da, kısa sürede, İtalyan kentlerinin ihtiraslarının, papalar için Fransızların askerî güçlerinden çok daha büyük bir tehlike oluşturduğunu gösterecekti. Roma'nın çevresinde, Orsiniler ile Colonnalar arasındaki kavga, kısa süren ve en basit nedenlerle yeniden bozulan barış dönemleri dışında, bütün acımasızlığıyla devam ediyordu. Floransa'da "siyah"lar ile "beyazlar" çatışması had safhaya varmıştı. Dante "beyaz" olduğu için sürgün cezasına çarptırıldı; kent "siyahlar" tarafından ateşe verildi; Toscana terörün ezdiği bir ülke oldu. Pistoia kenti inanılmaz acılar çekti. Floransalıların kuşattığı kentin insanları, kırlara, yiyebilecekleri bitki kökleri aramaya çıktığında Floransalıların eline düştü; onlar da parçaladıkları kentlilerin cesetlerini Pistoia'ya gönderdiler. Pistoia kapılarını Kutsal Kilise'ye açtı ama gene de yakıldı, yıkıldı, öldürüldü.

V. Clemens İtalya'da misyonunu yerine getirebilmesi için gerekli güvenli ortamı bulamamaktan korkuyordu. Daha önce yaşananların gösterdiği bu gerçeği Pistoia felaketi bir kez daha ortaya koymuştu. Kılıç, kama, zehir, başkaldırı, iç savaş: işte İtalya'nın papaya sundukları bunlardı. Doğru bir sezgiyle düzenin en az bozulduğu yeri seçerek Avignon'da yerleşmeğe karar verdi.

Yani burada Babil Sürgünleri kendi istekleriyle Avignon'a geliyorlardı. İleri sürdükleri nedenlerin Fransa'nın siyasetiyle hiçbir ilgisi yoktu. Zaten bu sürgünlerin başında silahlı nöbetçi de yoktu. Ve orada bulunmaları V. Clemens'in kralın düşmanı olan Lüksemburglu Heinrich'i imparator olarak kutsamasına engel olmadı. Yetmiş yıl süresince İtalyanlar, kendi papa adaylarıyla Avignon papalarının karşısına çıkmadılar. İtalya'da siyasî ortam daha az tehlikeli hale geldiği ve Fransa'da aksine biraz karıştığı günlerde ve Papa, XI. Gregorius, Caterina da Siena'nın ısrarlı ricaları üzerine Roma'ya dönmeye karar verdiğinde, Fransa'da hiçbir zorluk çıkarmadı, engel olmağa çalışmadı.

Aslında Hıristiyanlık için, haleflerinin, havarilerin kemiklerinin gömülü olduğu kutsal kentte yaşayamaz olması acı bir durum ve birçok acı gerçeğin de simgesi olmuştu. Bu ağlanacak halin sorumlusu Fransa değildi. O, Kutsal Kilise'yi Latium'un haris zorbalarından korumuş ve ona güvenli bir hayat sağlamıştı. Ama Avignonlu papaların bağımsızlığını savunmuş olmasına karşın, onurunu korumak onun elinde değildi: orada sürgündeki papalar olarak yaşadılar. V. Clemens ve XXII. Johannes çok değerli papalardı, ama gene de onları Avignon'da gören bir Katoliğin: "Canossa'dan sonra bu olacak şey miydi?" diye düşünmemesine imkân yoktu.

Kilise'nin çıkarının söz konusu olduğu durumlarda papalar, rakipleri mahkûm da etseler, affetseler de daima müşkülde kalıyorlardı. Templier Tarikatı'nın yargılanmasında da aynı şey yaşandı. Davayı açtığında Güzel Philippe Kutsal Kilise'ye hizmet ettiğine samimiyetle inanmıştı. Oysa onu, mallarına sahip olmak için tarikatı yargı önüne çıkarmakla suçladılar. Suçlamanın gerçekle ilgisi yoktu. Bir kurumun zenginliği, onu zorla alabilmek yetkisi olanlar tarafından kolayca ele geçirilebilir. Üstelik kralın, tarikatı dağıtacak yerde haraca bağlaması daha akıllıca olurdu.

Tarikatın birçok bakımdan bozulmuş olduğu suçlananların itiraflarıyla ortaya çıkıyordu; olayın doğal gidişi bu noktaya var-

mıştı. Templier Tarikatı hâlâ, kuruluş amacına yönelik yaşamını sürdürüyordu. İç yapısı, Suriye savaşının yarattığı koşullara göre kurulmuştu. Oysa o savaş çoktan bitmişti. kutsal savaş ruhu artık, hiçbir şekilde yenilenmemiş olan katı kuralları canlı tutamazdı. Kurallar bugün garip hatta kabul edilemez görünüyordu.

Templier'nin yaşlı üyeleri kendilerine "bağışlama" yetkisi verilmesini istemiş ve almışlardı. Amaç, Kilise'nin savunucularının uzak topraklarda bağışlama ve kutsamadan yoksun olarak ölmelerine bir çare bulmaktı. Filistin'de çok haklı ve gerekli olan bu ayrıcalık, Paris'te hoş karşılanmıyor hatta Kilise'nin bazı rahiplerinden kıskançlık uyandırıyordu.

Rahipler ve askerler için kadından sakınma çok doğaldı: Templier'liler hem rahip, hem savaşçıydılar. Suriye'de genç savaşçıları günaha hatta ölümle sonuçlanacak tuzaklara sürükleyebilecek olan "kadın çekiciliği"nden korkmuşlardı. Orada bu sakınma haklı ve anlışılır bir şeydi: koşullar ortadan kaldığı halde bu fobi devam etti. Bu durumda, Templier Tarikatı için kullanılan "zorunlu eşcinsellik" suçlamasının neye dayandırıldığı anlaşılacaktır.

"Kutsal varlıkları aşağılama" ithamı da benzer yanlış anlamalardan kaynaklanmıştı. Çömezlerin, tarikate kabul töreninde haça tükürme zorunda oldukları söylenmiştir. Esasen bu bir simgeydi; bununla, tarikate giren acemiye, Tanrı hizmetinde her şeyden, öbür dünyadaki af ve kurtuluştan hatta Tanrı'ya tapınmak mutluluğundan da vazgeçmek gerektiğini anlatmak istiyorlardı. Tarikat, çömezinden bunu isterken, onu bu korkunç günahla, kendini adadığı kutsal davaya en büyük tavizi vermeye zorluyordu. Bu Michelet'nin hipotezidir. Ve doğruyu yansıttığı sanılabilir.

İtalya, kendi kentlerinin düzenli bir ortama ve papanın kentlerinin de Roma'ya dönmesini çok istiyordu. Önce VII. Heinrich'e ümit bağlamışlardı, ama o yarımadadaki hazin bir başarısızlık sonunda öldü.

Sonra Rienzi'yle ümitlendiler. O geçmiş görkemin anılarına tutkuyla bağlanmış bir halk çocuğuydu. İktidara bir halk ayaklanmasıyla getirilmiş, sırtına bir konsül giysisi geçirmiş ve hemen ardından Avrupa'daki tüm hükümdarların efendisi olarak konuşmuştu: kendisi Roma halkının iradesini temsil ettiğine göre bütün Avrupa ona itaat etmek zorundaydı.

Ama Rienzi'nin, Petrarca tarafından da alkışlanmış olan ma-

cerası sadece yedi ay sürdü. Anarşisinin tek çaresi, her şeyden önce Kilise Devletleri'ni yeniden kurmaktı. Avignonlu papalar bunun için çalışıyorladı. Kardinal Albernoz Vatikan'a yeniden hayat vermeyi başardı ve Urbanus, Roma'ya geldi. Orada İmparator IV. Karl'ı ve İoannes Palaiologos'u, Doğu'nun imparatorunu kabul etti. Sonra tekrar Avignon'a döndü. Bütün çabalarına rağmen İtalya'ya kâbus gibi çöken ve yakın gelecekte tüm Avrupa'yı kana bulayacak olan paralı asker birliklerini dağıtamamıştı.

Buna karşın, Urbanus Roma'da iki yıl kalabilmişti. İtalya onun neden Avignon'a döndüğünü anlayamıyordu. Gregorius'u Roma'ya dönmeye razı etmek için en çekici ve karşı konulmaz silahı kullandı: ona Azize Caterina da Siena'yı gönderdi.

Bu incecik ama çok güçlü genç kız, dinî tutkuları ve mistisizmiyle, kralının hizmetindeki Jeanne d'Arc gibi kendini papanın hizmetine adamış bir azizeydi. XI. Gregorius'u Roma'ya dönmeye razı etti.

Bu dönüş İtalya için ve Hıristiyanlık için iyi mi olmuştu acaba?

Büyük Batı Ayrılığı

Gregorius ölünce, İtalya'nın kuşkuları ve kini, bütün nefret ve öfkesiyle, Seçiciler Meclisi'ne yöneldi. Roma halkı, çoğu zaten yabancı olan kardinallere baskı yapmaya başladı.

Sokaktaki kalabalık, Napolili olan Bari başpiskoposunun seçilmesini istiyordu. Seçici Kurul korkmuştu: onu papa ilan etti. Ama halkın öfkesi dinmedi. Ya yeni papanın kim olduğunu anlayamamışlardı, ya da yabancı kökenli kardinalllere olan nefretleri, onların boyun eğmiş olmalarına rağmen dinmemişti; halk homurdanmayı sürdürüyordu. Ve Seçiciler Meclisi, isteğini yerine getirdiği halde kalabalıktan kaçmak zorunda kaldı ve Sant' Angelo Şatosu'na sığındı.

Bu gergin ortamda yeni papa, VI. Urbanus, yeterli dikkati göstermedi. Sokaktaki adamın, kendisine papalık tacını giydirmiş olan yabancı kardinallere olan nefretini paylaşıyordu. Fransız kardinallerin varlığına zor katlanıyordu. Fransızlar hayatlarının güvende olmadığını hissettiler. Fondi'ye çekildiler ve Urbanus'un "yasal olmayan baskılarla seçtirilmiş olduğunu" ilan ettiler. Böylece kendi oylarını da, kendi yaptıkları seçimi de geçersiz sayarak yeni bir papa seçtiler. VII. Clemens adıyla taç giyen papa, bugüne dek hiçbir papanın

AVRUPA'NIN ACILARI

KİLİSE

Büyük Batı Ayrılığı (1378-1424)

FRANSA

Yüz Yıl Savaşları'nın başlangıcı (1337).
Crécy Çarpışması (1346).
Calais Kuşatması (1347).
Poitiers Çarpışması (1356).
İç savaş (E. Marcel), 1356.
Brétigny Antlaşması (1360)
V. Charles, kral (1364-1380)
VI. Charles (1380-1422);
ilk delilik nöbeti (1392).
Barbette Sokağı cinayeti, Orléans dükünün öldürülmesi (1407).
Montrereau cinayeti, İyi Jean'un öldürülmesi (1419).
Troyes Antlaşması (1420).
Jeanne d'Arc Orléans'ı kurtardı (1429).
Jeanne d'Arc Rouen'da diri diri yakıldı (1431).
Arras Antlaşması (1435).
VII. Charles Paris'i tekrar ele geçirdi (1436).

ALMANYA

İsviçre kantonlarının ayaklanması (1307).
Sempach Savaşı (1386).
Kalmar Birliği (1397).
Lehler Tötonları Tannenberg'te yendiler (1410).
Sigismond Türklere yenildi (1412).
Konstanz Konsili (1415).
Prag. Jan Zizka.
Husçuların savaşı (1419)
Sigismond 1436'da Husçuların savaşından sonra Prog'a döndü.

İTALYA

Floransa vebası (1348).
Rienzi'nin öldürülmesi (1354).
Venedik. Marino Faliero (1355).
Milano. Viscontiler (1395).
Carmagnola Sforza'ya karşı (1426).
Cosimo de Medici Floransa'ya hâkim oldu (1434).
Floransa Konsili (1435).

İNGİLTERE

Suffolk'un öldürülmesi (1450).
İki Gül Savaşı (1455-1483).
Edward of York, Town'da zafer kazandı (1461).
VI. Henry'nin tutsak edilmesi (1463).
IV. Edward'ın evlenmesi (1465); tahtan indirilmesi (1470); düzeni yeniden sağlaması (1475).
III. Richard (1483-1485);
IV. Edward'ın çocuklarının öldürülmesi (1483).
VII. Henry (1485).

İSPANYA

I. Pedro'nun 1368'de kardeşi Enrique de Trastámara tarafından öldülmesi.

BİZANS

Kosova bozgunu (1387).
Niğbolu bozgunu (1396).

ve hiçbir Seçici Meclis'in baskı görmediği Avignon'a döndü.

Hıristiyan doktrinciler ikiye bölündü: bir kısmı, Urbanus'un korkuyla yapılmış seçimini geçersiz sayarken, bir kısmı korku içinde yapılmış bile olsa, seçilmiş olan seçilmiştir, diyorlardı. Uluslar da doktrinciler gibi bölünmüştü: Fransa, Lorraine, Castilla, Aragon, Navarra, İskoçya, Clemens'i tanırken, geri kalan ülkeler Urbanus'u tanıdı.

Ayrılık önlenemez olmuştu. Ama kısa sürecek gibi görünmüyordu. Çünkü söz konusu olan, Hıristiyanlar arası bir bölünme değil, bir uygulama sorunuydu. Ama bir hastalığın seyri ve tehlikeli olup olmadığı, mikroplardan çok hasta bedene bağlıdır. Normal olarak, rakip papalardan birinin ölümüyle çözülmesi beklenen sorun aksine, daha da ağırlaştı. Urbanus ölünce İtalyan kardinaller birliği yeniden kurmayı düşünmediler bile. Öncelikle Avignonlu bir papanın emrine girmeme çabasındaydılar. VII. Clemens'e danışmadan, Fransız ve İspanyol meslektaşlarıyla görüşmeden, alelacele güdük bir Meclisi'ni topladılar ve IX. Bonifatius adıyla yeni bir papa seçtiler. 1378'deki şaibeli Seçiciler Meclisi'nden sonra, geçerli olmadığı kesin bir Seçici Meclis toplamakta hiç sakınca görmemişlerdi. Tek istekleri vardı: İtalya'da bir İtalyan papa olması! Bonifatius zaten kötü bir adaydı. Açgözlülüğü ve adam kayırmadaki yüzsüzlüğü kendi yandaşlarını bile sinirlendiriyordu. Adını seçmesi bile beceriksizce yapılmış bir kışkırtmaydı; ama Fransız düşmanı kardinaller için onun Napolili olması yeterli sayıldı.

Beş yıl sonra, bu kez V. Clemens'le ölümü, ayrılığı sona erdirmek için yeni bir ümit yarattı. Fransız sarayı uzlaşmadan yana görünüyordu. Ama Avignonlu kardinaller de aynen İtalyan meslekdaşları gibi hareket ettiler: Paris'ten gelecek haberciyi bile beklemeden alelacele XIII. Benedictus'u seçtiler. Çünkü V. Clemens'le birlikte, "haklarının" savunucusunu kaybetmiş olmaktan korkmuşlardı.

XIII. Benedictus zaten onlara şu sözlerle güven vermişti: "Cüppemi çıkarmaktansa, iktidardan vazgeçmeyi tercih ederdim!" Uzlaşma kapılarını tümüyle kapamayı değil, uzlaşma için elde ilave bir koz bulundurmayı düşünmüşlerdi. Ama hesap yanlış çıktı. XIII. Benedictus, onun hırstan uzak bir tokgözlü olduğunu söyleyenleri hayal kırıklığına uğratacaktı. Bir kez papa olduktan sonra kimseyi dinlemedi. Tanrı'nın iradesiyle o göreve getirildiğine göre, bu iradeye karşı çıkamayacağını söylüyordu. İki cephenin kardi-

nalleri de şimdi, ikisi de katı ve uzlaşmaz olan kendi papalarını birbirine karşı kışkırtıyordu.

Sonunda iki papayı bir kolokyumda bir araya gelerek tartışmaya razı ettiler. Toplantı Savona'da yapılacaktı. Ama XIII. Benedictus Cenova'da, Bonifatius Lucca'da durdular; daha ileri gitmeleri için yapılan çabalar işe yaramadı. Sonunda usanan uzlaşmacılar, Pisa'da bir hakemlik konsili toplanması için harekete geçti. Ama her iki papa da, Pisa Konsili'ne karşı çıkacak birer konsil topladılar. Şimdi, hepsi de iktidarın gerçek sahibi olduğunu iddia eden iki papa ve üç konsil vardı. En çok katılımcı toplayan Pisa Konsili oldu. Kendisi bir papa seçmek istiyordu. Benedictus'u da, Bonifatius'u da azlederek, XXIII. Johannes papa ilan etti. Ne var ki azledilen papalar Pisa Konsili'nin kararını geçersiz saydılar ve konsilin tüm çabaları ayrılığa yeni bir boyut eklemekten başka işe yaramamış oldu.

Bu durumda Kutsal Kilise'nin çoğu kez düşman gördüğü "dünyevî iktidar"ın, bütün öteki kurumlar kadar Kilise için de ne kadar gerekli olduğu ortaya çıkıyordu. Avrupa, hükümdarlarının otoritesinin zayıflamasıyla anarşiye yenik düşüyor, Kilise de bu akıbetten kurtulamıyordu.

Bu anarşi ve ayrılık, Avrupa'nın yeniden yapılanma sürecine girmesi sonunda, İmparator Sigismond'un bir ölçüde güç ve otorite kazanmasıyla sona erecekti. Sigismond 1424 topladığı Konstanz Konsili'yle üç papayı da azletti ve bir dördüncü papa seçti: V. Martinus. Bu kez, imparatorun güç kazanmış ve konsilin kararını desteklemiş olması sonucunda, karar uygulanabildi. XXIII. Johannes, kılık değiştirmiş olarak, dostu olan Avusturya düküne sığınmak isterdi. Yakalandı, tutuklanarak hapsedildi. Hâlâ vazgeçmeyen XIII. Benedictus Peñíscola'ya çekildi, herkesi aforoz etmeye devam etti. Üçüncü papa, Bonifatius'un halefi olan Gregorius daha esnek davrandı, papalık tacını bırakmayı kabul etti. Hıristiyan dünyası, oy birliğiyle V. Martinus'un tanıdı.

Uzun süren "Babil Sürgünü"nü ve ardından gelen ve uzun süren bu iki başlılık Hıristiyanlığı sarstı. Avrupa, bu kadar çok sürtüşme yaratan bu kadar çeşitli entrika görerek dehşete düşmüştü. Sadece İtalya, Kutsal Kilise'nin rezaletlerine alışmış olduğundan, daha az yara aldı. Bu entrika ve rezalet, Kilise'nin politikasının bir parçasıydı; iman sahiplerinin dininin ve inançlarının bu karmaşada yeri yoktu. Ama, İtalya dışında her yerde insanlar kaygıya ka-

pılmıştı. Bu kargaşa ve düzensizlik hümanist akımların işine yaradı; yazarlar, sanatçılar, Roma Kilisesi'nin çalkalanmalar ve bölünmelerle kaybettiği saygınlığının mirasçısı oldular. Kutsal Kilise, ancak XV. yüzyılda, kendisi de hümanist ve estet olarak kaybettiği saygınlığı tekrar kazanmayı başaracaktır.

Sapkınlıklar, doğal olarak, Wycliffe'den Jan Hus'a kadar, her yerde patlak verdi. Wycliffe, Gregorius sisteminin iflasını görünce, ona karşı çıktı. Roma Kilisesi'nin tüm öteki piskoposluklar üstündeki ve hatta piskoposların papazlar üstündeki egemenliğini reddediyordu.

Şaşkınlık ve kuşkuları sapkınlar kadar sofular da, isyancılar kadar azizler de yaşıyordu. Azize Birgitta Kilise'yi bir geneleve benzetiyordu. Azize Caterina Roma'daki parçalanmanın acısını çekiyordu. Almanya'nın mistik düşünürleri, Eckhart, Suso, Tauler, düşüncenin kendisini reddedecek kadar etkilenmişlerdi. Yaratıcı'da "yaradılışı" kabul etmiyor, Tanrı'nın sıfatlarını bile tartışıyorlardı. "Senin bahsettiğin Tanrı, asla Tanrı değildir" diyorladı. Mistisizmin diyalektiği değişmese de, Dominiken[1] mistikler, kendilerinden önce, XII. yüzyılda İtalyan mistiklerin olduğu gibi, ya da kendilerinden sonra, XVI. yüzyılda İspanyol mistiklerin olacağı gibi, coşkudan eyleme geçmiyorlardı: onlar gitgide daha derin bir inzivaya çekilerek kendi içlerine dönüyorladı. Dindarlar ve sofular, bu iç hesaplaşmada onların peşinde gidemezdi. Onlar sadece söylenene ve gözle görünene sığınabilirlerdi. Böylece taklit ve öykünme, Ortaçağ'ın, kendini savunabilmek için içine kapanmış, iki büklüm olmuş inanç hayatını beslemiş ve ona egemen olmuştu.

İman eksilmemişti, öyle olduğunu söylemek haksızlık olur. Ama ümit, o, her geçen gün biraz daha azalıyordu. Ve din, gücünü koruduğu halde coşkusunu kaybettiği için, gitgide daha kasvetli oluyordu. Bir Hıristiyan, Şeytan'ı, karanlıkların prensini, dünyanın prensini düşünmeden Tanrı'yı düşünemez olmuştu. Tanrı inancı, şeytan inancıyla gölgeleniyordu. Büyücülük davaları inanılamayacak kadar çoğalmıştı. Bir salgın hastalık gibi, kâh Fransa'nın güneybatısına, kâh kuzeydoğusuna yayılıyordu. Bourgogne dükü, Arras'ı kül etme tehlikesi gösteren "cadı yakma" olaylarına engel olabilmek için tüm gücünü kullanmıştı. Orléans'lı Louis gibi en ay

1 Bu adı taşıyan Hıristiyan tarikatı.

dın hükümdarlar fala, büyüye başvuruyordu. Herkes, kendisine büyü yapıldığına inanıyor, karşı büyüler arıyordu. Korku, hayal gücünü besliyor, bunun sonucunda başvurulan işkenceler, korkuları büsbütün artırıyordu.

Düşünce bile simgelerin egemenliğindeydi. Tüm düşünce alanında, hayatın her evresinde sözcükler, bilge zorbalıklarını hissettiriyorladı. Aşk, aşk mahkemelerinin yargıladığı bir söylemler dizisi bir dava aracı oluyor, *Roman de la Rose'* la[2] şiir haline getiriliyordu. Bu simgecilik bazen güzel, çoğu zaman gülünç birtakım töreler yaratıyordu. Renkler, giysiler, herşey ümitsizlik dönemlerinde her zaman olduğu gibi, bir şeylerin simgesi olmuştu. Gariptir, şövalyeler gücünü kaybettikçe şövalye ruhu yeniden itibar kazanıyordu. Zırhların sonu Taberiye'de gelmişti: Crecy, Poitiers, Azincourt'ta İngiliz okçularıyla İsviçreli piyadeler ağır zırhların sonunu işaret etmişti zaferleriyle. Olsun! Tarihçiler zırh başlığı olmadan savaşabileceğine inanmıyorlardı. Gördüklerinden gerçeği yakalayamıyorlardı. Jeanne d'Arc'ın büyüklüğü bile gözlerinden kaçıyordu. Akıl ve zekâ, gerçeği algılayamaz olmuştu. Batı'nın içinde bulunduğu içler acısı durumda, bir Haçlı savaşı düşünülümezdi bile -ama bazı hükümdarlar bu rüyayı hâlâ görüyordu-. Yaşanmakta olan günün anlaşılamaması, olaylara konulan yanlış tanılar, geçmişe duyulan özlem, güvensiz ve belirsiz bir gelecek, doludizgin hırslar ve her konuda simgeler, simgeler; çökmekte olan Ortaçağ'a bir kan kokusu, tadı veriyordu; daracık sokaklarından, kendi içine kapanmış, kalın duvarlı taş evlerinden, cesetlerle dolu kentlerinden, kentlerinin, Avrupa'yı insansız bırakan korkunç veba salgınlarının cesetlerle doldurduğu sokaklarından yükselen bir kan, duman ve çürümüş ceset kokusu: Avrupa'nın Ortaçağı'ydı bu.

2 Guillaume de Lorris ve Jean de Meung tarafından yazılmış, çağın sosyetesine göre sevme sanatını konu alan satirik şiirler.

İKİNCİ KISIM

Bizans'ın sonbaharı

Avrupa'nın gerileyişi ve Asya'nın atılımı kendini en açık biçimde Bizans'ta hissettirmişti.

Mihael Palaiologos, zayıflamış olan Latinleri Bizans'tan atmayı başardı. Böylece halkının yarım yüzyıldır beklediği gibi, İznik'in intikamını almış oldu.

Ama imparatorluğun hükûmetini Kutsal Saray'a getirebildiği gibi, 1204 felaketinin parçaladığı imparatorluğu eski haline kavuşturamadı. Ve Bizans'taki çökme belirtileri, azalacak yerde, imparatorluğun başkentindeki yerine geri dönmesiyle, daha belirgin hale geldi. Boğazı geri almıştı, ama sadece Küçük Asya'nın Kuzeybatısına, Trakya'ya, Makedonya'ya ve birkaç Ege adasına sahip olacak kadar da küçülmüştü.

Yüzölçümü kadar, devlet hazinesi de küçülmüştü. Bizans, kendisi de görkeminden bir şeyler kaybetmişti. 1204 kıyımının kan izleri silinmemişti henüz. Yağmalanmış sarayların, geçmişte nice zenginlikleri saklamış duvarlarında, İtalyanların yaktığı odun ateşlerinin isi duruyordu. Geçmişte binlerce aileyi barındırmış olan evler, mahalleler, bahçe, hatta kırlık olmuştu, eyaletlerin geniş topraklarıysa cüzamlı bir beden gibi parça parçaydı. Artık kutlanmayan bayramlar coşkulu geçit resimleriyle mevsim değişikliklerini simgelemiyordu; yabancı gezginler buralara gelmiyordu artık; birçok kervan geçip, kuzeye, Volga üzerindeki Saraya gidiyordu: Bizans'ı unutmuşlardı.

Ama büyülü kent, matemi içinde, hiç olmazsa kültür açısından itibarını yeniden kazanmayı başardı. Güçsüz ve yoksul, eski Grek geleneklerine bir kez daha sarılarak yeniden hayata dönecekti. Düşünürleri, Platon'u anlattılar; insanlar geldi ve dinledi. Ma-

nastırları tarihçilerle, filozoflarla dolup taşıyordu. Keşişler, Atos Dağı'nda[1] Lavra'da değerli tarihi metinleri saklıyordu. İoannes Kantakuzenos, zorbalıkla oturduğu tahttan indirildikten sonra maceracı hayatını tarih çalışmalarıyla tamamlayacaktı.

Venediklilerin ve Cenevizlilerin ticarî rekabetine karşı koyamazdı; ama buna karşın, Bizans gene de zerafetin ve şıklığın kentiydi. Bir tarih yazarı: "Dünya yıkılıyordu ve karım, mağazadan mağazaya koşuyordu." diye anlatacaktı.

Konstantinopolis, sadece zerafetin değil, güzel sanatların da merkeziydi. Siyasî güçsüzlüğün yanı sıra, bugün arkeologların tartıştığı ama asla inkâr etmediği bir Rönesans yaşanıyordu. Palaiologosların sefil yüzyılında mozaikleri, resimler, kumaşlar, Komnenosların görkemli ve parlak dönemlerinde olduğundan çok daha güzeldi.

Kent, bir çatışmalar kentiydi aynı zamanda. Sınıfların, insanların, yabancı devletlerle onların casuslarının sürekli rekabetlerine bir çeşit soyluluk kazandıran Bizans, aynı zamanda kışkırtan ve uzamasına neden olan bir siyasetle yaklaşıyordu onlara. İkonakırıcıların bitmek bilmeyen kavgası tekrar başlamıştı: sadece isimler değişmişti. Artık "Zelot"lar ile "Politik"ler vardı.

Tarihte çok rastlanan bir karşıtlıktır: toplumun en iyi eğitim görmüş, en aydın kişileri, askerî alanda şu ya da bu güvenceyi veya ekonomik alanda şu ya da bu çıkarı elde etmek uğruna düşün ve din alanından kolay ödün verirler; Bizans'ta aydınlar, Latinlerin bazı yardımları karşılığında Roma'ya kiliselerin birleştirilmesini önermeyi ve *filiok* konusunda uzlaşmaya gitmeyi istiyorlardı. Oysa halk, sokaktaki insan devletin zararına bile olsa, imparatorluğun inancına ve Helen kültürüne sonuna kadar bağlı kalacaktı. Bizans'ın Bizanslı kalmasını istiyordu. Doğu'nun elinde ölmeyi, çok daha fazla nefret ettiği Batı'ya boyun eğmeye yeğliyordu.

Ama taraflar birbirleriyle mücadeleyi sürdürürken ülkeye zarar veriyor ve sonuçta ümit bağladıkları dış güçlerin suç ortağı oluyorlardı.

İoannes Kantakuzenos, İoannes Palaiologos'u zorla tahttan indirdiği zaman -kısa sürede tahta dönecektir- biri Sırplardan, öteki

1 Selanik civarında Aynaroz Dağı.

Türklerden yardım istemişti. Sonra taraflar Venedik'ten ve Cenevizlilerden destek aradılar.

Devlet her gün biraz daha güç kaybediyordu. İdarî kadrolar günden güne aşınıyor, dağılıyordu. Andronikos'un iktidarında donanma artık Boğaz'ı savunamaz durumdaydı. Merkezî otoritenin zayıfladığı eyaletlere anarşi egemen olmuştu. İmparatorluk, dış siyasetteki ustalığı sayesinde ayakta durabiliyordu: Bizans'ın itibarını ve elinde kalabilmiş malî imkânları, dış güçleri birbirine karşı kışkırtmak ve böylece tehlikeden korunmak için kullanıyordu. Âşıklarını birbirine vurdurtan yaşlı yosma, kendisini kaç kez ölümden kurtarmış olan siyasî dehasına güveniyordu. O nice güçlü, görkemli barbarın öldüğünü görmüştü.

Anjou tehlikesini atlatmıştı. Bu kez Anjou'lu Charles'in bayrağı altında toplanmış olan eski ve tanıdık Norman tehlikesiydi. Mihael Palaiologos, Anjou'lu Charles'a Carlo'ya karşı, İmparator Konradin'in ölmeden önce zırhının eldivenini gönderdiği Aragonlu Pedro'yu kullandı. Pedro, ünlü "Sicilya Vesperum Ayaklanması"[2] Sicilya kralı yapacaktı.

İşte XIV. yüzyılda bu garip Aragon Krallığı böyle kuruldu; Aragon'un dışında Roussillon'u, Balear Adaları'nı, Sardinya ve Sicilya'yı içine alıyordu.

Aragonlular, Charles'ı tahttan uzaklaştırdılar ama onun siyasetini sürdürdüler, tıpkı onun Staufenların siyasetini, Staufenlarınsa Normanlarınkini sürdürdüğü gibi. Sanki Empedokles'in Etnası ve Teokritos'un Siracusası efendilerini birbiri ardından Yunan dünyasını fethe gönderiyordu.

Atina 1326'da bir İspanyol dükalığının merkezi oldu. Bu İspanyol-Grek dükalık altmış yıl kadar yaşadı; Akropol bir "kastel"e dönüştürülmüştü.

İmparatorluğun yazgısı, XIV. yüzyılın ilk yarısında belli olmuştu artık: onun hangi düşmana yenik düşeceği de belliydi: Türklere.

Bizans'ın o güne kadar en güçlü düşmanın karşısında bile çok kesin iki avantajı vardı: siyasetinin tutarlı sürekliliği ve düşmanının kendi düşmanıyla olan sorunları. Herakleios'un iktidarı döneminde Bizans, İran Sasanîlerine karşı korkunç bir savaş vermiş-

2 1281 nisanında Aragonlu Pedro'nun yandaşları kiliseden, vepre ayininden çıkan tüm Fransızları öldürdüler. Bu olay sanat eserlerine bile konu oldu. (ç.n.)

ti. Ama İran'ın gerçek ve en büyük düşmanı Turan'dı. Makedonya Hanedanı yıllarında Bizans, Bulgarlarla uzun süre savaşmıştı, ama gene de Bulgarların en büyük düşmanları Slavlar ve kuzeyden gelen Normanlardı. Venedik Bizans'ı hırsla istemiş ve Bizans'tan nefret etmişti, ama Venedik'in gerçek rakibi gene de Cenova'ydı. Bu sayede Bizans, onu yıkıp, yok edecek zannını veren bütün tecavüzlerden, böylece, belki sakatlanmış, ama her seferinde capcanlı ve zafer kazanmış olarak kurtulmayı başarmıştı. Yabancı, yabancının onda açtığı yarayı iyileştiriyordu.

Onu ölüme götürmek için, kendi yaşama iradesi kadar güçlü ve kararlı bir iradeyle bu ölümü isteyecek bir düşman gerekliydi. Onun Türklerde uyandırdığı o korkunç, o sınırsız isteğin yarattığı irade gücü gerekliydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu

Vazgeçilemeyen bir tutku, bir kader yaratır, derler. Efsaneye göre Ertuğrul oğlu Osman, Şeyh Edebâli'den kızını istemeğe gittiğinde, nişanlısına Konstantinopolis'i çok güzel ve hükümdarlara yakışır bir mücevher olarak sunmayı hayal etmişti. Başta kızını vermeyi reddeden şeyh bu hayali öğrenince, evlenmelerine izin verdi.

Oysa hiçbir şey Ertuğrul'a ve oğlu Osman'a böylesine büyük hayaller için ümit vermiyordu. Onlar, Moğol istilası sırasında Horasan'dan kaçmış savaşçılardı. Erzurum yaylalarına geldiklerinde boyları dört yüz aileden ibaretti. Ertuğrul oldukça cılız olan askerî gücünü Konya sultanına sundu. Sultan, bunun karşılığında, Bizans sınırına yakın bir yerde mütevazı bir has verdi. Ertuğrul, ayrıca, oğlunun, tüm Müslümanlarca sayılan bir şeyhin kızıyla evlenmesiyle de çok mutlu olmuştu.

Bu küçük ama kabına sığamayan boy, Bizans'a, sadece Bizans'a ve hep Bizans'a saldıracaktı. Konya Sultanlığı dağılmıştı. Beylerin çoğu, doğal olarak, birbirlerini yutmağa çalışıyorlardı. Osmanlılar, hayır! Onlar Bursa'yı istiyorlardı, İznik'i istiyorlardı; hiçbir şey, asla onları amaçlarından saptıramıyordu. Bu iki büyük Bizans kenti Türklerin cılız imkânları için fazla güçlüydü. O zaman çevrelerini ele geçirdiler. Bazı, İznik yakınındaki bir kaleyi, bazen Marmara da birkaç adayı aldılar. Osman cesaret bulmuştu: Bursa'nın dış mahallelerine saldırılar düzenledi; dış kalenin ko-

mutanı teslim oldu ve İslamiyet'i kabul etti: kuşkusuz, askerî harekâttan önce siyasî harekât yapılmıştı ve Osman'ın kalenin çok fazla direnmeyeceğini düşünmesi için bazı nedenler vardı; sonra kenti kuşattı. Oğlu Orhan, Bursa'yı, ardından İznik'i fethetti. Bu kez Bizans harekete geçti; Türklerle baş edebilmek için Robert Flor'un Castillalılar birliğiyle anlaştı. Ama Osmanlıların acelesi yoktu; sanki önlerinde daha yüzyıllar olduğunu biliyor gibiydiler. Robert Flor ve adamlarının gitmesini beklediler. Orada kalıcı olmadıklarını biliyorlardı, Castillalılar gerçekten de gittiler, Bizans, kendisi onları kovdu; zaten o sırada Magnesia'yı[3] haraca kesen haydutlarla uğraşıyordu. Her an tetikte bekleyen Orhan, Bizans'ın başının dertte olduğunu fark edince Nikomedeia'yı[4] aldı. Konya Sultanı'na sığınmış olan cılız Beylik'in şimdi birkaç bin atlısı vardı. Ve kendisine "emir" payesi verildi.

Ama artık daha fazla askere ihtiyacı vardı: istediği kadar savaşçı bulabileceği Turan stepleri çok uzakta ve üstelik Cengiz Han'ın torunlarının işgalindeydi. O zaman, bir çeşit talanla, Hıristiyan çocuklarını toplamaya karar verdi. Onları savaş için yetiştireceklerdi ve onlar, savaşla yaşayacaklardı. Aile kurmayacak olan bu kimsesiz, sadece birbirlerine ve komutanlarına bağlı olacak yarı savaşçı, yarı keşiş askerler, ünlü yeniçerilerdi; büyük kazanlarını bayraklarına işleyeceklerdi.

İşte o günlerde, İoannes Kantakuzenos, tahttan indirmiş olduğu İoannes Palaiologos'a ve Makedonya'yı işgal eden Sırplara karşı Osmanlılarla bir antlaşma yaptı. Gerçekte, kendi vatanına karşı Orhan'dan yardım istiyordu. Bu Bizanslı hükümdar, gelecekte Bizans'ı yenecek olan fatihleri, kendisi davet ederek Çanakkale Boğazı'nın kuzeyine Gelibolu'ya getirmişti.

Kantakuzenos hayatının son yıllarını bir manastırda geçirdi. Ama Türkler Avrupa'ya ayak basmışlardı. Süleyman Şah, Orhan'ın sevgili oğlu ölmüştü. Orhan da oğlundan sonra bir yıl yaşayabildi. Ama ne önemi var! Mekanizma, onu kullananlara ne yapmaları gerektiğini gösterecek kadar güçlüydü artık! Murad, baba-

3 Batı Anadolu'da Antik İonia bölgesinde kent. Kalıntıları Aydın'da Söke-Ortaklar karayolu üzerinde, Büyük Menderes Nehri kıyısındadır.
4 Anadolu'da Bitinia bölgesinde merkezî kent (bugün İzmit). MÖ yaklaşık 264'te kurulmuştur. IV. yüzyılda Ariusçuluğun kalelerinden biriydi.

sının ve kardeşinin yerini aldı. Henüz hükümdarlığa hazır değildi ama Osmanlı gücü, onun iktidarında ve onun kararlılığı sayesinde -dehası demek daha gerçekçi olur- doruklara ulaştı.

Türk siyasetinin kuralları şimdiden belli olmuştu. Osmanlılar asker liderlerdi. Turan'ın katılığını ve yenilmezliğini koruyorlardı Aynı zamanda samimî ve sofu Müslümanlardı. Ama, dinî açıdan, inanılmaz bir hoşgörü ve kültür alanında çok büyük bir cömertlik gösterdiler.

Murad, babası Orhan gibi din adamlarını, yazarları, bilginleri, sanatçıları korumayı sürdürdü. Murad, kendisi, mürekkebe batırdığı parmaklarını parşömene basarak imza atıyordu. Ama herkesin okuma yazma öğrenmesini istiyor ve okuyup yazanları onurlandırıyordu.

Çünkü Osmanlılar'ın hedefi sadece Konstantinopolis'i almak değildi: fetihlerine devam etmek istiyorlardı. Hıristiyanların Balkanlar'daki eyaletleri kendi elleriyle teslim edeceklerini biliyorlardı. Bir rakibin, bir Avrupa milliyetçiliği ya da dinî inancıyla uyandırabileceği nefreti, Osmanlı olarak asla uyandırmamaya özen gösterecek kadar akıllıydılar. Nitekim, Bizanslılar Türkleri Latinlere, Venedikliler, Cenevizlilere tercih edeceklerdi.

Murad, iki büyük tüccar devlet arasındaki rekabeti çok iyi değerlendiriyordu. Her zaman birbirine karşı harekete hazır olan iki güçlü donanmanın, henüz çok zayıf olan Osmanlı donanmasına önemli bir zarar vermeye kalkışmayacağını biliyordu. Ve biliyordu ki, Bizans birinden birinin desteğine talip olursa, kendisi için ikincinin desteğini kazanmak mümkündü.

Bu sırada V. Urbanus, Murad'a karşı bir Haçlı ordusu gönderdi, ama Sırplar ve Macarlar, Batılı birliklerin gelmesini beklemeden, Meriç kıyısında Osmanlılara saldırdılar. Murad savaşı kazandı. Fethettiği Edirne'yi başkent yaptı ve Bizans üzerine yürüdü. Slavlar Bizans'a yardım için davranmadılar. Bir süre sonra Sırplara savaş açan Murad, onları yendi ve haraç almanın yanında onlardan asker de topladı. Bizans, Osmanlı'yla yaptığı barışı bozmayı düşünmedi. Macarlara ve Sırplara güvenmiyordu; Macarların ve Sırpların Latinlere güvenmediği gibi. Bizans İmparatorluğu artık, Türklerin geniş toprakları ortasındaki bir adadan başka bir şey değildi. Ona sadece Selanik, Tesalya, Peloponnesos'un bir bölümü, Ege'de birkaç ada kalmıştı ve Kutsal Saray, Sultan'la

dövüşmektense iyi geçinmeyi düşünüyordu. Murad, Anadolu'daki topraklarını savunmak durumunda kalınca, Bizans, onun bu sıkıntılı durumundan faydalanmak şöyle dursun, yardım için asker bile verdi.

Ve 1387'de Türkler ile Sırplar arasında savaş yeniden başlayınca, ne Bizans ne de başka bir Batılı devlet, bu önemli ve nihaî savaşta Slavlara destek verdi; Slavlar Kosova'da ağır bir yenilgiye uğradılar. Murad bu büyük zaferi hayatıyla ödedi: bir Sırp onu beklemediği bir darbeyle öldürdü. Ama zafer kazanılmıştı. Ölürken, oğlu Bayezid'in, "atına Ayasofya'da su içireceğinden" kuşkusu yoktu.

Gerçekten de, Batı, Balkanlar'daki en sağlam savunucusunu kaybederken, Osmanlılar da önemli sayıda yeni askere sahip olmuştu. Savaş, onlara toprak kazandırmıştı ve toprak, ordu saflarını dolduracaktı. Bu topraklar tımar adı altında sipahilere dağıtılıyor ve sipahiler karşılığında, arazinin büyüklüğüne göre sultana asker veriyordu.

Böylece 1396'da Manuel Paleailogos nihayet Batılıları uyuşukluklarından uyandırabildiği ve Hıristiyanların çoktan kuşatılmış Bizans'ı kurtarmak için gecikmiş bir çaba gösterdikleri zmaan, Boucicaut komutasındaki bir ordu, Bourgogne veliahdı ve Macar kralıyla birlikte Leh, İngiliz, Alman hatta Venedikli askerlerin oluşturduğu Hıristiyan ordusu, Niğbolu'da Osmanlıların, çok sayıda Hıristiyan askerin de bulunduğu ordusuyla karşılaştı. Savaşın kaderini Sırplar tayin etti. Niğbolu, Kosova'daki gerçeğin bir kez daha ilanı oldu. Yıldırım Bayezid altmış bin askerini kaybetti, ama asıl kaybeden Hıristiyan Batı'ydı: Niğbolu yenilgisi Avrupa askerî gücünün sonu oldu. Türkler bütün Doğu Avrupa'ya egemen oldular. Osmanlılar, ilk halifelerde yaşanan mucizeyi bir kez daha gerçekleştirmiş, yendikleri insanlar onlara zafer kazandırmıştı.

Niğbolu'dan sonra Hıristiyan direnişi iflas etti. Eğer Bayezid hemen Konstantinopolis'i almıyorsa nedeni başka bir Türk'ün, Timur'un yarattığı sorundu. Bizans sonunun geldiğini biliyordu, onunla birlikte tüm Doğu Avrupa ülkeleri de Batılı devletler kendi aralarındaki kavgalarla ve Batılı uluslar yoksulluk ve sefaletleriyle uğraşıyor olsalar da, Hıristiyanlık bu müthiş, bu inanılmaz olayın ne anlama geldiğini anlamıştı. Niğbolu'dan sonra Paris'te matem

çanları çalmaya başladı. Fransızlar, yıkılması için ne lazımsa yaptıkları Bizans'ın kurtuluşu için dua ediyorlardı şimdi.

Hıristiyan Batı, Taberiye yenilgisinden bu yana bu kadar ağır bir darbe yememişti. Ve bu kez darbe kendi toprağında indiriliyordu.

O zaman derin bir ümitsizliğe kapıldı. Avrupa ezilmiş, tükenmişti; her yerde savaşlar, başkaldırılar birbirini kovalıyordu; dindeki bölünme toplum düzenini kemiriyor, veba koca kentleri yok ediyordu. Korkunç salgın, önceden zaten var olan acıları büsbütün artırmıştı. Bütün bu felaketlerden sonra Niğbolu, acıların en büyüğü oldu. Hıristiyanlar geleceğinden kaygı duymaya başlamıştı. Kendi Tanrısı tarafından, hem de onun adına yapılan bir savaşta terk edilmiş olmanın dehşetini yaşıyordu. Bir kez daha dünyanın sonunun geldiğine inanacaktı. Niğbolu XIV. yüzyılın tarihine damgasını vurmuştur, Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgalinin XIII. yüzyıla ve Kudüs'ün fethinin XII. yüzyıla kendi damgasını vurduğu gibi!

Bizans'ın ölümü çok yakın görünüyordu. Oysa ölüm döşeğindeki bekleyiş elli yıl sürdü. Bizans bunu, Bayezid'in kesin zaferini engelleyen Timur'un zaferine borçluydu. Bizans halkı ve din adamları o süre içinde Türk devletini Latinlere tercih eder olacaklardı. Türkler sağlamlık ve güç sunuyordu; Latinlerse Bizans'a ölümü ya da benliğini tümüyle kaybetme tehlikesini getirmişlerdi. Türkler Helen kültürünü koruyor, besliyorlardı; Latinler bu kültürü, Bizans'ın hor gördüğü bir yeni kadere sürüklemek istiyorlardı. Bizans'ın yüzü hep küçük Asya'ya dönük olmuştu; her zaman Küçük Asya'ya bağlı kalmıştı. Latinler bu bağları koparacaktı; Osmanlılar, aksine koruyor, güçlendiriyordu. Özetle, ulusun önyargısı ve içgüdüleri ağır bastı; Bizans her geçen gün Latinlerden biraz daha uzaklaştı. Din bilginlerinin "ünlü" karşı iddialarının başka bir açıklaması yoktu kuşkusuz. Batı'da, bu inanç tartışmalarını hafife hatta alaya almak gibi yaygın bir hata vardı. Bunlar hele o günlerde, asla hafife alınacak olaylar değildi. Önemli olan meleklerin cinsiyeti ya da Floransa Konsili tartışmaları değildi, önemli olan, ölümünün yaklaştığını hisseden Doğu imparatoriçesinin, değerli mirasını bir Latin Avrupalıya bırakıp bırakmayacağı sorunuydu. İmparatorların baskılarına rağmen, hayır dedi. Gitgide daha koyu bir Bizanslı olmuştu ve tahtını Türklere bırakamayacağına göre, Rusları seçti.

Sofia-Zoe Paļaiologos'un III. İvan'la evlenmesinden sonra Moskova keşişler, vaazlar ve ikonalarla doldu taştı. Sonunda, Bizans, Latin olmaktansa, bir gün Çargrad olmayı bekleyerek, hatta umarak Stambul olmayı tercih etti. Batı'ya karşı, hele Niğbolu'dan sonra, sadece tiksinti duyuyor, hor görüyordu. XV. yüzyılın karanlık, kasvetli, acınacak Avrupası'nın başka duygular uyandırmasına zaten olanak yoktu.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Fransa'nın acıları

Güzel Philippe'in ölümü ve Capet Ailesi'nin sonu

Avrupa'daki genel ve çok yönlü çöküşe Capet Fransası'nın direnmesi olanaksızdı. Fransa, Gotik Avrupa'nın mimarlarından biri ve başarılarından en çok yararlanan ülkeydi. Gotik Avrupa çöktüğünde, Fransa'yı da birlikte sürüklemesi doğaldı.

Güzel Philippe'in iktidarının sonunda, bazı kaygı verici işaretler görülmeye başlamıştı. Kralın önemli bir gücü vardı. Hukukçular: "Krallığında bir imparatordur" diyorlardı. Taca bağlı tımar sahipleri üzerinde çok güçlü bir otoritesi vardı; Avignon'daki papalara her zaman çok etkili oldu. Ama sürdürdüğü savaşlar, hatta kazandığı zaferler, yönetimine bir çeşit katılık verirken, kendisi de katı ve ödün vermez olmuştu.

Güzel Philippe'in iktidarı her alanda çok katıydı. Birçok hırsların, kinlerin için için birikmesine neden oldu. Kralın ölümü, bu yüzden, müthiş bir tepkinin başlama işareti olacaktı. Yeni Kral X. Louis'nin karşısında, 1314'den başlayarak güçlenen geniş bir cephe oluştu. Kral, boyun eğmek, yeni yasalar çıkararak, Güzel Philippe'in katı rejimine son vermek zorunda kaldı, danışmanlarını da uzaklaştırdı. Nogaret tam zamanında ölmüştü, Enguerrand de Marigny asıldı.

Louis iki yıllık iktidardan sonra öldü. Tahta Prenses Juana'nın gelmesi gerekiyordu, ama amcası Uzun Philippe onu bertaraf ederek kral oldu. Juana'nın oğlu Kötü Charles ileride annesinden zorla alınan tacı geri alacaktır.

Uzun Philippe bir ölçüde otoriteyi sağladı. 1314'de ihtilalin krala kabul ettirdiği konseye dokunmadan, kendisine bağlı bir çoğunluk elde etmeyi başardı. Ne var ki beş yıl sonra öldü, halefi olan kardeşi Charles da otuz üç yaşında ölecekti.

Artık doğrudan Capet soyundan gelen kimse kalmamıştı. Güzel Philippe'in yeğeni Valois ailesinden Philippe, Fransa kralı olarak taç giydi.

Yeni hanedan, doğrudan Capet soyundan olanların otoritesini ve güvenilirliğini kısa zamanda sağlayamazdı. Ama gene de, Güzel Philippe'in ölümünün ardından patlak veren toplumsal hareketler dinmiş gibiydi. Tımar sahibi prensler taca bağlı görünüyorlardı, İngiltere Kralı Edward, Guyenne'daki vasallık için bağlılığını bildirdi. Ama Capet anıtı bütün görkemini koruyor gibi görünse de, bazı temel taşları yerinden oynamıştı: bu temelin üzerine bina edildiği haklar, Hugues Capet'den beri hiç olmadığı kadar belirsizdi.

Fransa-İngiltere gerginliği

Bu nedenle, Fransa ile İngiltere arasındaki ilişkiler bozulmakta gecikmedi. III. Edward'ın Fransa tacı üzerinde kabul edilemeyecek hakları vardı. Bu haklar Capet'lerden talep edilemezdi; ama Valois'ların karşısına çıkılabilirdi. Çünkü Edward, Güzel Philippe'in torunuydu, Valois'lı Philippe'se yeğeninin oğlu. Prenses Jeanne'ın tahttaki hakları kuşkusuz Edward'ınkinden öncelikliydi, ama talep edilmesi olanaksızdı; çünkü, prensesin bertaraf edilmesiyle sonuçlanan tartışma sırasında, evlilik dışı doğmuş olma kuşkusu çok ağır basmıştı.

Hava, böylece, iyice gerginleşti; eski entrikalar, eski güvensizlikler su yüzüne ve siyaset sahnesine çıktı. Fransa kralı İskoçyalı isyancılar, kışkırtıyor, destekliyor, para yardımında bulunuyordu. İngiliz tüccarlar Guyenne ve Flandre için, yani yün ve şarap için kaygılıydılar. İngilizlerin tedirginliği, Flamanları da tedirgin ediyordu, tıpkı Fransa'nın öfkesinin İskoçyalıların öfkesini beslediği gibi. Sonunda Flaman kentleri sönyörlerine başkaldırdılar. Philippe'in vasalı olan Flandre kontu krala yardıma geldi. Flamanlar, acımasız bir savaş sonunda yenildiler. Fransız ordusunun müdahalesi çok haklı olduğu, kalıcı olmadığı halde İngilizlerin kuşkusunu artırdı.

III. Edward gitgide daha saldırgan oluyordu. Flandre'da başkaldırıyı yeniden alevlendirmek için çaba harcarken, yün ihracatını yasaklayarak Flaman dokumacıları zor durumda bıraktı. Hede-

fi, Flaman kentleri yeniden başkaldırmaya mecbur etmekti. Oysa böylece İngiliz sanayiinin temelini atmış oluyordu.

Philippe de Valois o andan itibaren, bağımsızlık isteyen İskoçyalılara açıkça ve cömertçe yardıma başladı.

Sonunda Edward, Flandre'da, aradığı bozguncuyu buldu: Jacques Artevelde. Onunla Gand başkaldırısı için pazarlık etti ve anlaştı. Artevelde, İngiltere kralının, kendisini isyancıların başına ittikten sonra yüz üstü bırakmasından korkuyor, ya da öyle görünmek istiyordu. Bu bahaneyle Edward'ın, Philippe'le olan tüm siyasî ilişkisini kesmesini sağladı.

Philippe, Guyenne'de, açıkça İngilizlere karşı bir siyaset uyguluyordu. Edward, Guyenne dükü olarak Fransa kralının vasalıydı. Paris Parlamentosu, önüne getirilen her anlaşmazlığa müdahale ediyor, taraflar dava açmasa bile olayı yargıç önüne getiriyordu. Hukuk açısından bu uygulama yasaldı. Ama katlanılmaz bir durum olmuştu. İngiltere kralı, kendisinden güç ve onur bakımından çok daha aşağı olan bütün öteki tımar sahiplerinden daha kötü muamele görüyordu. Philippe de Valois, krallığı kendisinkinden daha küçük ve daha az zengin olan Edward Plantagenet'ten korkmuyordu. Fransa sarayının çekiciliği eksilmemişti; Macar kralının da Paris'te olması sarayın pırıltısını artırıyordu. Philippe o sırada bir Haçlı Seferi hazırlığı içindeydi ve bu nedenle Hıristiyan hükümdarlar arasında kendisinin kutsanmış olduğunu düşünüyordu. Birden ve şaşkınlıkla, III. Edward'ın, Guyenne Dükalığı'ndaki vasallığı geçersiz saydığını ve üstelik kendisini Fransa kralı ilan ettiğini öğrendi.

Fransa ile İngiltere arasındaki gerginliğin sorumluluğu iki taraf arasında paylaştırılabilir ama, kesin kopmanın tek sorumlusu III. Edward'dır.

Birbiriyle çelişkili üç prensip ileri sürerek siyasî ihtirasını haklı göstermeye çalıştı: 1°- Kadınlar Fransa tahtından her zaman uzak tutulmuştur (öyle olmasaydı Jeanne krallığın yasal mirasçısı olacaktı.); 2.°- Kadınların taht üzerinde kendi sahip olmadıkları hakları oğullarına geçirebilmesi gerekir (öyle olmasaydı Edward'ın unvanı bile olamazdı); 3°- Tahta gelebilmeleri için erkek torunların, hükümdar büyük babaların ölümünden önce doğmaları gerekir. (Öyle olmasaydı IV. Charles'ın ve V. Philippe'in torunları, Edward Plantagenet'ten önce unvan sahibi olurlardı.)

Philippe de Valois, bu durumda bile iyi niyetini kanıtlayarak

III. Edward'ın bu manifestosundan sonra Guyenne'in bağımsızlığını kabul etti ve Plantagenet'e karşı Bavyera Kralı Ludwig'le yapmayı planladığı anlaşmadan vazgeçti.

Yüz Yıl Savaşı'nın başlangıcı

Gene de 1337'de savaş patladı. Fransa, Guyenne'de kara savaşını kazandı; İngiltere Écluse zaferiyle denizdeki savaşı kazandı. Akılcı bir tutumla iki hükümdar, savaşın berabere bittiğini kabul ederek barış antlaşmasını imzaladılar.

Barış, 1345'de bir kez daha bozuldu. Bretagne dükü mirasçı bırakmadan ölmüştü. Herhalde kendisi, unvanın, ağabeyinin kızı Jeanne'a verilmesi gerektiğini düşünmüştü; Jeanne, Philippe de Valois'nın yeğeniyle evliydi. Fakat ölen dükün küçük erkek kardeşi, Jean de Monford mirasa el koydu. Çıkan savaşta Fransızlara yenilen ve esir düşen Monford Louvre Sarayı'nda öldü. Ama karısı savaşını sürdürdü ve hak talebinden vazgeçmedi.

III. Edward Normandiya'ya saldırdı ve yakıp yıktı. Philippe'in ordusu peşine düşünce kuzeye yöneldi. Philippe o kadar yakından takip ediyordu ki bazen, az önce gitmiş olan İngilizlerin bıraktığı yemeği yiyorlardı.

Edward sonunda yüzyüze dövüşmeye karar verdi. Crécy'de iki ordu karşılaştı (1346). Ve kendisinin bile ummadığı, ummaya cesaret edemediği bir zafer kazandı; ağır zırhlar içindeki Fransız süvarisi İngiliz okçularına karşı koyamadı. Ama çok büyük bile olsa kayıplar onarılır gibiydi. Edward'sa uzun sürmüş bir geri çekilmeden ve birçok onur kırıcı yenilgiden sonra zafer kazanmıştı.

III. Edward Calais'yi kuşattı (1347). Saldırmak amacında değildi, denizden ve karadan ablukaya alarak kenti açlığa mahkûm etti. Calais bir yıl dayandı, sonra teslim olmak zorunda kaldı. Yaşlı ve saygın Calais'liler boyunlarında iplerle Edward'ın huzuruna getirildiler. Edward onları asmak kararındaydı, ama sonra affetti. Calais bir İngiliz kenti olmuştu ve bundan böyle hep İngiltere'nin tehdidi altında yaşayacaktı.

Fransa, hedef saptırmak amacıyla iki deneme yaptı, biri İskoçya'da, öteki Bretagne'da. İkisi de başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Bu arada, Floransa'daki veba iki hükümdarı uzlaşmak zorunda bıraktı. Bu korkunç salgın, belki de ilahî öfkenin simgesi olan bu felaket

karşısında dehşete düşen Avrupa için, Plantagenetler'le Valois'lar arasındaki budalaca ve açgözlü iddiaların en ufak bir önemi yoktu.

Philippe de Valois 1350'de öldü. Şansın, bir anda dönerek, gene bir anda hedefini şaşıran bir ters mucizeyle Fransızları yendiği Crécy'den hiç ders almış mıydı? Ola ki veba, ona vakit bırakmamıştı; bu acı yenilginin anısı, vebanın cesetlerin üzerine serdiği kefenin altında kaldı ve unutuldu.

İyi Jean'ın, hiç kuşkusuz devletin yeniden yapılanmasını sağlayacak, hatta bunu düşünecek yeteneği yoktu. Michelet: "O şövalyenin kralı oldu" der. Ülke yoksullaştıkça daha haris, daha iştahlı oluyordu. İflas etmiş bir ülkede sarayın görkemi affedilir gibi değildi. İyi Jean, gözdesi İspanyalı Charles'a tutkundu. Charles, pek çok nedenle iyi ilişkiler içinde olunması gereken Navarre Kralı Kötü Charles ile kralın arasını açtı. Charles, Güzel Philippe'in en yakın akrabası olduğundan, hakkının yendiğini sanıyordu. Kontluklarından biri elinden alınınca krala karşı öfkeli bir mücadele başlattı.

Poitiers, Fransızların yenilgisi ve Paris devrimi

Bu kez İngiliz Normandiya'dan değil, Languedoc'tan girecekti. Fransız toprağına. Güneybatıya henüz el sürülmemişti. Bu sebepten ganimet zengindi: Kara Prens[1] konaklayacağı Bordeaux'ya doğru ilerlerken, Fransız ordusu Poitiers'de yolunu kesti. Savaş, 1356 yılında, burada yapılacaktı.

Bu, daha büyük boyutlu bir Crécy oldu. Fransızlarda aynı sayısal üstünlük ve aynı taktik yetersizlik! Kral, kötü siyasetçi olduğu kadar, kötü bir komutandı, stratejisi yanlıştı. Kara Prens'in okçularını mevzilendirdiği tepeyi ele geçirmek için süvarilerine attan inme emri verdi. Prense sadece oklarını fırlatmak kaldı. Baronların hepsi savaştan önce kendi onurunu düşünüyordu. Pek çoğu, bir adım bile geri çekilmemeğe yemin etmişti. Geri çekilmektense ölmeyi, hatta tutsak olmayı göze alıyorlardı. Gerçekten de, birçoğu öldü, tutsak olan da çoktu. Kralın kendisi de inanılmaz bir cesaret gösterdi; görmesine engel olan zırhı içinde, dört yanını kuşatan İngilizlere baltasını savuruyordu. Bu yersiz ve gereksiz kahramanlık, gösterisi İngilizlerin başarısını kesin zafere dönüştürdü. Askerî a-

1 Edward Plantagenet'e takılan ad (ç.n.).

çıdan Kara Prens sadece ordusuna Bordeaux yolunu açmıştı. Ama siyasî açıdan, kralın tutsaklığı pek çok şeyi değiştirecekti.

Kara Prens, İyi Jean'ın Fransa kralı sıfatına itiraz etmekten vazgeçmiş görünüyordu; oysa bu savaş bu nedenle başlamıştı. Ve kralı alıp, Londra'ya, tutsak kalacağı Windsor'a götürmek de Fransızlara düştü.

Capet'lerin hukuk sisteminde bir kralın tutsak olabileceği kesinlikle düşünülmemişti. Tüm sistem, hükümdarın kesin ve tartışılmaz iradesi üzerine kurulmuştu. Oysa şimdi bu irade özgür değildi ve üzerinde kimlerin nasıl baskı yaptığı bilinemezdi.

Bu felaketin ortasında, Veliaht Charles on sekiz yaşında bile değildi. Çelimsiz, hastalıklı, kılıç sallayamayacak kadar güçsüz bir çocuktu. Paris halkı, o çağ için alışılmış bir zıtlıkla, şövalyelik sisteminin tümüyle iflas ettiğini gördüğü halde, veliahtı, kahraman ama yenilmiş baronlara benzemediği için suçluyordu.

Bütün bu hoşnutsuzluklar, nihayet, metotlu bir şekilde hazırlanmış bir başkaldırıyla su yüzüne çıktı. Hareketin lideri, zengin bir plutokrat[2] olan Étienne Marcel'di.

Büyük bir serveti vardı. Sahipsiz kalan devleti ele geçirmek istiyordu. Bir ölçüde başarılı da oldu. Veliaht vesayet altına alındı. Étienne Marcel ve Laon Piskoposu Lecoq tarafından hazırlanan bir emirname gerçek bir devrim niteliğindeydi. Kralın egemenliği sınırlandı. Veliahdın hazineden aldığı gelirlere el konulmuştu. Ve onun katılamadığı États Généraux toplantılarında askerlik hizmeti, barış ve ateşkes anlaşmaları yeni kurallara bağlanmıştı. Emirname, bunlar dışında, tüm demagojik taleplere cevap vermeye çalışıyordu: yoksulları korumayı vaat ediyordu. En coşkulu bir vatanseverlik maskesi ardında, soylulara ve yüksek devlet görevlilerine, özellikle de yargıçlara karşı çok katıydı. Yargıçlar, adaleti daha süratle yerine getirmek ve işçilerden daha az çalışır durumda olmamak için sabah "güneş doğarken" görev başında olacaklardı. Bunlar dışında, krallığı savunacaklarına ve İngiltere'ye karşı otuz bin kişilik bir ordu hazırlayacaklarına yemin ediyorlardı. Metni gören tarihçi, onu, Büyük Devrim'den sonra Comité de Salut public[3] tarafından ilan edi-

2 Zenginler yönetimi (ç.n.).

3 Büyük Fransız Devrimi'nden sonra 1793'te kurulan ve hükûmeti denetleyen meclis (ç.n.).

len yasalara benzetebilir. Ama burada, bu otuz bin kişilik ordu kurulamadı ve İngiliz, geri çekileceği yerde ilerledi. Veliaht ise "bu para babalarından hiçbir hayır gelmediğini" söylüyordu. Marcel'in devrimi, yeniden yapılandırmıyor, onarmıyor, olanları yıkıyordu.

Bu "para babasının" amacı büyük olasılıkla Veliaht Charles'ın yerine Kötü Carlos'u tahta getirmekti. Başka ne hedefi olabilirdi? Kuşkusuz, Rienzi Roma'da cumhuriyet kurabilmişti, ama Paris'te, kimsenin aklından böyle bir şey geçmezdi ve kesinlikle bir kral gerekliydi. Tek sorun, kimin kral olacağına karar vermekti: veliaht mı, Kötü Charles mı, İngiltere Kralı Edward mı?

Marcel veliahda karşı bir ayaklanma başlattı ve Normandiya ve Champagne mareşallerini gözlerinin önünde öldürttü. Lecoq bir süredir, geleceğin V. Charles'ını kötüleyerek "damarlarında kötü kan dolaştığını" söylüyordu.

Korkuya kapılan veliaht kaçtı. Marcel'in istediği de buydu. Ama bir sorun vardı: Fransa hızla yayılan korkunç anarşiyle baş edemiyordu. İngilizlerden, Navarlılardan sonra şimdi de her yerden gelen, silahlanmış köylülerin oluşturduğu çeteler talan ediyor, yakıyor, yıkıyordu.

Marcel çok zor durumda kalmıştı. Paris'in tüm ihtiyaçlarını sağlayan köylülerle düşmak olmak istemiyordu, ama öte yandan Jaklar[4] bütün Fransa'da düzeni altüst etmişti ve Güzel Philippe'in torunu olan Navarre Kralı Kötü Charles'ın bu ayaklanmalardan hoşnut olduğunu da sanmıyordu.

Tehlikenin yaklaştığını gören Marcel, nazik bir dille Flamanlardan yardım istedi ve Komünleri, Paris'i neredeyse kuşatmış olan çetelere karşı birlikte savaşmağa çağırdı. Parislilerin bu konuda her türlü özveriye hazır olduğunu söyledi. Ve kentte hiçbir sorun olmadığını, pazarların yiyecekle dolup taştığını da ilave etti. Ne var ki Flamanlar bu çağırıya cevap vermediler. Marcel, Paris surlarının önünde, Kötü Charles'a kentin kapısını açmaya hazırlandığı sırada öldürüldü.

Étienne Marcel olgusunun en çarpıcı gerçeği, Fransa'nın onun ölümünden sonra sarsılacağı, zayıflayacağı yerde aksine, güçlenmiş olmasıdır. Etkisiz hale getirmeğe uğraştığı veliaht, onun diktatörlü-

4 İyi Jean'ın tutsaklık günlerinde ortaya çıkan ve Jakeri diye anılan köylü çetelerinin üyeleri (ç.n.).

ğü sırasında bir adım bile geriletemediği İngilizleri kovmayı başardı. Bu açık gerçek karşısında Michelet'nin inandırıcı sözleri bile işe yaramayacaktır. Marcel iktidarı, karmaşa dönemi oldu. Anarşi o denli sınır tanımaz hale geldi ki, Kara Prens'i bile korkuttu. Edward veliahtla daha uyumlu ilişkiler kurmayı tercih etti, Brétigny Antlaşması için pazarlığa oturdu ve antlaşma 1360'da imzalandı.

Buna rağmen, Brétigny Fransa'nın tarihi boyunca onaylamak zorunda kaldığı en kötü antlaşma oldu. Sonuçta, Guyenne üzerindeki bütün haklarından vazgeçtiği gibi, Saintonge, Angoumois, Périgord, Agenais, Cahors ve Tarbes'ı İngilizlere bıraktı. Fransa, Kral İyi Jean için üç milyon ekü fidye vermek zorunda kaldı, bu para, hele o günün yoksul Fransası için çok fazlaydı. Ama koşulları çok insafsız da olsa, antlaşma, büyük sevinç yarattı. Paris'in kiliseleri Tanrı'ya şükretmeye gelen inançlı Hıristiyanlarla doldu taştı.

V. Charles, Du Guesclin, krallığın yeniden yapılanması

Kralın suskun bilgeliği yavaş yavaş işleri yoluna koyuyordu. Mizacı ve deneyimleri gereği, şövalyelikten nefret ediyordu. Sakin ve kararlı, her savaşta yenilen ve Fransa'yı da birlikte yenilgiye sürükleyen baronlardan kesinlikle uzak kalarak hüküm sürdü. Savaşı ve savaşmayı sevmeyen kral bu konuda bilinçli bir çaba gösterdi. Bir komutan arıyordu. Aradığını Du Guesclin'de bulacaktı. Bu sağlam yapılı, haşin Breton, bu eski kurt için, savaşlar öğrenilmesi değil, kazanılması gereken şeylerdi.

Cocherel'de, ünlü Captal de Buch'un komutasındaki Navarre ordusuyla karşılaşınca, düşmanın avantajlı durumunu bozmak amacıyla kaçıyormuş gibi yaptı; sonra ardından gelen Navarre ordusunu yendi. Kral kendisine hizmet edenleri ödüllendirmeyi biliyordu: Du Guesclin, Normandiya mareşali ve Longueville kontu oldu. Lecoq'un Parislilerin bir korkak olarak küçümsediği V. Charles, zaferler kazanmış bir kral olacak ve tarihe "Akıllı Charles" olarak geçecekti. Navarre Kralı Kötü Charles korkmuştu, Montpellier'ye karşılık olarak Normandiya'yı Fransa'ya bıraktı.

Aynı Du Guesclin, Auray Savaşı'nda Chandos'a yenildi. V. Charles bu şansız savaştan bile yararlandı: yüz bin florinlik muazzam fidyeyi ödedi; karşılığında Du Guesclin, Longueville Kontlu-

ğu'nu iade etti ve krallığı, ülkeyi kasıp kavuran başıboş askerî birliklerden kurtarmaya söz verdi. Bu amaçla kendisi birliklerin başına geçti. İspanya'da, karısı Bourbon prensesi Blanche'ı öldürdüğü için "Hain" diye anılan Kral Pedro'yla savaştı. Kara Prens, Pedro'ya yardıma geldi. Du Guesclin bir kez daha tutsak oldu. Ama krallığı, o acımasız talancılardan kurtarmıştı. Fransızlar, kadınlı erkekli fidyeye katılmaya koştular. Fidye ödendikten sonra Du Guesclin, Hain Pedro'yu yenilgiye uğrattı. Pedro, kardeşi Enrique Trastámara tarafından öldürülecekti.

Kara Prens'in danışmanları, gümüş değil, altın para karşılığında bile Du Guesclin'i serbest bırakmaması için uyarmışlardı ve o, bu uyarıları duymazdan geldi. Çünkü Breton komutan, kibirli İngiliz'e kendisinden korktuğunu duyurmuştu. Kara Prens, kendini fazlaca beğenmenin kurbanı oldu. Bu kez, boşa kılıç sallayanlar İngilizler, başarılı savaşçılar Fransızlar olacaktı. Bu durum, savaş 1371'de tekrar başladığında netlikle göründü. Başkomutan olan Du Guesclin, çatışmadan ısrarla kaçınıyordu; ama hiç usanmadan sürdürdüğü gerillayla İngiliz ordusunun her gün biraz daha yıpranmasını sağlıyordu. Bu sanki şimdiden uygulanmış bir Kutuzov[5] taktiğiydi.

İngilizlerin La Rochelle'e denizden yaptıkları saldırı da sonuç vermedi. Du Guesclin orada, Enrique Trastámara'nın, şükran borcunu ödemek için gönderdiği İspanyol gemileriyle kenti savunuyordu. III. Edward, Brugge Antlaşması'yla, Calais, Dax ve Bayonne dışındaki bütün Fransız topraklarını terk etti.

Bir başka mucize daha: devlet hazinesi kurtarılmıştı. V. Charles, Vincennes'in kalın duvarları arasında milyonlarca, belki 17 milyon frank biriktirmeyi başarmıştı. Her şey yoluna girmiş gibiydi. Ama öyle olmadı. Charles'ın bilgeliğiyle gerçekleştirdiği mucizenin bir anda altüst olması için yanlış bir adım kâfiydi. Ve bu Bretagne sorunu olacaktı. Kral, yakında öleceğini bildiğinden, huyuna hiç uymadığı halde aceleci davrandı: öldüğünde arkasında temiz bir ülke bırakmak istiyordu. Jean de Montfort, önce krala bağlılığını yinelemiş, sonra ihanet etmişti. V. Charles, düş kırıklığını ifade ederek Bretagne'la da öteki Fransız eyaletleriyle olduğu gibi bir antlaşma

5 Rus prensi ve mareşal. Napolyon'la yaptığı savaştaki taktik üstünlüğüyle ünlüdür (ç.n.).

yapmak istedi. Bretagne şiddetle karşı koydu. Du Guesclin, birliğindeki Bretonların, kendi ülkelerine karşı savaşmayı reddedeceklerini bildiği için, Ren üzerine yürümeden, komutanlık kılıcını krala iade etti. Daima şüpheci olan V. Charles, başkomutandan kuşkulandı. Sadakatinden kuşkulanılması belki de komutanın ölümünü çabuklaştıracaktı. Fransa büyük komutanını yitirmiş, Bretonlarla arasını açmıştı.

Dışarıdan bakıldığında eski gücüne kavuştuğu sanılan devlet yapısının aslında hâlâ ne kadar dayanıksız olduğu belli olmuştu. Çünkü 1358'de krallığı yok etmek üzere olan ağır bunalım gerçekte çözülememişti. Feodolitenin militarizmi iflas etmiş, yerine hiçbir şey konulamamıştı. Du Guesclin ve askerleri sadece kusursuz ama geçici bir çareydi. Ekonomik ve teknik atılımlar, güçlü bir devlet ve özellikle dolu bir Hazine istiyordu. Oysa hiç kimse vergi ödemiyordu.

Çoktan ölmüş olan feodal düzenle, ancak gelecek yüzyılda kurulacak ulusal devletler arasında, ekseninden yoksun Avrupa, sonuçsuz çabalarla denge bulmağa çalışıyordu. Bunalım her yerdeydi, İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da; Almanya'da da, Venceslas'ın, İmparator IV. Karl'ın başlattığı yenilikli hareketi tamamlayamadığı imparatorlukta, hatta, büyük bölünmelerle sarsılan Kutsal Kilise'de bile.

VI. Charles ve devlette çözülme

Veliaht Prens VI. Charles, henüz on iki yaşındaydı. Delirmeden önce de etki altında kalan, çabuk öfkelenen, duygusal ve alıngandı. Sıklıkla rastlandığı gibi, babasından çok dedesi İyi Jean'a benziyordu. Çocuk kralın amcaları, aslında kendilerinin hükmettiği ülkeyi değil, kendi kişisel çıkarlarını düşünüyorlardı. Kamu yararı kavramı öylesine unutulmuştu ki, kral ailesinden prenslerin bile devlete saygısı yoktu artık.

Anjou Dükü Louis, ölen Kral V. Charles'ın kardeşlerinin en harisiydi. Napoli kraliçesi Giovanna tarafından evlat edinilmişti ve şimdiden mirasçısı olacağı ülkelerin hayalini kuruyordu.

Louis önce Paris'te bulabildiği tüm paraya el koydu, sonra kralın hazinedarını işkenceyle korkutarak, Kral V. Charles'ın devletin altınlarını sakladığı yeri söyletti. Herkesten, hatta papadan ha-

raç alarak çok büyük bir ordu kurdu. Ve bu ordu, İtalya'nın sıcak güneşinde eridi, tükendi. Kısa süre sonra kendi de öldü. V. Charles'dan sonra ancak dört yıl yaşayabilmişti.

Berry Dükü Jean, Louis kadar hırslı değildi. İyi bir prensti. Kardeşlerine ve yeğenlerine kini ve nefreti yoktu. Berry halkı için iyi şeyler yapmak istiyordu. Ama çok paraya ihtiyacı vardı, çünkü güzel minyatürlere, tarihî metinlere tutkundu. Louis d'Anjou'nun İtalya'ya gitmesiyle emrine bırakılan Fransa hazinesini ve güneybatı eyaletlerini iflasa sürükledi.

Cesur Philippe, bütün aile içinde siyasete en yatkın olanıydı. Bourgogne dükü, zamanla, yavaş yavaş aslında kendi isteğinin dışında Fransa'dan bağımsız olma yoluna girmişti. Karısı Marguerite'in peş peşe aldığı miraslar Bourgogne'u genişletiyordu. İyi Jean'ın kendisine verdiği topraklara Flandre, Franche-Comté, Artois ve Brabant katılmıştı. Bourgogne, krallığın kendisinden daha büyük ve zengin olmuştu ve Philippe, tıpkı eskinin Austrasiası gibi, Doğu'ya doğru ilerlemiş yeni bir Fransa'nın kralı oluyordu. Böylece İyi Jean'ın timar dağıtırken çocukları arasında kurduğu denge bozulmuştu. Bu durumu Philippe istememişti, ama kabule mecbur olmuştu. Krallık onun için bir olanak, Bourgogne'sa bir son nokta olmuştu. Bazı gizli niyetler beslediği İmparatorlukla ve komşusu Almanya'yla yakınlaşmak istiyordu. Bu amaçla, VI. Charles'ın Bavyera prensesi İsabeau'yla evlenmesini onaylamış, hatta aracılık etmişti. Öte yandan, İngiltere'nin yaşamakta olduğu kargaşa ve bunalımdan yararlanarak komşu adaya saldırmayı düşünüyordu. Bretagne düküyle birlikte bir armada hazırladılar.

Ama Berri dükü bu saldırıya karşıydı. İngiltere'nin yeni kralı II. Richard'ın Fransız dostu olduğunu söylüyordu -ki bu doğruydu-. Fransa'nın yararından çok riskleri olacağına inandığı yeni bir savaşa sürüklenmesinden korkuyordu. Bu nedenle de harekâta katılmadı. İki prens, iki farklı siyaset: bu durum, yönetimde ve devlette birbirine karşıt iki klan yaratacaktı.

Böylece anarşi geri döndü. Picardie'de, Normandiya'da, Rouen'da isyancılar hapishanelerin kapılarını açtılar, Yahudileri öldürdüler, kentin kumaş tüccarlarından birini bir tahta oturttular. Paris'te, halk, ellerindeki demir çubuklarla, gitgide ağırlaşan vergileri protesto etmek için krallığın polislerini öldürdü. Hükûmet derhal ve şiddetle karşılık verdi: kralın orduları Paris'e, fethedil-

miş bir düşman kente girer gibi girdi ve başyargıç cellatlar getirtmek zorunda kadı.

Gandlılar Bourgogne düküne başkaldırmış olduğundan, Cesur Philippe, onları yenebilmek için Fransız ordusundan yardım istedi. Gandlılar Roosbeke'de yenildi. Philippe Gueldre'e karşı da Fransız ordusunu yardıma çağırdı ve geçerken kendisine ait kentleri, köyleri talan etmelerini önlemek için, birliklerin yolunu değiştirdi. Bu durumdan hoşnut olmayan VI. Charles, amcalarından bağımsız hareket etmeye karar vererek babasının eski danışmanlarını, Marmouset'leri çağırdı. Anjou dükü Louis ölmüştü: ama onun yerine bir başka prens, krallık konseyinde yer alıyordu: kralın küçük kardeşi, Orléans dükü Louis. Onun da İtalya konusunda açgözlü hayalleri vardı. Charles'ı, dindeki iki başlılığa son vermek için İtalya'ya yürümeğe kışkırtıyordu. Ama Bretagne dükünün yeğeni, Clisson'da başkomutanı öldürmüştü; bunun üzerine kral, kardeşinin istediği gibi güneydoğu'ya gidecek yerde, ordusuyla batıya Clisson'a doğru yola çıktı. Ve 5 ağustos 1392'de, ilk delilik krizi onu durdurdu.

Tüm Avrupa'yı pençesine almışa benzeyen bir uğursuzluk, her yerde sorunlar ve hayal kırıklıklarıyla kendini gösteriyordu. Dindeki bölünme, yumuşayacağı yerde gitgide daha tehlikeli oluyordu. Almanya'da, akıllı ve dengeli imparator IV. Karl'ın yerine iktidara Venceslas gelmişti. Lollardların başkaldırısı İngiltere'yi sarsıyordu. İtalyan kentleri iç savaşla kan revan içindeydi. Bu tüm Avrupalıları yıldıran bunalımlar, VI. Charles'ı, eğlenceleri, şenlikleri, ten zevklerini daha yoğun yaşamağa kışkırtmış, zaten çok sağlam olmayan sağlığını bozmuştu.

Böylece amcalar iktidara geri geldi, Cesur Philippe hükûmet başkanı oldu ve derhal Marmousset'leri azletti ve öldürttü. Ama Bourgogne dükü artık sadece Berri düküyle değil, Kraliçe İsabeau'yla ve Orléans düküyle de uğraşmak zorunda kalacaktı.

Orléans dükü Louis, çok zeki, çok yakışıklı ve çok az kişinin karşı koyabildiği çekiciliğe sahip bir genç adamdı. Şair ruhlu, yiğit, neşeli, açık fikirliydi, halkın kendisini sevmesi için gerekli tüm niteliklere sahipti ve halk, ondan nefret ediyordu. Çünkü Louis, hafif zarif görünüşü içinde, devleti için kaygılanan gerçek bir prensti. Cesur Philipe, krallığın yararını düşünmez olmuştu, bütçedeki denklilik için çalışacak yerde Parislileri kazanmaya uğraşıyordu.

Paris, zaten, gitgide daha fazla Bourgogne yanlısı oluyordu: bu dükalık, Avrupa'nın en büyük kültür merkezi olmuştu. Renkli eğlenceler, güzel tablolar, görkemli anıtlar, her şey, hepsi Bourgogne sarayından geliyor ve orada dönüyordu. Öte yandan, Aziz Louis döneminde hissetilmeye başlamış olan, Kuzey Fransa ile Güney Fransa arasındaki çatlak, kapanmış değildi. Paris "Oc" dilini sevmiyordu. Loire'ın güneyinden sadece dövüşmek ve talan için kuzeye çıkan sıska Gaskonları sevmiyordu. Hiç kuşku yok, Fransa'yı kana bulayacak olan korkunç felakette, eyaletler arası anlaşmazlıklar ve karşıtlıkların çok büyük payı olacaktı. Paris'in, uzaktaki İtalya konusunda hiçbir talebi yoktu. Aksine, kendini, Flandre'daki, Rheinland'daki büyük kentlere çok daha yakın hissediyordu. Gand'ın büyük gücü, Brugge'nin görkemi, Brüksel'in zenginliği, Charlemagne mezarıyla Aachen, göz kamaştıran katedraliyle Köln; Paris'in lüks yaşamında rakipleri olduğu kadar, o lüksün satıcıları ve müşterileriydi. Kısaca Paris, ruhuyla ve çıkarlarıyla Kuzey'in çekiciliğine kapılmış, Güney'e sırtını dönmüştü.

Orléans dükünün, yani Orta Fransa ve Güney Fransa'nın adamları büyük kentlere alışık değillerdi. Onlar birer derebeyi olarak, Ortaçağlı senyörler olarak kalmışlardı. Çok hareketli, karmaşık kentlerin biçimlendirdiği Bourgogne'lularsa insanlarla rahatça ilişkiye giriyorlardı. Lüks içinde yaşıyorlardı ama kibirli ve iddialı değillerdi. Bu nedenle Orléans dükü Paris'te tutuculuğun ve gericiliğin simgesi sayıldı.

Onunla Bourgogne sarayı arasında düşmanlık her gün biraz daha artıyordu. Cesur Philippe'in ölümünden sonra daha da belirginleşti. Philippe hâlâ Fransa'nın evladıydı; Poitiers'de savaşmıştı. Oğlu, Korkusuz Jean, gerçek bir Bourgogne dükü oldu. Kişisel rekabetin de kışkırttığı siyasî rekabet, akrabalık ilişkisini ve ulusal dayanışmayı tümüyle unutturdu. Philippe ile Berri Dükü Jean arasında bazı anlaşmazlıklar vardı. Korkusuz Jean ile Orléans dükü Louis birbirlerinden nefret ettiler. Louis kralın kardeşiydi, Jean'sa sadece yeğeni ! Bu nedenle Louis'nin Krallık Konseyi'nde ağırlığı vardı. Dul kraliçe İsabeau'yla, yetkilerini artıran bir anlaşma yapmıştı. Louis'nin, kraliçenin sevgilisi olduğu söyleniyordu. Olmayacak şey değildi. Hatta -çok daha ağır bir suçlamayla- Marguerite'le, Korkusuz Jean'ın karısı Marguerite'le ilişkisi olduğunu söyleyenler de vardı.

Jean, kuzenine karşı, mahçup, silik ve çekici olmayan bir erkeğin, kadınların bayıldığı yakışıklı bir şövalyeye duyabileceği kini

ve nefreti duyuyordu. Üstelik Louis, Paris çevresinde birçok stratejik noktayı tutmuştu; Flandre'lıları tehdit ediyordu.

Jean, bütün bu birikimle Louis'ye karşı gitgide sertleşen bir muhalefet yaptı. Bourgogne dükü, konseyde bütün yeni vergilere karşı çıktı. Yakın adamları onu koruyorlardı; Orléans dükünün ve kraliçenin şatafatlı yaşamının hazineyi sömürdüğünü söylüyorlardı. Orléans dükünü ihanetle suçluyorlardı: onu, Jean'ın barış pazarlıklarını sürdürdüğü İngiltere'yle savaşı kışkırttığını iddia ediyorlardı. Ortam her gün biraz da gerginleşiyordu. İki prens arasında kanlı bir kardeş kavgasından korkulur olmuştu. Berri dükü ortalığı yatıştırmağa çalıştı. 1407'de iki kardeş çocuğunu bir kez daha barıştırdı. Jean, Louis'yi ziyarete geldi; akşam aynı yatakta yattılar, aynı ayinde kutsal şarabı içtiler. Ama katiller hazırlıklarını çoktan tamamlamışlardı. Orléans dükü, 23 kasım 1407 akşamı, kraliçenin sarayından çıktığı sırada pusuya düşürülerek öldürüldü; yanında korumaları yoktu.

Bütün Fransa'yı korkunç bir felaketin pençesine düşürecek olan cinayet, Parislilerce sevinçle karşılandı; oysa bu kanlı günahı, inanılmaz acılarla ödeyeceklerdi. Üniversitenin akıl hocaları, halkı, yakışıklı prensten nefret ettirmeyi başarmışlardı. Halk, çoğunluk, talihin cömertçe yardım etmiş olduğu insanların bir de doğanın cömertliğiyle donanmış olmasını affetmez!

Korkusuz Jean, cinayetten sonra, kendini kurtulmuş hatta zafer kazanmış hissetmekle kalmadı, haklılığının kanıtlanmış olduğunu düşündü. Suçunu itiraf etti, kabullendi. Berri dükü, dehşet içinde kalmıştı; Jean'ı konseyden kovdu; Jean, pişman olmak yerine, daha da öfkelenmiş olarak konseydekileri tehdit etti. Gücünün farkındaydı: Brabant ve Lorraine düklerinin desteğine sahipti. Paris, onundu; Paris'in üniversitesi, oradaki akıl hocaları, Étienne Marcel'in, öç almaya yemin etmiş askerleri onun yanındaydı.

Ama, ölmüş bile olsa, Orléans dükünün de güçlü taraftarları vardı: herkesten önce, dul kalan karısı vardı; dükün çoğunluk ihmal ettiği, ama kocasını hâlâ seven ve intikam almaya kararlı karısı. Armagnac kontu vardı; Orléans dükünün genç oğlu Charles, kontun kızıyla evlenmişti. Berri dükü, Bourbon dükü, Bretagne dükü, özetle Orta ve Batı Fransa'nın soyluları öldürülen dükün öcünü alacaklardı.

Sonunda iç savaş başladı. Ama çok uzamadan bastırılabildi. Jean halkın önünde itirafta bulunarak özür diledi. Kral onu affetti

ve Orléans dükü Louis'nin ailesi de -hiç olmazsa o an durumu kurtarmak için- Jean'ı bağışladı. Ve Korkusuz Jean, dükün kızıyla evlendi. Yok olmanın eşiğindeki Ortaçağ, Chartres'da bu aldatıcı barışmayı kutlayan görkemli bir törene tanık oldu.

Barış çok geçmeden bozulacaktı. Orléans dükünün katledilmesi, Paris'te yarım yüzyıldan beri uyumakta olan ihtilalci odakları uyandırmıştı. Bir anda harekete geçtiler. Korkusuz Jean'ın kanatları altında ve onun sinsi desteğiyle kraliçeyi, kralı, öldürülen dükün hatırasını karaladılar, aşağıladılar. Bir müddet sonra, üniversite, Bourgogne dükünün aracılığıyla veya o olmadan, yönetime el koymak istedi. İsyan uzun zaman, için için hazırlandı. Sonra 1413 yılında birden patlak verdi. Parisli kasap, Caboche, isyanın lideriydi; 1357 başkaldırısında olduğu gibi kral sarayının kapısına geldiler. Kraliçe İsabeau'nun erkek kardeşi olan Bavyera dükü Ludwig'in kovulmasını, "Veliahdın eğitiminin kendilerine verilmesini" istiyorlardı. Hakikaten de her gün saraya gelerek genç prense vaaz verdiler. Bir çeşit Halk Meclis'i meydana getirdiler. Mecliste, Caboche'un da adının geçtiği bir "Büyük Emirname" ilan edildi. Bu emirname de, 1357'deki gibi, akılcı ve ihtiyatlı görünüyordu. Yetkilerin kötüye kullanılmasına karşı önlemler içeriyordu. Yönetimin merkezîleştirilmesini amaçlıyor, bu konuda Sayıştay'ı ve Parlamento'yu görevlendiriyordu. Yönetimde "yeteneğin" önemi vurgulanıyor, yenetekli ve uzman idareciler göreve, ve işbirliğine davet ediliyordu. Bu geniş ve kapsamlı metin, kuşkusuz, devletteki karmaşa içinde kimbilir kaç beş yıllık plan için öngörülmüş, eleştirilmiş, reform önerilerini bir araya getirmişti.

Ama, 1358'de olduğu gibi, bu kez de, siyasî gerçekler, emirnamenin önerdiği prensiplerle uzlaşmıyordu. Caboche hükûmeti kısa ömürlü, kanlı ve kısır bir zorbalık olarak kaldı. Suikastler, dâvâlar, idamlar birbirini izledi; vergi toplanamadı; ödenecek bir borç olmaktan çıkıp, boş nutuklara konu ve isyanlar için bahane oldu. Üniversite papalarla savaşmak istiyordu; Paris İngilizlerle, Bourgogne'lular Armagnaclarla savaşmak istiyordu. Karmaşa her gün biraz daha büyüyor, hayat pahalılığı artıyordu. Burjuvalar korkmaya başlamıştı. Parlamento, onların önerdiği "halka dönük" rejime destek vermeyi reddediyordu. Üniversitenin, isyancı esnaf sınıfıyla kader ortaklığı sağlam değildi, olamazdı da. Hükûmet öylesine iğrenç bir görünüm aldı ki, sonunda Paris, kapılarını Armagnaclara

açmak zorunda kaldı. Korkusuz Jean kaçtı; kızıl terörün yerini bir çeşit "Beyaz Terör"[6] almıştı: Paris, Güney'in, açlıktan gözü dönmüş insanlarının eline geçmişti. Armagnaclar intikam, Gaskonlar talan peşindeydi. Korkusuz Jean'ı kötüleyen uzun nutuklar söylendi, tıpkı onun bir zamanlar Orléans dükünün kötüleyen nutukları gibi; esnaf kılıçtan geçirildi, Caboche hükûmetinin yasaları yürürlükten kaldırıldı; çok katı ve acımasız bir hükûmet kuruldu.

Savaş aynı anda her yerde birden alevlendi: krallığın İngiltere'yle olan savaşı, Armagnacların Bourgogne'lularla savaşı ve zaten çok kanlı olan bu iki savaşın gerisinde, burjuvaların sokaktaki halkla, parlamentonun üniversiteyle, seçimle gelenlerin iktidar mirasçılarıyla, Güney halkının Kuzeylilerle, askerin sivillerle olan amansız savaşları vardı.

İngilizlerden korkma alışkanlığı kalmamıştı. Onlar da, XVI. yüzyılın bu son yirmi yılında korkunç bir bunalım yaşamışlardı. Toplumsal bir fırtına, bir devrim II. Richard'ın tahtını sallamıştı. İktidarlar, zora başvurarak ücretlerdeki hızlı yükselişi durdurmak istemişti; işçi sınıfı bir volkan gibi patlayarak iktidar baskısını paramparça etti. John Bull, bundan böyle artık "ne kötü adam var, ne centilmen" diyordu. Wycliffe[7] öğretisi şiddet doktrinine dönümüş gibiydi. Wat Tyler adlı bir işçi "halkın kralı" ilan edilmişti. II. Richard, cesareti sayesinde isyanı bastırarak yasal düzeni yeniden sağlamayı başardı. Bu arada, barışçı kalmaya da özen göstermişti. Fransa'yla savaşın tekrar başlamasına izin vermemiş, VI. Charles'ın kızkardeşi İsabelle'le evlenmişti. Ama bu büyük tehlikeyi atlatan feodal devlet, hemen eski gözü kara siyasetine döndü. Gloucester dükü, Richard'ı kullanarak, iktidara sahiplenmek istiyordu, Richard onu öldürttü, Lancaster dükünü de sürgüne gönderdi. Ama dükün oğlu, yeni Lancaster Dükü Henry, İngiltere'ye geldi, II. Richard'ı tahttan indirdi ve V. Henry olarak taç giydi. Başarısının gizli nedeni, Richard'ın parlamento ve Kilise için tehlike oluşturmasıydı; bu iki temel kurum böylece krala karşı birleşmişti. Parlamento Henry'ye krallık unvanını bahşederken, Kilise'de malî destek vermişti.

6 1815'de Napolyon'un ikinci kez tutuklanmasından sonra Güney Fransa halkının, Bonapartçılar, cumhuriyetçiler ve Protestanlara karşı sürdürdüğü katliam.
7 İngiliz tanrıbilimci. Protestan reform hareketinin öncülerindendir. 1330'da Yorkshire'de doğmuş, 1384'te Leicestershire'de ölmüştür.

Yeni iktidar 1400'den bu yana, siyasî gücünü sağlamlaştırma çabasındaydı. Bizzat kendisinin uyandırdığı açgözlü iştahları tatmin etmek ve tacı kendisine kazandıran zenginlere, hiç vergi almayacağı konusunda verdiği sözü tutabilmek için, yeni iktidarın, yeni fetihlere ihtiyacı vardı. IV. Henry'den sonra 1413'de tahta çıkan V. Henry, İngiltere'nin ilk milliyetçi, sömürgeci ve püriten kralı olacaktı. Yeni kral, üniversitelerin papaları aşağıladığı, prenslerin keşişleri ezdiği ve Bavyeralı İsabeau'yla, "Venüs kraliçe"yle birlikte sefahatini de hüküm sürdüğü ülkeyi cezalandırma görevinin Tanrı tarafından kendisine verildiğine inanmıştı.

Azincourt ve işgal

Böylece kral, Fransa'da birbiriyle çekişmekten bir türlü vazgeçmeyen askerlerin üzerine kendi düzenli ordusunu gönderdi. Hiçbir şekilde riske girmediğini biliyordu: tüm krallıkta casusları vardı. Zaten, kim onun ordusuyla baş edebilirdi ? Poitiers'de ve Crécy'de yenilgiye uğramış olan Fransızlar cephesinde hiçbir şey değişmemişti: Du Guesclin'den aldıkları dersi unutmuş olamazladı, çünkü hiç ders almamışlardı! Aynı taktik, aynı sonucu getirdi ve Fransız ordusu Azincourt'da yenildi.

İngilizler on üç bin kişiydi, Fransızlar altmış bin. Ne var ki, yerlerinden kımıldamayı onursuzluk sayan, ağır demir zırhlar içindeki şövalyeler, silaha bile davranamadan, atlarıyla birlikte çamura gömüldüler. Orada ölümü beklediler ve V. Henry, binlercesini gözünü kırpmadan öldürttü.

Armagnac ve Bourgogne subayları, uğradıkları utanılacak felaketten çok, hangi perişan birliğin daha önce Paris'e gireceğinin telâşı içindeydiler. Kente ilk giren Armagnacların başkomutanı oldu; sallanmakta olan iktidarını kaybetmemek için uyguladığı terörü daha da artırdı. Paris'in kapıları önündeyse Korkusuz Jean'ın ordugâhı vardı.

Aç, haraçlarla her şeyini kaybetmiş, kana bulanmış Paris, Caboche'u bile arar duruma gelmişti. Tüm kin ve nefreti, kendisini dize getirmek söz konusu olduğunda hep kazanan ama savunmak gerektiğinde hep yenilgiye uğrayan Armagnaclara yönelmişti. Korkusuz Jean barış sözü veriyordu. Sonunda Paris bir kez daha ayaklandı. Armagnacları yok ederek bir kez daha Korkusuz Jean'a

teslim oldu "Barış! Bourgogne!" diye bağırarak.

Dük Paris'e saldırmakta acele etmemişti. Şimdi de teslim olan kente girmekte acele etmedi. Yavaşlığı alay konusu bile oldu. Ama o bekledi. Kaçınılmaz olduğuna inandığı bir ayaklanmanın lideri ya da suç ortağı olmak istemiyordu.

Ayaklanma korkunç oldu. En karamsar olanlar bile, daha dün Jean Gerson'un din ve ahlak vaazları verdiği kentte böylesine hayvanca bir dehşetin yaratılabileceğini düşünemezlerdi. Armagnacları öldürmekle yetinmediler, korkunç işkenceler yaptılar; onların ölmeden önce papazlar tarafından bağışlanarak cehennem azabından kurtulmaması için ellerinden geleni yapıyorlardı.

Paris'in gerçek kralı cellat Capeluche'tü. Caboche'un serserilerinden, haydutlarından çok daha korkunçtu hepsi. Notre-Dame'ın kenti ne geçmişte görmüştü bunu, ne gelecekte görecekti. Terör ya da Komün dönemlerinde bile böylesine bir hayvanca çılgınlığı yaşamayacaktı. 93 eylülünde olacağı gibi, hapishanelerdeki mahkûmları katlettiler, bir kez değil, birkaç kez yeniden katliamlara başlayarak hepsini öldürdüler. Bir grup caninin işi değildi bu, sokaklardaki insanlar mahkûmları öldürmek için zindanların çatılarını deldiler. Armagnac başkomutanının cesedinden yüzdükleri derisini parça parça kestiler. Cesetleri parçalamaya doyamıyorlardı. İngilizler Pont-de-l'Arche'taydı. Armagnacların geri döneceği söyleniyordu. Korku ve acımasızlık birlikte egemen olmuştu ve biri ötekini besliyordu. Çıldıran çok oldu. O arada, çocukların sokaklarda oynadığı kadavralardan, kemik parçalarından yayılan bir salgın hastalık elli bin kişiyi öldürdü.

Korkusuz Jean beklemeyi yeğlemişti, ama sonunda kente girdi. Geri kalan mahkûmları kurtarmak için harekete geçtiyse de sonuç alamadı. Alçakgönüllü davranarak Capeluche'ün elini sıkmak zorunda kaldı. Ama onu affetmeyecekti. İsyancıları, Paris'in çevresini rahatlatmak için Armagnaclarla dövüşmeye gönderdi. Sonra kentin kapılarını kapattırdı ve Capeluche'ü idam ettirdi. Deneyimleri ona, terörist eylemlerin tepki eylemlerini davet ettiğini öğretmişti. Onun için V. Henry'le pazarlığa girişti. Ama pazarlık için elinde hangi koz vardı? İngiltere kralı başarı sarhoşluğu içindeydi: Rouen'i almıştı. "Tanrı beni buraya kendi eliyle getirdi." diyordu. Bourgogne düküne ihtiyacı olabileceğini düşünmüyordu bile. O sadece, gittiği her yere onunla giden, hanedanın koruyucusu ol-

duğuna inandığı o açgözlü İngiliz piskoposları takımının inanılmaz hırsını doyuracak zengin hazinelerin, sayısız manastırların, her türden çıkarların peşindeydi.

Montereau. Uçurumun dibi

Onuru kırılmış, yılgın ve kaygılı, Korkusuz Jean veliaht'a yanaşmaya karar verdi. Ulusal güçleri hemen, zaman kaybetmeden bir araya getirme zorunluluğu o kadar ağır basıyordu ki, Bourgogne dükü başka hiçbir şey düşünmedi. İki prensi bir araya getirecek buluşma böylece karara bağlandı. Ve Montereau'da gerçekleşti. Buluşmadan, Fransa'nın kurtulmuş ümidi doğabilirdi. Oysa, yeni bir cinayetle sonuçlandı Montereau.

Korkusuz Jean'ın öldürülmesi, siyasî açıdan o kadar olmayacak, o kadar çılgınca bir şeydi ki, aslında mizaç olarak çok ihtiyatlı olan Jean'ın kendisi bile bundan korkmamıştı. Ama iç savaş, bütün vatanseverlik duygularını ve mantıklı düşünceyi yok etmişti. İntikam, Armagnacların tek ve en güçlü hedefi olmuştu. Paris'teki katliam, Veliaht'ın çevresindekileri de çılgına çevirmişti. Feci olay aydınlanmamıştır: neler konuşulduğu bilinmiyor. Bazı kimseler, Jean'ın, Veliaht Charles'ı yakalamak, hapsetmek istediğini iddia etmişlerdir. Olabilir. Ama Montereau'dan katil damgasıyla çıkacağına tutsak olarak çıkması Veliaht için çok daha iyi olurdu. Korkusuz Jean ölmüştü, artık krallıkla yaklaşan felaket arasında. Veliahtla taşıyacağı utanç arasında, hiçbir engel kalmamıştı.

Korkusuz Jean'ın oğlu İyi Philippe, doğal olarak, babasının öcünü almaktan başka bir şey düşünmüyordu. İngiliz'in tüm koşullarını kabul etti. V. Henry, Fransa'ya geldiğinden beri ilk kez, Montereau görüşmesi söz konusu olduğunda ürkmüş ve Bourgogne düküyle ilişkileri koparmamak gerektiğini anlamıştı. Kibirli tutumundan az da olsa vazgeçecekti. Anlaşma olunca Henry ve Philippe, Troyes'a, kraliçe İsabeau'nun sarayına gittiler. VI. Charles, kızı Catherine'i V. Henry'e verdi ve krallığın yönetimini ona bıraktı. Kraliçe de anlaşmadan yana oldu: oğlu Charles'ın taht üzerindeki haklarını ilga etmekle kalmadı, onun piç olduğunu bile iddia etti. İngiltere kralı artık yasal olarak ve siyasî koşullar sonucu, Fransa'nın efendisiydi. Henry Paris'e girdi, coşkuyla karşılandı. Parisli için, onun bir Armagnac olmaması yeterliydi.

Milliyetçilik başkaldırıyor

Ne var ki, kendinden evvelkiler, öncelikle ülkesini seven, bu ülkenin dilini konuşan Fransız krallarken, V. Henry, gerçek bir Britanyalı olan ilk İngiliz kralıydı. XV. yüzyıldan önce Manche'ın ötesinde pek rastlanmayan bu "adalılık" kibri, sadece Lancaster'ın fetih siyaseti için gerçek bir handikap olmakla kalmayacaktı; İngiliz siyasetçilerinin ve bankacıların bilinçli bir ısrarla savunduğu Fransız-İngiliz federatif ortaklığı siyaseti için de çok önemli bir engeldi.

Fransa şimdiden, hiçbir zaman olmadığı kadar bilinçle, bu engeli oluşturuyordu. Oïl'in ve Oc'un, kuzeyin ve güneyin Fransızları birer "Godon" olmak istemiyorlardı. Bedford, sadece, asla gerçekten Fransız olmamış Paris Üniversitesi'ne, İngilizlerin başkent yaptığı Bordeaux'ya ve Montereau'nun anısının uzlaşmazlığa ittiği Bourgogne'lulara güvenebilirdi. Oysa bu yeterli sayılmazdı. Fransa için için kaynıyordu. Öfkeli Normanlar, kulübelerini, şatolarını, ailelerini terk ederek ormana girdiler, kırlarda pusuya yattılar ve işgalciyi sürekli tedirgin eden gerilla grupları oluşturdular.

VII. Charles, sadece veliahttı kutsanmamıştı, kral değildi ve Paris'in değil, Bourges'un hükümdarıydı ama krallığın tüm ümidi ona bağlıydı şimdi. Ulusun en iyi askerleri, Gaskonlar ve bir kısım Bretagne'lılar emrindeydi. Loire Irmağı'nın güneyi, işler yolunda gittiği zaman kuzeyle rekabet edemezdi ama, durum kötülediğinde güney çok daha ağır basıyordu: çünkü kentler azdı, savaşçılar çok daha kalabalık ve toprak arızalıydı.

Lancaster Dükü Bedford bu durumda işgali hızla tamamlamak istedi. Orléans'a yürüdü, kenti kuşattı. Kent düşecek olursa, Loire'ın tüm kentleri ve kuşkusuz Orta Fransa, onunla birlikte düşecekti. 1428'de başlayan kuşatma 1429'da hâlâ sürüyordu. Kralın kente hiçbir yardımı olamadığı halde Orléans dayanıyordu. Ama sonunda düşecekti. 1429 şubatında, "Ringalar Günü"[8] direnişin son günü olacaktı.

Jeanne d'Arc o günlerde ortaya çıktı. İlk mucizesi VII. Charles'a, kendine güveni, geleceği ümitle bakmayı ve savaş coşkunu telkin etmesi oldu. Charles'ı Reims'e götürdü; orada kutsanmasını

8 İngilizler tarafından getirilmiş ringa balığı sandıkları kuşatmanın son günü Fransız gülleleriyle parçalanmış, balıklar etrafa saçılmıştı. O gün bu nedenle Ringalar Günü diye anılır (ç.n.).

sağladı. Krallık için yasallığın iki temeli vardı: "Fransız kanı" ve Reims'te kutsanma. Veliaht kutsandıktan sonra onun gerçek kral olduğuna hiç kuşku kalmıyor ve VI. Henry'nin bir sahtekâr olduğu kanıtlanıyordu; şimdi önemli olan, sahtekârlın ne zaman yok edilebileceğiydi.

Özellikle de, inancı ve dehâsıyla her şeyi hallettiği için Jeanne d'Arc, ihanete uğrayacaktı. Herkesin ihanetine: İngiltere'yle, on yıldır haksız olarak işgal ettiği topraklar konusunda tartışma açılmasını istemeyen bozguncuların; tahtta kendi kralları bulunduğu sürece Bourges Krallığı'ndan memnun olan Armagnacların; bağımsızlığını kaybedileceği korkusu saplantı haline gelmiş olan Bourgogne'luların çünkü Fransa İngiltere'yi yenilgiye uğratsa bile federal imparatorluk hayalleri yüzünden koşullar hep Fransa'nın aleyhine dönmüştür. Bu nedenlerle, Jeanne'ı savaşa gönderdiler ve savaşı kazanmasından korktular; Paris'i kuşattıklarında, onun kenti almasını istemediler. Ve sonunda, Compiègne'de Bourgogne'lulara karşı savaştığı sırada, esir düşmesi için kalenin çekme köprüsünü kaldırdılar. İyi Philippe, VII. Charles'ın, fidye yetecek kadar bile zaman tanımadan tutsağı İngilizlere teslim etti.

Reims'deki kutsamanın geçerliliğine, cadılık günahıyla gölge düşürmek için, Jeanne d'Arc'ın "büyücü" olması gerekti. Onu yaktılar, ama halkın inancını sarsamadılar. Halk onun bir "azize" ve VII. Charles'ın Fransızların kralı olduğuna bir kez daha inandı.

Milliyetçilik coşkusunun gücü, Bourgogne dükünü zorluyordu. Kral, yavaş yavaş, halk kendisini öyle gördüğü ve kendisi de artık öyle hissettiği için, Armagnacların adamı olmaktan çıkarak bütün Fransızların kralı oluyordu. İyi Philippe'le barış yapmak istiyordu. Sonunda Philippe razı oldu. Charles, dükün ileri sürdüğü bütün koşulları kabul etti: işlenmiş günahının kefareti olarak Montereau Köprüsü'ne bir haç diktirdi; Auxerre, Mâcon, Montdidier Roye, Saint-Quentin'i, Somme'un kuzeyindeki tüm toprakları düke bıraktı. Ama buna rağmen Philippe Troyes Antlaşması'nı geçersiz ilan etti.

VII. Charles, o günden başlayarak, ülkesini yeniden fethedebilirdi. Bunu başardı da. Jacques Coeur ona para buldu. Jean Bureau gerekli silah sağladı. İngilizlerin direnci kırılıyordu. Tablot ölmüştü. Şimdi savunma savaşı veren İngilizlerdi, iç sorunları yüzünden kaygılıydılar ve işgal ettikleri toprakları korumak ve düş-

manı öldürmekten çok, ülkelerinde başlamış olan İki Gül Savaşı'yla, oradaki kendi çıkarları ve kayıplarıyla meşguldüler. Bordeaux ve Bayonne yeniden Fransız olmaktan korkuyordu. VII. Charles, Bordeaux'yı cezalandırmak istemedi. Kenti geri aldıktan sonra, parlamentosunu dağıtmadı ve bağımsızlığını tanıdı. Manche ötesinde sadece Calais İngiliz egemenliğinde kaldı.

Fransa kurtulmuştu, ama perişandı. "Kasaplık" devam ediyordu. Kıtlık da. Salgın hastalıklar da. Kurtlar sürüler halinde Paris'in çevresinde binlerce evin yıkıntıları arasında dolaşıyor, kentin içine kadar sokuluyordu. Saint-Gilles'in nüfusu on binden dört yüze inmişti. Poitou'da hemen kimse kalmamıştı. Onca kıyımdan, İngilizlerin, Fransızların, Bourgogne'luların, Armagnacların ve silahlı çetelerin kanlı saldırılarından sonra Seine-et-Oise'ın[9] insanları, Afrikalı pigmeler gibi korkak olmuşlardı: insan sesi duydukları an, kaçıp saklanıyorlardı; ne bulurlarsa yiyor yazın kuruttukları funda toprağını kışın yakıyorlardı. Yokluğa mahkûm olmuş ülkelerde alışveriş, trampayla olur: herkes, can korkusuyla, değiştirmek istediği şeyi bir ağacın altına bırakıp kaçıyor, sonra, başka birinin bıraktığını almak için saklandığı yerden çıkıyordu. İşte, Aziz Bernard'ın, görkemli kiliselerin, ünlü bilim ve düşünce adamlarının ve güçlü senyörlerin ülkesi bu haldeydi şimdi.

O günler için nüfus saptanması çok zor olmakla birlikte, konuyu iyi incelemiş olanlar, Aziz Louis ve Güzel Philippe yıllarının Fransası'nın Louis-Philippe döneminden daha az nüfusa salip olmadığını söylerler. Yüz yıl Savaşları, Bourgogne Savaşı, Floransa'daki veba, köylü ayaklanmaları, isyanlar nüfusu on milyonların altına düşürmüştü.

9 Paris havzasında eski yerleşim bölgesi (ç.n.).

DÖRDÜNCÜ KISIM

Almanya'nın acıları

II. Friedrich iktidarının sonuyla, Avusturyalı Maximilian'ın tahta çıkışı arasındaki yıllar, Almanya için, uzun sürmüş bir anarşi dönemi oldu. 1250 ile 1273 arasındaki bu dönemde, parçalanmış, kokuşmuş devletin cesedini süsleyip, gözden saklama imkânı bile yoktu. Manfred yenilmiş, Konrad yenilmiş, Konradin ölmüştü, merkezî otorite yok olmuş, yasallıktan eser kalmamıştı. Her baron, her hükümdar, her kent, yasayı kendi çıkarına göre uyguluyordu.

1273'de Rudolf von Habsburg, kuşkusuz kişisel yetenekleri nedeniyle, ama en çok da cılız sayılacak mülkleri yüzünden, Romalıların kralı oldu. Bu yoksulluk güven vericiydi. İmparatorluk, onarılmamış, sadece ayağa kalkabilmişti. Germen dünyasındaki kargaşa içinde, bu da bir başarıydı. Çünkü Almanya neredeyse Bohemya'nın bir parçası oluyordu. Viyana'da Ottokar tahttaydı ve Rudolf von Habsburg onu yenecekti.

Halefi Albrecht, daha az mütevazı bir noktadan başladığı için hemen kıskançlık uyandırdı. İsviçre kantonları ona karşı bir hareket başlattılar, bu başkaldırının simgesi Wilhelm Tell oldu. Bir süre onra da Albrecht yeğeni tarafından öldürüldü.

Habsburglar, yüzyıldan fazla bir süre imparatorluk tahtından uzak tutuldu. Bu ailenin, büyümekte olan gücüyle, imparatorluğun bozulmuş olan düzenine yeniden hayat verebileceğini düşünerek, ürküyorlardı. Bu nedenle imparatorlar, Lüksemburg ve Bavyera saraylarından seçildi: onların kendilerine lütfen verilmiş olan bu unvandan çok fazla bir şey beklemeyeceklerine inanılıyordu.

Böylesine art niyetli seçiciler tarafından tahta çıkarılan VII. Heinrich ve V. Ludwig, yandaş ve yakınlarına bazı olanaklar sağ-

lamaktan öte, imparatorluğun itibarını artıracak hiçbir şey yapamadılar. VII. Heinrich, Roma'ya ordusuyla girerek Dante'ye ümit ve coşku verdiyse de, az sonra öldü ve İtalya, Ghibellinolar çağının sona ermiş olduğunu bir kez daha anladı. Nitekim İmparator V. Ludwig, aforoz edilmiş olarak ölecekti. Ve anarşi hızla yayılacaktı.

Bu sosyal karmaşayla başa çıkamayacağını anlayan İmparator IV. Karl, hiç olmazsa daha az zararlı olmasını sağlayamak için yasal bir çerçeve oluşturdu. Seçiciler sayısını yediye indirdi. İmparatorluk, en güçlü birkaç hükümdarın fiefi durumuna geldi; böylece feodal yapının, gitgide tam bir parçalanmayı getirecek olan bölücü etkisinden kurtuldu.

IV. Karl, Kilise'deki anarşiye de çare bulmak istiyordu. XI. Gregorius'u yeniden Roma'ya getirmeyi başardı ve Fransa ile imparatorluk arasındaki ilişkileri düzeltti. Bilgeliğini takdir ve biraz da taklit ettiği V. Charles'la ittifak yaptı. Almanya'da yapıcı bir iktidarın devlete çeki düzen verdiği görülüyordu. Ama, Fransa'da olduğu gibi burada da, imparator öldüğünde, bu yeni yapılanmanın ne kadar dayanıksız olduğu anlaşılacaktı.

Gerçekten de, seçiciler arasındaki büyük çekişme, imparatorluğu öylesine felce uğrattı ki, zavallı Venceslas -aklî dengesi yerinde değildi- hükümdarlık yetkisini kullanamadı. Yasal iktidar, ülke içindeki gerçek iktidarlar arasında gittikçe büyüyen çatışmalara egemen olamıyordu: Habsburglar, Hansalar[1], Ren Birliği ! Bir çeşit "bölünerek çoğalma" salgını yaşayan Almanya, iktidarın etkisi dışında kalan ve birbiriyle çekişen devletlere bölünmekteydi. Bu devletler de aslında, tıpkı İmparatorluk gibi, bölücü ve parçalıyıcı güçlere karşı koyamıyorlardı: seçicilere karşı seçiciler, hükümdarlara karşı hükümdarlar, senyörlere karşı senyörler, kentlere karşı senyörler, kentlere çeteler, yani "Almanya, haramîlerle dolup taşan dev bir mağara"ydı. Haydutluk öylesine almış yürümüştü ki, onunla baş edebilmenin yegâne yolu karşı haydutluk olarak görünüyordu, "Sankt Vehme" böylece suçla savaşarak iktidarsız adalet sisteminin yerini alan bir kurum olarak ortaya çıktı. Bir çeşit ortaklık olan kuruluşta, her üye, öteki üyeleri korumak ya da intikamını almak için özveri gösterecek, karşılığında öteki üyelerinden aynı özveriyi bekleyecekti.

1 Tüccar kentler birliği (ç.n.).

Kırsal kesimdeki güvensizlik, çetelerin tehdidi altındaki insanların doğal sığınağı durumuna gelen kentlerin önemini artırdı. Almanya'da her şey -zenginlik ve sefalet, tehlike ve güven- her gelişme kentlerin yararına oldu. Sakson imparatorlar, kentleri, barbar istilacılara karşı güçlendirmişlerdi; Moğol istilası bile onlara yararlı oldu. Sal ve Staufen imparatorlarının güçünden ve görkeminden faydalanmışlardı: Almanları hırpalayan siyasî sorunlardan ve imparatorluktaki gerilemeden de onlar yararlandı. Bu açıdan Almanya'daki gelişmeler, İtalya'dakine çok benzer: zenginlik ve karmaşa birlikte yürüyordu; insanların ekonomik gücü gitgide azalırken, çarşı pazar gitgide daha zengin, daha çekici oluyordu. Çevresinde zayıf, bitkin şövalyelerin amaçsızca dolaştığı kentlerde el sanatları ve zanaatlar hızla gelişiyordu. Devir, *Nürnbergli Usta Şarkıcılar*'ın[2], Hans Sachs'ın[3] ve Götz von Berlichingen[4] ile maceracı ve yağmacıların devriydi.

Bu kanlı canlı kentler, Alman bünyesindeki çöküntüyü bir ölçüde gözden saklıyordu. Aslında Goethe'nin ve Wagner'in Almanyası, güçlü "burgmeister"lerin ve güvenli ve zengin eyaletlerin dönemini şimdi özlemle anıyordu. Germanizm kuzeyde, güneyde, doğuda, batıda gerilemekteydi.

Güneyde, Habsburglar, İsviçre'nin bağımsızlığa gidişini önleyemiyorladı. Kantonlar, en güçlü Alman senyörleri, imparatorluğun yardımı olduğu zaman bile, yenilgiye uğratıyordu. 1315'de Morgarten, 1386'da Sempach, Crécy'nin, Poitiers'nin, Azincourt'un benzeri yenilgiler yaşadılar. Onlar da, süvarinin, yenmeğe kesin kararlı yurttaşlardan oluşmuş bir piyade karşısındaki çaresizliğini görmüşlerdi. İsviçreliler, İngilizler gibi, ok ve yayla değil, uzun sopalar, kargılarla savaşıyorlardı, ama sonuç değişmiyordu: tıpkı Yeoman'ın oklarıyla yok edilen Fransızlar gibi, Alman süvarisi de, İsviçreli "kirpi"nin fırlattığı oklarla yere seriliyordu.

Batıda Fransa, ağır yaralı olmasına rağmen, Arles'ın imparatorluktan ayrılarak bağımsızlığa kavuşmasını sağlamıştı. Ve Bourgogne Dükalığı, tüm Almanya'ya saygı telkin edecek kadar güçlüydü.

2 Wagner'in ünlü operası.

3 Alman şair.

4 Goethe'ye ve Sartre'a konu olmuş ünlü Alman şövalye (ç.n.).

Kuzeyde, Danimarka, İsveç ve Norveç, 1397'de Kalmar Birliği'ne katıldı. Danimarka Kraliçesi Marguerita, İskandinav devletlerinin Hansa'yla olan bağlarını koruyor, hatta güçlendiriyordu: bu bir anlamda imparatorluktan kurtulma demekti.

Doğuda, Litvanya dükü Ladislas Jagellon Lehistan kralı olmuştu. 1410'da Tannenberg'de Töton Şövalyeleri'ni yendi. Tötonlar, geri çekildiler. Jagellonlar yüzyıl boyunca Macaristan'da ve Bohemya'da iktidarın sahibi olacaklardı.

Anarşinin pençesindeki Almanya ile Rusya arasında Lehistan, Moğol istilasının yokettiği yaşama gücünü yeniden kazanıyordu; oysa Timurlenk'in Altınordu'yu yenmesiyle oluşan iktidar boşluğu henüz, Rus çarlarınca doldurulamamıştı.

Güneydoğuda Macaristan, kendisini Türklere karşı koruyabilecek güçte olmadığını anladığı Almanya'dan kopuyordu. Bu güçsüzlük, İmparator Sigismond'un Bosna'daki talihsiz yenilgisiyle bir kez daha kanıtlandı. Ve Macaristan Matyas Corvinus'la bağımsızlığına kavuştu.

Böylelikle Köln'ün, Hamburg'un, Bremen'in ve neredeyse Venedik kadar mağrur olan Lübeck'in görkemi, Batı'nın efendileri olan Germen Sezarların ülkesinin hızla çözülmeye gittiğini şimdilik gözden saklayabiliyordu.

Prag ayaklanması

Bu durumda, bir gün dengenin bozulması kaçınılmazdı. İlk olay Bohemya'da meydana geldi. Jan Hus, Wycliffe'in reformcu öğretilerini benimsemişti. O da Wycliffe gibi Kilise'de manevî temizlik istiyordu, Gregoryen papalığın yarattığı korkunç felaketten ders alınmasını istiyordu. Fakat Hus, Wycliffe'in istemediği bir şeyi de istiyordu: Bohemya'nın bağımsızlığını ! Prag Üniversitesi'ni Alman unsurlardan temizlemek istiyordu. Bu üniversitede Çek "milletinin" dörtte üç oy sahibi olması gerektiğini savunuyordu. Özetle tartışma, Kilise'yle sınırlı kalmıyordu, sokağa da taşıyordu.

İmparator Sigismond, Konstanz Konsili'nde Jan Hus'u mahkûm ettirdi. Çekler çok beklemeden onun öcünü alacaklardı. 1419'da Jan Zizka liderliğinde halk, hükûmet konağını işgal ederek imparatorun yüksek görevlilerini pencerelerden dışarı attı. Bu, Prag'daki ilk "pencereden atma" olayıdır. Sigismond, Bohemya'ya

bir askerî hareket düzenledi. Ama imparatorluk ordusu da imparatorluğun kendisi kadar güçsüzdü. Zizka'nın direniş Sigismond'un ordusunu bozguna uğrattı. Savaşı kazanan Husçular prensiplerini halka açıkladılar:

– Tanrı'nın sözlerinin özgürce tefsir edilebilmesi.

– Ruhbana ait malların sivil statüye bağlanması.

– Sigismond'un Bohemya kralı unvanının geçersiz ilan edilmesi.

Halkın coşkusu da o kadar büyüktü ki Zizka ve arkadaşları cesaretle devrimci bir siyaset izlediler.

Sigismond Bohemya'ya ikinci bir ordu gönderdi: sonuç gene felaket oldu. Çekler, birliklerini, silahla donattıkları arabalarla korumayı düşünmüşlerdi -tankların atalarıydı bunlar ve imparatorun askerlerini öyle korkutmuşlardı ki, tekerlek seslerini duydukları an hemen kaçıyorlardı-. Bohemya bağımsızlığını kazanmıştı.

Kazandığı bağımsızlığı koruyabilmesi için ülkenin kendi içinde bölünmemesi yeterliydi, gerekliydi de. Halbuki Zizka ve arkadaşlarının sosyal politikası, din bilgileri ve tarikatları arasındaki polemikler, bütün ülkede korkunç bir anarşi meydana getirdi. Siyasî ihtiraslar, kişisel menfaatler, "Utrakistlerin"[5], "Taborluların" ve "Âdemcilerin"[6] bayrağı altında kendi savaşımlarını sürdürüyorlardı.

Yeni devlet, içeride uygulayamadığı akılcı siyaseti dışarıda da sürdüremedi. Bütün komşularıyla kışkırtıcı ve saldırgan ilişkilere girdi. Çekler Avusturya'ya girdiler, Saksonya'yı, Brandenburg'u, Franken'i hatta Macaristan'ı yakıp yıktılar. İçeride ve dışarıda öyle bir karmaşa yarattılar ki sonunda bundan, karmaşayı yaratanlar bile korktu. Aziz Venceslas'ın[7] tacını Lehistan kralına önerdiler, kabul etmedi. Bu kez başka bir Jagellon'a, Litvanya düküne verdiler, o kabul etti, krallıkta barışı ve düzeni sağlamak istedi ve başarılı olamadı.

Basel Konsili'ne çağrılan Husçular, kendilerine taleplerinin ne olduğunu soran piskoposlara cevap verebilecek kadar bile anlaşabilmiş değillerdi. Sonunda anlaşma metninin esaslarını saptayan

5 Jan Hus yanlıları.
6 Dinsel sapkınlıklar (ç.n.).
7 Bohemya'nın ilk Hıristiyan kralı.

ve Kilise'nin de çok istediği yönde dinsel bölünmeye uzlaşma getirecek kuralları öneren gene konsil oldu. Bohemyalı piskoposlar, anlaşma taslağını reddettiler.

Savaş, tekrar başladı. Ama bölünmüş Bohemya tüm Hıristiyan dünyayı karşısına almıştı; sonunda bitkin düştü, korkunç bir yoksunluğa sürüklendi. Barış, ancak, imparatorluğun yeniden kurulup, güçlenmesiyle geri gelecekti. Halkın düzen tanımazlığı, liderlerin ve tarikatların birbiriyle kavgası, Jan Hus'un çektiği acıların, Zizka ve arkadaşlarının başarısının boşa gitmesine neden olmuştu.

Bu korkunç savaş, zaten geride sadece yenilmişler bıraktı. Husçular, söz verdikleri gibi Kilise reformunun yapamadılar; Çek devletini kabullenmek zorunda kaldı. Basel Konsili, hiçbir sorunu çözemeden on beş yıl toplantılar yaptı.

Bohemya örneği, Hıristiyanlıkta, ayrılıkçı hareketin önlenemeyeceği gerçeğini göstermişti; Fransa'da pragmatik bir nitelik taşısa da, Bourgogne olayı bir bölünmeydi.

İmparator, sonunda Prag'a döndü. Ama zayıflamış, gücünden bir şeyler eksilmiş olarak dönmüştü. İsyancıların karşısında çok fazla geri adım atmış, çok fazla ödün vermişti. Topraklarının bir bölümünü kaybetmiş, çevresindeki soyluların gözünde itibarı azalmıştı; çok tuhaf bir çapraz etkiyle, aşırı demokratik olan hatta komünizmi çağrıştıran bu başkaldırı, merkezî iktidarın zararına olarak, feodal rejimi güçlendirmişti.

Husçuların uğrunda savaş verdiği Slav davası kaybedilmiş görünüyordu: Lehistan ile Bohemya arasındaki uçurum, doldurulacak yerde daha da derinleşmişti. Ama bunun yanında, savaşı kazanmış sanılan Alman hükümranlığı davası da yara almıştı. Almanya, Husçuların başkaldırılarıyla verdiği zararı unutmayacak, Çekleri asla affetmeyecekti. Ama kendisi, zamanla, ezmek, yok etmek için o kadar uğraştığı ideolojinin mirasçısı olacaktı. Luther reformunun tohumları, Zizka'nın savaş arabalarıyla sürdüğü Germen toprağına atılmıştı: tohumlar filiz verecekti. Çek ayrılıkçılığının kahraman ama disiplinsiz uyanışı, Alman birliğinde pek çok ayrılıkçı hareketin başlangıcı olacaktı. Bu açıdan Prag başkaldırısı, Almanya'nın XVI. yüzyılda yaşayacağı karabasanın ve Otuz Yıl Savaşı felaketinin habercisidir. Fransız-İngiliz savaşı kadar uzun sürmüş, onun kadar ünlenmiş olmasa bile, Otuz Yıl Savaşı, en az onun kadar kanlı oldu ve siyasî patolojiye

örnek olabilecek vahşet sahnelerinden yana da zengindi. Almanya'nın müzmin, çaresiz hastalıklarının, su yüzüne çıkmasıydı aslında tıpkı 1357 ve 1420 bunalımlarının, Fransa'nın müzmin ve yüzyıllık hastalıklarının bir göstergesi olduğu gibi. Prag, XVII. ve XX. yüzyıllarda Almanya'yı yerle bir edecek korkunç fırtınaların merkezi olacaktır.

Castilla'nın acıları

İspanya'da, XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl, Almanya'da olduğu gibi, Fransa'da olduğu gibi, her şeyin en kötüye gittiği bir dönemdir. M. Altamira: "XI. Alfonso'nun oğlu I. Pedro'nun tahta çıkışıyla IV. Enrique'nin ölümü arasındaki 124 yıl (1350-1474) Castilla ve Leon krallıkları için acı dolu ve sefil bir dönemdi" diyor. I. Pedro'nun iktidarı, baştan sona iç savaşla yaşandı ve kralın, gayri meşrû kardeşi Enrique Trasámara tarafından öldürülmesiyle sona erdi.... sonra Enrique'nin oğlu I. Juan'ın kısa ömürlü iktidarı... III. Enrique döneminde bir azınlığın yarattığı anarşi... arkadan, onur kırıcı bir iktidar dönemi daha, Güçsüz II. Juan'ın iktidarı ve soylu sınıfın gitgide artan yasa tanımazlığı ve bunca zaaf ve karmaşanın doğal sonucu: soylular tarafından tahta çıkarılan IV. Enrique ve onun tek kızı Juana'nın gayri meşru olduğunu ima eden sözleri-işte, Castilla'nın siyasî hayatının özeti, acı ve utanç verici."

Bunalımlar İtalyası

İtalya'da Napoli Krallığı, Anjou soyundan kralların elinde gücünden ve görkeminden çok şey kaybetmişti. Zaten yarımadanın siyasî ağırlığı, İslam'ın Mağrip'te ve Doğu Akdeniz'de güçlenmesi yüzünden, kuzeye kayıyordu.

Ama cumhuriyetler, rejimlerini ve devletin kurumlarını işletmekte zorlanıyorlardı. İsyanlar, devrimler, cezalandırmalar ve katliamlarla yorgun düşmüş toplumlar, Platon'un anlattığı ve dünya kurulalı beri hep tekrarlanan bir süreçle, dikta rejimine sürükleniyordu: Floransa'da kargaşa dönemi, Milano'da Giovanni Galeazzo Visconti'nin kanlı ayaklanması; hatta, lagunalarının ortasında sapasağlam görünen Venedik bile , Marino Faliero'nun başkaldırısıyla uğraşmak zorundaydı. Özgürlük çoktan kaybolmuştu; zor-

ba rejim henüz güçlü bir temele oturmamıştı.

Vebanın, biter gibi olup tekrar başlayan dehşet verici saldırıları ve Kutsal Kilise içindeki çekişmeler -Vatikan ruhanî niteliğini unutmuş, sıradan bir İtalyan prensliği gibi davranıyor, askerlerini peşine takan kardinaller papaları tahtan indirip, tahta çıkarıyordu- belirsizlik ortamını daha da güvensiz hale getiriyordu.

İki Gül Savaşı

İngiltere'de, derebeyliğin sona ermesiyle doğacak bunalım çok daha geç patlak verdi, çünkü Lancaster'ın fetihleri bunalımı yarım yüzyıl geciktirmişti. Arras Antlaşması'na kadar İngilizler, Fransızlara yüklenerek sorunlarını hallediyorlardı. Ama VII. Charles'ın, krallığını geri almasından sonra, İki Gül Savaşı başlayacaktı.

Richard of York, Lancaster'ı bertaraf ederek tahta çıktı. Ve İngiltere kırk yıl süreyle, feodalitenin beslediği bozguncu güçlerin elinde oyuncak oldu. Richard Warwick[8], pek çoğu birbirini öldüren kralları tahta çıkarıyor, tahttan indiriyordu. Geri zekâlı VI. Henry'den sonra tahta çıkan III. Richard, Londra'ya, korkunç bir kralın nasıl olacağını gösterecekti. Bu uzun sürecek iç savaş, sonunda kralın iktidarını sağlamlaştıracak, monarşi, derebeyleri yenmeyi başaramıyacaktı ama, onlar birbirlerini yok edeceklerdi. Böylece başka toplumlarda dikta ve zorbalığın yarattığı sonucu İngiltere'de özgürlük yarattı. York ve Lancaster saraylarının yıkıntıları üzerinde Tudorlar, hiçbir zorlukla karşılaşmadan mutlak iktidarlarını kabul ettirdiler. Baronlar birbirlerini öldürüyorlardı. Düello celladın görevini üstlenmişti. Ülkede sadece çocuklar, dul eşler, ihtiyarlar ve güçlü bir "tüccar" kral isteyen burjuvalar kalmıştı. VII. Henry böyle bir kral oldu.

Zaten İngiltere'nin, Avrupa'daki bunalımdan, öteki Batılı ülkeler kadar etkilenmediği söylenebilir. Shakespeare, Lancasterlar ile Yorklar arasındaki rekabetin hüznünü dile getirmiştir, ama bu rekabet, Fransa'daki, Almanya'daki iç savaşlar gibi ülkeyi yakıp yıkmadı, halkı kurban etmedi. İngiltere'deki bunalım çok daha geç patlak verdi; siyasette her zaman böyle olur: en son hasta olanlar en çabuk iyileşir.

8 İki Gül Savaşı yıllarında yaşamış, "kral yapıcı" diye anılan güçlü siyaset adamı (ç.n.).

Şeytanın kanatları altında

Ama, ne olursa olsun, hasta olan, hastalığı süresince ümitsizdir. İki Gül Savaşı, Armagnac-Bourgogne savaşı kadar, hatta Prag başkaldırısı kadar korkunç olmadı, ama buna rağmen bu savaş, İngiltere tarihinin karanlık ve kanlı sayfalarından biridir. Soyluların peş peşe öldüğünü gören halk, tüccarlarının gelecekteki zenginlik ve gücünü hayal bile edemezdi. Ulus, yeniden doğacaktı, ama bunu bilmiyordu ve ölmekte olduğunu sanıyordu.

Böylece, kadere boyun eğerek sonunu bekleyen Batı'da hiç kimse, hiçbir yerde bir ümit ışığı göremiyordu. Avrupa'yı V. yüzyıldakine benzer bir hüzün sarmıştı. M. Huizinga: "Bu hüzünlü dünya zaten kötü bir dünyadır." diye yazıyordu. "Kin ve şiddet egemen olmuş, en büyük güç, adaletsizliğin elinde. Şeytan kara kanatlarıyla karanlık bir dünyayı örtüyor." Herkes, her şeyde korkuyla şeytanın damgasını arıyordu. Tarihin hiçbir döneminde cadılık ve büyücülük davaları bu kadar çok ve bu kadar dehşet verici olmamıştır. XV. yüzyıl, büyücünün, lanetlenmiş kadın ile iblis arasındaki ilişkinin yüzyılıdır. Dindarlık ve inancın sınırları da daralmıştı: din, yaşamı düzenlemekten çok, ölüme yönelmeyi tanzim ediyordu. Düşünce, gerçekten uzaklaşıyordu. "Dünya önümüze serilmiş bir görüntüdür ve simgeler, taş kesilmiş çiçeklere benzer." Kendi yokluğunu kabullenmiş olan bir aynalar ve imgeler dünyasında, işaretler, işaretleri doğuruyor, bıkmadan, usanmadan ve görüntüler, görüntüleri...

Tarihçi burada kendini yaklaşan Rönesans'ın hayaline kaptırmamalıdır, çünkü çağı yaşayanlar onun gelişini hissetmiyorlar bile. X. yüzyıl Avrupası'nın, gotik çağın görkemini, sonuna gelmiş Ortaçağ'ın geleceğin hümanizmini hissedemediği, ümit edemediği gibi! Asya, bir kez daha, zaferi kazanmış görünüyordu ve Batılı uluslar, dev bir yırtıcı kaplan olmuş Türk imparatorluğunu bekleyen avlardı.

Asya'nın zaferi

Gerçekten de, Batı zayıflayıp, parçalandıkça, XVI. yüzyıl Asyası güçleniyor, büyüyordu.

Moğol yönetimi kıtaya en çok ihtiyacı olan iki şeyi vermişti: seçilecek yol ve biraz istikrar. Moğol fetihleri, İskenderinkilere benzer bir rol oynamıştı. Kuşkusuz. İskender Helenizm'i yayıyordu,

Cengiz Han'ın özel bir mesajı yoktu; ama her şey için bütün yolları açtı. Bu Attila'nın soyundan gelmiş savaşçı, ticarî mallarla birlikte fikirlerin de ülkeden ülkeye götürülmesini sağladı. Torunları Çin'e, tüm eski gücünü ve Marco Polo'nun gözlerini kamaştıracak olan, eski görkemini ve zenginliğini kazandırdı.

Kubilay Han'ın eseri, kendi hanedanından da daha uzun ömürlü oldu. Çinliler 1352'de Moğol imparatorlara başkaldırdılar; ama bunun nedeni, Moğol imparatorların bu insanları uyandırmış, insanlık bilinçlerini geri vermiş olmasıydı. 1352 ayaklanması, el yordamıyla dayanacağı temelleri arayan, hazırlıksız ve anî bir halk hareketi oldu, şeflerini de kendi yarattı. Sekiz yıl boyunca, her yandan birçok maceracı ortaya çıktı ve sonunda duruma el koyabilecek lider sahneye çıkıncaya kadar, bu sözde şefler arasındaki kanlı rekabet, ülkeyi anarşiye sürükledi. Hareketin gerçek lideri olacak insan, Hongwu adında bir köy çocuğuydu; Ming Hanedanı'nı kuracaktı.

Moğolları yendi, onların yöntemlerine tümüyle zıt yöntemlerle ülkeye el koydu. Çok insancıl görünen bir rejim uyguladı. Yağmacılığı yasakladı, Moğolların, çok kolay cezalandırmalarının aksine, o, çok kolay affetti. Nankin'de hükûmeti kurar kurmaz, Çinliler oraya akın ettiler. Hongwu, Moğolları yenmeyi, hatta ülkeden kovmayı başardı. Onları Karakurum'a, hatta çocuk Cengiz'in büyüdüğü Kerulen Irmağı kıyısına kadar gerilemek zorunda bıraktı.

Çin törelerine yeniden hayat verdi -hatta yarattı, denebilir- tıpkı Sasanîlerin İran'da yaptığı gibi. En katı Konfüçyüs ilkeleriyle hazırlanmış yasalarla Moğol imparatorların aşırı görkemli hayat alışkanlıkları yasaklandı. Mandarinler işleriyle birlikte, ayrıcalıklarına da kavuştular. Kitaplıklar kapılarını aydın kişilere açtı. Hongwu köylü kökeniyle onur duyuyordu; kendisinden sonra gelecek olanların da aynı onuru paylaşmasını istedi. İmparator olur olmaz, Göklerin Oğlu'nu, imparatorluğun ilk arıcısı, ilk bal üreticisi ve ilk ziraatçisi olduğunu göstermek amacıyla bir "bal toplama ayini" düzenledi. İmparatoriçe "Dut ağaçları Perisi"ne kurban sundu. İşte iktidarında Çin sanatının doruklarına ulaşacağı görkemli hanedan böyle kuruldu.

Batı Asya'da İslam'ın rövanşı, Doğu'da, Konfüçyüs'ün Çin'indeki başarısı kadar kesin ve kapsamlı olmuştur. Osmanlılar Frank Haçlılarının, Hulagu Nesturîlerinin ve Moğol paganizminin

izlerini sildiler. Çağatay'ın hanlığı zaten hilale katılmıştı. Bir süre önce yok olmanın eşiğine gelmiş olan İslam, Küçük Asya'ya, ebedî oluşunun verdiği huzurlu güvenle, tekrar egemen olmuştu.

Müslümanlar dünyası ile Çin dünyası arasında geniş bir bölgede belirsizlik vardı. Yasa ve Kuran, birbirine karışmadan, karşı karşıyaydı. Türkistan'da Çağatay'ın hanlığı, Ögedey'e ve Tuluy'a olan nefret yüzünden Kuran'ı benimsemişti. İslam henüz köklerini güçlendirmiş değildir. Batu'nun Hanlığını, Güney Rusya'yı kazanabilmiş değildi. Ve steplerin kaderinin ne olacağını kimse söyleyemezdi. Ama, er ya da geç, oradan yeni bir fatihin çıkacağını düşünmek yanlış olmazdı. Türk-Moğol kabileleri daha uzun süre Arap-İslam duvarı ile Çin duvarı arasında dolaşarak yaşamaya razı olamazdı. Mingler Lişe Min'in siyasetine geri dönerek, Çin Seddi dışında yürüyüşlere çıkmağa niyetli görünmüyorlardı. Osmanlılar, her şeyden önce, Avrupa'ya yönelik talep ve tasarılarının peşindeydi. Irklarının ve yenilmezliklerinin kaynağı olan Turan'la ilgilenmiyorlardı. Her şey, evet her şey, Türk dünyasının bağrından çıkacak yeni lidere bağlıydı. Kuşkusuz tarih, akışına, Timur kadar büyük etki yapmış insanlara çok az rastlanmıştır.

ALTINCI BÖLÜM

Asya'nın zaferi

Timur

Genellikle, büyük fatihler, karşı durulmaz bir akıntıyla bir yere taşınmıştır. Oysa Timur kaderini kendisi yaratmıştır. İslam'a, sandığından daha çok yardım etmiştir. Silahlarını kendi yapmıştır; o, kılıcının sadece "yoldaşı" değil "yaratıcısı"dır da.

Napolyon'un fetihleri Fransız Devrimi'nin yayılma gücünü simgeler. Gerekseydi Saint-Just, Hoche ya da Moreau[1] Bonaparte'ın oynadığı rolü üstlenebilirlerdi.

Roma'nın fetihleri, herhangi bir Romalı generalden çok, Roma'nın eseridir. En ünlülerinden biri olan Sezar, Galya'yı fethedebilmişti sadece, o da çok açık bir silah üstünlüğüyle.

İskender'in zaferleri, kendisinden çok önce o ülkeleri fethetmiş olan Helenizm'in saygınlığıyla izah edilebilir.

Cengiz'in fetihleri çok daha kolay açıklanabilir. Türk dünyası birliğini arıyordu; Cengiz ona bu birliği sağladı. Asya'nın en güçlü atları ve en cesur savaşçıları onunla birlikte yürüdü.

Timur'un başarısının kaynağıysa epey karanlıktır. Askerî üstünlüğünü yaratan teknik nedenleri bilmiyoruz; belki kişisel dehasından başka neden yoktu. Öyle ki, Cengiz'in zaferlerinde kesin, hiç kuşku götürmeyen, adeta mekanik bir yan vardı. Kimse, asla ona karşı koyamadı. Zaferlerinden herhangi birinin sonucundan asla kuşku duyulmadı. En güçlü düşmanı, Şah Muhammed, yok edildi. Oysa, Timur'un zaferlerinde daima kesin olmayan, belirsiz bir nitelik vardı. Bu zaferler, kazanılacağı son ana dek sallantıdadır: Toktamış'ı bir savaş hilesiyle yenmiştir; kendi de, Ankara Savaşı'nı kılpayı kazandığını, bir ara yenildiğine inandığını söyler. Kırk yıl

1 Fransız Devrimi'nin ünlü siyaset adamları (ç.n.)

içinde, en büyük ve güçlü devletlere, birbirine hiç benzemeyen düşmanlara karşı kazanılmış bu zaferlerin, değişmeyen ve hep var olan bir nedenle açıklanabileceği düşünülmüştür; ama böyle bir neden yoktur, bulunamamıştır. Timur, büyük olasılıkla, topçuyu kullanan ilk büyük komutandır; ama topun, XIV. yüzyılda, bir savaşın kaderini değiştirecek kadar etkili olması olanaksızdır. Sonuçta, bilgilerimizin ışığında, mantık, Timur'un zaferlerini Timur'la izah etmeyi gerektiriyor. Timur olgusu, Berlioz'un önerisine uyarak, "deha"yı arayacağımız tarihi olaylardan biridir.

Timur 1335'te doğduğunda, vatanı Maveraünnenir'de bir ulus değil, birçok uluslu bir amalgam yaşıyordu. Ve bu insanlar, güneyde, büyük Şah Mahmud'un mirasçılarının dört yana dağıldığı Hindistan; kuzeyde birbiriyle çekişen Çağatay ve Altınordu hanlıkları ve Batı'da Türkistan'la çevrilmiş olarak, bu birbirine tümüyle zıt etkiler arasında şaşkın ve kararsızdı. Feodal anarşi, Maveraünnehir'de, Karolenjlerin yıkılışı sonrasında Batı'nın yaşadıklarına benzer bir karmaşa yaratmıştı; üstelik, burada, durumu daha da zorlaştıran bir başka çatışma vardı: Müslüman siyasetçiler ile Türk-Moğol liderler, iktidar kavgasında aynı ideali paylaşmıyorlardı: biri Kuran'dan başka kanun tanımazken, öteki sadece yasayı tanıyordu.

Keş ili ve eyaleti Timur'un babasına tımar olarak verilmişti. Bu tımar topraklar, son hanın ölümünden sonraki isyanda geri alındı. Böylece genç yaştaki yetim Timur, Doğulu bir D'Artagnan, meteliksiz bir "şövalye" olmuştu. Parlak ve çekici niteliklere sahipti: yakışıklıydı; usta bir avcı ve satranç oyuncusuydu; iyi kılıç kullanan iyi bir biniciydi. Güzel konuşurdu; sanata, güzel ve görkemli olan her şeye açık, parlak bir zekâsı vardı. Türk'tü, iyi bir Müslüman'dı. Bu iki özelliğin onun başarısında rol oynadığı kesindir. Muhtemelen, birçok Batılının cizvitlerce desteklendiği gibi, Timur da mollalardan yardım görmüştür. Belki de, Asya'da sayıları çok olan ve kıtanın tarihini etkilemiş gizli tarikatlerden birine mensuptu. Genç Timur, kendisi de Müslüman olan Maveraünnehir emirinin beğenisini kazandı, emir kızını Timur'a verdi! Bu, kayınbiraderi Hüseyin'in sürekli tekrarladığı gibi, parlak bir evlilikti.

Bir süre sonra Maveraünnehir, tekrar Çin Türkistanı'ndaki Türklerin saldırısına uğrayacaktı. Bir kez daha Türk-Moğol ordusu, Semerkand'ı savunan ve Timur'un kayınpederinin komutasındaki, çoğunluğu İranlılardan oluşan orduyu yenecekti.

 Timur -kayınbiraderi Hüseyin gibi- kaçmak zorunda kaldı. Ka-

rısı atının terkisinde, yanında sadece sekiz savaşçıyla, kâh gezgin şövalye gibi, kâh "onursal haydut" olarak yol alan, geleceğin dünya fatihi, elinden geldiğince açlıkla ve yoklukla savaştı. Küçük birliği, bir süre sonra kayınbiraderi Hüseyin'in birliğiyle buluştu: Türk-Moğol derebeyleriyle dövüştüler. Bir çatışma sırasında Timur bacağından yaralandı. Ölünceye kadar topallayacak; bundan böyle tarih onu (Farsça söylenişiyle), Timurleng Aksak Timur diye anacaktır.

Timur ile Hüseyin, Maveraünnehir'in büyük bir bölümünü düşmandan geri aldılar. Ama Hüseyin eniştesine isyan etti. Nedeni tahmin edilebilir. Ortaklıkta Hüseyin'in katkısı daha büyüktü: birliği daha kalabalıktı; cebi dolu ve kökeni daha soyluydu. Buna karşın, Timur'un askerler arasındaki itibarı, kişisel değeri, savaşçı yetenekleri hiç kuşkusuz, Hüseyin'den çok daha üstündü. Hüseyin yenildi. O devri anlatanların dediklerine göre Timur, hayatını bağışladı. Ama subayları -gene anlatılanlara göre- komutanın emrine rağmen Hüseyin'i öldürdüler. Hüseyin, kendisini bekleyen son konusunda hiç hayale kapılmamıştı; yenilgiden sonra, yıkıntılar arasında saklanmak istemiş, sırtındaki giysinin ucu onu ele vermişti. Timur'un gene de idam emrini vermek istemediğini düşünebiliriz. Şöyle demişti sadece: "İhanetiyle senin onurunu kıranı zamana ve kadere bırak; onlar senin öcünü senden daha iyi alacaktır!" Zaman ve kader, hemen Hüseyin'den intikam aldı.

Ve Timur, Türk-Moğol fırtınasının dinmiş olduğu Maveraünnehir'in emiri oldu. Ama iktidarının temellerinin ne kadar zayıf olduğunu biliyordu. Bu nedenle, adının şemsiyesi altında ülkeyi yöneteceği, Cengiz Han soyundan bir emir aradı tıpkı, Karolenjlerin, Kısa Pépin'e dek yaptıkları gibi. Tabiî, o arada, gelecekte soyağacını tekrar yazacak olanların, kendisini, yenilmez imparatorun soyundan gelmiş gibi göstereceklerini tahmin edemezdi.

Esnek siyaseti, kişisel itibarı, savaş ve silah konularındaki üstün yeteneği, ulemayı ve derebeyleri çevresinde topladı. Dine dayalı bir anayasa ilan edildi; bir çeşit engizisyon kuruldu, mollalara büyük toprakların intifa hakkı bağışlandı. Ama bu İslamî devlet içinde Türk savaşçılara özel statü tanındı: onlar, ulusun geri kalanının uymak zorunda olduğu dinî yasalara bağlı değillerdi ve onları "askerlerin yargıcı" olan kadı yargılıyordu. Timur, karakteri ve tabii, siyaseti gereği çok cömertti. Erdemleri ve elinin açıklığı derebeyleri ona bağladı. Onları lütuflara boğdu. Ama, aynı zamanda, gerekti-

ğinde her birinin yerini tutacak bir ikinci kişiyi, hem de açıkça hazır bulunduruyordu. Timur, komutanları ödüllendirmeyi seviyordu, ama onlara gözü kapalı güvenmiyordu. Minnettarlık, korku, ümit, hayranlık... Maveraünnehir derebeylerinin Timur'a boyun eğişinde, kuşkusuz bunların hepsinin payı vardır.

Timur, yakında yarattığı savaş makinesini sınama fırsatı bulacaktı. Türk-Moğol kabilelerin sürekli tehdidinden kurtarmak için Maveraünnehir sınırını sağlamlaştırmak istiyordu. Ve kayınpederinin öcünü almak! Bu delice bir istekti. Ne Hüsrev Ne Keyhüsrev, Timur'un gerçekleştireceği girişimi göze alabilmişlerdi. Yirmi yüzyıldan beri, bu topraklarda zaferler, ırmakların, karadan denize akışı kadar kesin bir yanılmazlıkla, daima doğudan batıya akmıştı. İran'ın komşuluğuyla incelmiş ama gücünü de kaybetmiş olan Maveraünnehir halkları asla steplerin Türklerine, çok daha haşin ama çok daha iyi savaşçı olan Türklere karşı koyamamışlardı: step insanları sadece savaşmayı seviyordu, ötekiler zevk içinde yaşamayı ve sanatın verdiği zevkleri...

Timur bu bin yıllık nehrin akışını değiştirecekti. 1370'ten 1376'ya kadar, Maveraünnehirliler, onun komutanlığında, Türkistan'a saldırı düzenleyerek düşmana "atlarının ayaklarıyla kaldırdığı tozu" yutturdular. Tarihin bu mucize sayılacak ters akışı, Timur'un dehasının işaretidir.

Ve bu dehanın, ne kadar büyük olursa olsun, böyle bir mucizeyi gerçekleştirebilmesi kolay inanılacak bir şey değildir.

Timur'un inanılmaz zaferleri biz Batılıların hayal gücünü zorluyordu; dünyanın kaderini etkiliyor: ama, o, yarı İranlı ordusuyla Cengiz Han'ın ve Mengü'nün oğullarını ve silah arkadaşlarını yendiğine göre; Selçukluların, Şah Mahmud'un, Celaleddin'in Türklerini 5 yüzyıldır karşısında hiç kimsenin duramadığı Türkleri yenebildiği ve onları eşkıya gibi dağlarda yaşamaya zorlayabildiğine göre, zaferleri doğaldı. Bu umulmadık başarıdan en çok faydalanan İslam oldu; bu açıdan Timur ile mollalar arasında bir gizli anlaşma olup olmadığı sorgulanıyor. Zaferler yeni ve bilinmedik bir silahın eseri midir? Çok etkili bir barut, mesela? veya "beşinci kol" gibi bir bozguncu örgütlenme mi? Vaazla, gezginci dervişler, erenler gizlice Karaimler ve Türkmenler'e katılarak, Maveraünnehir ordusuna yandaşlar mı hazırlamışlardı?

Ya da Timur, sadece, Türk ırkının o sırada yaşadığı bir güçsüzlük döneminden mi yarar görmüştü? Çünkü aynı dönemde Çinliler ve Mançular da Tatarları ülkelerinden kovmuşlar ve

1370'de Çin Devrimi Moğol Hanedanı'nı devirmişti.

Gerçek şu ki, Timur ülkesinin doğusundaki Türkleri yenmiş, tarihî eserinin mühim kısmını tamamlamıştı. Bu başarıdan büyük bir güç ve zaferler doğacaktı.

Önce İran'ı fethetti. İran hiç karşı koymadı. Sadece Timur uzaklaştığı ve Afganistan sınırında savaştığı sırada başkaldırdı. Timur, hayatın, aynı ülkeyi iki kez fethetmeye yetmeyecek kadar kısa olduğuna inanıyordu. Ceza çok ağır oldu: Şemsikar'da on bin kişi diri diri gömüldü: Isfahan daha ağır bir bedel ödedi: 61 İranlı kafaları kesilerek idam edildi. Büyük emir Şiraz'da hiç olmazsa ünlü ozan Hafız'a saygı gösterdi. Hafız'a, büyük tarihçi İbni Haldun'a ya da büyük gökbilimci Uluğ Bey'e, rastladığında, korkunç hükümdar asla zaman selam vermeden geçmemiştir.

Ne kadar mutlu bir fetih olursa olsun İran, Timur'a yetmeyecekti. "Gökyüzünün nasıl tek bir efendisi varsa, yeryüzünün de tek bir efendisi olmalıdır" diyordu.

Ceyhun Nehri'ni geçti. Ve orada Cuci'nin torunları olan bir başka Moğol kabileyle, Kıpçaklarla karşılaştı.

Koşullar çok uygundu. Cengiz soyundan Urus Han, birlikleri artık Çin'de barınamadığı için, Cengiz soyundan gelmiş bir başka hükümdara, Altınordu Hanı Toktamış'a saldırmıştı. Her zaman olduğu gibi, Doğu'nun Moğolları Batı'nın Moğollarını yendi. Yenilen Toktamış Timur'dan yardım istedi. Timur onu kurtardı. Ne var ki Toktamış'ın zor durumda olmasından yararlanmak isteyen Ruslar, Altınordu'ya karşı ayaklanmışlar ve Kolikovo'da Toktamış'ın ordusunu yenmişlerdi (1380). Urus Han'dan kurtulmuş olan Toktamış, isyancıları cezalandırdı. 1382'de Moskova'yı yaktı. Ruslar, gene de, kurtuluş ümitlerini kaybetmediler. Kurtuluş günü yakındı.

Gerçekten de, beş yıl sonra Toktamış ile Timur'un arası açıldı ve Toktamış Azerbaycan'ı işgal etti.

Timur, acele etmeden ve özenle savaşa hazırlandı. Kendi insan kaynaklarının, düşmanınkinden çok daha az olduğunu biliyordu. Bu savaşta, gerçek Türk, Toktamış'tı. Askerleri, Subutay ve Cebe'nin komutasında savaşmış askerlerin çocuklarıydı. Timur her askeri, her top gövdesini teker teker gözden geçirdi, ordusunun doğu kadınını çok dikkatle hazırladı ve sonunda Toktamış'ın karşısına çıktı.

Toktamış, Moğol savaşı taktiğini uygulayarak önce geri çekildi, cepheyi boşaltarak düşmanı yormayı denedi. Timur, Ural etekle-

rinde kendisininkinden daha kalabalık ve daha az yorgun olan ordusuna yetişti. Semerkand'dan çok, çok uzaktaydı ve ya yenecek, ya da ölecekti. Bütün dehasını gösteren bir plan uygulayarak, Toktamış gör.meden birliklerinin bir kısmını dağdan aşırmayı başardı. Moğol ordusu sarılmıştı. Ama buna rağmen gen e de büyük bir güç ve inatla kendini savundu. Savaşın sonu, Toktamış'ın Timur tarafından satın alınmış sancaklarının, birden Altınordu sancağını indireceği ana kadar belirsiz kaldı. Komutanlarının öldüğünü sanan Moğollar, geri dönerek kaçtılar: kimin için, hangi amaçla savaşacaklardı?

Bir kez daha Timur, cüret, kurnazlık ve doğrusu, gizemli bir şans sayesinde, düşmanını yenmişti. Moğolları Volga'ya kadar izledi, sonra birden İran'a doğru yön değiştirdi. Dinyeper kıyısında Altınordu Moğollarının bazı birlikleriyle karşılaştı, onları da yendi. Ve öylesine bir güçle saldırmıştı ki, dağılan Moğolların bir bölümü Finlandiya'ya kadar gidecekti. İki yüzyıldır Rusya'ya egemen olan Altınordu'nun eseri, Cengiz Han ve Subutay tarafından yaratılmış, idare sistemi yok edilmişti. Cengiz Han'ın, İpek Yolu'nda bir durak olarak inşa ettiği Volga kıyısındaki Saray kenti yakılmış, yıkılmıştı. Özgürlüğüne kavuşan Rusya "tarihe" gözlerini açıyordu.

Sanki, sona erdirdiği savaşın, tarihinin akışı içinde ne anlam taşıdığını anlamış gibi, Timur, dinlenmek istedi. Semerkand'a döndü. Ve onu, dünyanın en görkemli kenti haline getirdi. Saraylar, imparatorun emriyle, inanılmaz bir hızla yapıldı, bitirildi. Ve Çin sanatıyla birleşen İran sanatı en güzel eserlerini verdi. Saraylardan biri saydam mermerden yapılmıştı, gün ışığı duvarlarından süzülüyordu. Timur bu sarayı, ölen oğlu Miran Şah'ın kızına armağan etti. İran eyaletlerinin yönetimini oğullarından birine bıraktı. Ve kendisi -sekizinci kez- bir Moğol kızıyla evlendi.

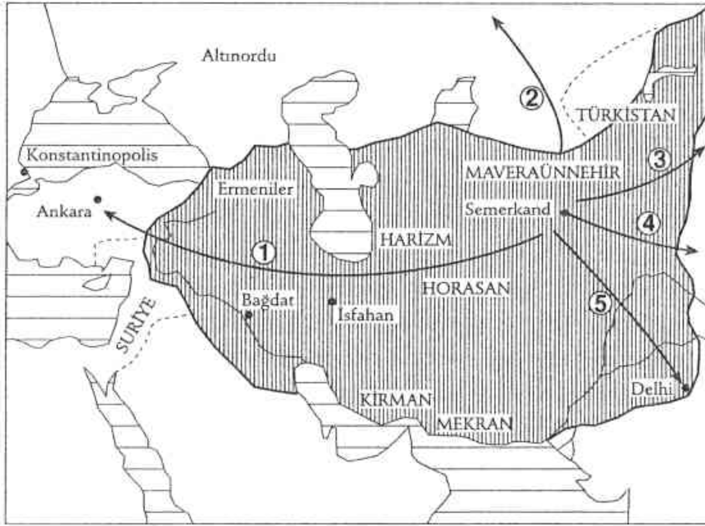
1396 yılı, böylece, barışçı zevkler ve renkli bir yaşamla geçti.

Ama 1397'de Timur ordusuna tekrar hareket emri verdi. Hint ülkelerini fethetmek istiyordu. İndus'u geçti. Delhi'ye vardı. Delhi, dünyanın en zengin ve saygın kentlerindendi. Yaşam öyküsünü yazanlar, yaşlı imparatorun, bunca güzelliklerden etkilenerek, kente dokunulmaması için emir verdiğini söylerler. Gerçek şu ki, bu emir uygulanmamıştır. Oysa, Timur'un askerleri imparatorlarına itaatsizlik etmezlerdi. Seferin başında, ordusunun, yol boyu fethedilmiş ülkelerden alınan ve askerle beraber yürüyen tutsaklar yüzünden hızlı yürüyemediğini görmüş, hepsinin öldürülmesini emretmişti, tüm

tutsaklar boğazları kesilerek öldürüldü. Delhi hakkındaki hoşgörülü emri, böylesine özenle yerine getirilmedi: talan ve katliam korkunçtu.

Ama büyük Moğol İmparatorluğu kurulmuş, yol açılmıştı. Babür Şah buradan yürüyecek, Türk-Hint İmparatorluğu İngiliz işgaline dek yaşayacaktı. İslam, Kuzey Hindistan'a hâkim olmuş, Timur büyük Şah Muhammed'in eserini tamamlamıştı.

Semerkand'a döndüğünde imparator, oğlunun çılgın yönetimiyle İran'da yeni bir ayaklanmaya neden olduğunu öğrendi. İsyanı bastırmak için yola çıktı. Sadece yaklaşmakta olduğu haberi bile deh-

Timur İmparatorluğu

şet yaratmaya yetecekti. Ayaklanmanın lideri kaçtı. Sultan Bayezid'e sığındı. Onu başka kim Timur'un korkunç öfkesinden koruyabilirdi ? İki büyük fatih arasında gerginlik artıyordu. Bayezid ve Timur, her ikisi de aynı siyasî hedefi güttükleri için aralarında bir çatışma önlenemez görünüyordu. Bu hedef, tüm Türklerin askerî gücünü bir bayrak altında toplamak ve hilalin emrine vermekti. Her iki fatih de dünyanın, iki kahraman için çok küçük olduğuna inanıyordu: Allah birinden birini seçtiğinde, bu, sonsuza dek sürecek bir seçim olacaktı.

Sonunda ipler koptu. Timur dev ordusunu topladı -sekiz yüz bin kişilik bir ordu.- Bayezid, Asyalı fatihe karşı durmak için derhal Bizans kuşatmasını kaldırdı. Düşmanının gücünü ve kurnazlığını

biliyordu. Dikkatle ve titizlikle çok uygun yerler seçerek mevzi aldı.

Ama büyük hanların vârisinin, büyük halifelerin izinden giden düşmanına ağır basan bir özelliği vardı: o, Bayezid'in yapamadığını yapıyor, kentleri ve insanları hiçe sayıyordu. Bağdat'ı aldı ve talan etti. Küçük Asya kentlerini yaktı, yok etti. Bayezid'in, ülkesinin yok edilmesini önlemek ve halklarının gözünde saygınlığını kaybetmemek için bu ateş ve ölüm tufanını durdurması gerekti. Ankara yakınında savaşa girdi. Yenildi. Timur'un ordusu kuşkusuz silah ve cephane bakımından çok üstündü: Bayezid'in herhalde hiç kullanmadığı topları vardı. Hindistan'dan getirdiği fillere binmiş askerleri, Bayezid'in askerlerine tutuşmuş yağ döküyordu. Yeniçerilerin kahramanca cesareti de işe yaramadı. Ama Türkler öylesine kahramanca dövüşüyorlardı ki, savaşın sonu uzun süre belirsiz kaldı. Ölümü göze alarak ön safta çarpışan Bayezid esir düştü; kısa süre sonra da ölecekti.

Timur, büyük fatihlere çok sık nasip olmayan bir mutluluğa ermişti: görkemli zaferleri kendininkilere eşit bir rakibi yenmişti. Yetmiş yaşındaydı ve dünyada hiçbir güç ona karşı koyamazdı. Yaşı ve hastalığı yüzünden bitkin düşmüştü. Ama durup, dinlenmeğe razı olmuyordu. Semerkand'a, Çin'in fethine hazırlanmak için döndü. Siri Derya'yı geçti, 200 000 kişilik ordusunu da geçirdi. Ve 18 şubat 1405 günü, ölüm onu durduruncaya kadar yürüdü. Ölümünden bir gün önce bakanlarını topladı. Onlara: "Bu benden aldığınız son talimat, dedi... lütfen ağlayıp, haykırmayın; kim eceli bağırıp, ağlamakla durdurabilmiştir?"

Timur'un güçlü iradesi savaşçılarını öylesine etkilemiş, yüzü öylesine bir saygı uyandırmıştı ki, kimse içinde ona emreden büyük ruh uçup gittikten sonra bile geri kalan et ve kemiğe bakamadı. Hiç kimse imparatorun cesedini Semerkand'a götüren cenaze arabasının perdesini açıp bakma cüretini gösteremedi. Böcekler onu rahatça yedi. Dünyanın efendisinin yaptırdığı görkemli mezara, sırf kemikleri gömülecekti.

Timur'un ölümünde dünya, her konuda tüm şanslarını yitirmiş gibiydi. Hıristiyan Batı'nın acınacak zaafı, Ankara Savaşı'yla iyice belirginleşmişti. Yüzyıllardır ilk kez, Avrupa'nın kaderi, Avrupa'nın dışında ve Avrupalı olmayan iki büyük güç tarafından tayin edilmişti. Hıristiyanlık, Timur ile Bayezid arasındaki büyük drama seyirci kaldı. Şimdi önemli olan sorun, Balkanlar'a kimin hâkim olacağı ve Konstantinopolis'ti. Hilale, hilal karşı çıkabilmişti; Hıristi-

yanlık, ebedî hükümranlık için çatışan yeni efendiler arasında istediğini seçmek olanağına bile sahip olamamıştı.

Bu siyasî çöküntü, kültür alanındaki çöküntüyü de beraber getirmişti. Artık Haçlılar yoktu, büyük katedraller yoktu. Batı, kimin gerçek, kimin sahte papa olduğu tartışmalarıyla Avignon ile Roma arasında kendini tüketiyordu.

İslama gelince, bir dış düşman bulunamadığı için kendine silah çeken o yenilmez askerî gücüne rağmen, İslam da en az Batı kadar, yaşadığı facialarla hırpalanmıştı. Timur'un İran'da yaptığı korkunç kıyımlar tüm İslam dünyasını şaşkınlık ve dehşet içinde bırakmıştı. Bundan böyle Sarazen kültürün başkenti Bağdat değil, Kurtuba'ydı. O da uzun süre için değil. Berberî-İspanyol İslamı, Doğu İslamı'nın verdiği bir filizdi ve ana gövde zayıfladıkça o da kuruyordu.

Bu gerileme, bütün çağdaşlarda görülüyordu. İbni Haldun şu şekilde yazacaktı: "Dünya yeni bir yaradılışa sahne olacaktır." Çünkü eski dünya, Roma'nın yıkıntılarından fışkırmış olan, Abbasîlerin ve Staufenların, büyük halifelerin ve büyük papaların, Ayasofya'nın ve Chartres'ın, Arslan Yürekli Richard ile Salaheddin Eyyubî'nin, Hz. Muhammed'in ve Charlemagne'ın dünyası yok olmanın eşiğine gelmişti. Cluny'nin ve Cîteaux'nun ünlü düşünürleri ölmüştü, tıpkı Kurtuba ve Bağdat'ın büyük filozofları gibi. İslam, şimdi Türk militarizminin ve Berberî dünyasındaki anarşinin giydiği bir kisveydi: hilalli bayrak çekiliyor; peygamberden, yol göstermesi isteniyor; Kuran'ın emirleri kesinlikle uygulanılıyordu; ama, inancın yaratıcı özsuyu kurumuştu. Abbasîler o görkemle Helen-İran-Arap kültürü mezarlarına götürmüşlerdi. Osmanlılar ve Timur; mollaları, şairleri, sanatçıları onurlandırmışlardı; ama kendileri onları yaratan halkların çocukları değildi. Bayezid'in ve Timur'un görkemli ve parlak İslam'ı, dinin gitgide bir dizi talimat haline geldiği katı ve canlılığını yitirmiş bir kurumdu artık.

Turan da, Timur'un kendisini sürüklediği büyük maceradan, ağır yaralı olarak çıkmıştı. Léon Cahun: "Türk Timur, Türk mucizesini yok etti." diyor. Çok doğru ! Bu mucize, steplerin ve Asya dağlarının yenilmez savaşçıları için, babadan kalan bir mal kadar doğal bir hak olan zafer alışkanlığıydı. Oysa Timur bu cesur savaşçıları, Maveraünnehir'in melez halklarını kullanarak yendi. Toktamış karşısında kazandığı zafer, Cengiz'de en güçlü ifadesini bulan

ve tarihin değişmez yasası gibi sürüp giden, Doğu'nun Batı'ya üstünlüğü geleneğini yıktı. Timur, İranlıların, Turanlılar karşısında, ya da yerleşik halkın, göçebe savaşçı karşısında her zaman yenilmeye mahkûm olmadıklarını gösterdi. Kuran tarafından yetiştirilmiş bir ordunun, Yasa'nın ordusunu yenebileceğini gösterdi.

Türk dünyası bu ağır darbenin etkisinden kurtulamayacaktı. Yelu Taş'ın, Cengiz'in, Mengü'nün büyük ümitleri gerçekleşmeyecekti. Türk-Moğol iktidarının dünya egemenliği de, tarihin, belki de böylesi "ütopyaların" yok olmaya mahkûm olduğunu göstermek için yarattığı büyük hayallerden biriydi.

Timur'dan sonra Turan'da bölünmeler kesinleşti. Moğol İmparatorluğu'nun artık Batı Asya'yla hiçbir ilişkisi olmayacaktı. Çin, duvarlarının ardına çekilecekti. Altınordu'dan kurtulan Slavlar Türklere karşı Rus İmparatorluğu'nu kuracaktı. Ankara Savaşı Osmanlıları anayurt Turan'dan kesin olarak koparmıştı. Asyalı karakteri gitgide azalacak, artık hep Batı'ya doğru ilerleyecekti.

Maveraünnehir, kendi zaferinin yarattığı felaketten ağır yara alan ülkeydi. Kendisi için fazla büyük bir meyve vermişti; şimdi kökler o meyveyi besleyemiyordu.

Semerkand çok uzun süre dünyanın başkenti olarak kalamayacaktı.

Türk-Moğol mucizesi sona erdiğinde, Timur, steplerin büyük imparatorlarının sonuncusu olacaktı. Babür Şah gerçek Asya İmparatorluğu'nu kurma başarısını gösteremedi. Bu nedenle Hindistan'a yönelecekti.

Böylece her şey mahvolmuştu: gotik Batı'nın coşkun atılımı, Müslüman mistiği, Moğolların militarist idealleri, hepsi, her şey kaybedilmişti. Evet, hiçbir şey yoktu; ve Timur'un güçlü kişiliğide yok olunca, sanki -sadece Çin'de kalmış küçük bir yaşam belirtisi dışında- bu ölü evrende hiç kimse kalmamıştı.

Avrupa'ya gelince... Tarihin tüm karanlık dönemlerinde olduğu gibi, bir kez daha, sadece Asya'nın küçük bir uzantısı gibiydi. Hz. Muhammed'in ölümü öncesindeki ümitsiz çağa geri dönülüyordu sanki. Roma İmparatorluğu'nun paramparça olduğu günler yeniden yaşanıyordu. Coşku söndükçe mimarlık da geriliyordu; uluslar ve insanlarla birlikte biçimler de bozuluyordu. İbni Haldun haklıydı: evrensel ruh, her şeyiyle parçalanmış, kendisine tekrar hayat verecek ilahî lütfu bekliyordu.